รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม “ตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่” ในจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร”

A field study and a study of cultural capital based on Sunthorn Phu’s Nirat Phra Prathom in Nakhon Pathom, Nonthaburi, and Bankok for the development of cutural

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิลักษณ์ เกษมผลกูล

กรกฎาคม ๒๕๖๑

สัญญาเลขที่ RDG59H0015

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม “ตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่” ในจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร”

A field study and a study of cultural capital based on Sunthorn Phu’s Nirat Phra Prathom in Nakhon Pathom, Nonthaburi, and Bankok for the development of cutural

ผู้วิจัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิลักษณ์ เกษมผลกูล
สังกัดคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ชุดโครงการวิจัยทุนวิจัยที่มุ่งเป้าตอบสนองความต้องการในการพัฒนาประเทศ: ด้านมนุษยศาสตร์
สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย วช. - สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

ชื่อรายงานวิจัย : “การสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม “ตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่” ในจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร”

ชื่อผู้วิจัย : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิลักษณ์ เกษมผลกูล

ส่วนงาน : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ปีงบประมาณ : พ.ศ. ๒๕๕๙

ทุนอุดหนุนการวิจัย : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ เนื่องจากเป็นนิราศที่กวีให้รายละเอียดของข้อมูลในการเดินทางด้วยการ “คร่ำครวญ” ที่น่าสนใจทั้งในแง่ภาษา วรรณศิลป์ โลกทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเชิงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเส้นทางในการเดินทางของสุนทรภู่เป็นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับนครปฐม งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) บูรณาการองค์ความรู้จากนิราศพระประธมในฐานะทุนทางวัฒนธรรมกับมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อต่อยอดเชิงพาณิชย์ ๒) สำรวจเส้นทางและโอกาสในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม และ ๓) แนวทางในการพัฒนาสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับนิราศพระประธมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่า การศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวได้ ๕ มิติ คือ เส้นทาง อาหาร กิจกรรม ของฝาก และวันเวลาเดินทาง โดยบูรณาการให้เข้ากับการท่องเที่ยวได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมนำเสนอ “นิราศพระประธม” ในฐานะเรื่องเล่าประกอบการเดินทาง โดยแบ่งเส้นทางได้เป็น ๓ ภาคคือ ภาคธนบุรี (กรุงเทพฯ) - คลองบางใหญ่ (นนทบุรี) ภาคคลองบางใหญ่ (นนทบุรี) - คลองโยง (นครปฐม) และภาคคลองโยง (นครปฐม) - นครชัยศรี (นครปฐม) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้เรื่องนิราศพระประธมของสุนทรภู่เป็นแกนหลักในการเล่าเรื่อง เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่รายการการท่องเที่ยวในพื้นที่ ทำให้เกิดการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม อนุรักษ์ภูมิปัญญาในชุมชน และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมามาสู่การสร้างงานและรายได้ ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด

คำสำคัญ นิราศ, วรรณกรรมสุนทรภู่, ทุนทางวัฒนธรรม, วรรณคดีกับการท่องเที่ยว, วรรณคดีกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์

Research Title : A field study and a study of cultural capital based on Sunthorn Phu's Nirat Phra Prathom in Nakhon Pathom, Nonthaburi, and Bankok for the development of cutural

Researcher : Asst. Prof. Dr. Aphilak Kasempholkoon

Department : Mahidol University

Fiscal Year : 2016

Research Scholarship Sponsor : The Thailand Research Fund (TRF.)

Abstract

This research aimed at studying "**Nirat Phra Prathom" of** Sunthon Phu for it thoroughly and interestingly described the poet's journey by "mourning technique" in many aspects: the use of language, literary techniques, world vision and cultural information. The book mentioned about a traveling route between Bangkok and Nakhon Pathom, as well. Purposes of the research are: 1) to adapt and integrate cultural knowledge as cultural capital in creative economy to commercially develop tourist attractions, 2) to survey possible routes that can be developed to be tourist attractions in order to follow Nirat Phra Prathom journey, 3) to examine how to developed the associated sites to be the tourist attractions appropriating with today's social context and local culture. It found from the research that to study of Nirat Phra Prathom as the cultural capital can be applied in five sorts sources: traveling routes, foods, activities, souvenirs and traveling times. All are possible to be concretely adapted with tourism by using "Nirat Phra Prathom" as a vacationing narrative. There are three main routes: Thonburi (Bangkok) – Khlong Bang Yai canal (Nonthaburi), Khlong Bang Yai canal (Nonthaburi) - Khlong Yong canal (Nakhon Pathom) and Khlong Yong canal - Nakhon Chaisri district (Nakhon Pathom). Nirat Phra Prathom, in this case, is regarded as the "core narrative" in order to promote local tourism, preserve local wisdoms and introducing new tourist attractions bringing to job opportunities, incomes and well-beings.

Key words: Nirat, Sunthon Phu's Works, Cultural Capital, Literature and Tourism, Literature and Creative Economy.

กิตติกรรมประกาศ

นิราศของสุนทรภู่ส่วนใหญ่ เป็นการเดินทางที่สุนทรภู่ได้ “บันทึกการเดินทาง” ด้วยภาษาวรรณศิลป์ชั้นครูไว้อย่างยอดเยี่ยม สิ่งที่สุนทรภู่ได้ถ่ายทอดไว้ได้กลายเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” สำคัญในปัจจุบัน เป็น “คลังข้อมูล” ที่นำมาใช้เพื่อการท่องเที่ยวในมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งในครั้งนี้ได้เลือก “นิราศพระประธม” ของสุนทรภู่ มาเป็นตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากนิราศ ในฐานะที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม “ตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่” ในจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร” ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้รับความกรุณาจากศาสตราภิชานล้อม เพ็งแก้ว ปราชญ์แห่งเมืองเพชรบุรี มอบต้นฉบับนิราศพระประธมของสุนทรภู่ฉบับสอบชำระแล้ว ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากบริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) มาใช้เป็นต้นฉบับหลักในการถอดคำประพันธ์ วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยนี้

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ความกรุณาและความร่วมมือจากบุคคลและองค์กรต่างๆ เป็นจำนวนมาก จึงขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้

๑. เจ้าอาวาสวัดไก่เตี้ย เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร
๒. เจ้าอาวาสวัดพิกุลทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๓. เจ้าอาวาสวัดเกด อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๔. เจ้าอาวาสวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๕. เจ้าอาวาสวัดสัก (วัดสักใหญ่) อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๖. เจ้าอาวาสวัดบางไกรนอก อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๗. เจ้าอาวาสวัดอัมพวัน อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๘. เจ้าอาวาสวัดพิกุลเงิน อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๙. เจ้าอาวาสวัดบางอ้อยช้าง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
๑๐. เจ้าอาวาสวัดหลังบาง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๑๑. เจ้าอาวาสวัดท่าบันเทิงธรรม อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๑๒. เจ้าอาวาสวัดบางโค อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๑๓. เจ้าอาวาสวัดต้นเชือก อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
๑๔. เจ้าอาวาสวัดลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๑๕. เจ้าอาวาสวัดงิ้วราย อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๑๖. เจ้าอาวาสถึงวัดกลางคูเวียง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

๑๗. เจ้าอาวาสวัดสัมปทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๑๘. เจ้าอาวาสวัดกลางบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๑๙. เจ้าอาวาสวัดสิงห์ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๒๐. เจ้าอาวาสวัดท่าใน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๒๑. เจ้าอาวาสวัดน้อยเจริญสุข อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๒๒. เจ้าอาวาสวัดห้วยตะโก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๒๓. เจ้าอาวาสวัดธรรมศาลา อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม
๒๔. สำนักงานคณะกรรมการกองทุนสนับสนุนการวิจัย
๒๕. ศาสตราจารย์ ดร. ศันสนีย์ ไชยโรจน์ รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและวิเทศสัมพันธ์
๒๖. ศาสตราภิชานล้อม เพ็งแก้ว ปราชญ์แห่งเมืองเพชรบุรี
๒๗. อาจารย์นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว นักเขียนรางวัลดีเด่น กองทุนหม่อมราชวงศ์อายุมงคล โสณกุล
๒๘. บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน)
๒๙. กองวิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยมหิดล
๓๐. คุณอังกูร สุ่นกุล นายอำเภอพุทธมณฑล
๓๑. นายแพทย์วัฒนา เทียมปฐม ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอพุทธมณฑล
๓๒. ชมรมคนรักงิ้วร้าย อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
๓๓. คุณธีรธันย์ ไชยพรศิริ ปลัดอาวุโสอำเภอพุทธมณฑล
๓๔. คุณวัชราพร ช้างขนุน ปลัดอำเภอพุทธมณฑล
๓๕. คุณวสุ ผันเงิน นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่
๓๖. คุณจงดี เศรษฐอำนวย ประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรวัดสุวรรณาราม
๓๗. คุณยุพา เขียวคำรพ กำนันตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล
๓๘. คุณปัญญภัทร เลิศสำราญเริงรมย์ นักวิชาการอิสระ
๓๙. คุณชนินทร์ อินทร์พิทักษ์ นักวิชาการอิสระ
๔๐. คุณสรเดช คลังทอง ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์วัดต้นเชือก อบต.บ้านใหม่
๔๑. คุณพรรณราย เกกีงาม ช่างภาพอิสระ
๔๒. คุณเจษฎาลักขณ์ แก้วหทัยกาญจน์ ช่างภาพอิสระ
๔๓. คุณนุกูล ตั้งเจริญพร ช่างภาพอิสระ
๔๔. คุณนราวุฒิ สุวรรณัง ช่างภาพอิสระ
๔๕. คุณธวัชชัย ชูทอง ช่างภาพอิสระ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทที่ ๑ บทนำ	**๑**
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๙
๑.๓. ขอบเขตของการวิจัย	๙
๑.๔ ทฤษฎี สมมติฐานและ / หรือกรอบแนวความคิดของการวิจัย	๙
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๒๑
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๓๐
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง/เก็บข้อมูล	๓๐
บทที่ ๒ ภูมิหลัง “นิราศพระประธม” ของสุนทรภู่	**๓๑**
๒.๑ ปีที่แต่งนิราศพระประธมและปีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง	๓๑
๒.๒ ข้อค้นพบเรื่องสถานที่ “ที่ไม่ได้อ้างถึง” ในนิราศพระประธม	๓๖
๒.๓ ข้อมูลเรื่องการเดินทางของสุนทรภู่ไปพระปฐมเจดีย์	๓๗
๒.๔ คำประพันธ์และสถานที่ที่พบใหม่จากการสอบเทียบต้นฉบับ	๔๙
๒.๕ ข้อสรุปของสถานที่ที่ปรากฏในนิราศ	๔๒
บทที่ ๓ นิราศพระประธมของสุนทรภู่: บันทึกรักและบันทึกการเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์	**๕๕**
๓.๑ การอธิบายความนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ (ฉบับอาจารย์ล้อม เพ็งแก้ว ชำระ)	๕๕
บทที่ ๔ แนวทางการประยุกต์ “นิราศพระพระประธม” ของสุนทรภู่ในฐานะทุนทางวัฒนธรรมสู่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์	**๑๖๘**
๔.๑ ทุนทางวัฒนธรรมในนิราศพระประธมของสุนทรภู่	๑๖๘
๔.๒ แนวทางการประยุกต์ทุนทางวัฒนธรรมในนิราศพระประธมของสุนทรภู่สู่การท่องเที่ยว	๑๘๔
๔.๓ รูปแบบการใช้ประโยชน์จากนิราศในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว	๒๐๐

บทที่ ๕ บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ **๒๐๒**
๕.๑ สรุปผลการวิจัย ๒๐๒
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย ๒๐๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ ๒๑๕

บรรณานุกรม **๒๑๗**

ภาคผนวก **๒๒๖**
ภาคผนวก ก ๒๒๗
ภาคผนวก ข ๒๓๘
ภาคผนวก ค ๒๔๕

บทที่ ๑
บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา

นับแต่โบราณมามีความเชื่อกันว่ากวีมิใช่บุคคลธรรมดา เป็นบุคคลที่อยู่ในฐานะอันพิเศษ ต้นกำเนิดของความเชื่อนี้มิอาจที่จะสืบสาวหาต้นตอได้ หากแต่ในวงวรรณคดีวิจารณ์ตะวันตกนั้นก็ได้แสดงความเชื่อนี้ไว้มากมายเช่นข้อเขียนของ Shelley นักวรรณคดีในยุคโรแมนติก สิ่งที่ยกมาเป็นการแสดงการยอมรับและสนับสนุนความคิดข้างต้น โดยเขาได้กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของกวี ได้ดังนี้

> *Poets,...were called in the earlier epochs of the world, legislators or prophet: a poet essentially comprises and unites both these characters. For he not only beholds intensely the present as it is, and discovers these laws, according to which present things to be ordered, but he beholds the future in the present and his thoughts are the germs of the flower and the fruit of latest time.*[๑]

มิเพียงแต่ข้างฝ่ายตะวันตกที่มีความเชื่อเช่นนั้น หากแต่นักวรรณคดีอีกซีกโลกหนึ่ง คือฝ่ายตะวันออกนั้นก็มีความเชื่อเช่นเดียวกัน ในภาษาสันสกฤตนั้น คำว่า “กวิ” เป็นคำนามที่สร้างขึ้นจากธาตุ *กู* ซึ่งแปลว่า *เปล่งเสียง* เมื่อเป็นคำนามแปลว่า *ผู้มีญาณทรรศนะ ผู้ฉลาดหลักแหลม ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ นักคิด นักปราชญ์ นักขับบทสวดสรรเสริญ นักขับร้อง นักพยากรณ์ และฤษี* [๒] จะเห็นได้ว่าทางฝ่ายตะวันออกนี้ในการใช้ศัพท์แทนผู้รังสรรค์วรรณคดีก็เลือกใช้ถ้อยคำที่แสดงถึงความอันเป็นบุคคลที่แสดงถึงความพิเศษไปจากปุถุชนทั่วไปเช่นกัน

การที่กวีเป็นบุคคลที่อยู่ในฐานะอันพิเศษก็ด้วยเพราะกวีมีลักษณะพิเศษกว่าบุคคลธรรมดา กล่าวคือ มีจิตใจอ่อนไหว รับรู้อารมณ์ต่างๆ ได้ง่าย มีประสาทสัมผัสต่างๆ ที่ไวต่อการรับรู้สิ่งที่ละเอียดอ่อนและเล็กน้อยจนหลายคนมองข้ามไปได้ เช่น ใบหญ้า ฝุ่นละออง อาจมีความหมายต่อกวีก็ได้ และสิ่งที่หลายคนเห็นเป็นปกติ เช่น แดดยามเย็น คืนข้างแรม กวีอาจมองเห็นเป็นเรื่องของความงามหรือเป็นเรื่องที่น่าคิดได้ นอกจากนั้นกวียังมีจินตนาการที่กว้างไกลจนสามารถขยายสิ่งที่พบเห็นนั้นให้มีรูปร่าง มีรสชาติพิเศษขึ้นมาได้ ผนวกกับความสามารถพิเศษที่นักวรรณคดีสันสกฤตเรียกว่า *ศักติ*

---

[๑] วิทย์ ศิวะศริยานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: ธรรมชาติ, ๒๕๔๔. หน้า ๒๑๘.

[๒] ทัศนีย์ สินสกุล. **ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต.** ใน วารสารอักษรศาสตร์ ๒๓, (มกราคม - มิถุนายน), ๒๕๓๔. หน้า ๑๗.

กวีจึงประจงกลั่นกรองถ้อยคำออกมาเป็นคำประพันธ์ที่แสดงความคิด ความรู้สึกต่อสิ่งที่พบเห็นได้[๓] ดังที่เรามักพบในบทเสาวรจนีต่างๆ ที่กล่าวถึงสิ่งที่เป็นเรื่องปกติ หากแต่ว่าเมื่อกวีได้จรดปลายปากกาเพื่อรจนาแล้วเมื่อใดความปกตินั้นก็จะหายไป กลับกลาย เป็นความวิเศษเจ้ามาแทนที่ ดังเช่นการพรรณนาน้ำตกของกวีที่กล่าวชมได้อย่างเห็นภาพ

พุพุ่งกระแสสินธุ์ ระรินหลั่งถถั่งธาร
ฟุ้งฝอยประปรอยปาน พิรุณพร่ำพรรษาสาย

(สมุทรโฆษคำฉันท์: ๑๖๘)

หรือการพรรณนาพรรณไม้โดยการกล่าวถึงอากัปกิริยาของต้นไม้

ไม้เครือไม้กุ่มก้อม ค้อมเกี้ยวกลลำย้อม
ยอดม้วนใบงาม บารนี ฯ

(ลิลิตพระลอ: ๗๓)

ด้วยความเป็นบุคคลอันวิเศษของกวีนี้เอง การนิยามคุณลักษณะของกวีจึงที่เป็นเรื่องที่มิอาจละเลยได้ ดังที่ใน กาวยาลังการ ของ ภามหะ ได้ระบุถึงคุณลักษณะที่สำคัญสองประการของกวี คือ ประติภา และ ศักติ *ประติภา* มีคำแปลตามรูปศัพท์ว่า *แสงสว่าง* และหมายถึงอัจฉริยภาพ ภามหะกล่าวว่ากวีจะต้องมีประติภาเพื่อสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ ลำพังความเฉลียวฉลาดและความเชี่ยวชาญในการใช้ถ้อยคำนั้น ไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์ กวีนิพนธ์ได้ ผู้ที่ด้อยปัญญาอาจจะเรียนรู้ศาสตร์ต่างๆ จากครูอาจารย์ได้ แต่ไม่สามารถเรียนรู้การสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ได้เลย กวีนิพนธ์จะบังเกิดขึ้นได้ก็ด้วยประติภาเท่านั้น ประติภาเป็นพรสวรรค์ที่ติดตัวกวีมาแต่กำเนิด ส่วน *ศักติ* นั้นแปลว่า *พลังหรือความสามารถ* และหมายถึงพลังสร้างสรรค์ในงานกวีนิพนธ์ ศักติจะทำให้กวีสามารถถ่ายทอดจินตนาการและอารมณ์ความรู้สึกออกมาอย่างมีศิลปะ จนทำให้ผู้อ่านบังเกิดปีติสุขสูงสุด[๔] นอกจากนี้แล้ว ใน กาวยาลังการ ของ รุทรฏะ ก็กล่าวถึง ศักติว่า กวีผู้มีศักติจะเป็นผู้ชำนิชำนาญอย่างยิ่ง และจะมีใจจดจ่ออยู่กับกวีนิพนธ์ตลอดวันตลอดคืน[๕]

แรงบันดาลใจของกวีที่ได้กล่าวถึงนี้ คือ ศรัทธาอันแรงกล้าต่อความเชื่อ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องศาสนา หรือเรื่องเหนือธรรมชาติ การอยู่ในฐานะที่เหนือมนุษย์ ทำให้งานที่รังสรรค์ขึ้นจึงมิได้เพื่อบุคคลอันอยู่เบื้องล่าง หากแต่สถานที่อันสูงสุดเหนือโลกนั้นต่างหาก ที่เป็นสิ่งดลใจกวีให้ประพันธ์วรรณคดีด้วยพลัง

---

[๓] กุสุมา รักษมณี. **สีสันวรรณคดี.** กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๔. หน้า ๖๑.

[๔] ทัศนีย์ สินสกุล. ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต. ใน **วารสารอักษรศาสตร์** ๒๓, (มกราคม - มิถุนายน), ๒๕๓๔. หน้า ๑๗.

[๕] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๑๗.

แห่งความศรัทธา การที่ผู้เขียนอ้างอิงเรื่อง “ความพิเศษ” ของกวีมามากมายข้างต้นก็เพื่อที่จะ “ย้ำ” ให้ตระหนักถึงความสำคัญของสถานะอันวิเศษของกวี และแน่นอน “สายตากวี” จึงมิใช่สายตาของบุคคลทั่วไป สิ่งที่กวี “เห็น”ผ่านสายตาของกวี จึงย่อมมิใช่สิ่งเดียวกับสิ่งที่บุคคลธรรมดา “เห็น” แม้สิ่งนั้นจะมี “รูป” เดียวกันก็ตาม

“นิราศ” เป็นชื่อที่นักวิชาการใช้เรียกวรรณคดีจำพวกหนึ่งที่มีลักษณะของการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกระหว่างการเดินทาง รวมถึงการเคลื่อนที่ของเวลา โดยมากมักเน้นให้เน้นถึงความพลัดพรากทั้งการจากนาง จากเมือง รวมถึงการจากภาระหน้าที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[๖] ทรงกล่าวถึงความเป็นมาของวรรณคดีนิราศว่าเกิดจากการเดินทางไกล และมีเวลาว่างมากจนรู้สึกเบื่อหน่าย จึงคิดแต่งนิราศเป็นการแก้รำคาญโดยพรรณนาหรือบรรยายสิ่งที่พบเห็นระหว่างทางแล้วครวญคิดถึงคนรักที่จากมา และแต่เดิมแต่งเป็นกลอน ดังที่ทรงกล่าวว่า

> *หนังสือจำพวกที่เรียกว่านิราศ เป็นบทกลอนเวลาไปทางไกล มูลเหตุจะเกิดหนังสือชนิดนี้ขึ้นนั้น สันนิษฐานว่าคงเป็นเพราะว่าเวลาเดินทางที่มักต้องไปเรือหลายๆ วัน มีเวลาว่างมาก ได้แต่นั่งๆ นอนๆ ไปจนเกิดเบื่อ ก็ต้องคิดหาอะไรทำแก้รำคาญ ผู้สันทัดในทางวรรณคดี จึงแก้รำคาญโดยกระบวนคิดแต่งเป็นบทกลอน บทกลอนแต่งในเวลาเดินทางเช่นนั้นก็เป็นธรรมดาที่จะพรรณนาว่าด้วยสิ่งซึ่งได้พบเห็นในระยะทางประกอบกับอารมณ์ของตน เช่น ครวญคิดถึงคู่รักซึ่งต้องพรากทิ้งไว้ทางบ้านเรือนเป็นต้น กระบวนความ ในหนังสือนิราศ จึงเป็นทำนองอย่างว่านี้ทั้งนั้น ชอบแต่งกันมาแต่งครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี...*[๗]

นอกจากนี้ เปลื้อง ณ นคร แสดงความเห็นคล้ายกันว่านิราศเกิดจากการเดินทาง ทำให้กวีอาลัยถึงคนที่กวีจากมา จึงแสดงความอาลัยรักเป็นถ้อยคำ ดังที่กล่าวว่า “นิราศคือการแสดงความอาลัยผูกพันต่อคนรักที่ถูกทอดทิ้งไว้ข้างหลัง กวีแสดงออกซึ่งความรักและความอาลัยนี้เป็นถ้อยคำ และบันทึกไว้เป็นตัวอักษร...”[๘] สอดคล้องกับที่ กุสุมา รักษมณี ก็กล่าวไว้คล้ายกัน โดยกล่าวถึงลักษณะของวรรณคดีนิราศว่า “...คือวรรณคดีนิราศที่มีการคร่ำครวญอันเนื่องมาจากความพลัดพรากสูญเสียเป็นแก่นเรื่องและส่วนใหญ่เป็นความพลัดพรากจากรัก”[๙]

---

[๖] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘. หน้า ๗๒.

[๗] ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน กาพย์เห่นิราศแรมรสร้าง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒. หน้า ๒๕๔.

[๘] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๕๔.

[๙] กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖. หน้า ๒๒๙. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๕๔.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ให้ความเห็นว่าหัวใจของนิราศน่าจะอยู่มี่การคร่ำครวญ ถ้าไม่มีการครวญก็ไม่น่าจะเป็นนิราศได้ดังที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงกล่าวว่า “ถ้าไม่มีคำคร่ำครวญถึงเมียที่รักก็ไม่ใช่นิราศ” และยังทรงเน้นว่า “หนังสือนิราศจับเอาความเศร้าเพราะร้างรักเป็นแก่นของเรื่อง ถ้าจะกล่าวละเอียดไปทางอื่นก็ต้องเรียกว่าเป็นกระพี้... แต่แก่นต้องมี ถ้าไม่มีก็ไม่เป็นนิราศ” แสดงว่า พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงคิดว่าลักษณะสำคัญของนิราศคือกวีต้องคร่ำครวญถึงคนรัก โดยอาจมีเรื่องอื่นปนเข้ามาได้บ้าง[๑๐] นอกจากนี้ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ยังมีความเห็นเพิ่มเติมว่าในการแต่งนิราศ กวีไม่จำเป็นต้องครวญถึงภรรยาหรือคนรักเท่านั้น อาจครวญถึงสิ่งที่เคยมีหรือเคยได้รับ แล้วสิ่งนั้นหายไปจากชีวิตของกวีในขณะนั้น ทำให้ต้องคร่ำครวญโหยหาด้วยความอาลัยอาวรณ์ และปรารถนาจะให้สิ่งที่หายไปนั้นกลับคืนมาหรือมีขึ้นมาใหม่อีก ส่วนเรื่องของความรักก็อาจไม่จำเป็นต้องเป็นความรักระหว่างชายหญิง แต่เป็นความรักอื่นๆ ก็ได้ เช่น รักถิ่นเกิดและคร่ำครวญถึงแผ่นดินอีสานบ้านเกิดที่มีแต่ความสุขความงดงามและความอบอุ่นแทนการคร่ำครวญอาลัยถึงนางผู้เป็นที่รัก ดังที่พบในกวีนิพนธ์ **ม้าก้านกล้วย** ของ ไพวรินทร์ ขาวงาม[๑๑] หรือพบใน **ลำนำภูกระดึง** ที่อังคาร กัลยาณพงศ์ “รำพันการขาดรักไร้ในดวงใจมนุษย์ ทั้งความรักระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองและความรักของมนุษย์ต่อธรรมชาติ”[๑๒]

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ เนื่องจากเป็นนิราศที่กวีให้รายละเอียดของข้อมูลในการเดินทางด้วยการ “คร่ำครวญ” ที่น่าสนใจ ทั้งในแง่ภาษา วรรณศิลป์ โลกทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเชิงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเส้นทางในการเดินทางของสุนทรภู่เป็นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับปริมณฑล ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นรายการการท่องเที่ยวตามรอยนิราศ ในเวลา ๑ - ๒ วันได้

นิราศพระประธม แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ หลังจากที่สุนทรภู่ได้ลาสิกขาบทแล้ว ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า สุนทรภู่คงจะสึกราวข้างขึ้น เดือน ๘ ก่อนเข้าพรรษาในปีนั้น แล้วเข้าถวายตัวพึ่งพระบารมีอยู่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิม ธนบุรี ต่อมาในเดือน ๑๒ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พร้อมกับบุตรชาย ๒ คนคือ หนูตาบและหนูพัด โดยลงเรือแถวท่าพระราชวังเดิม ธนบุรี และบอกวันออกเดินทางไว้ในเบื้องต้นนิราศพระประธมของท่านว่า *“ถวิลวันจันทร์ทิวาขึ้นห้าค่ำ”* เข้าใจว่าเป็นวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๓๘๕ ซึ่งเป็นเวลาภายหลังจากเหตุการณ์ใน “รำพันพิลาป” ราว ๓ - ๔ เดือน นิราศเรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ รวมอยู่ในประชุมนิราศสุนทรภู่ ภาค ๒ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระ

---

[๑๐] **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๕๙.

[๑๑] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. ม้าก้านกล้วย: นิราศแรมร้างจากฝัน. ใน **ภาษาและวรรณคดีไทย** ปีที่ ๑๒, ฉบับที่ ๑ - ๒ (มิถุนายน - ธันวาคม ๒๕๓๘). ๗๕ - ๘๖. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๖๑.

[๑๒] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. ม้าก้านกล้วย: นิราศแรมร้างจากฝัน. ใน **ภาษาและวรรณคดีไทย** ปีที่ ๑๒, ฉบับที่ ๑ - ๒ (มิถุนายน - ธันวาคม ๒๕๓๘). ๗๖. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน,** หน้า ๒๖๑.

ทำเชิงอรรถเพิ่มเติม พร้อมทั้งจัดทำแผนที่และภาพประกอบ ตลอดจนพิมพ์สถานที่ที่กล่าวถึงในนิราศพระประธมไว้ท้ายเรื่องด้วย

นิราศพระประธมของสุนทรภู่ นับได้ว่าเป็นนิราศเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่าและให้รายละเอียดทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมากกว่านิราศเรื่องอื่นๆ ในเส้นทางเดียวกัน คือ โคลงนิราศพระประธมของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท นิราศพระประธมของหลวงจักรปาณี (ฤกษ์) นิราศพระปฐมเจดีย์ของกวีหญิงวังหน้า และนิราศเมืองนครไชยศรี (ไม่ปรากฏผู้แต่ง)

นิราศ ๕ เรื่องนี้มีจุดเริ่มต้นที่เดียวกันคือ เริ่มต้นจากพระนคร หรือกรุงเทพฯ และมีจุดหมายคือเมืองนครปฐม เนื้อหาในนิราศทั้ง ๕ เรื่อง ชี้ให้เห็นว่ากวีผู้แต่งเป็นชาวกรุงที่เดินทางมุ่งหน้าไปสู่เมืองนครปฐม แต่กระนั้นก็ดี แม้กวี ๕ ท่านนี้จะมีจุดเริ่มต้นและจุดหมายที่คล้ายคลึงกัน หากแต่รายละเอียดเรื่องเส้นทาง และสถานที่ที่กล่าวถึงก็มีความแตกต่างกัน ตามแต่ประสบการณ์ ภูมิรู้ และความสนใจของกวีแต่ละคน

จากการศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลการเดินทางที่ปรากฏในนิราศทั้ง ๕ เรื่อง พบว่า เส้นทางที่กวีล่องเรือผ่านจากพระนครไปยังพระปฐมเจดีย์นั้นแตกต่างกัน สามารถแบ่งได้เป็น ๓ เส้นทางตามลักษณะการขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ ๔ **เส้นทางแรก** เป็นเส้นทางที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและสุนทรภู่ใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ถือเป็นเส้นทางก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เป็นแม่กองขุดคลองมหาสวัสดิ์ **เส้นทางที่ ๒** เป็นเส้นทางที่ปรากฏในนิราศพระปฐมและนิราศพระปฐมเจดีย์ เป็นเส้นทางหลังจากขุดคลองมหาสวัสดิ์เสร็จสิ้นแล้ว (พ.ศ. ๒๔๐๓) และ **เส้นทางที่ ๓** คือ เดินทางโดยล่องเรือมาทางแม่น้ำท่าจีนซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าออกมาจากคลองภาษีเจริญ ในพระนคร ดังแสดงในรูปตารางได้ดังนี้

เส้นทางที่ ๑		**เส้นทางที่ ๒**		**เส้นทางที่ ๓**
โคลงนิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๗๗	**นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๔**	**นิราศพระปฐมประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓**	**นิราศพระปฐมเจดีย์ประมาณ พ.ศ.๒๕๔๑**	**นิราศเมืองนครไชยศรีประมาณปลายรัชกาลที่ ๔**
- คลองคูเมืองเดิม		- วัดสุทัศน์		- ไร่ขิง
		- บ้านพระยาศรี		- ศาลเจ้า
- สะพานมอญ		- วัดราชบพิธ		- วัดท่าพูด
- สะพานช้าง				- คลองบางซื่อ
- ปากคลองตลาด				- บางยาง
- วัดกัลยาณมิตร				- โคกยายหอม
- คลองบางหลวง (คลองบางกอกใหญ่)	- พระราชวังเดิม (ฝั่งธน)			- คลองฉาง
- วัดพระเชตุพน				

เส้นทางที่ ๑		เส้นทางที่ ๒		เส้นทางที่ ๓
โคลงนิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๗๗	**นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๔**	**นิราศพระปฐมประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓**	**นิราศพระปฐมเจดีย์ประมาณ พ.ศ.๒๕๔๑**	**นิราศเมืองนครไชยศรีประมาณปลายรัชกาลที่ ๔**
- วัดอรุณราชวราราม				
- คลองนครบาล (คลองข้างวัดอรุณ)				
- วัดระฆัง	- วัดระฆัง			
- วัดมหาธาตุ				
- วังหน้า		- วังหน้า		
- วังหลัง				
		- คลองหลอด		
- คลองบางกอกน้อย	- คลองบางกอกน้อย	- คลองบางกอกน้อย		
- โรงเรือหลวง				
		- บางหว้า	- บางหว้า	
- วัดอมรินทราราม			- วัดอัมรินทร์	
- บ้านบุ		- บ้านบุ	- บ้านบุ	
- วัดสุวรรณาราม	- วัดทอง	- วัดทอง	- วัดทอง	
- วัดชีปะขาว	- วัดชีปะขาว	- วัดชีปะขาว	- วัดชีปะขาว	
			- วัดละครทำ	
- บางขุนนนท์	- บางขุนนนท์	- บางขุนนนท์		
- บางผักหนาม		- บางผักหนาม		
- บางบำหรุ	- บางบำหรุ	- บางบำหรุ		
- วัดสุวรรณคีรี				
- บางระมาด	- บางระมาด	- บางระมาด		
		- บางพรม		
- วัดไก่เตี้ย	- วัดไก่เตี้ย	- วัดไก่เตี้ย		
	- สวนหลวง	- สวนหลวง		
- บางขวาง	- บางขวาง	- บางขวาง		
- วัดท่า				
- วัดน้อย				
- สวนแดน	- สวนแดน	- สวนแดน		
- วัดพิกุล	- วัดพิกุล	- วัดพิกุล		
		- วัดชัยพฤกษ์	- วัดชัยพฤกษ์	
		- ด่านขุน		
		- วัดไผ่จันทน์ (วัดร้าง)		
		- ศาลาที่ ๒ - ๗		

เส้นทางที่ ๑		เส้นทางที่ ๒		เส้นทางที่ ๓
โคลงนิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๗๗	นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๔	นิราศพระปฐมประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓	นิราศพระปฐมเจดีย์ประมาณ พ.ศ.๒๕๔๑	นิราศเมืองนครไชยศรีประมาณปลายรัชกาลที่ ๔
- ศาลเจ้าบางสนาม	- บางสนาม			
- วัดเกษ	- วัดเกด			
		- คลองมหาสวัสดิ์	- คลองมหาสวัสดิ์	
- วัดชะลอ	- วัดชะลอ			
	- คลองบางกรวย			
- บางสีทอง	- บางสีทอง			
	- บ้านน้ำตาลสด			
- บางอ้อยช้าง	- บางอ้อยช้าง			
- วัดสัก	- วัดสัก			
- วัดแก้วฟ้า				
- บางขนุน	- บางถนน			
- บ้านกระเบื้อง				
- บางกร่าง				
- ขุนกอง	- บางขุนกอง			
- บ้านจีน				
- บางนายไกร	- บางนายไกร			
	- วัดบางนายไกร			
- บางระนก	- บางระนก			
- คูเวียง	- บางคูเวียง			
- วัดโบสถ์				
- วัดหลวง				
- บางม่วง	- บางม่วง			
- ศาลเจ้า				
- ด่านเก็บภาษี				
- ปักตาเหลว(เฉลว)				
- บางใหญ่	- คลองบางใหญ่			
- วัดพระอินทร์				
- วัดส้มเกลี้ยง				
	- บางกระบือ			
	- บางสุนัขบ้า			
- บางโสน	- บางโสน			
	- บ้านใหม่ธงทอง			
	- คลองโยง			

เส้นทางที่ ๑		เส้นทางที่ ๒		เส้นทางที่ ๓
โคลงนิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๗๗	นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๔	นิราศพระปฐมประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๓	นิราศพระปฐมเจดีย์ประมาณ พ.ศ.๒๕๔๑	นิราศเมืองนครไชยศรีประมาณปลายรัชกาลที่ ๔
- บางเชือก				
- ด่านขนอน				
- บ้านศาลากลาง				
- ดงทิ้งถ่อน				
- ดงหิ่งห้อย				
- ย่านชื่อ				
- ลานตากฟ้า	- ลานตากฟ้า			
- ตลาดด่านภาษี				
- งิ้วราย	- งิ้วราย	- งิ้วราย		
		- โรงหวด		
- สำประทวน	- สำประทวน	- สำประทวน		
	- คลองสำประโทน			
- บ้านลาว				
		- คลองเจดีย์บูชา	- คลองเจดีย์บูชา	
			- ศาลาต่างๆ	
			- บ้านลานเท (ลานเทพารักษ์)	
- ท่านา				
- บางแก้ว	- บางแก้ว			
- นครชัยศรี			- นครชัยศรี	
- วัดปากน้ำ				
- โพเตี้ย	- โพเตี้ย			
- วัดไทร	- บางกระชับ			
- วัดสิงห์	- วัดสิงห์			
- วัดท่า	- วัดท่า			
- วัดน้อย	- บ้านกล้วย			
- ท่าเพนียด	- บ้านเพนียด			
- ท่าช้าง				
- ห้วยตะโก				
- ธรรมศาลา	- บ้านธรรมศาลา	- ธรรมศาลา		
- พระประธม	- วัดพระประธม	- พระปฐมเจดีย์	- พระปฐมเจดีย์	

จากตารางข้างต้น เมื่อพิจารณาจะพบว่า เส้นทางที่ ๑ และ ๒ มีความใกล้เคียงกันในช่วงต้นและช่วงปลายของเส้นทาง ในขณะที่เส้นทางที่ ๓ เป็นเส้นทางที่แตกต่างไปจากเส้นทางที่ ๑ และ ๒ โดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะเส้นทางที่ ๓ เป็นเส้นทางที่กวีล่องมาจากแม่น้ำท่าจีน ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจล่องมาจากคลองภาษีเจริญ ในขณะที่เส้นทางที่ ๑ และ ๒ มาตามทางแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วเข้าคลองบางกอกน้อย แล้วจึงแตกออกเป็น ๒ เส้นทาง คือเส้นทางที่ ๑ อ้อมไปทางคลองโยง ส่วนเส้นทางที่ ๒ ลัดเข้าคลองมหาสวัสดิ์ แล้วภายหลังจึงไปบรรจบกันอีกครั้งหนึ่งที่บริเวณบ้านงิ้วรายมุ่งหน้าสู่พระปฐมเจดีย์

เส้นทางจากวรรณคดีนิราศเรื่องดังกล่าว หากมีการสำรวจและศึกษาทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง น่าจะนำมาสู่การพัฒนาเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และนำมาสู่การสร้างแหล่งท่องเที่ยวให้ท้องถิ่นเพิ่มขึ้น นำมาซึ่งรายได้ของชุมชน เป็นการใช้มนุษยศาสตร์เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑) เพื่อบูรณาการองค์ความรู้จากนิราศพระประธมในฐานะทุนทางวัฒนธรรมกับมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อต่อยอดเชิงพาณิชย์

๒) เพื่อสำรวจเส้นทางและโอกาสในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม

๓) เพื่อศึกษาแนวทางในการพัฒนาสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับนิราศพระประธมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเฉพาะนิราศประธมของสุนทรภู่ โดยใช้ฉบับพิมพ์ของกรมศิลปากรและฉบับสมุดไทยของหอสมุดแห่งชาติเพื่อสอบเทียบสถานที่กัน นอกจากนี้การศึกษาในครั้งนี้จะได้เดินทางสำรวจเฉพาะพื้นที่ที่กล่าวถึงในนิราศพระประธม ครอบคลุมพื้นที่ ๓ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร

๑.๔ ทฤษฎี สมมติฐานและ / หรือกรอบแนวความคิดของการวิจัย

๑) สมมติฐานงานวิจัย

วรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานครได้ โดยการใช้เป็นแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์หรือเชิงแนวคิดได้ และบูรณาการกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชน

ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสร้างความเข้าใจและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนดังกล่าว อันจะช่วยในการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมาสู่การสร้างงานและรายได้ ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด

๒) ทฤษฎีและกรอบแนวคิดของการวิจัย

๒.๑) แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ตามความหมายของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหมายถึง แนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการใช้องค์ความรู้ (Knowledge) การศึกษา (Education) การสร้างสรรค์งาน (Creativity) และการใช้ทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual Property) ที่เชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม (Culture) การสั่งสมความรู้ของสังคม (Wisdom) และเทคโนโลยี/นวัตกรรมสมัยใหม่ (Technology and Innovation)[๑๓]

คำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นคำภาษาไทยที่ใช้แทนคำในภาษาอังกฤษหลายๆ คำ ดังนี้ Creative Economy, Creative Industries, Cultural Industries โดยแต่ละคำในภาษาอังกฤษถูกบัญญัติขึ้นโดยหน่วยงานหลายๆ หน่วยงาน และมีความแพร่หลายในหลายๆ มิติ[๑๔] และในร่างกรอบทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ ซึ่งจะนำมาใช้ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙ ก็ได้มีการระบุยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาประเทศ ๗ ยุทธศาสตร์ และยุทธศาสตร์แรก “ยุทธศาสตร์การสร้างฐานการผลิตที่ส่งเสริมการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจอย่างเข้มแข็งและสมดุล” ที่ได้มีการกล่าวถึงร่างแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ ก็เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์โดยตรง โดยสามารถสรุปใจความได้ดังนี้ ประเทศไทยจะเน้นเป้าหมายการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศไทยให้อยู่บนแนวคิดของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ มีการกล่าวถึงการพัฒนาภาคการผลิตสินค้าและบริการบนฐานเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยส่งเสริมการใช้ความสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการ การส่งเสริมและพัฒนาสาขาธุรกิจสร้างสรรค์ที่มีศักยภาพ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งแวดล้อมด้านเศรษฐกิจสร้างสรรค์ พัฒนาบุคลากรให้สามารถตอบสนองความต้องการของภาคการผลิตและบริการทั้งในระดับวิชาชีพเชิงสร้างสรรค์และผู้ประกอบการให้มีความคิดสร้างสรรค์ ส่งเสริมการศึกษาวิจัยและพัฒนาเชิงลึกในสาขาเศรษฐกิจสร้างสรรค์และทุนวัฒนธรรม[๑๕]

---

[๑๓] อาคม เติมพิทยาไพสิฐ. **Thailand’s Creative Economy.** สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ๒๕๕๓

[๑๔] Srisangnam. **Creative Economy.** Lecture note prepared for Korean Study Programme, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand, 2009.

[๑๕] สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **ร่างกรอบทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑**, ๒๕๕๓.

เนื่องจากมีหลายหน่วยงาน โดยเฉพาะในต่างประเทศ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ในมิติต่างๆ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจ จึงขอยกตัวอย่างคำจำกัดความของหน่วยงาน และองค์กรระหว่างประเทศที่เป็นที่ยอมรับมานำเสนอ ณ ที่นี้

คำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ถูกกล่าวถึงและเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการในระดับรัฐบาลครั้งแรกในประเทศสหราชอาณาจักร โดยในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ (ค.ศ. ๒๐๐๑) Department of Culture, Media and Sport ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ (Creative Industries)” ไว้ว่า “Those industries which have their origin in individual creativity, skill and talent and which have a potential for wealth and job creation through the generation and exploitation of intellectual property.”[๑๖] และคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้แปลความหมายของคำจำกัดความนี้ว่า “เศรษฐกิจที่ประกอบด้วยอุตสาหกรรมที่มีรากฐานมาจากความคิดสร้างสรรค์ของบุคคล ทักษะความชำนาญ และความสามารถพิเศษ ซึ่งสามารถนำใช้ประโยชน์ในการสร้างความมั่งคั่งและสร้างงานให้เกิดขึ้นได้ โดยที่สามารถสั่งสมและส่งผ่านจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ด้วยการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา”[๑๗]

เมื่อคำคำนี้และแนวคิดการพัฒนาอุตสาหกรรมสร้างสรรค์เริ่มเป็นที่นิยม และเนื่องจากมีส่วนเกี่ยวข้องกับการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ (ค.ศ. ๒๐๐๓) องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization, WIPO) จึงได้มีการให้คำนิยามของคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ว่า “Industries that include the cultural industries plus all cultural or artistic production, whether live or produced as an individual unit. The creative industries are those in which the product or service contains a substantial element of artistic or creative endeavor.”[๑๘] และคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้แปลความหมายของคำจำกัดความนี้ว่า“อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมและศิลปะทั้งหมด ทั้งในรูปสินค้าและบริการที่ต้องใช้ความพยายามในการสร้างสรรค์งาน ไม่ว่าจะเป็นการทำขึ้นมาโดยทันทีในขณะนั้น หรือผ่านกระบวนการผลิต และเน้นการปกป้องผลงานผ่าน Copyright”[๑๙]

องค์กรระหว่างประเทศที่ทำหน้าที่ดูแลควบคุมและส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ๒ องค์กรหลักได้แก่ UNESCO และ UNCTAD ต่างก็ได้ให้คำจำกัดความของเศรษฐกิจ

---

[๑๖] Department of Culture, Media and Sport, 2001, p. 04.

[๑๗] อาคม เติมพิทยาไพสิฐ. **Thailand’s Creative Economy.** สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ๒๕๕๓.

[๑๘] World Intellectual Property Organization, WIPO (2003), Guide on Surveying the Economic Contribution of the Copyright – Based Industries

[๑๙] อาคม เติมพิทยาไพสิฐ. **Thailand’s Creative Economy.** สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ๒๕๕๓.

สร้างสรรค์ไว้ดังนี้ คำจำกัดความของ UNESCO เศรษฐกิจสร้างสรรค์คือ “อุตสาหกรรมที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญ และความสามารถที่มีศักยภาพในการสร้างงานและความมั่งคั่งโดยการผลิตและใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา”[๒๐]

ในขณะที่องค์กรที่ให้คำจำกัดความคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์อย่างละเอียด และมีการนำเสนอในรูปแบบของรายงานอย่างเป็นทางการมากที่สุด คือ UNCTAD ในรายงาน “Creative Economy Report 2008” โดย UNCTAD ได้ให้คำนิยามของคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ดังนี้[๒๑]

The creative economy is an evolving concept based on creative assets potentially generating economic growth and development.

“เศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นแนวความคิดในการสร้างความเจริญเติบโตและการพัฒนาการทางเศรษฐกิจโดยใช้สินทรัพย์ที่เกิดจากการใช้ความคิดเชิงสร้างสรรค์”

It can foster income generation, job creation and export earnings while promoting social inclusion, cultural diversity and human development.

“เศรษฐกิจสร้างสรรค์ทำให้เกิดการสร้างรายได้ สร้างงาน และสร้างรายได้จากการส่งออก ในขณะเดียวกันก็เป็นการส่งเสริมกิจกรรมทางสังคม สนับสนุนความหลากหลายทางวัฒนธรรม และเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์”

It embraces economic, cultural and social aspects interacting with technology, intellectual property and tourism objectives.

“เศรษฐกิจสร้างสรรค์เชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมให้มีปฏิสัมพันธ์กับเทคโนโลยี ทรัพย์สินทางปัญญา และการท่องเที่ยว”

It is a set of knowledge-based economic activities with a development dimension and cross-cutting linkages at macro and micro levels to the overall economy.

“เศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เน้นองค์ความรู้ เกี่ยวข้องกับมิติทางด้านการพัฒนาการ เป็นการเชื่อมโยงทุกภาคส่วนทางเศรษฐกิจทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค”

---

[๒๐] **เรื่องเดียวกัน.**

[๒๑] UNCTAD (2008), “Creative Economy Report 2008”.

It is a feasible development option calling for innovative multidisciplinary policy responses and interministerial action.

"เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ประเทศต้องการนโยบายที่เป็นนวัตกรรมใหม่ที่มีความหลากหลายทางแนวคิด และต้องการการปฏิบัติงานร่วมกันในทุกๆ หน่วยงาน"

At the heart of the creative economy are the creative industries.

"และหัวใจสำคัญของเศรษฐกิจสร้างสรรค์อยู่ที่อุตสาหกรรมสร้างสรรค์"

อนึ่ง เนื่องจากมีหลายหน่วยงานและหลายองค์กรที่ให้คำนิยามและให้คำจำกัดความของแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ดังนั้นขอบเขตของภาคการผลิตที่จะนับเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจสร้างสรรค์จึงมีความแตกต่างกันออกไป และในกรณีของประเทศไทยนั้น ปัจจุบันขอบเขตและความคลอบคลุมของภาคการผลิตที่จะนับเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ก็ยังไม่มีความชัดเจนมากนัก ดังนั้นผู้เขียนจึงขอใช้การนำเสนอของคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในกิจกรรมปรับกระบวนทัศน์ของประเทศสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ซึ่งจัดโดยกระทรวงการต่างประเทศร่วมกับศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบเป็นหลักในการนำเสนอในหัวข้อนี้

ขอบเขตของภาคการผลิตภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจสร้าง

ประเภทสินค้า/บริการ	DCMS (UK)	Symbolic Texts	Concentric Circles	WIPO	UNCTAD	UNESCO/ UIS	Thailand
1. การโฆษณา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2. สถาปัตยกรรม	✓		✓	✓	✓	✓	✓
3. การออกแบบ	✓		✓	✓	✓	✓	✓
4. แฟชั่น	✓	✓	✓			✓	✓
5. ฟิล์ม และวีดีโอ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
6. ฮาร์ดแวร์ (อุปกรณ์)	✓	✓		✓		✓	
7. บริการท่องเที่ยว			✓		✓	✓	✓
8. วรรณกรรม		✓	✓	✓	✓	✓	✓
9. ดนตรี	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
10. พิพิธภัณฑ์ ห้องแสดง ห้องสมุด			✓	✓		✓	
11. การพิมพ์ สื่อสิ่งพิมพ์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
12. ซอฟต์แวร์	✓	✓		✓	✓		✓
13. กีฬา		✓					
14. ศิลปะการแสดง (ละครเวที และเต้นรำ)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
15. การกระจายเสียง		✓	✓	✓	✓	✓	✓
16. วีดีโอเกมส์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
17. ทัศนศิลป์ การถ่ายภาพ งานฝีมือ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
18. อาหารไทย							✓
19. การแพทย์แผนไทย							✓

ที่มา: ปรับปรุงจาก (อาคม เติมพิทยาไพสิฐ, ๒๕๕๓)

๒.๒) การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด[๒๒]

เป็นที่ยอมรับกันว่า การท่องเที่ยวนั้นเป็นหนึ่งในอุตสาหกรรม ที่นับวันก็ยิ่งมีการเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว หลายประเทศต่างให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวในอันดับต้นๆ เนื่องจากเล็งเห็นว่า อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่สามารถสร้างงานทั้งทางตรง และทางอ้อมให้แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก

ในอดีตจะเห็นได้ว่าการเดินทางท่องเที่ยวจะเป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวแบบ "มวลชน" (Mass Tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวตามกระแสความนิยมของนักท่องเที่ยว โดยการให้ความสำคัญกับแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยม จึงก่อให้เกิดการไหลเข้าของนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ทรัพยากรด้านการท่องเที่ยว หรือตัวแหล่งท่องเที่ยวมีความสามารถในการรองรับอยู่อย่างจำกัด จนทำให้เป็นที่กล่าวกันมากว่าการท่องเที่ยวในรูปแบบดังกล่าว ก่อให้เกิดปัญหาทั้งในด้านการทำลายสภาวะแวดล้อม และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเป็นอย่างมาก จนทำให้พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวหลายแห่ง ตกอยู่ในสภาพผู้ป่วยที่ต้องใช้เวลาในการเยียวยา จึงนับว่าเป็นการเสียโอกาส ในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ทั้งนี้เนื่องมาจากการขาดการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดีของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

อาจกล่าวได้ว่า การท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่นี้ มีส่วนช่วยจุดประกายให้นักท่องเที่ยวสร้างแนวคิดในการท่องเที่ยวมากขึ้น โดยลักษณะเด่นที่เป็น “แก่น” ของ “การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด” (Thematic Tourism) นั้นก็คือว่า จะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถ “เลือก” ได้จริงๆ มิใช่การท่องเที่ยวตามกระแสนิยม ซึ่ง ณ การเลือกดังกล่าวควรมี Concept หรือ Theme ที่สอดคล้องหรือเกี่ยวข้องกันอยู่ ไม่ว่าจะเลือกในเรื่องของสถานที่ท่องเที่ยว ประเภทของที่พัก รวมถึงการจัดการและการควบคุมกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการท่องเที่ยว โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งด้านผู้ประกอบการและด้านของนักท่องเที่ยว อาจมีส่วนร่วมในการวางกรอบแนวคิดการท่องเที่ยวดังกล่าว

“การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด” ในระยะแรกที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว คือการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานกับธรรมชาติ (Nature based tourism) โดยมีการเรียกขานแตกต่างกัน อาทิ

- การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศ
- การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล (Marine Ecotourism) เป็นการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบในแหล่งธรรมชาติทางทะเลที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศทางทะเล ตัวอย่างเช่น การเดินทางท่องเที่ยวจากเมืองกระบี่ไปที่เกาะลันตา สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้น ณ พื้นที่ดังกล่าว คือ แนวที่พักอนุรักษ์ในแวดล้อมของป่าโกงกาง และหมู่บ้านชาวเลที่เกาะกลาง ตลอดจนบ้านทุ่งหยีเพ็ง ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

---

[๒๒] e-TAT Tourism Journal - การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

- การท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (Ecotourism) คือ การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ ที่เป็นหินผา ลานหินทราย อุโมงค์โพรง ถ้ำน้ำลอด ถ้ำหินงอกหินย้อย เพื่อดูความงามภูมิทัศน์ที่มีความแปลกของการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่โลก ศึกษาธรรมชาติของหิน ดิน แร่ต่างๆ และฟอสซิล
- การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agro tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวไปยังพื้นที่เกษตรกรรม สวนเกษตร วนเกษตร สวนสมุนไพร ฟาร์มปศุสัตว์และเลี้ยงสัตว์ เพื่อชื่นชมความสวยงาม ความสำเร็จ และเพลิดเพลินในสวนเกษตร เช่น กรณีของฟาร์มโชคชัย ที่ให้คนเข้ามามีส่วนร่วม นักท่องเที่ยวไม่เคยเห็นนมวัวมาก่อน แต่หากครั้งหนึ่งในชีวิตมีโอกาสเดินเข้าไปในฟาร์มแล้วได้ รีดนมวัวจริงๆ
- การท่องเที่ยวเชิงดาราศาสตร์ (Astrological tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยว เพื่อการไปชมปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวาระ
- ส่วนประเภทการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (Cultural based tourism) ก็ได้รับความนิยมไม่แพ้เช่นกัน โดยมีรูปแบบที่เด่น ได้แก่
  - การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์
  - การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรมและประเพณี (Cultural and traditional tourism) คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานประเพณีต่างๆ ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ จัดขึ้น ได้รับความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจในสุนทรียศิลป์เพื่อศึกษาความเชื่อ การยอมรับนับถือ การเคารพพิธีกรรมต่างๆ
  - การท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท (Rural tourism/Village tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิต และผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษ มีความโดดเด่น
  - การท่องเที่ยวเพื่อศึกษากลุ่มชาติพันธ์หรือวัฒนธรรมกลุ่มน้อย (Ethnic tourism) คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมของชาวบ้าน วัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยหรือชนเผ่าต่าง ๆ
  - การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (Edu-Meditation tourism) หมายถึง การเดินทางเพื่อทัศนศึกษา แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากปรัชญาทางศาสนา หาความรู้สัจธรรมแห่งชีวิต มีการฝึกทำสมาธิ เพื่อมีประสบการณ์และความรู้ใหม่เพิ่มขึ้น มีคุณค่าและคุณภาพชีวิตที่ดีเพิ่มขึ้น

ในอดีตเราพบว่ารูปแบบดังกล่าวส่วนใหญ่จัดเป็น การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (Adventure Travel) คือ การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีลักษณะพิเศษ

ที่นักท่องเที่ยวแต่ละคณะเข้าไปเที่ยวแล้วได้รับความสนุกสนานตื่นเต้น หวาดเสียว ผจญภัย มีความทรงจำ ความปลอดภัย และได้ประสบการณ์ใหม่ แต่ ณ ปัจจุบันยังมีหลายรูปแบบ อาทิเช่น

๑) Atomic Tourism เป็นการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่โดยสถานที่ดังกล่าวมักเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของระเบิดนิวเคลียร์ นอกจากนี้อาจรวมไปถึงยานพาหนะหรือ บริเวณที่เกิดระเบิด ตัวอย่างการท่องเที่ยวรูปแบบดังกล่าวอาจไม่พบในเมืองไทย แต่ตัวอย่างที่เห็นชัด คือ การเยี่ยมชมพื้นที่เมืองฮิโรชิมา และนางาซากิ ซึ่งเมืองทั้งสองเคยถูกทิ้งระเบิดนิวเคลียร์ เมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

๒) Dark Tourism (black tourism or grief tourism) คือ การท่องเที่ยว ณ บริเวณที่เกี่ยวข้องกับการสังหาร หรือพื้นที่เสี่ยงภัย ซึ่งรวมไปถึงปราสาทและสนามรบ เช่น Culloden near Inverness, Scotland; บริเวณที่เกิดภัยพิบัติทั้งที่เกิดจากฝีมือคน หรือธรรมชาติ เช่น Ground Zero in New York; อดีตพื้นที่เรือนจำ ซึ่งปัจจุบันได้เปิดพื้นที่ให้คนทั่วไปได้เยี่ยมชม เช่น เรือนจำ Beau Maris ใน Anglesey, Wales. และสิ่งที่ผู้คนให้ความสนใจเป็นพิเศษไม่แพ้กัน เช่น ค่าย Auschwitz ใน Poland, และเขต Chernobyl ในอดีตสหภาพโซเวียต หรือ Bran Castle, Poienari Castle in Romania

๓) Disaster Tourism คือ การท่องเที่ยว ณ บริเวณที่เคยเกิดภัยพิบัติธรรมชาติ โดยการท่องเที่ยวในรูปแบบดังกล่าวอาจมีการช่วยเหลือผู้ประสบภัยร่วมด้วย ตัวอย่างเช่นเหตุการณ์ TSUNAMI ที่ผ่านมา

๔) Extreme Tourism (or shock tourism) คือรูปแบบการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่งที่เน้นการท่องเที่ยวในสถานที่อันตราย เช่น ภูเขา ป่า ทะเลทราย ถ้ำ หรือเหตุการณ์ที่อันตราย ในบางครั้ง Extreme Tourism คล้ายกับรูปแบบ Extreme sport เนื่องจากรูปแบบทั้งสองได้เน้นไปที่ “adrenaline rush”

๕) Militarism heritage Tourism เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ผู้สนใจได้มีโอกาสเยี่ยมชมเขตพื้นที่ทหารซึ่งเป็นเขตพื้นที่เฉพาะ ดังที่ทราบในอดีตว่าเขตพื้นที่ทหารห้ามเข้า มาเป็นพื้นที่ทหารยินดีต้อนรับ ซึ่งในบางพื้นที่อาจมีกีฬา Extreme sport ร่วมด้วย เช่น เขตพื้นที่กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ที่มีบริการกีฬา Paint Ball ให้กับผู้ที่สนใจ

๖) Space Tourism เป็นการท่องเที่ยวในสถานีอวกาศรวมถึงการเดินทางโดยยานอวกาศ ซึ่งการเดินทางรูปแบบดังกล่าวมีค่าใช้จ่ายที่สูงมาก

การท่องเที่ยวแบบเจาะจงเฉพาะกลุ่ม จะให้ความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นพิเศษ ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ แต่ที่โดดเด่นมาก ได้แก่

๑) การท่องเที่ยวของกลุ่มอพยพ (Diaspora) โดยกลุ่มดังกล่าวสามารถแบ่งได้เป็น ๓ แบบ คือ

๑.๑) การเดินทางกลับบ้านเกิด เพื่อศึกษาทำความเข้าใจกับบรรพบุรุษ และเข้าร่วมในด้านการเรียนวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน

๑.๒) เป็นการเดินทางเพื่อไปซื้อทรัพย์สิน ที่ดิน บ้านและเพื่อการลงทุน ซึ่งการมีรายได้ที่มากกว่าในประเทศใหม่ จะช่วยให้พวกเขาสามารถเดินทางไปเยี่ยมเยียนบ้านเกิด หรือลงทุนในประเทศของเขาได้มากขึ้น

๑.๓) การเดินทางท่องเที่ยวไปเทศกาลและงานประเพณีต่างๆ ในบ้านเกิด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ การเดินทางกลับบ้านต่างจังหวัดของกลุ่มผู้ทำงานในช่วงเทศกาลสงกรานต์

๒) การท่องเที่ยวตามรอยภาพยนตร์ (Pop-Culture Tourism or Movie Tourism) หมายถึง การที่นักท่องเที่ยวตัดสินใจเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ อันเป็นผลเนื่องมาจากสถานที่นั้น ถูกนำเสนอผ่านจอภาพยนตร์หรือโทรทัศน์ ที่ได้รับชมตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ การท่องเที่ยวในประเทศนิวซีแลนด์ ซึ่งเป็นสถานที่ถ่ายทำภาพยนตร์ เรื่อง The Lord of the rings

๓) การท่องเที่ยวตามแหล่งเสียงเพลง (Music Tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวตามเมือง หรือหมู่บ้านที่มีการแสดงงาน ซึ่งนักท่องเที่ยวอาจมีส่วนร่วมในหมู่บ้านดังกล่าว ดังเช่นกรณี หมู่บ้าน Glastonbury, เมือง Glasgow สำหรับในประเทศไทยเทศกาลดนตรีที่สำคัญ ได้แก่ Hua-Hin Music Festival. โดยจัดขึ้นที่อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

อาจกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงแนวคิด เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่น่าจับตามอง เพราะนอกจากความลึกซึ้งในแง่ของเนื้อหาที่ได้รับจากการท่องเที่ยว ยังเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับการท่องเที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวด้วย และสิ่งที่ได้รับเพิ่มขึ้น คือ การส่งเสริมการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว ให้มีประสิทธิภาพ ช่วยลดการทำลายแหล่งท่องเที่ยวและวิถีชุมชนที่มีเหลืออยู่น้อยในปัจจุบัน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อไปจนตกทอดไปถึงชนรุ่นหลัง

๒.๓) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในมิติทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital)[๒๓]

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการท่องเที่ยวซึ่งใช้ทุนทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และประเพณี เพื่อผลิตเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยว ทั้งนี้คำว่า ทุน (Capital) ถูกใช้ในความหมายทางเศรษฐศาสตร์ที่หมายถึงปัจจัยการผลิตที่ใช้ร่วมกับการผลิตอื่นๆ เพื่อผลิตสินค้าและบริการ[๒๔] โดยวันทนีย์ ภูมิภัทราคม และคณะ จำแนกสินค้าทุนได้ว่าประกอบด้วย ๓ ประเภท กล่าวคือ

๑) สินค้าทุน (Capital Goods) หมายถึง เป็นทุนที่เป็นสินค้าซึ่งใช้สำหรับการผลิตสินค้าและบริการอีกทอดหนึ่ง เช่น เครื่องจักรโรงงาน

๒) เงินทุน (Money Capital) หมายถึง เงินที่จ้างแรงงาน เช่าที่ดิน หรือเพื่อซื้อเครื่องจักร เครื่องมือ ซึ่งเรียกว่า การลงทุน (Investment)

๓) ความรู้ทางเทคนิค (Technical Knowledge) หมายถึง ความรู้ต่างๆ ที่ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ

ทุนทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวนับว่ามีความสัมพันธ์กับการผลิตสินค้าและบริการ โดยจัดอยู่ในฐานะปัจจัยการผลิต (Factor of Production) ซึ่งประกอบไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) แรงงาน (Labor) ทุน (Capital) และผู้ประกอบการผลิต (Entrepreneur) โดยนัยนี้หากทำความเข้าใจวัฒนธรรมในฐานะทุน จึงอาจอนุมานได้ว่าทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) จึงอยู่ในฐานะปัจจัยการผลิตสินค้าและบริการ ซึ่งอีกนัยหนึ่ง ได้แก่ การท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน โดยที่สินค้าทุน (Capital Goods) จึงมิได้เป็นเพียงทุนที่เป็นสินค้าซึ่งใช้สำหรับการผลิตสินค้าและบริการเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และประเพณีในพื้นที่ต่างๆ ด้วยเช่นกัน[๒๕]

ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ อ้างถึงการจำแนกรูปแบบของทุนทางวัฒนธรรมตามการอธิบายของปิแอร์ บูดิเยอร์ (Pierre Bourdieu) ไว้ว่าประกอบด้วย ๓ รูปแบบ ได้แก่

๑) ทุนทางวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่ในกลุ่มคน (An Embodied State) ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม (Intangible) ในรูปแบบความเชื่อ ความคิด จินตนาการ ประเพณี ฯลฯ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับการเป็นนิจภาพ (Habitus) ในความหมายของสิ่งที่อยู่ในตัวคนและกำหนดทิศทางหรือขอบเขตการกระทำของคนและก่อกำเนิดการกระทำในรูปของการปฏิบัติของคน นอกจากนี้รวมถึงวัฒนธรรมสาธารณะต่างๆ เช่น งานศิลปะ วรรณคดี หรือ เพลง ฯลฯ ที่สามารถนำไปสู่การไหลเวียนของสินค้าและบริการ หรืออาจทำให้เกิดการผลิตสินค้าและบริการในอนาคต

---

[๒๓] บุณยสฤษฎ์ อเนกสุข. **ยล เยี่ยม เยือน เหย้า: แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.** พิษณุโลก: สำนักพิมม์มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗, หน้า ๓๙ - ๕๓.

[๒๔] วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, บรรณาธิการ. **เศรษฐศาสตร์ไม่ยากอย่างที่คิด.** กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ. ๒๕๓๗, หน้า ๔๔. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๙ - ๕๓.

[๒๕] วันทนีย์ ภูมิภัทราคม และคณะ. **เศรษฐศาสตร์ทั่วไป = General economics.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: วี. เจ. พริ้นติ้ง, ๒๕๓๘. หน้า ๑๖ - ๑๗. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๙ - ๕๓.

๒) ทุนทางวัฒนธรรมที่มีรูปลักษณ์และเป็นตัวตน (An Objectified State) หรือที่เป็นรูปธรรม (tangible) เช่น ภาพวาด หนังสือ เครื่องมือ เครื่องดนตรี อุปกรณ์ สิ่งประดิษฐ์ สิ่งก่อสร้าง และสถานที่มรดกโลก

๓) ทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นสถาบัน (An Institutionalized State) หมายถึง กติกา ความเชื่อ การยอมรับ ซึ่งหลายคนเห็นร่วมกัน เช่น การยอมรับสถาบันกษัตริย์ การยอมรับโรงเรียน หรือการยอมรับผู้ทรงความรู้ เป็นต้น[๒๖]

๒.๔) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในมิติสินค้าทางวัฒนธรรม (Cultural Product)[๒๗]

การใช้วัฒนธรรมเพื่อเป็นทุนไม่เพียงแต่จะอยู่ในฐานะต้นทุนเพื่อผลิตสินค้าทางการท่องเที่ยวเท่านั้น วัฒนธรรมยังอาจอยู่ในรูปแบบของการเป็นสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยวอันเป็นส่วนย่อยของสินค้าทางวัฒนธรรม (Cultural Product) ได้อีกด้วย ซึ่ง ฌอง โบริดยาร์ด เรียกว่าเป็นสินค้าเชิงสัญญะเพื่อการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Exchange) อันแฝงนัยยะทางสังคมที่กำกับคุณค่าเพื่อให้การแลกเปลี่ยนมีความหมายต่อการบริโภคหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งสินค้าที่เกิดขึ้นล้วนเป็นไปเพื่อตอบสนองวัฒนธรรมที่มีความหมายแตกต่างกัน เช่น สินค้าราคาแพง ซึ่งสอดคล้องกับผู้มีฐานะดี สินค้าสำหรับผู้สูงอายุ หรือสินค้าเฉพาะเพศหญิง เป็นต้น ดังนั้นเมื่อมีการแลกเปลี่ยนสินค้าวัฒนธรรมจึงเท่ากับการแลกเปลี่ยนศักดิ์ศรี หน้าตา เกียรติยศ ชนชั้น ฯลฯ อันเป็นระบบคุณค่าของสินค้ามากกว่ามูลค่าจากการซื้อขาย โดยนัยนี้การบริโภคสินค้าและบริการจึงมิได้เป็นการบริโภควัตถุของตัวสินค้าและบริการเพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึงการบริโภคความสัมพันธ์และความหมายเชิงนามธรรมของสินค้าในเชิงสัญญะ ที่เรียกว่าการบริโภคเชิงสัญญะ (Consumption of Signs) ทางวัฒนธรรมอีกด้วย[๒๘]

ตัวอย่างการบริโภคเชิงสัญญะที่เห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ งานวิจัยของปุญณิศา วิเศษสินธุ์ ซึ่งศึกษาการรับรู้และตีความการใช้สัญญะในภาพยนตร์โฆษณาเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ นำไปสู่การกำหนดคุณค่าด้านอุดมการณ์ในสังคม (Ideologies) ของวัยรุ่น เช่น การเป็นสัญญะที่แสดงน้ำใจไมตรีด้วยการเลี้ยงเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ การเป็นสัญญะของความกล้าในเชิงบวก เช่น กล้าพูด กล้าแสดงออก การเป็นสัญญะของมิตรภาพกับเพื่อนในยามทุกข์และสุข การเป็นสัญญะของความเป็น

---

[๒๖] ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. **ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจ และการจัดการยุคใหม่.** พิษณุโลก: คณะวิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๗, หน้า ๔๑. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๙ - ๕๓.

[๒๗] บุณยสฤษฎ์ อเนกสุข. **ยล เยี่ยม เยือน เหย้า: แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.** พิษณุโลก: สำนักพิมม์มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗, หน้า ๔๖ - ๕๓.

[๒๘] ธันยพร ธิราวัฒน์. **การแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นสินค้า: กรณีศึกษา โรงแรมฮอไรซัน วิลเลจ แอนด์ รีสอร์ท.** ม.ป.ท.: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๙ - ๕๓.

อิสระท้าทาย และตอบสนองความอยากลองของวัยรุ่น ตลอดจนการเป็นสัญญะของความดีและการให้อภัย เป็นต้น[๒๙]

ในด้านการท่องเที่ยวแล้ว การบริโภคเชิงสัญญะยังมีความเกี่ยวกันกับการรสร้างมายาคติ (Myth) ของแหล่งท่องเที่ยว เห็นได้จากข้อวิพากษ์ของโรล็องด์ บาร์ตส์[๓๐] ที่มีต่อหนังสือนำเที่ยวบลูไกด์ (Guide Bleu) ซึ่งสะท้อนให้เห็นความพยายามของชนชั้นกลางในการให้คุณค่าของการท่องเที่ยวในฐานะความสวยงามของทิวทัศน์และภูมิประเทศ ความร่ำรวยวัฒนธรรมและความเป็นมิตรของผู้คน ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการอำพรางความจริงที่ซ่อนอยู่ เช่น ความยากลำบากในการเที่ยวชมภูมิประเทศตลอดจนความแออัดของผู้คนในประเทศนั้น นอกจากนี้ยังเป็นการละเลยที่จะกล่าวถึงสถานที่ซึ่งปรากฏอยู่จริงในแหล่งท่องเที่ยว เช่น เมื่อไปเที่ยวยุโรปจะมีเพียงการกล่าวถึงโบสถ์และศาสนาคริสต์ ทำให้เกิดความเข้าใจแต่เพียงความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างชาวตะวันตกกับศาสนาคริสต์ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วยังมีมัสยิดที่มีความสำคัญปะปนอยู่ด้วยเช่นกัน โดยนัยนี้หนังสือนำเที่ยวจึงมิได้สะท้อนภาพที่แท้จริงของท้องถิ่นแลผู้คนที่อยู่อาศัย แต่กลายเป็นเพียงการโฆษณาหลอกลวงชนชั้นกลางที่ตกสมัยไปแล้วนั่นเอง อาจกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวมิใช่เป็นเพียงสัญญะของความเป็นชนชั้นกลางเท่านั้น หากแต่ยังเป็นมายาคติของชนชั้นกลางต่อความสนใจแหล่งท่องเที่ยวที่ปกปิดบางส่วนของสังคมด้วยเช่นกัน

กล่าวได้ว่าการบริโภคสินค้าทางวัฒนธรรมจึงมีความหมายที่กว้างขวาง การซื้อขายสินค้าหากแต่ก้าวไปสู่การสร้างคุณค่าหรือความหมายในตัวสินค้า ดังนั้นสินค้าจึงเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดของวัฒนธรรมในฐานะการทำให้วัฒนธรรมมีตัวตนผ่านการกำหนดรูปแบบ ความหาย และความแตกต่างของสินค้า[๓๑]

ขณะเดียวกัน การทำความเข้าใจกระบวนการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า (Cultural Commoditization) ทางการท่องเที่ยวนับเป็นอีกประเด็นในการทำความเข้าใจการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวหมายถึงกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงหรือเปลี่ยนผ่านวัฒนธรรมไปสู่การเป็นสินค้าเชิงพาณิชย์และการซื้อขายแลกเปลี่ยน[๓๒] โดยนัยนี้วัฒนธรรมในสถานะของ

---

[๒๙] ปุญณิศา วิเศษสินธุ์. **การรับรู้และให้ความหมายเชิงสัญญะในภาพยนตร์โฆษณาเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ทางโทรทัศน์ของวัยรุ่นในจังหวัดขอนแก่น.** วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (เมษายน - มิถันายน๒๕๕๔) หน้า ๑๑๑ - ๑๓๐. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๙ - ๕๓.

[๓๐] Roland Barthes. **Mythologies.** French: Les Lettres nouvelles. 1957. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๙ - ๕๓.

[๓๑] ศิวรักษ์ ศิวารมย์. วัฒนธรรมกับการบริโภค: ความหมายกับการเคลื่อนไหวในโลกสินค้า ใน **วัฒนธรรมการบริโภค: แนวคิดและการวิเคราะห์.** สิริพร สมบูรณ์บูรณะ, บรรณาธิการ, ๒๕๓๘. หน้า ๘. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๙ - ๕๓.

[๓๒] ทรายทิพย์ ธีระเดชพงศ์. **กระบวนการที่ทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า: กรณีศึกษามวยไทยผ่านสื่อโทรทัศน์.** กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓. ๑๗. อ้างถึงใน **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๙ - ๕๓.

การเป็นสินค้าจึงเป็นตัวแทนของความทะยานอยากและเป็นอิสระจากการควบคุมเชิงศีลธรรม อันเนื่องมาจากการต้องใช้เงินเป็นสื่อเพื่อครอบครองสินค้าทางวัฒนธรรมมากกว่าการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมอันเนื่องมากจากความสัมพันธ์ทางสังคม (ทวิช จตุวรพฤกษ์, ๒๕๕๑, หน้า ๑๗๙)

๑.๕) ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการบูรณาการองค์ความรู้ทางภาษา วรรณคดีและวัฒนธรรม กับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่ผ่านมา มีการศึกษาวิจัยไม่มากนักอาจเป็นเพราะแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพิ่งเข้ามาอยู่ในกระแสของวงวิชาการในระยะ ๒ - ๕ ปี ที่ผ่าน งานวิจัยก่อน พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยมากมักเป็นงานวิจัยที่เน้นการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลคติชนหรือข้อมูลวัฒนธรรมในศาสตร์ของตน และการศึกษาการพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือบริการ โดยยังมิได้เชื่อมโยงหรือบูรณาการความรู้และศาสตร์ทั้ง ๒ สาขานี้เข้าด้วยกัน อย่างไรก็ตาม ในระยะเริ่มต้นมีงานวิจัยที่ได้เชื่อมโยงองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกับแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้อยู่บ้าง อาทิ งานของ สุนีย์ เลี่ยวเพ็ญวงษ์ เสนอบทความเรื่อง *“คติชน: คุณค่าในการท่องเที่ยวชุมชนบ้านโคกม่วง”* เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยนำเสนอว่า คติชนเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สะท้อนภูมิปัญญาของชุมชนที่สืบทอดมายาวนาน และยังคงมีบทบาทอย่างมากในชีวิตประจำวันของชุมชนที่ดำเนินอยู่ตามธรรมชาติ ในการศึกษาวิเคราะห์คุณค่าและบทบาทของคติชนจากหมู่บ้านโคกม่วง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น พบว่า คนในชุมชนยังคงดำเนินชีวิตอยู่ตามวัฒนธรรมดั้งเดิมที่พึ่งพิงธรรมชาติ จึงมีความเคารพและรู้จักรับผิดชอบต่อธรรมชาติเมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้าไปและให้ความสนใจกับข้อมูลคติชนในหมู่บ้าน ทั้งการฟังนิทาน ตำนาน การละเล่น การสร้างงานศิลปหัตถกรรม อาหารการกิน ตลอดจนรูปแบบที่อยู่อาศัยและอื่นๆ ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักถึงคุณค่าของคติชนและคนในชุมชนยังสามารถสื่อความหมายของข้อมูลต่างๆ ให้นักท่องเที่ยวได้เกิดความรู้ ความเข้าใจจากการเข้าไปสัมผัสชีวิตในชุมชนได้ ก่อให้เกิดสัมพันธไมตรีอันดีต่อกัน มีส่วนในการสร้างความภาคภูมิใจ ให้แก่คนและความคุ้มค่าให้แก่นักท่องเที่ยว ซึ่งหากได้มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ขึ้นในชุมชนนั้น คติชนก็จะมีส่วนสำคัญยิ่งในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่การท่องเที่ยวชุมชนได้

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น

สุจิตราภา พันธุ์วิไล (๒๕๔๕) ศึกษาเรื่อง **รูปแบบการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาบ้านหล่อชา (อาข่า) ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย** พบว่า รูปแบบและวิธีการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการทำงานร่วมกันของชุมชนกับสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (เชียงราย) โดยชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบการปฏิบัติงานในพื้นที่หมู่บ้านตามโครงสร้างองค์กรที่จัดไว้ ส่วนสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (เชียงราย) เป็นพี่เลี้ยงด้านการลงทุนด้วยการให้กู้ยืมกองทุนหมุนเวียน โดยปลอดดอกเบี้ย แต่สมาชิกส่วนใหญ่ของโครงการ

ต้องการรายได้จากนักเที่ยวมากกว่าการอนุรักษ์วัฒนธรรมชนเผ่า และแม้ว่าชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในการคิดรูปแบบใหม่ในการปันผลและแบ่งผลประโยชน์ ก็ยังไม่ใช่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและไม่ได้มีการประเมินผลอย่างจริงจัง เนื่องจากขาดผู้นำที่มีทักษะด้านการจัดการและการท่องเที่ยว สถานภาพของครอบครัว ไปจนถึงการไม่เป็นที่ยอมรับของเยาวชนรุ่นใหม่ในหมู่บ้าน ส่งผลให้วัฒนธรรมเปลี่ยนไปเป็นวัฒนธรรมเพื่อการค้า และมีแนวโน้มเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กำลังจะขาดหายไป[๓๓]

อดิศยา พวงทอง (๒๕๔๙) ศึกษาเรื่อง **แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี** พบว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ และขนบธรรมเนียมประเพณี ของชุมชนเกาะเกร็ด เป็นแหล่งศิลปกรรมที่ผสมผสานระหว่างชาวไทยและ ชาวมอญ ซึ่งเป็น ๑ ใน ๓ องค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยว คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบด้านการเข้าถึงชุมชน และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกของชุมชน เพื่อรองรับการท่องเที่ยว ซึ่งแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนเกาะเกร็ด แบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านบริหารจัดการ ๒) ด้านประชาสัมพันธ์และบริการการท่องเที่ยว ๓) ด้านการจัดโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก ๔) ด้านการมีส่วนร่วม และมีสิ่งสำคัญ คือ ต้องการให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนในการเสริมสร้างกิจกรรมภาพลักษณ์ให้ชุมชน ฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรม ทั้งในด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ รวมทั้งสนับสนุนงบประมาณ พร้อมทั้งพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวที่หลากหลาย โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม[๓๔]

กฤษฎา พิณศรี (๒๕๕๐) ศึกษาเรื่อง **การศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** พบว่า แหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างที่อาจพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีจำนวน ๑๙ แห่ง เมื่อแยกพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างสูงส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวกับความสำคัญของโบราณสถาน ส่วนข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างน้อยส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวและการประชาสัมพันธ์ แสดงให้เห็นว่าสภาพลความสำคัญของโบราณสถาน สามารถที่จะนำมาใช้เป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ หากแต่ต้องมีการพัฒนาปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกและการประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมให้โบราณสถานมีศักยภาพเพิ่มมาก และก่อให้เกิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่ยั่งยืนต่อไป[๓๕]

---

[๓๓] สุจิตราภา พันธุ์วิไล. **รูปแบบการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม:กรณีศึกษาบ้านหล่อชา (อาข่า) ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. เชียงใหม่: สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

[๓๔] อดิศยา พวงทอง. **แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี.** วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๔๙.

[๓๕] กฤษฎา พิณศรี และคณะ. **ศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.** สุรินทร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๐.

ชื่น ศรีสวัสดิ์ (๒๕๕๐) ศึกษาเรื่อง **การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาวัฒนธรรมชุมชนชาวกวยในเขตอีสานใต้และลาวใต้** พบว่า ชุมชนชาวกวยในเขตอีสานใต้มีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี และบางส่วนของจังหวัดมหาสารคาม ส่วนในลาวใต้มีอยู่ในแขวงสาละวันและจำปาสักเป็นส่วนใหญ่ ชุมชนชาวกวยในเขตอีสานใต้และลาวใต้ มีความเชื่อโยงสัมพันธ์ที่สามารถยืนยันได้ด้วยหลักฐานทั้งทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เช่น ภาษาพูด ประเพณี ความเชื่อ และการดำเนินชีวิตโดยทั่วๆ ไป สำหรับแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวกวยในเขตอีสานใต้และลาวใต้ สามารถทำได้โดยการจัดทำบัญชีแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้อย่างเป็นระบบในศูนย์ข้อมูลของหน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยว แล้วทำการเผยแพร่ให้กับนักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวในรูปของการจัดประชุมสัมมนาและวารสารสิ่งพิมพ์ ส่วนการกำหนดยุทธศาสตร์การพึ่งพาเพื่อสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้และลาวใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน สามารถทำได้โดยการแลกเปลี่ยนข้อมูลและโฆษณาประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวซึ่งกันและกัน ตลอดจนมีการจัดทำข้อตกลงในด้านการอำรวยความสะดวกในการเดินทางเข้า - ออก ระหว่างกันให้มีความสะดวกรวดเร็วและยืดหยุ่นสำหรับนักท่องเที่ยวให้มากขึ้น[๓๖]

คันธรส พวงแก้ว (๒๕๕๒) ศึกษาเรื่อง **การท่องเที่ยวฟื้นประวัติศาสตร์ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงใน ๕ จังหวัดภาคใต้: สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ตรัง และสตูล** พบว่า ประวัติศาสตร์และเส้นทางการเสด็จประพาสของพระพุทธเจ้าหลวงใน ๕ จังหวัดภาคใต้ สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะคือ การเสด็จประพาสทางบกและการเสด็จประพาสทางเรือ ซึ่งเส้นทางการเสด็จประพาสสามารถกำหนดได้ ๙ เส้นทางคือ จังหวัดสงขลา ๒ เส้นทาง จังหวัดพัทลุง ๒ เส้นทาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ๓ เส้นทาง จังหวัดตรัง ๑ เส้นทาง และจังหวัดสตูล ๑ เส้นทาง เมื่อรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้พัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยว โดยการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการควบคู่กับการสนทนากลุ่ม ได้โปรแกรมการท่องเที่ยว ๓๕ โปรแกรม คือ การจัดนำเที่ยว ๑ วัน ๑๓ โปรแกร การจัดนำเที่ยว ๒ วัน ๑ คืน ๑๑ โปรแกรม และการจัดนำเที่ยว ๓ วัน ๒ คืน ๑๑ โปรแกรม ซึ่งสื่อที่สามารถถ่ายทอดประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่นักท่องเที่ยว นักทัศนาจร นักเรียน นักศึกษาได้มากที่สุดคือ สื่อโทรทัศน์ และสื่อที่สามารถเข้าถึงชุมชน นักเรียน นักศึกษาได้มากที่สุด คือ สื่อสิ่งพิมพ์ โดยการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ในท้องถิ่น พร้อมทั้งสอดแทรกเนื้อหา เรื่อง “บุคคลสำคัญในท้องถิ่น” ไว้ในแบบเรียน[๓๗]

---

[๓๖] ชื่น ศรีสวัสดิ์. **การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาวัฒนธรรมชุมชนชาวกวยในเขตอีสานใต้และลาวใต้.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

[๓๗] คันธรส พวงแก้ว. **การท่องเที่ยวฟื้นประวัติศาสตร์ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงใน ๕ จังหวัดภาคใต้: สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ตรัง และสตูล.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒.

ทัศนีย์ นาคเสนีย์ (๒๕๕๕) ศึกษาเรื่อง **การศึกษาเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยอารยธรรมทวารวดี - ขอม ในจังหวัดราชบุรี ประเทศไทย** พบว่า การจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับจังหวัดราชบุรีคือ เส้นทางท่องเที่ยวแบบผสมผสานระหว่างแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ธรรมชาติ และศิลปะวิทยาการ โดยนักท่องเที่ยวสามารถเข้าชมจุดที่น่าสนใจตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ได้ง่าย สะดวก และได้รับความรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่เป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของพื้นที่ พบว่าแหล่งท่องเที่ยวในราชบุรีที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดทำเส้นทางท่องเที่ยว มีจำนวน ๙ แหล่ง สามารถแบ่งตามประเภทของแหล่งท่องเที่ยวได้ ๒ ประเภท คือ ๑) แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ สระโกสินารายณ์ วัดโขลงสุวรรณคีรี ฤาษีเขางู ถ้ำจีน ถ้ำจาม ถ้ำฝาโถ วัดมหาธาตุวรวิหาร ๒) แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี และจิปาถะสถานบ้านคูบัว เมื่อนำมาจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวได้เส้นทาง ๒ เส้นทาง คือ ๑) เส้นทางการท่องเที่ยวแบบวันเดียว (One day trip) จำนวน ๕ เส้นทาง ๒) เส้นทางท่องเที่ยวแบบ ๒ วัน ๑ คืน (Two days trip) จำนวน ๔ เส้นทาง ซึ่งทุกเส้นทางสามารถเดินทางเข้าถึงได้ด้วยรถโดยสารหรือรถทัศนาจร[๓๘]

สุภาพร บางใบ (๒๕๕๕) ศึกษาเรื่อง **ตามรอยเบื้อพระยุคลบาทโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก จังหวัดเพชรบูรณ์** พบว่า ชุมชนหมู่ ๕ หมู่บ้านทานตะวัน ตำบลหนองแม่นา อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีการทำการเกษตรตามโครงการพระราชดำริคือ การปลูกเสาวรสและปัจจุบันมีการพัฒนาแปรรูปผลผลิตจากเสาวรสคือ การทำน้ำเสาวรส และพบว่าปัจจุบันหมู่บ้านหนองแม่นามีการจัดตั้งชุมชนต้นน้ำรักษ์ลุ่มน้ำเข็ก โดยใช้ชื่อว่า “กลุ่มชุมชนคนรักษ์ป่า” และ ชุมชนหมู่ ๕ หมู่บ้านทานตะวัน มีการจัดตั้ง “กลุ่มสมุนไพรและผักพื้นบ้านชุมชนบ้านทานตะวัน” รวมถึงมีการจัดการรวบรวมองค์ความรู้จากชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ถอดออกมาทำเป็นคู่มือสมุนไพรและผักพื้นบ้านของชุมชนลุ่มน้ำเข็ก และมีการร่วมกันจัดทำสวนสมุนไพรและผักพื้นบ้านเพื่อเป็นศูนย์ถ่ายทอดองค์ความรู้ของชุมชน[๓๙]

นิจิรา คลังสมบัติ (๒๕๕๗) ศึกษาเรื่อง **การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดอุดรธานี** โดยเลือก ๔ ชุมชนจากตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นกลุ่มเป้าหมายของการศึกษา ได้แก่ บ้านติ้ว บ้านจอมศรี บ้านใหม่ หมู่ ๒ และหมู่ ๑๓ เพื่อศึกษา ๑) การมีส่วนร่วมของชุมชน ๒) ฐานทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชน ๓) พัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสู่การเรียนรู้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกต

---

[๓๘] ทัศนีย์ นาคเสนีย์. **การศึกษาเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยอารยธรรมทวารวดี – ขอม ในจังหวัดราชบุรี ประเทศไทย.** ราชบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, ๒๕๕๕.

[๓๙] สุภาพร บางใบ. **ตามรอยเบื้อพระยุคลบาทโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก จังหวัดเพชรบูรณ์**. เพชรบูรณ์: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๕.

ความมีส่วนร่วมในการเปิดเวทีประชาคม พบว่า ประชาชนต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนของตน ที่มีทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่หลากหลาย ทั้งในธรรมชาติและการทอผ้ามัดหมี่ในวิถีชีวิต ผลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการสามารถแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบออกเป็นกลุ่มได้อย่างชัดเจน และพบว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถพัฒนาจังหวัดอุดรธานีเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีขีดความสามารถในการแข่งขัน การศึกษาครั้งนี้ได้เกิดการคิดประดิษฐ์ผ้าทอมัดหมี่ลาย “หอนางอุสา” โบราณวัตถุเพิงหินที่พักตามตำนาน “อุสา - บารส” อันเลื่องชื่อ เกิดเป็นเอกลักษณ์และนวัตกรรมใหม่ที่ส่งเสริมการสร้างขีดความสามารถและยังเป็นเสน่ห์ดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนเพิ่มมากยิ่งขึ้น[๔๐]

เสริมศิริ นิลดำ และคณะ (๒๕๖๐) ศึกษาเรื่อง **การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย** พบว่า พื้นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงรายที่สามารถเชื่อมโยงพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยว มีจำนวน ๓ อำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอแม่จัน และอำเภอแม่สาย ประกอบด้วย ๖ ชาติพันธุ์ ได้แก่ ๑) กลุ่มชาติพันธุ์ลาหู่หรือมูเซอ ๒) กลุ่มชาติพันธุ์อาข่าหรืออีก้อ ๓) กลุ่มชาติพันธุ์เมี่ยนหรือเย้า ๔) กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าลีซูหรือลีซอ ๕) กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่ากะเหรี่ยงหรือปกาเกอะญอ ๖) กลุ่มชาติพันธุ์ม้งหรือแม้ว และพบว่ามี ๒๘ จุดที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงชาติพันธ์ได้ ซึ่งแบ่งได้เป็นเส้นทางสายสำคัญ ๓ เส้นทาง คือ เส้นทางที่ ๑ ธรรมชาติตามรอยชาติพันธุ์ เส้นทางที่ ๒ วิถีภูเขากับชนเผ่าชาติพันธุ์ และเส้นทางที่ ๓ เยือนยลหลากชาติพันธุ์สีสันดอยตุง[๔๑]

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของมหาวิทยาลัยในภูมิภาคต่างๆ โดยเฉพาะแขนงวิชาที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบในคณะศิลปกรรมศาสตร์ หรือแขนงวิชาที่เกี่ยวกับการตลาดหรือพัฒนาธุรกิจในคณะเศรษฐศาสตร์และคณะบริหารธุรกิจ อาทิ งานวิจัยเรื่อง **การแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นสินค้า: กรณีศึกษาโรงแรมฮอไรซัน วิลเลจ แอนด์ รีสอร์ต** ของ ธันยพร ธิราวัฒน์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วิทยานิพนธ์เรื่อง **การส่งเสริมอัตลักษณ์พื้นถิ่นของกาดวัวควาย ทุ่งฟ้าบด เชียงใหม่เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** ของ แผ่นดิน อุนจะนำ วิทยานิพนธ์เรื่อง **การดำเนินการโครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลที่ประสบความสำเร็จในจังหวัดลำปาง** ของ จิตต์ใส แก้วบุญเรือง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อแนวโน้มการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติมีทิศทางในการใช้กรอบเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์มาใช้ในการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจึงได้มีการดำเนินงานวิจัยที่สังเคราะห์องค์ความรู้ในเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ภาพรวมในมิติต่างๆ ที่ชัดเจนขึ้น เช่น วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของ มนฑิรา ธาดาอำนวยชัย เรื่อง **สถานภาพความรู้เศรษฐกิจสร้างสรรค์และ**

---

[๔๐] นิจิรา คลังสมบัติ . **การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจังหวัดอุดรธานี.** วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

[๔๑] เสริมศิริ นิลดำ และคณะ. “การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย” ใน **วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.** ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐)

ศักยภาพของอุตสาหกรรมภาพยนตร์ไทยในการพัฒนาสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒ หรืองานวิจัยเรื่อง **การศึกษาสถานะและแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในประเทศไทย:กรณีศึกษากลุ่มงานสร้างสรรค์ตามลักษณะงาน** ของ สุมาลี สันติพลวุฒิ และจีรศักดิ์ พงษ์พิษณุพิจิตร์ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นต้น

ล่าสุดมีชุดโครงการวิจัยเรื่อง **คติชนสร้างสรรค์: พลวัติและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย** ของโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. ของ ศิราพร ณ ถลาง และคณะ โดยมีโครงการวิจัยย่อยต่างๆ ตีพิมพ์ในวารสารอักษรศาสตร์ ได้แก่ **“คติชนสร้างสรรค์”: บทปริทัศน์บริบททางสังคมและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง** โดย ศิราพร ณ ถลาง **ทุนวัฒนธรรมกับวัตถุมงคลในปัจจุบัน** โดย สุกัญญา สุจฉายา **เรื่องเล่าพื้นบ้านกับการสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ผลิตภัณฑ์และการท่องเที่ยวท้องถิ่นในภาคกลาง: มิติความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์โหยหาอดีตกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์** โดย อภิลักษณ์ เกษมผลกูล **ภาพลักษณ์ “หมู่บ้านวัฒนธรรมหนองขาว” จากวิธีคิดในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวในงานประเพณีเทศน์มหาชาติ** โดย ปรมินท์ จารุวร **แม่น้ำโขงกับการเป็นเวทีของประเพณีประดิษฐ์ในอีสาน** โดย ปฐม หงส์สุวรรณ **ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร: การสืบทอดและการผลิตซ้ำในสังคมไทยปัจจุบัน** โดย วัชราภรณ์ ดิษฐป้าน **นิทานในหนังสือนิทานแนว edutainment ภาษาไทย: การศึกษาพลวัตของนิทานในบริบทสังคมไทยร่วมสมัย** โดย ศิริพร ภักดีผาสุข ชุดโครงการนี้ทำให้เห็นปรากฏการณ์ของคติชนกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้ชัดเจนมากขึ้น

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่นำวรรณกรรม/เรื่องเล่า มาใช้ในมิติของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังนี้

รั่น วาตานาเบ้ (๒๕๕๖) ศึกษาเรื่อง **ศึกษาการกล่าวถึง “สถานที่” ที่ปรากฏใน ๑๐๐ บทกวีญี่ปุ่นโบราณ “เฮียะคุนินอิณณุ”** ผู้เขียนศึกษาเรื่อง “สถานที่” จากบทกวีญี่ปุ่นโบราณ โดยใช้ เฮียะคุนินอิณณุ หนังสือรวมบทกวีหลากหลายยุคเล่มสำคัญของญี่ปุ่น มาเลือกเพียงบทกวีของกวีที่มีชีวิตอยู่ในช่วง ค.ศ. ๖๖๘ - ๑๒๒๑ คนละ ๑ บท จำนวน ๑๐๐ คน แล้วเลือกบทกวีที่มีชื่อสถานที่ปรากฏจำนวน ๓๕ บทมาศึกษา พบว่าสามารถแยกบทกวีได้เป็นสองประเภทคือ กลอนที่มีความเชื่อที่เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ และสถานที่ที่มีชื่อเสียง ซึ่งสามารถแยกย่อยออกไปได้อีกสองประเภทคือ สถานที่นั้นได้สื่อความหมายที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับความหมายของบทกลอน และไม่ได้สื่อความหมายที่ลึกซึ้งต่อบทกลอน เมื่อศึกษาสถานที่ที่ปรากฏในบทกลอนที่ได้เลือกมาแล้วนั้นพบว่า สถานที่ในบทกลอนเกือบทั้งหมดเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และเป็นสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติยังเชื่อว่ามีความบริสุทธิ์ และเกี่ยวข้องกับเทพ อาจเป็นเพราะในอดีตญี่ปุ่นเน้นการทำเกษตรกรรม จึงจำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติและสังเกตการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ส่งผลให้

ผู้คนในยุคต่อๆ มาอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ รวมไปถึงสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ก็มักจะมีความเชื่อเกี่ยวเรื่องเทพเกี่ยวข้อง[๔๒]

พิจิตรา ก้องกิตติงาม (๒๕๕๖) ศึกษาเรื่อง **การศึกษาเส้นทางการเดินทางและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินผ่านวรรณคดีนิราศเมืองแกลง: กรณีศึกษาจังหวัดระยอง** ผู้ศึกษาต้องการนำบันทึกเรื่องราวในประวัติศาสตร์และสังคมที่สะท้อนลักษณะทางกายภาพ การตั้งถิ่นฐาน วัฒนธรรม ประเพณี และความเป็นอยู่ของผู้คนแต่ละยุคสมัย โดยเลือกนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่มาประยุกต์ใช้ในการศึกษากับเทคโนโลยีสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ เริ่มจากการรวบรวมข้อมูลจากโครงการตามรอยสุนทรภู่สู่ระยอง ที่คณะทำงานของโครงการดำเนินการไว้ ก่อนจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม และสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อนำข้อมูลทั้งหมดวิเคราะห์และสรุปผลออกมาเป็นแผนที่แสดงเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่ พร้อมทั้งที่ตั้งของหมุดกวีตามรอยนิราศเมืองแกลง และตารางสรุปการใช้ที่ดินและสภาพพื้นที่ระหว่างอดีตจากนิราศเมืองแกลงกับปัจจุบัน ก่อนจะนำข้อมูลที่มีการประยุกต์ใช้แล้วเสร็จ มาจัดทำในรูปแบบออนไลน์และเผยแพร่ผ่านทางเว็บไซต์ เพื่อความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลและสามารถนำมาใช้พัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศของจังหวัดระยองได้ในอนาคต[๔๓]

รังสิมา กุลพัฒน (๒๕๕๗) ศึกษาเรื่อง **ตามรอย "ปาจิต - อรพิม" บนเส้นทางสายตำนานไทย - ลาว - เขมร** พบว่า "ปาจิต - อรพิม" เปนนิทานเรื่องเลาแบบมุขปาฐะ ซึ่งเปนที่รูจักแพรหลายในท่องถิ่นอีสาน นำมาจากชาดกนอกนิบาตเรื่อง "ปาจิตตกุมารชาดก" ใน "ปญญาสชาดก" เนื้อเรื่องแบงเปนการเลาแบบสอนศาสนา และเลาเป็นแบบนิทานชาวบ่านผนวกการอธิบายชื่อบ่านนามเมือง "ปาจิต - อรพิม" จึงมีความสำคัญตอการศึกษาความเปนมาของคนในท่องถิ่นบริเวณอีสานใต้ ซึ่งใชอธิบายที่มาของชื่อบานนามเมืองแถบปราสาทหินพิมายและสถานที่ในทองถิ่นไดอยางชัดเจน[๔๔]

วนิดา อ่อนละมัย และสุดสันต์ สุทธิพิศาล (๒๕๕๗) ศึกษาเรื่อง **การปรับใช้วรรณกรรมสินไซเพื่อการสื่อความหมายการท่องเที่ยวไทย** มีจุดประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการปรับใช้ และเสนอแนวทางการปรับใช้วรรณกรรมสินไซ เพื่อการสื่อความหมายการท่องเที่ยวของประเทศไทย โดยเลือกเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย ๕ กลุ่ม คือ ประชากรจากชุมชนบ้านสาวะถี ชุมชนบ้านหัวหนอง

---

[๔๒] รั่น วาตานาเบ้. **ศึกษาการกล่าวถึง "สถานที่" ที่ปรากฏใน ๑๐๐ บทกวีญี่ปุ่นโบราณ "เฮียะคุนินอิณณุ".** ปริญญานิพนธ์สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗.

[๔๓] พิจิตรา ก้องกิตติงาม. **การศึกษาเส้นทางการเดินทางและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินผ่านวรรณคดีนิราศเมืองแกลง กรณีศึกษา: จังหวัดระยอง.** รายงานประกอบรายวิชาโครงงานทางภูมิศาสตร์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

[๔๔] รังสิมา กุลพัฒน. ตามรอย "ปาจิต - อรพิม" บนเส้นทางสายตำนาน ไทย - ลาว - เขมร. ใน **จดหมายขาวมูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ.** ปที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑๐๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๕๗)

และชุมชนบ้านวังคูณ จากจังหวัดขอนแก่น ต่อมาคือชุมชนบ้านดงบัง จังหวัดมหาสารคาม และชุมชนบ้านหนองหมื่นถ่าน จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจและการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ พบว่า ชุมชนนำเรื่องเล่าวรรณกรรมสินไซที่มีอยู่ในอดีตมาเล่าเรื่องประกอบการเที่ยวชมจิตรกรรมฝาผนัง (ฮูปแต้ม) ที่ปรากฏอยู่ในวัด และบางชุมชนนำมาปรับใช้ในด้านประเพณีและจัดแสดงกิจกรรมทางวัฒนธรรม โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้สืบทอดองค์ความรู้และนำวรรณกรรมมาปรับใช้เพื่อสื่อความหมายทางการท่องเที่ยว ทำให้จากเดิมที่มีเพียงนักท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่ม หรือเข้ามาเพื่อศึกษาศิลปวัฒนธรรม กลายเป็นการท่องเที่ยวในวงกว้าง มีนักท่องเที่ยวให้ความสนใจเพิ่มมากขึ้นจนทำให้บรรยากาศของการท่องเที่ยวเต็มไปด้วยความสนุกสนาน และนักท่องเที่ยวจะได้รับความรู้เชิงลึกตั้งแต่ด้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม ศิลปะ ประเพณี รวมถึงการเชื่อมโยงพื้นที่ท่องเที่ยวภายในกลุ่มจังหวัดภาคอีสาน และการเชื่อมโยงความสัมพันธ์สองฝั่งโขงของไทย - ลาว[๔๕]

อมรรัตน์ เปี่ยมดนตรี (๒๕๕๗) ศึกษาเรื่อง **การใช้วรรณกรรมขุนช้างขุนแผนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสุพรรณบุรี** พบว่า การมีต้นทุนหรือสถานที่ที่ถูกกล่าวถึงในวรรณกรรมขุนช้างขุนแผน ไม่ว่าจะเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังในวรรณกรรมที่มีอยู่เดิม หรือการสร้างคุ้มขุนแผน บ้านขุนช้าง ขึ้นมาใหม่ หรือแม้แต่การนำชื่อตัวละครมาตั้งเป็นชื่อถนนสายสำคัญในจังหวัดเป็นปัจจัยสำคัญในการช่วยเพิ่มศักยภาพและคุณค่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายในจังหวัดได้

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยวและสรุปความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวจากแบบสอบถาม พบว่า ความสนใจที่จะนำวรรณกรรมขุนช้างขุนแผนมาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้น นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่สนใจเรื่องการนำวรรณกรรมขุนช้างขุนแผนมาใช้ในการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมาเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือการจัดจำหน่ายสินค้าที่ระลึกที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และการส่งเสริมและอนุรักษ์วรรณกรรมของจังหวัด ตามลำดับ ส่วนการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เสนอให้มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวและเน้นความเชื่อมโยงกับวรรณกรรมเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือจัดโปรแกรมท่องเที่ยวสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม โดยมีบริการรับ - ส่ง นำชม อาหารและน้ำบริการตลอดการเดินทาง การจัดสถานที่ท่องเที่ยวที่แสดงให้เห็นคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตประเพณีไทยที่สะท้อนจากวรรณกรรม ตามลำดับ[๔๖]

---

[๔๕] วนิดา อ่อนละมัย และสุดสันต์ สุทธิพิศาล. “การปรับใช้วรรณกรรมสินไซเพื่อการสื่อความหมายการท่องเที่ยวไทย” **วารสารการบริการและการท่องเที่ยว**, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๙)

[๔๖] อมรรัตน์ เปี่ยมดนตรี. **การใช้วรรณกรรมขุนช้างขุนแผนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสุพรรณบุรี.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

จารุวรรณ ภักดีดำรงฤทธิ์ (๒๕๕๘) ศึกษาเรื่อง **การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาตามตำนานอุรังคธาตุ** พบว่า ตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงเส้นทางการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าที่อาณาจักรศรีโคตรบูร ต้นกำเนิดและพัฒนาการที่มีความเชื่อมโยงกันของพระธาตุเจดีย์แถบลุ่มแม่น้ำโขง รวมถึงพระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม และพระธาตุอิงฮัง การท่องเที่ยวตามตำนานอุรังคธาตุได้นำหลักธรรมคำสอนมาใช้เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้าใจและเข้าถึงหลักธรรม ซึ่งมีสื่อสัญลักษณ์ที่สำคัญคือ พุทธศิลป พุทธสถาน โบราณสถาน วัฒนธรรม และวิถีชีวิต โดยแบ่งการท่องเที่ยวเป็น ๕ รูปแบบ คือ ๑) การท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์พุทธศิลป์ ๒) การท่องเที่ยวเพื่อเสริมสร้างศรัทธา ปัญญา และบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๓) การท่องเที่ยวเชิงวิชาการเพื่อการศึกษาวิจัยพุทธประวัติและตำนาน ๔) การท่องเที่ยวเพื่อสักการะพระธาตุตามประเพณี ๕) การท่องเที่ยวเพื่อเสริมสร้างสัมพันธภาพทางครอบครัว[๔๗]

โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ และทักษิณาร์ ไกรราช (๒๕๕๘) ศึกษาเรื่อง **เครือข่ายการเรียนรู้: กระบวนการสร้างและการใช้ความรู้จากวรรณกรรมเรื่องสินไซสู่การพัฒนาสังคมของชาวจังหวัดขอนแก่น** โดยเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่างจากวัด บ้าน และโรงเรียนที่ตั้งอยู่ภายในจังหวัดขอนแก่น สถานที่ละ ๒ แห่งอยู่ในขอบเขตของการศึกษา โดยจุดประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาประวัติและพัฒนาการของวรรณกรรมสินไซในบริบทสังคมอีสานและจังหวัดขอนแก่น ๒) ศึกษาวรรณกรรมสินไซในการเปิดพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ของชาวจังหวัดขอนแก่น ๓) ศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ในกระบวนการสร้างและใช้ความรู้จากวรรณกรรมสินไซสู่การพัฒนาสังคมของชาวจังหวัดขอนแก่น จากการสอบถาม และการสัมภาษณ์เชิงลึกในการศึกษา พบว่า สินไซจัดเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่แพร่หลายมากในภาคอีสานของประเทศไทย จากขอบเขตพื้นที่การศึกษาพบว่า วัดไชยศรี และวัดสนวนวารีพัฒนาราม มีสิมที่บอกเล่าเรื่องสินไซเป็นฮูปแต้มตลอดทั้งหลัง หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น คือเทศบาลตำบลสาวะถีนำชื่อ สีโห และเป็งจาล มาตั้งเป็นชื่อถนน และเทศบาลนครขอนแก่นนำชื่อ สินไซ และอโนราธ มาใช้เป็นชื่อห้องประชุม นอกจากนี้การให้ความรู้เรื่องสินไซแก่นักเรียนในโรงเรียน และทำกิจกรรมต่างๆ ผลที่ปรากฏคือคณะอุบาสกอุบาสิการ้องสรภัญญ์ทำนองสินไซได้ นักเรียนของโรงเรียนที่กำหนดในขอบเขตมีภาพตัวละคร สัตว์ ป่าไม้ ที่เป็นรูปธรรม มีคณะหมอแคนสินไซ มีคณะละครเวทีสินไซ มีคณะมัคคุเทศก์น้อยช่วยบอกเล่าเรื่องสินไซ ทั้งยังช่วยให้นักเรียนมีความกตัญญู ความกล้าหาญ ความเอื้ออาทรต่อกัน ความซื่อสัตย์ และความอดทน[๔๘]

---

[๔๗] จารุวรรณ ภักดีดำรงฤทธิ์. **การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาตามตำนานอุรังคธาตุ**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

[๔๘] โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ และทักษิณาร์ ไกรราช. **เครือข่ายการเรียนรู้: กระบวนการสร้างและการใช้ความรู้จากวรรณกรรมเรื่องสินไซ สู่การพัฒนาสังคมของชาวจังหวัดขอนแก่น.** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๘.

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑) ได้ข้อมูลสนับสนุนในการพัฒนาวรรณคดีนิราศพระประธมต่อยอดเชิงพาณิชย์เป็นแหล่งท่องเที่ยว

๒) ได้รูปแบบของเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมจากนิราศพระประธมในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่แหล่งท่องเที่ยวในชุมชน

๓) ได้แนวทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยใช้วรรณคดีนิราศเกิดความยั่งยืนให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง/เก็บข้อมูล

๑) วิธีการดำเนินการวิจัย

๑.๑) สำรวจข้อมูลพื้นฐานในชุมชนและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๒) สำรวจและศึกษาแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร โดยใช้นิราศพระประธมของสุนทรภู่ เป็นหลัก และบูรณาการกับองค์ความรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น

๒) สถานที่ดำเนินการวิจัย

๒.๑) ศูนย์สยามทรรศน์ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

๒.๒) สถานที่และชุมชนที่สุนทรภู่กล่าวถึงในวรรณคดีเรื่องนิราศพระประธมในพื้นที่จังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร

บทที่ ๒
ภูมิหลัง "นิราศพระประธม" ของสุนทรภู่

นิราศพระประธม เป็นนิราศที่เล่าเรื่องราวการเดินทางของสุนทรภู่ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ เมืองนครไชยศรี[๔๙] เป็นผลงานการประพันธ์ของสุนทรภู่ สันนิษฐานกันว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ หลังจากที่สุนทรภู่ได้ลาสิกขาบทแล้ว ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า สุนทรภู่คงจะสึกราวข้างขึ้นเดือน ๘ ก่อนเข้าพรรษาในปีนั้น แล้วเข้าถวายตัวพึ่งพระบารมีอยู่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ธนบุรี ครั้นต่อมาในเดือน ๑๒ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่จึงได้เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์พร้อมกับบุตรชาย ๒ คน เข้าใจว่าลงเรือแถวท่าพระราชวังเดิม[๕๐] กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ รวมอยู่ในประชุมนิราศสุนทรภู่ ภาค ๒ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระทำเชิงอรรถเพิ่มเติม พร้อมทั้งจัดทำแผนที่และภาพประกอบตลอดจนพิมพ์สถานที่ที่กล่าวถึงในนิราศพระประธมไว้ท้ายเรื่องด้วย[๕๑]

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้สอบทานต้นฉบับนิราศพระประธมฉบับต่างๆ ของหอสมุดแห่งชาติ และพิจารณาเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่ไปพระปฐมเจดีย์แล้ว จึงทำให้เห็นข้อสังเกตที่น่าสนใจ ดังจะได้ชวนกันมาร่วมวงพิจารณานิราศพระประธมอีกครั้งพร้อมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อเฉลิมเกียรติคุณ สุนทรภู่ในโอกาส ๑๓๐ ปีชาตกาลในปี ๒๕๕๙

๒.๑ ปีที่แต่งนิราศพระประธมและปีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

นิราศพระประธมนี้เป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ มีความยาว ๔๔๘ คำกลอน[๕๒] ส่วนปีที่แต่งนิราศพระประธมนั้น ดังที่กล่าวไปข้างต้นแล้วว่านักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ พร้อมกล่าวว่า เป็นช่วงเวลาที่สุนทรภู่ลาสิกขาบทแล้ว เข้าใจว่าคงยึดตามเชิงอรรถที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ในคราวที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์หนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่ ซึ่งน่าเสียดายว่าในหนังสือไม่ได้ระบุเหตุผลของการระบุปีข้างต้นประกอบข้อสันนิษฐานไว้ ทั้งนี้การสันนิษฐานเป็นไปตามข้อมูลที่มี ณ ขณะนั้น และมีเวลาตรวจทานอย่างจำกัด

---

[๔๙] จังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน

[๕๐] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘. หน้า ๑๐.

[๕๑] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๑๑.

[๕๒] ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๓ . กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘. หน้า ๑๕๘

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนที่ได้ตรวจสอบต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนิราศพระประธมฉบับต่างๆ รวม ๔ ฉบับดังนี้

๑. **"นิราศพระประธม"** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๖. มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๒๗ หน้า.
๒. **"นิราศพระประธม"** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๗. มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑๔๔ หน้า. ฉบับที่ ๑๖[๕๓]
๓. **"นิราศพระประธม"** ฉบับกรมศิลปากร พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๖๖
๔. **"นิราศพระประธม"** ฉบับกรมศิลปากรตรวจสอบชำระ พ.ศ. ๒๕๐๔

หลังจากตรวจสอบต้นฉบับแล้วพบว่ามีความแตกต่างทั้งในระดับถ้อยคำ และบางแห่งมีความแตกต่างหลายคำกลอน กระนั้นก็ดี มีข้อความท้ายเรื่องในฉบับที่ ๑ คือ **นิราศพระประธม** ฉบับสมุดไทยเลขที่ ๑๖ เขียนข้อความเป็นสารกรมธรรม์ ระบุว่าชื่อ "หนู" เป็นบุตร "ตาบ"[๕๔] กู้ยืมเงินกับ "คุณแข" เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๓ มีใจความดังนี้

วันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๓ ปีฉลู เอกศก ฯข้าฯ หนูบุดตาบตัวกับคุณแข แต่ต้นเป็นเงินตราชั่งหนึ่งให้เอาตัวเข้าใช้ต่างกระยาดอกเบี้ย ถ้าสืบไปเบื้องหน้ามีผู้จำโนดโจตนาผู้คนชาวไพร่ของท่านผู้ใดไซร้ ให้จับเกาะกุมเอาตัว ฯข้าฯ มาว่ากล่าวตามแผ่นดินเมื่อนี้เถิด ฯข้าฯ คิดแต่งได้ให้ไว้เป็นสำคัญ

สารกรมธรรม์ใบนี้หนูบุดวานพระของน้อยเขียนเปนอักษรเจ็ดบรรทัดบุดข้าหลายเปนหลายแห่ง

---

[๕๓] ฉบับนี้ เจ้าจอมมารดาทับทิม เป็นผู้ถวายหอพระสมุด เมื่อ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๖๑ ภายในสมุดมีแทรกบทละครเรื่องไชยเชษฐ์ ในตอนต้นของสมุด เจ้าจอมมารดาทับทิม ในรัชกาลที่ ๕ นี้ เมื่อเข้าวังในวัยเยาว์ได้หัดละครกับคุณท้าววรคณานันท์ (หุ่น) เป็นครูผู้ฝึกสอนการละคร และฟ้อนรำ

[๕๔] "ตาบ" ในสารกรมธรรม์นี้ยังไม่อาจยืนยันได้ว่าเป็น "ตาบ" เดียวกับบุตร ของสุนทรภู่ หรือไม่

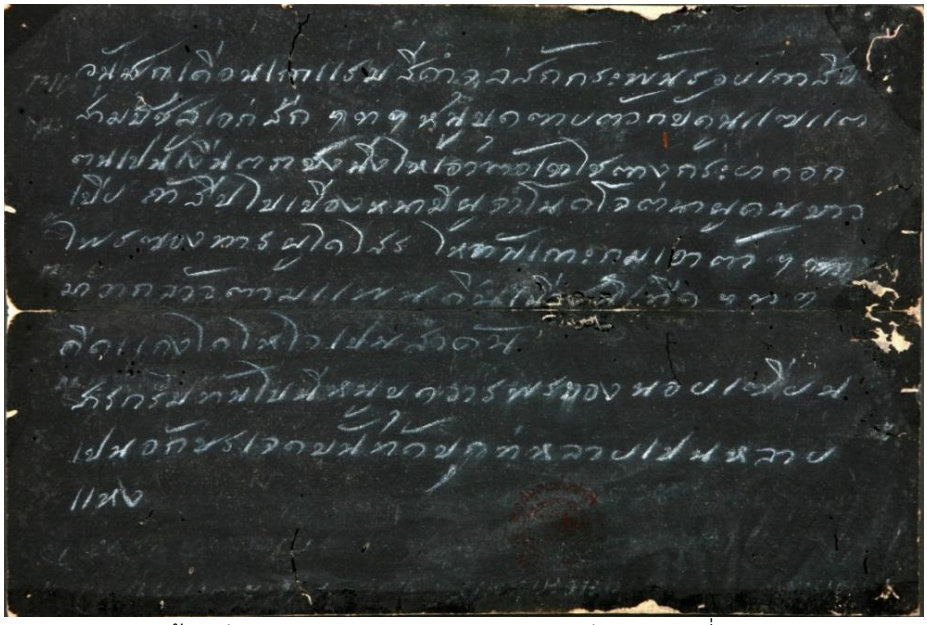

ต้นฉบับ “นิราศพระประธม” ของหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖.
กุญแจสำคัญในการพิจารณาเรื่องปีที่แต่งนิราศพระประธม

อนึ่ง จากข้อความ *“วันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๓ ปีฉลู เอกศก”* มีประเด็นพิจารณาดังนี้

- หากยึดปี จ.ศ. ๑๑๙๓ จะตรงกับราวพุทธศักราช ๒๓๗๔ แต่ปีดังกล่าวไม่ได้ตรงกับปีฉลู และไม่ได้เป็นปีที่ลงท้ายด้วย ๑ จึงไม่เป็น เอกศก
- หากยึดปีฉลู จะตรงกับช่วงราว พ.ศ.๒๓๗๒ - ๒๓๗๓
- หากยึดเอกศก จะตรงกับ จ.ศ. ๑๑๙๑ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ – ๒๓๗๓

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจสรุปช่วงเวลาการแต่งนิราศพระประธมเป็นอีกข้อสันนิษฐานหนึ่งตามหลักฐานที่พบใหม่นี้ว่า สุนทรภู่แต่งนิราศพระประธมก่อน หรือในช่วงเวลาราว พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ โดยอาศัยหลักฐานจากข้อความท้ายสมุดเรื่องนิราศพระประธม การที่ข้อความอยู่ท้ายสมุดมีน้ำหนักมากกว่าข้อความที่อยู่หน้าต้นสมุด เพราะอาจมีข้อแย้งได้ว่าเขียนก่อนประพันธ์ หรือเขียนในสมุดที่ว่างทิ้งไว้ก็เป็นได้

ช่วงเวลาข้างต้นคือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ เป็นช่วงเวลาก่อนข้อสันนิษฐานเดิมคือ พ.ศ. ๒๓๘๕ ถึงราว ๑๐ - ๑๒ ปี ซึ่งแน่นอนว่าย่อมอาจกระทบกับบริบทและการตีความตัวบทในนิราศพระประธมอยู่บ้าง ผู้เขียนจึงขอนำเสนอข้อมูลเรื่องปีสิ้นพระชนม์ของเจ้านายที่เกี่ยวข้องกับสุนทรภู่จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (หนังสือราชสกุลวงศ์) เพื่อใช้ในการพิจารณาบริบทที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

พระนาม	ความสำคัญ	ปีสิ้นพระชนม์
กรมพระราชวังหลัง	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	ทิวงคต เดือน ๑๑ วันเสาร์เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ บ่ายสี่โมง พ.ศ. ๒๓๔๙ พระชนมายุได้ ๖๑ พรรษา
เจ้าครอกทองอยู่	พระอัครชายาวังหลัง	สิ้นพระชนมายุและถวายเพลิงพระศพที่วัดอมรินทร์ วันข้างขึ้น เดือน ๑๑ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๙ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แล้วบรรจุพระอัฐิไว้ ณ วัดระฆัง[๕๕]
กรมหมื่นนราเทเวศร์	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๘ ต้นราชสกุลปาลกะวงศ์[๕๖]
กรมหมื่นนเรศร์โยธี	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๔ ไม่มีโอรสธิดา
กรมหมื่นเสนีบริรักษ์	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๗ ต้นราชสกุลเสนีวงศ์
พระองค์เจ้าหญิงกระจับ	พระธิดาวังหลัง	สิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ไม่ทราบปี)
พระองค์เจ้าหญิงจงกล	พระธิดาวังหลัง	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๕
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สถาปนาเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๐๙
กรมหมื่นอัปสรฯ	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๓๘๘
พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๗๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๓๗๘

ข้อมูลในตารางข้างต้นนำมาสู่ข้อเสนอในการตีความบทประพันธ์ของสุนทรภู่ในนิราศพระประธม ในคำกลอนดังนี้

วัดระฆังตั้งแต่เสร็จสำเร็จศพ ไม่พานพบภัคินีเจ้าพี่เอ๋ย
โอ้แลเหลียวเปลี่ยวใจกระไรเลย มาชวดเชยโฉมหอมถนอมนวล

คำ “ศพ” ในบทประพันธ์ข้างต้น ธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ได้เขียนในเชิงอรรถคราวชำระหนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่ว่า หมายถึง งานพระศพ[๕๗] เจ้าครอกข้างใน “ทองอยู่”

---

[๕๕] เชื่อกันว่าพระอัฐิพระอัครชายาทองอยู่ ประดิษฐานอยู่ใต้ฐานพระประธาน “ยิ้มรับฟ้า” ในพระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตาราม

[๕๖] พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ หน้า ๒๔ ว่า “กรมหมื่นนราเทเวศร์ ในกรมพระราชวังหลังประชวรพระโรค มาถึงวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สิ้นพระชนม์ พระชนม์ได้ ๕๕ พรรษา มีหม่อมเจ้าชาย ๕๙ หม่อมเจ้าหญิง ๔๑ รวม ๑๐๐ พระองค์”

พระอัครชายาในกรมพระราชวังหลัง เมื่อปีวอก อัฐศก พ.ศ. ๒๓๖๙[๕๘] ซึ่งหากพิจารณาตามข้อมูลใหม่ก็มีความเป็นไปได้ว่าพระอัครชายาทองอยู่ยังไม่สิ้นพระชนม์ ถ้าเช่นนั้น “ศพ” นั้นจะเป็นศพของท่านผู้ใด

อย่างไรก็ตาม “ศพ” ที่กล่าวถึงเป็นไปได้ว่าจะเป็นเจ้านายในราชสกุลฝ่ายกรมพระราชวังหลัง เนื่องจากวัดระฆังเป็นวัดที่ใช้เป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายในราชสกุลกรมพระราชวังหลังมาโดยตลอด เนื่องจากอยู่ติดกับพระราชวังหลัง คือ วังสวนมังคุด นั่นเอง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาช่วงเวลาที่สิ้นพระชนม์ของเจ้านายสายวังหลัง กับปีที่แต่งนิราศพระประธมที่พบใหม่ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ น่าจะใกล้เคียงกับพระศพของกรมหมื่นนราเทเวศร์ (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๖๘) และพระศพกรมหมื่นนเรศร์โยธี (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๗๔)

ในกรณีงานพระศพนี้เกี่ยวพันกับปีแต่งนิราศวัดเจ้าฟ้าด้วย เพราะในนิราศวัดเจ้าฟ้าที่กล่าวถึง “บรมธาตุ” ของเจ้านายฝ่ายในเช่นเดียวกัน ดังคำกลอน

ถึงวัดระฆังบังคมบรมธาตุ แทบพระบาทบุษบงองค์อัปสร
ไม่ทันลับกัปกัลป์พุทธันดร พระด่วนจรสู่สวรรคครรไล
ละสมบัติขัตติยาทั้งข้าบาท โอ้อนาถนึกน่าน้ำตาไหล
เป็นสูญลับนับปีแต่นี้ไป เหลืออาลัยแล้วที่พระมีคุณ
ถึงจนยากบากมาเป็นข้าบาท ไม่ขัดขาดข้าวเกลือช่วยเกื้อหนุน
ทรงศรัทธากล้าหาญในการบุญ โอ้พระคุณขาดยศทั้งงดงาม

ประพันธ์ข้างต้นค่อนข้างมีแนวโน้มว่าหมายถึงเจ้าครอกข้างใน หรือเจ้าครอกทองอยู่ มากกว่าผู้ใด อีกทั้งวัดระฆังก็ปรากฏหลักฐานว่าเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายวังหลัง และเจ้านายวังหลังฝ่ายในที่สิ้นพระชนม์ก่อนคือ เจ้าครอกทองอยู่คือ พ.ศ. ๒๓๗๙ ตามหมายรับสั่งสมัยรัชกาลที่ ๓ ฉะนี้ นิราศวัดเจ้าฟ้าจึงอาจแต่งหลังนิราศพระประธม เพราะเดิมเข้าใจกันว่าแต่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๕

จากหลักฐานที่นำเสนอมาข้างต้นน่าสนใจว่า การที่สุนทรภู่ออกจากวังหลังไปอยู่วังหลวงในครั้งรัชกาลที่ ๒ นั้นส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการสนับสนุนของเจ้าครอกทองอยู่ด้วย อันคงเนื่องมาจากพระเมตตาที่มีต่อมารดาของสุนทรภู่ที่อาจเป็นพระญาติและโปรดให้เป็นพระนมในพระธิดา เรื่องเจ้าครอกทองอยู่นี้เล่ากันมาในตำนานเรื่องขนมค้างคาวว่า เจ้าครอกวัดโพธิ์ (กรมหลวงนรินทรเทวี) และเจ้าครอกทองอยู่ รักใคร่สนิทสนมกันและเป็นที่เคารพของรัชกาลที่ ๒ มักขึ้นเฝ้าอยู่เสมอ และเมื่อจะมาเฝ้ามักจะทำขนมขึ้นถวายรัชกาลที่ ๒ ดังที่ชาววังเล่าลือกันว่า “*ขนมค้างคาวเจ้าครอกทองอยู่ ขนมไส้หมูเจ้าครอกวัดโพธิ์*” ซึ่งเป็นขนมที่รัชกาลที่ ๒ โปรดเสวย

---

[๕๗] แท้จริงไม่ใช่งานพระศพ แต่เป็นงานบรรจุพระอัฐิที่ฐานพระประธานวัดระฆัง ส่วนงานพระศพจัดที่วัดอมรินทาราม

[๕๘] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่.** หน้า ๔๓๖.

หุ่นเหมือนสุนทรภู่ ที่พิพิธภัณฑ์วัดต้นเชือก
ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่

กระนั้นก็ดี น่าสนใจอย่างยิ่งว่าเมื่อพลาดจากการเป็นขุนนางวังหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่เรียกกันว่าเป็นช่วง “ตกยาก” ของสุนทรภู่นั้น กลับไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่กลับไปอยู่ที่วังหลัง ทั้งที่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๔๙ ในปีที่วังหลังทิวงคต เจ้านายฝ่ายหน้าในวังหลังทั้ง ๓ พระองค์ ทรงได้รับการสถาปนาทั้งทรงกรมทั้ง ๓ พระองค์ ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๐ กรมหมื่นนเรศร์โยธี และกรมหมื่นเสนีบริรักษ์ ตามเสด็จฯ วังหน้าไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่ เวียงจันทน์ ยิ่งทำให้สถานภาพของวังหลังมั่นคง แต่ไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่กลับไปที่วังหลัง ซึ่งเข้าใจว่าคงไม่ใช่เหตุเพียงสนิทเสน่หากรมหมื่นอัปสรสุดาเทพเพียงอย่างเดียว

๒.๒ ข้อค้นพบเรื่องสถานที่ “ที่ไม่ได้อ้างถึง” ในนิราศพระประธม

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการที่สุนทรภู่ไม่กลับไปอยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายวังหลัง อาจเป็นเพราะเกิดความขัดแย้งบางกระการกับเจ้านายวังหลัง โดยเฉพาะเจ้านาย ๑ ใน เจ้าสามกรม อาจเนื่องมาจากความผิดมาแต่ครั้งวัยหนุ่มของสุนทรภู่จนต้องโทษ จนเป็นเหตุให้ผิดใจกันเรื่อยมาก็อาจเป็นได้ มีแต่เพียงเจ้าครอกทองอยู่ที่ทรงเมตตา แต่ก็ไม่สามารถทำให้อยู่ในวังหลวงได้อย่างสะดวกใจเหมือนเก่า ดังปรากฏในนิราศพระประธมว่า

ดูวังหลังยังไม่ลืมที่ปลื้มจิต เคยมีมิตรมากมายทั้งชายหญิง
มายามดึกนึกถึงที่พึ่งพิง อนาถนิ่งน้อยหน้าน้ำตานอง

นอกจากนี้ เป็นที่ทราบกันดีว่า เมื่อสุนทรภู่เดินทางผ่านที่ใดที่เกี่ยวข้องกับคนรู้จัก ก็มักจะกล่าวเล่าถึงบุคคลผู้นั้นให้ปรากฏในนิราศอยู่เสมอ เมื่อผู้เขียนได้ตรวจสอบเส้นทางและสถานที่ในนิราศพระประธมแล้วพบว่า สุนทรภู่ใช้เส้นทางจากแม่น้ำเจ้าพระยา เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางกอกน้อยแล้วจึงเข้าคลองบางใหญ่ ทะลุออกแม่น้ำนครชัยศรี แล้วจึงเข้าคลองบางแก้วต่อไปจนถึงพระปฐมเจดีย์

สถานที่ ๒ แห่งที่น่าสนใจในขณะผ่านคลองบางกอกน้อยคือ วัดไชยชิต ที่บางขุนนนท์ และวัดโพธิ์บางโอ หรือ วัดโพธิ์เสนี วัดไชยชิตเป็นวัดที่กรมหมื่นนเรศร์โยธี ทรงอุปถัมภ์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๖ แต่เมื่อผ่านคลองบางกอกน้อย สุนทรภู่กลับกล่าวถึงบางขุนนนท์ไว้โดยไม่ได้กล่าวถึงเจ้านายพระองค์นั้นแต่อย่างใด

บางขุนนนท์ต้นลำภูดูหิ่งห้อย เหมือนเพชรพร้อยพรอยพร่างสว่างไสว
จังหรีดร้องซ้องเสียงเรียงเรไร จะแลไหนเงียบเหงาทุกเหย้าเรือน

ครั้นล่องเรือมาจนกระทั่งถึงคลองบางกอกน้อยผ่านหน้าวัดโพธิ์บางโอ ซึ่งเป็นวัดที่กรมหลวงเสนีบริรักษ์ทรงอุปถัมภ์ ก็ไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่กล่าวถึงแต่อย่างใด ซึ่งไม่เพียงแต่ในนิราศพระประธม ในนิราศเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่ก็ไม่ได้กล่าวถึงเช่นกัน ด้วยเหตุดังนี้จึงน่าคิดว่า สุนทรภู่กับเจ้าสามกรมคงมีเรื่องขุ่นเคืองผิดใจกันก็เป็นได้ สันนิษฐานว่าคงเป็นเรื่องสงครามความรัก “คดีแม่จัน” ที่เป็นรักสามเศร้านั่นเอง

๒.๓ ข้อมูลเรื่องการเดินทางของสุนทรภู่ไปพระปฐมเจดีย์

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ในครั้งนี้ เนื่องจากกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ยังไม่สิ้นพระชนม์ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ขณะนั้นยังเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าน้อย ยังมิได้สถาปนาทรงกรม จึงยังไม่อาจสรุปได้ว่าในขณะไปพระประธม หรือพระปฐมเจดีย์นี้อยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายพระองค์ใดได้ชัดเจนนัก

อนึ่ง มีข้อมูลที่สำคัญข้อหนึ่งที่ควรพิจารณาคือ พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จจาริกไปถึงเจดีย์นครปฐม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ได้สักการะและได้พระบรมสารีริกธาตุมาด้วย ๑ องค์อย่างปาฏิหาริย์ ครั้นเมื่อเสด็จกลับพระนครก็ได้ พระบรมสารีริกธาตุเพิ่มมาอีกหนึ่งองค์ ทรงเชื่อว่าเสด็จมาจากนครปฐม ภายหลังเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์จึงโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) เป็นแม่กองงานสร้างมหาเจดีย์องค์ใหญ่ครอบองค์ที่เป็นพระปรางค์ไว้ภายใน ได้จัดงานสมโภชอย่างยิ่งใหญ่

ข้อนี้น่าสนใจว่าสุนทรภู่ไปก่อนหรือหลังพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ แต่คงไปในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน ผู้เขียนเข้าใจว่าก่อนเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จคงมีผู้สำรวจเส้นทาง เตรียมการและคงนำมาเล่าสู่กันฟัง ซึ่งหากในช่วงเวลานั้นอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จเจ้าฟ้าน้อย ก็มีความเป็นไปได้ว่าจะได้เป็นผู้เดินทางไปสำรวจเส้นทางก่อนการจาริกของพระภิกษุสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ

อนึ่งในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้เองคือใน พ.ศ. ๒๓๗๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช-สนิท เสด็จไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ขณะยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นวงษาสนิท ทรงพระนิพนธ์โคลงนิราศพระประธมไว้เช่นกัน

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ที่เมืองนครชัยศรีในครั้งนั้น พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) รวบรวมไว้ในหนังสือประวัติสุนทรภู่ฉบับพระยาปริยัติธรรมดา (แพ ตาละลักษมณ์) ว่า พระยาสโมสรสรรพการ (พัด) ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

"ครั้งหนึ่งท่านอาจารย์สุนทรภู่ออกไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ท่านพระครูปฐมเจดีย์นั้นเองเป็นผู้ที่เป็นจินตกวีอยู่ในถิ่นนั้นเอง ทั้งชำนาญภาษาบาลีด้วย จึงนึกว่าจะลองเล่นเพลงมคธกับสุนทรภู่ ดูทีว่าหรือจะดีแต่กลกลอนเท่านั้น หรือจะดีทั้งสองอย่าง ถ้าเช่นนั้นท่านพระครูก็จะได้รับความชมเชยบ้างว่า ตนก็เป็นปราชญ์พอใช้เหมือนกัน แต่ความมุ่งหมายมันผิดไปถนัด คือ เมื่อเยี่ยมท่านอาจารย์ ก็กล่าวธรรมปฏิสันถารขึ้นดังนี้ว่า

"สุนฺทรา อาคเต เม ปุจฺฉา อหํกิรวจน ฝูงชนา
ปสํสา ศุภสาร สะท้านดินฯ "

ว่าดังนี้ แล้วส่งสำเนาเขียนให้ท่านสุนทรภู่ สุนทรภู่เห็นทีจะไม่พอใจจะเห็นเป็นว่าพระบ้านนอกขอกนามาหาก็ผิดประเพณีเยี่ยมเยียน หรือจะติว่าอวดรู้สู้รู้ปั้นล่ำ ธรรมเนียมคนจะไปมาหาสู่กันก็จะต้องทักทายปราศรัยจนมีโอกาสต่อกันได้แล้ว จึงจะควรพูดควรสนทนาเรื่องปัญหาน้อยใหญ่ทางสมณประเพณี หรือฐานผู้น้อยกับผู้ใหญ่ จึงจะเป็นสิริมงคล จึงเขียนตอบพุ่งลงไปว่า ***"ถึงเป็นปราชญ์ก็เป็นปราชญ์นอกประเทศ เป็นเชื้อเปรตมิใช่ปราชญ์ในราชฐาน"*** *แล้วส่งให้ท่านพระครู จะได้แสดงกิริยาอย่างไรต่อไปก็เป็นหมดคำกล่าวเพียงเท่านี้*

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าสุนทรภู่น่าจะไปในขณะอยู่ในสมณเพศ ส่วนจะเป็นครั้งเดียวกันกับที่แต่งนิราศพระประธมหรือไม่ ผู้เขียนไม่อาจยืนยัน แต่ยังไม่มีหลักฐานว่าสุนทรภู่ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์กี่ครั้งและเมื่อใดบ้าง

อนึ่ง คู่ปรับของสุนทรภู่ที่วัดพระประธม หรือพระปฐมเจดีย์นี้ สันนิษฐานว่าเป็นเจ้าอธิการแป้นเจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ก่อน พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๘ และเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก

๒.๔ คำประพันธ์และสถานที่ที่พบใหม่จากการสอบเทียบต้นฉบับ

การสอบเทียบนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ ๔ ฉบับนั้น ทำให้พบว่ามีการใช้เอกสารสมุดไทยมากกว่าที่หอสมุดแห่งชาติมีในปัจจุบัน คำกลอนแต่ละฉบับมีความแตกต่างกันไปตามการคัดลอก อาจมีการ “ตกคำ” และ “ตู่คำ” ในบางแห่ง อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนขอนำบางส่วนที่น่าสนใจซึ่งเป็นส่วนที่เกินมาจากฉบับพิมพ์มานำเสนอ

ในตอนที่ล่องเรือมาถึงบ้านใหม่ธงทอง คือบริเวณพิพิธภัณฑ์สุนทรภู่ วัดต้นเชือก ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี มีข้อความที่ทำตัวหนาเพิ่มขึ้นมา ดังนี้

ถึงบ้านใหม่ธงทองริมคลองลัด *ที่หน้าวัดเห็นเขาปักเสาหงส์*
ขอความรักหนักแน่นให้แสนตรง *เหมือนคันธงเที่ยงธรรม์จนวันตาย*
ตรงหน้าโบสถ์โขดสูงนกยูงเหลือง ***เห็นกาเรืองรำแพนแค้นใจหาย***
นกยูงเอ๋ยเย้ยกาไม่น่าอาย ***เขาเขียนลายทองให้ด้วยไมตรี***
ถึงทีกาทารักว่าจักแต้ม ***ทำหรอมแหรมลวงกาน่าบัดสี***
เหมือนคนยากฝากภักรักผู้ดี ***ทำให้มียศงามเพราะความรัก***
มีธุระจะไปพึ่งเหมือนหนึ่งพูด ***บิดตะกูดเกกมะเหรกโยกเยกหนัก***
ยังมิควรให้ชมไม่สมพักตร์ ***เสียแรงรักหรือมาหมิ่นให้กินเดน***
ได้ชมวัดศรัทธาสาธุสะ *ไหว้ทั้งพระปฏิมามหาเถร*
นาวาล่องคล่องแคล่วเขาแจวเจน *เฟือยระเนนน้ำพร่างกระจ่างกระจาย*

คลองบางใหญ่ หรือคลองโยง บริเวณหน้าวัดต้นเชือก
ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

เมื่อเรือล่องมาถึงปากคลองบางใหญ่ ที่เรียกว่า “คลองโยง” เชื่อมกับแม่น้ำนครชัยศรี ที่บ้านลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีคำกลอนเพิ่มเติมมาว่า

พออ้อมคลองล่องลำแม่น้ำกว้าง ตำบลบางชื่อบ้านลานตากผ้า
มาแปรปรวนทวนปากเป็นตากฟ้า ฟ้าจะมาเปียกน้ำทำอะไร
โอ้น้อยหรือชื่อเสียงยังเพลี่ยงพล้ำ ความสวาทหรือจะมั่นไม่หวั่นไหว
คิดถึงรักหนักหน่วงเป็นห่วงใย เมื่อมาไกลลิบลับจะกลับกลาย
แม่น้ำกว้างทางเชี่ยวเป็นเกลียวกลิ้ง นาวาวิ่งว่องไวเหมือนใจหมาย
ถึงแขวงแควลิ่วชื่องิ้วราย โอ้ใจหายหวนความถึงนามงิ้ว

บริเวณปากคลองบางใหญ่ หรือที่เรียกว่าคลองโยง จรดแม่น้ำนครชัยศรี ที่บ้านลานตากฟ้า

หรือ คราวเมื่อเรือพายข้ามแม่น้ำนครชัยศรี กล่าวถึงวัดปากน้ำ คือ วัดสัมปทวน บ้านสัมปทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ไว้ด้วย ซึ่งในฉบับเดิมไม่มี ดังนี้

เขาแจวจ้วงล่วงล่องเข้าคลองลัด ทางหน้าวัดปากน้ำประจำศีล
เห็นลิงโทนโจนไต่ตะกายปีน มันยกตีนเกาหัวชั่วจริงจริง
แต่เจ้าหนูดูพลางทางขว้างกล้วย มันก็ฉวยชวนกันลอกบอกว่าซิ่ง
มันแลบลิ้นปลิ้นตาประสาลิง เขาชำทิ้งส้มมะแป้นด้วยแค้นใจ
มันกลอกกลับรับดีไม่มีถูก จนส้มสูกหมดสิ้นกินไม่ไหว
เหมือนรักหญิงทิ้งรักสักเท่าไร มีแต่ไพล่เพลี่ยงพลิ้งกว่าลิงโลน

วัดสัมปทวน ตั้งอยู่บริเวณปากคลองสัมปทวน ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

ข้อมูลดังที่นำเสนอมาเป็นเพียงข้อสังเกตของผู้เขียน โดยอาศัยหลักฐานประวัติศาสตร์และข้อมูลคติชนมาช่วยในการตีความ เป็นอีกมุมมองหนึ่งในการศึกษาชีวิตและงานของสุนทรภู่ ทั้งนี้เพื่อให้นักวิชาการรุ่นใหม่เห็นว่า เรื่องราวของสุนทรภู่นั้นมีเสน่ห์ และมีประเด็นศึกษาอีกไม่น้อย หากมีการนำเสนอข้อมูลในมุมมองใหม่อยู่เสมอ จะช่วยให้การศึกษาองค์ความรู้สมบูรณ์และชัดเจนขึ้น ให้สมกับผู้เป็นเจ้าของผลงานประพันธ์ที่ได้ถ่ายทอดมโนปณิธานในนิราศพระประธมว่า

หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน
สุนทราอาลักษณ์เจ้าจักรพาฬ พระทรงสารศรีเศวตเกศกุญชร

๒.๕ ข้อสรุปของสถานที่ที่ปรากฏในนิราศ

๑) วัดระฆัง

วัดระฆังโฆสิตาราม เดิมเรียกว่า วัดบางว้าใหญ่ (บางหว้าใหญ่) เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วัดบางว้าใหญ่ ได้กลายเป็นวัดในอุปถัมภ์ของเจ้านายในกรมพระราชวังหลัง สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอกรมพระยาเทพสุดาวดี (สา) พระเชษฐภคินีในสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ และพระชนนีของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (กรมพระราชวังหลัง) ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัดบางว้าใหญ่ และทรงมีตำหนักที่ประทับอยู่ติดกับวัดทางด้านซ้าย เรียกว่า “สวนมังคุด” ถัดออกมาตรงที่ตั้งโรงพยาบาลศิริราชในปัจจุบัน เคยเป็นที่ประทับของกรมพระราชวังหลัง เรียกว่า

"สวนลิ้นจี่" ส่วนด้านขวาของวัดระฆังเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ ๑ ครั้งรับราชการในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี[๕๙]

การปฏิสังขรณ์วัดบางว้าใหญ่ครั้งนั้น มีการขุดพบระฆังลูกหนึ่งมีเสียงดังไพเราะมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงขอไปไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงสร้างระฆังมาชดเชยจำนวน ๕ ลูก จากนั้นพระราชทานนามวัดใหม่ว่า "วัดระฆังโฆสิตาราม" ด้วยเหตุที่ขุดพบระฆังในวัด และเพื่อฟื้นฟูแบบแผนประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาที่มีวัดชื่อ "วัดระฆัง" อยู่ใกล้วังหลวงเช่นกัน[๖๐]

นอกจากนี้วัดระฆังยังเกี่ยวข้องกับเจ้านายในกรมพระราชวังหลังอีก ๒ พระองค์ คือ พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งทรงผนวชอยู่วัดระฆังตลอดมาจนสิ้นพระชนมายุในสมัยรัชกาลที่ ๓[๖๑] และยังเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิของเจ้าครอกทองอยู่ พระอัครชายาในกรมพระราชวังหลัง ผู้ที่รับนายพัดและนายตาบ บุตรชายต่างมารดาของสุนทรภู่เข้ามาเลี้ยงดูในพระราชวังหลัง แม้ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่เชื่อกันว่าพระอัฐิของเจ้าครอกทองอยู่ประดิษฐานอยู่ใต้ฐานพระประธานยิ้มรับฟ้าในพระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตาราม

๒) บางกอกน้อย

เขตบางกอกน้อย เดิมมีชื่อเรียกว่า "อำเภออมรินทร์" เรียกตามประกาศกระทรวงนครบาล ประกาศเมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ลงนามประกาศโดยมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาลใต้ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

เขตบางกอกน้อยมีเส้นทางน้ำสายสำคัญเส้นหนึ่ง มีชื่อเรียกเช่นเดียวกับชื่อเขต คือ "คลองบางกอกน้อย" เป็นเส้นทางการคมนาคมเส้นทางหนึ่งที่ได้รับความสนใจอย่างมากในปัจจุบัน เพราะสองฝั่งของคลองบางกอกน้อยเต็มไปด้วยเรื่องราวของประวัติศาสตร์ ที่สามารถทำให้รับรู้ได้ว่าคลองบางกอกน้อยในอดีต ไม่เพียงแต่เป็นเส้นทางหลักของการเดินทางเท่านั้น แต่ยังเป็นที่อยู่อาศัยของพ่อค้าแม่ค้าเป็นจำนวนมาก รวมไปถึงผู้คนต่างศาสนา และวัฒนธรรม

๓) วังหลัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เสด็จขึ้นครองราชย์ โปรดให้ใช้พื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่ตั้งของเมืองหลวง พร้อมทั้งสร้างพระราชวังหลวงขึ้นใหม่ และสร้าง

---

[๕๙] การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๒.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕. หน้า ๑๕๗.

[๖๐] ศิลปากร, กรม. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕. หน้า ๒๕๔. (จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี).

[๖๑] ชนกพร พัวพัฒนกุล, เรียบเรียง. *กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขกับงานศิลปกรรม โครงการวิจัย "พระราชานุสรณ์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข"*. ใน ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, บรรณาธิการ. **พิมุขสถานสรรพการพิสิฐ: สรรพ์นิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย "วังหลัง" สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์.** นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗. หน้า ๑๐๗.

พระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า เพื่อเป็นที่ประทับของเจ้าพระยาสุรสีห์ พระอนุชาธิราช หลังจากทรงสถาปนาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล[๖๒]

ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ ดำรงพระเกียรติที่กรมพระราชวังหลัง ประทับที่พระราชวังหลังหรือพื้นที่ของสวนลิ้นจี่เดิม มีพื้นที่อยู่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยด้านใต้ ยาวจรดไปจนถึงวัดบางว้าน้อย (วัดอมรินทราราม) มีตำหนักและหมู่เรือนของพระโอรสธิดาอยู่ฝั่งใกล้คลองบางกอกน้อย

กรมพระราชวังหลังและพระอัครชายามีพระโอรสธิดาทั้งสิ้น ๖ พระองค์ พระธิดาองค์เล็ก คือ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าจงกล[๖๓] มีมารดาของสุนทรภู่เป็นพระนม ซึ่งสุนทรภู่ได้อาศัยอยู่ในวังหลังกับมารดาและถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังหลังมาตั้งแต่เด็ก จึงทำให้มีความสัมพันธ์กับวังหลังอยู่ไม่น้อย

๔) บางหว้าน้อย

บางว้าน้อย (บางหว้าน้อย) คือ พื้นที่ริมคลองบางกอกน้อยถัดจากอาณาเขตของวังหลัง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสถานีรถไฟธนบุรี มีวัดบางว้าน้อย หรือวัดอมรินทราราม เป็นวัดโบราณคู่กับวัดบางว้าใหญ่หรือวัดระฆังโฆสิตาราม ตามหลักฐานพบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวง และทรงแต่งตั้งพระอธิการเจ้าวัดเป็นพระราชาคณะ

หลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังหลังทรงสถาปนาวัดขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม แต่ยังไม่แล้วเสร็จก็เสด็จทิวงคตไปเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ จึงปฏิสังขรณ์ต่อจนสำเร็จ และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดอมรินทราราม” ในภายหลังพระองค์เจ้าหญิงกระจับและพระองค์เจ้าหญิงจงกล พระธิดาในกรมพระราชวังหลัง ทรงร่วมสร้างภูเขาเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธฉายจำลองและมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธบาทจำลองตามลำดับ[๖๔]

๕) วัดทอง

วัดทอง ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งทิศตะวันตก สันนิษฐานว่าเป็นวัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงสถาปนาวัดขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม และพระราชทานนามว่า “วัดสุวรรณาราม” นอกจากนี้ สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงมีพระราชศรัทธาที่จะสร้างเมรุหลวงสำหรับการพระราชทานเพลิงศพเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่

---

[๖๒] แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, หม่อมราชวงศ์. **พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๕๒๕).** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

[๖๓] วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, เรียบเรียง. *วังหลัง: ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์.* ใน ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, บรรณาธิการ. **พิมุขสถานสรรพการพิสิฐ: สรรพ์นิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์.** นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗. หน้า ๒๒ - ๒๓.

[๖๔] การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๒.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕. หน้า ๒๐๗ - ๒๐๘.

เพราะการพระราชทานเพลิง ณ วัดนอกกำแพงพระนครต้องคำนึงถึงความสะดวกในการเดินทางเป็นสำคัญ เมรุที่โปรดเกล้าให้สร้างขึ้นจึงมีที่วัดสุวรรณารามและวัดอรุณราชวราราม ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มีถนนหนทางสะดวกขึ้น จึงโปรดให้สร้างเมรุขึ้นที่วัดสระเกศอีกแห่งหนึ่ง[๖๕]

๖) วัดปะขาว

วัดปะขาว ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งตะวันตก เดิมเรียกว่า วัดชีผ้าขาว วัดชีปะขาว หรือวัดประขาว สันนิษฐานว่าสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างพระอุโบสถหลังใหม่เพื่อใช้แทนหลังเก่า โปรดให้เจ้าพนักงานปักหมายกำหนดเขต และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดศรีสุดาราม”[๖๖]

๗) บางบำหรุ

บางบำหรุ คือ ชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอบางกอกน้อย ปัจจุบันคือแขวงบางบำหรุ อยู่ในการปกครองของเขตบางพลัด มี “วัดบางบำหรุ” สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๓๔๗ ไม่ทราบนามและประวัติผู้สร้าง สันนิษฐานว่าชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างขึ้นแล้วขนานนามตามภูมิประเทศของวัด

๘) บางขุนนนท์

บางขุนนนท์ เดิมเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี ตั้งอยู่ทางฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย ปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของกรุงเทพฯ เป็นที่ตั้งของวัดปะขาว หรือวัดศรีสุดาราม[๖๗]

๙) บางระมาด

บางระมาด เดิมเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอตลิ่งชัน จังหวัดธนบุรี ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองบางกอกน้อย มีคลองบางระมาดแยกจากคลองศาลจ้าวไปจดหนองขี้เหล็กในเขตตลิ่งชัน

๑๐) วัดไก่เตี้ย

วัดไก่เตี้ย ตั้งอยู่บริเวณปากคลองวัดไก่เตี้ยทางฝั่งตะวันตกของคลองวัดชะลอ เป็นวัดโบราณปรากฏว่าท่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สนธิ์ สนธิรัตน์) ได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ในจดหมายเหตุ

---

[๖๕] พระเทพวราจารย์ (แบน กิตฺติสาโร), รวบรวมและเรียบเรียง. **ประวัติวัดและโบราณสถาน.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัททรงสิทธิวรรณ จำกัด, ๒๕๓๕. หน้า ๑๓๓.

[๖๖] พินิจ รัตนกุล, บรรณาธิการและเรียบเรียง. **พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม ๒.** นครปฐม: วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐. หน้า ๗๐๑.

[๖๗] กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. **บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๒๖.

ฉบับหนึ่งระบุว่าวัดไก่เตี้ยแต่ก่อนนั้นชื่อวัดมหาอมาตยาราม เข้าใจว่าจะมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดไก่เตี้ยตอนปราบดาภิเษก ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานปี พ.ศ. ที่เปลี่ยนชื่อ จึงถือเอาว่าท่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธเป็นผู้สร้างจึงแน่นอนกว่า[๖๘]

ก่อนจะมีการบูรณะวัดครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ บริเวณนอกกำแพงหน้าหน้าพระอุโบสถมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่สององค์ เรียกกันว่าหลวงพ่อโต องค์หนึ่งมีขนาดใหญ่กว่าและสร้างก่อนมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่าผู้สร้างชื่อกราน เมื่อครั้งออกหวย ก.ข. ในต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ หลวงพ่อองค์นี้ให้หวยถูกกันมาก (เขย่าติ้ว) จนขุนบาล (ยี่กอฮงเหม็ง) ให้คนมาควักพระเนตรท่านออกหมด แล้วเอาเหล็กมาตอกกลางหลังและซอกคอเข้าไปในองค์ท่าน เพื่อมิให้ให้หวยอีกต่อไป ส่วนองค์ที่สอง นายเปรม นางเฮียะ และนายพิณเป็นผู้สร้าง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ปีชวด เดือน ๕ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ หลวงพ่อนวล เจ้าอาวาสวัดไก่เตี้ย สร้างพระพุทธฉายไว้ระหว่างพระอุโบสถและพระวิหารเพื่อเป็นที่สักการบูชา โดยผินพักตร์ไปทางทิศตะวันออก[๖๙]

๑๑) สวนหลวง

สวนหลวง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองวัดชะลอ ระหว่างวัดน้อยในถึงวัดชัยพฤกษมาลา ในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๔ ตอนทรงตั้งและแปลงพระนามบรรดาศักดิ์ขุนนาง มีข้อความว่า "สวนหลวงริมวัดชัยพฤกษ์ หลวงราชนุจิตร เจ้ากรม ทรงแปลว่า หลวงราชอุทยานิศร"[๗๐]

ต่อมาสวนนี้ตกเป็นของเจ้าจอมกลีบ ในรัชกาลที่ ๕ แล้วแบ่งขายบ้าง ถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์ของวัดชัยพฤกษมาลาบ้าง และมีที่ซึ่งตกเป็นของนางชื่น แดงอร่าม ภายในที่ดินผืนนี้ยังมีสระกว้างยาวประมาณร้อยเมตรและมีลำคู (ตรงข้ามวัดพิกุล) ขุดแยกจากคลองวัดชะลอฝั่งตะวันตกเข้าไปสู่สระซึ่งกล่าวกันว่าเป็นทางเรือพระที่นั่งในเวลาเสด็จประพาส แต่เดี๋ยวนี้คูและสระตื้นเขินเสียแล้ว ในโคลงนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ ได้กล่าวถึงสวนหลวงเอาไว้โดยบอกว่าตนเคยตามเสด็จกรมพระราชวังหลังมาเที่ยวสวนหลวง ที่อยู่ลึกเข้าไปในคลองบางกอกน้อย[๗๑]

๑๒) บางขวาง

บางขวาง เป็นคลองเส้นหนึ่งอยู่ในเขตอำเภอบางกรวย แยกจากคลองมหาสวัสดิ์ตรงข้ามวัดชัยพฤกษมาลา ไปบรรจบกับคลองบางระนก ถือได้ว่าเป็นคลองประวัติศาสตร์เส้นหนึ่ง

---

[๖๘] **ประวัติวัดไก่เตี้ย.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูร, ๒๕๑๑, หน้า ๔.

[๖๙] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๑๑.

[๗๐] **ประวัติวัดชัยพฤกษมาลา วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ.** (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมห่วง ลดาวัลย์ ณ อยุธยา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวงศ์ วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖), หน้า ๓.

[๗๑] สุจิตต์ วงษ์เทศ. *สุนทรภู่ตามเสด็จวังหลังไปสวนหลวง ในคลองบางกอกน้อย* ใน **มติชนออนไลน์**. เข้าถึงได้จาก https://www.matichon.co.th (๒๕๖๐, มิถุนายน ๑๙)

๑๓) วัดพิกุล

วัดพิกุล หรือวัดพิกุลทอง ตั้งอยู่ ในตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ไม่ปรากฏนามและประวัติผู้สร้าง แต่มีการบูรณะวัดในระยะเริ่มประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นต้นมา ทำให้วัดเจริญรุ่งเรืองเป็นที่รู้จักกันทั่วไป[๗๒]

๑๔) บางสนาม

ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของคลองวัดชะลอเหนือวัดพิกุลขึ้นไป มีคลองแยกเข้าไปจากคลองวัดชะลอและมีวัดสนามนอกอยู่ปลายคลอง

๑๕) สวนแดน

เป็นคลองในเขตตลิ่งชัน อยู่ระหว่างวัดไก่เตี้ยกับวัดน้อยใน ปากคลองแยกจากคลองวัดชะลอที่วัดไก่เตี้ย ไปจดคลองศาลจ้าวยาวราว ๓ กิโลเมตร

๑๖) วัดเกด

ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของลำคลองวัดชะลอ ในท้องที่ตำบลวัดชะลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ใต้วัดมีคลองแยกเข้าไปบรรจบกับคลองวัดสัก[๗๓]

๑๗) วัดชลอ

วัดชลอ ตั้งอยู่ริมคลองวัดชะลอฝั่งใต้ในเขตอำเภอบางกรวย พระอุโบสถของวัดชลอแสดงเค้าว่าเป็นฝีมือช่างในสมัยอยุธยา แต่ได้ซ่อมแซมบูรณะจนเปลี่ยนรูปไปมากแล้ว ก่อนหน้านี้ทางวัดได้พบพระเจดีย์โลหะ ๒ องค์ บรรจุภายในซากเจดีย์เก่าเหนือพระอุโบสถ ซึ่งท่านเจ้าอาวาสได้มอบให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเก็บรักษา[๗๔]

๑๘) บางกรวย

บางกรวย เป็นชื่ออำเภอหนึ่งในจังหวัดนนทบุรี มีคลองบางกรวยแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตรงข้ามวัดเขมาภิรตาราม มาต่อกับคลองบางกอกน้อย (คลองวัดชลอ) ที่ขุดในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เหนือวัดชะลอคลองบางกรวยนี้มีแต่ก็เป็นตอนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เมื่อขุดคลองใหม่กระแสน้ำเปลี่ยนจากแม่น้ำอ้อม มาเดินทางหน้าวัดเฉลิมพระเกียรติ แม่น้ำเดิมคงแคบและตื้นเขินจนกลายเป็นคลอง

---

[๗๒] การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖. หน้า ๒๐๙ - ๒๑๐.

[๗๓] กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. **บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๔๗ - ๔๘.

[๗๔] ปราณี หลักคำ และคณะ. **ชื่อบ้านนามเมือง "จังหวัดนนทบุรี".** นนทบุรี: บอลพริ้นติ้ง, ๒๕๕๐, หน้า ๒๘.

๑๙) บางสีทอง

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๐ พระยาประทุชินบริบาล เจ้าหน้าที่แบ่งเขตการปกครอง กรมมหาดไทย ได้แบ่งเขตการปกครองให้มีเขตตำบล อำเภอที่ชัดเจน จนบริเวณนี้มีคลองชื่อว่า “คลองบางสีทอง” จึงนำชื่อนั้นมาตั้งเป็นชื่อตำบลเรียกว่า “ตำบลบางสีทอง” อำเภอบางกรวย มาตั้งแต่ในสมัยเจ้าพระยานนทบุรีศรีเกษตราราม เป็นเจ้าเมืองนนทบุรี เป็นต้นมา[๗๕]

๒๐) บางอ้อช้าง

บางอ้อช้างเป็นชื่อตำบลเก่า อยู่บนฝั่งตะวันออกของคลองอ้อมนนท์ ตำบลบางศรีทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี บ้างก็เรียก “บางอ้อยช้าง” และมีวัดบางอ้อยช้างตั้งอยู่บริเวณปากคลอง

๒๑) วัดสัก

วัดสัก เป็นวัดโบราณอยู่ในคลองวัดสัก แยกจากคลองอ้อมนนท์ฝั่งตะวันตกตรงข้ามวัดบางอ้อยช้าง[๗๖]

๒๒) บางขนุน

บางขนุน เป็นตำบลอยู่ริมคลองอ้อมนนท์ฝั่งใต้ ในเขตอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีคลองบางขนุนแยกจากคลองอ้อมนนท์ เข้าไปในคลองนี้มีวัดบางขนุนเป็นวัดโบราณ มีหอไตรเก่า ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง[๗๗]

๒๓) บางนายไกร

บางนายไกร ตั้งอยู่ในเขตตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย มีคลองแยกจากคลองอ้อมนนท์ทางฝั่งตะวันตก เรียกว่า “คลองบางนายไกร” มีวัดบางนายไกรนอกตั้งอยู่ปากคลอง มีเคหสถานบ้านเรือนเป็นหลักฐานหนาแน่นมาก ท้องที่แถบนี้คงจะเป็นที่รู้จักกันดี เพราะเป็นสถานที่ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่ง คือ เรื่อง “ไกรทอง” ปรากฏว่ากวีเกือบทุกท่านที่ผ่านบางนายไกรมักไม่เว้นกล่าวถึง[๗๘]

---

[๗๕] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๒.

[๗๖] กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. **บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๕๗.

[๗๗] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๖๒.

[๗๘] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๖๙.

๒๔) บางระนก

บางระนก เป็นตำบลอยู่ในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีคลองบางระนกแยกจากคลองอ้อมนนท์ฝั่งตะวันตก บ้างก็เรียก “คลองบางราวนก”[๗๙]

๒๕) บางคูเวียง

บางคูเวียง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จัดตั้งเป็นสุขาภิบาลตามประกาศกระทรวงมหาดไทยเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๗ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๕๓๗ ต่อมาเนื่องจากสุขาภิบาลมีฐานะการคลังเพียงพอที่จะบริหารงานประจำของสุขาภิบาลกระทรวงมหาดไทย จึงได้ประกาศให้สุขาภิบาลมีฐานะการคลังเพียงพอที่จะบริหารงานประจำของสุขาภิบาลกระทรวงได้ ได้ลงในประกาศราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๓๙ ในปี ๒๕๔๒ พระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล พ.ศ. ๒๕๔๒ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒ เป็นผลในสุขาภิบาลทั่วประเทศเปลี่ยนแปลงฐานะเป็นเทศบาล[๘๐]

๒๖) บางม่วง

บ้านบางม่วง มีการตั้งชื่อตามลักษณะของพื้นที่ซึ่งมีต้นมะม่วงขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นมะม่วงกะร่อน มีผลเล็ก เนื้อน้อย เมล็ดโต เมื่อสุขมีกลิ่นหอม รสหวานอมเปรี้ยว

บางม่วงเป็นชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ ตั้งชุมชนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีตำนานเกี่ยวกับพระเจ้าอู่ทองนำไพร่พลหนีโรคระบาดเข้ามาพำนักอยู่บริเวณนี้ และสร้างวัดปรางค์หลวง และตำนานเกี่ยวกับพระเจ้าปราสาททองสร้างวัดอัมพวัน ซึ่งมีสถานที่ใกล้กับวัดปรางค์หลวง[๘๑]

๒๗) บางใหญ่

บางใหญ่ เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดนนทบุรี มีประชากรค่อนข้างมาก แต่เดิมตั้งอยู่บริเวณที่คลองสามสายมาบรรจบกัน ได้แก่ คลองอ้อมนนท์ คลองบางกอกน้อย และคลองบางใหญ่ ท้องที่อำเภอบางใหญ่เดิมอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอบางใหญ่ (บางกรวย) และอำเภอบางบัวทอง ซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางมาก ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการจึงได้พิจารณาแบ่งตำบลบางใหญ่และบางม่วงจากอำเภอบางใหญ่ (บางกรวย) และแบ่งตำบลบางแม่นาง เสาธงหิน และบ้านใหม่ จากอำเภอบางบัวทองมาตั้งเป็นกิ่งอำเภอบางแม่นาง เพื่อความสะดวกในการปกครอง ในช่วงแรกตั้งที่ว่าการกิ่งอำเภออยู่บริเวณวัดส้มเกลี้ยง หมู่ที่ ๒ ตำบลบางแม่นาง

---

[๗๙] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๗๔.

[๘๐] ปราณี หลักคำ และคณะ. **ชื่อบ้านนามเมือง “จังหวัดนนทบุรี”.** นนทบุรี: บอลพริ้นติ้ง, ๒๕๕๐. หน้า ๓๓ - ๓๔.

[๘๑] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๔๖.

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ กิ่งอำเภอบางแม่นางได้รับโอนตำบลบางเลน จากอำเภอนนทบุรีมาอยู่ในการปกครอง และยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอบางแม่นาง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ ตำบลบางม่วง บริเวณปากคลองบางใหญ่แยกคลองอ้อมนนท์และคลองบางกอกน้อย ประชาชนจึงนิยมเรียกอำเภอนี้ว่า “บางใหญ่” ตามไปด้วย จนกระทั่งในวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้เปลี่ยนชื่ออำเภอบางแม่นางเป็นอำเภอบางใหญ่ ตามความคุ้นเคยของประชาชน ส่วนอำเภอบางใหญ่ (เดิม) เปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอบางกรวย” เพื่อไม่ให้ซ้ำซ้อนกัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ประเทศไทยประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนัก เพราะได้รับผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ จังหวัดนนทบุรีถูกยุบลงเพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณราชการ อำเภอบางใหญ่ถูกโอนไปขึ้นกับจังหวัดธนบุรีพร้อมกับอำเภอบางบัวทองและอำเภอบางกรวย จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้มีการจัดตั้งจังหวัดนนทบุรีขึ้นมาอีกครั้ง อำเภอบางใหญ่จึงกลับมาอยู่ในการปกครอง ของทางจังหวัดจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ อำเภอบางใหญ่พร้อมส่วนราชการส่วนอื่นๆ ได้ย้ายที่ทำการไปตั้งอยู่ในหมู่บ้านบางใหญ่ซิตี้ ใกล้จุดตัดระหว่างถนนรัตนาธิเบศร์กับถนนตลิ่งชัน - สุพรรณบุรี เนื่องจากได้รับบริจาคที่ดินให้สร้างศูนย์ราชการขึ้นนับแต่นั้นมา การเป็นที่ตั้งหน่วยงานการบริหารราชการประกอบกับการโฆษณาของหมู่บ้านจัดสรรแห่งนั้น ทำให้บางใหญ่ซิตี้กลายเป็นชุมชนบางใหญ่และย่านบางใหญ่ในความรับรู้ของคนทั่วไป ส่วนตัวอำเภอบางใหญ่เดิมปัจจุบันมักถูกเรียกว่า “บางใหญ่เก่า” และอยู่ในเขตเทศบาลตำบลบางม่วง[๘๒]

๒๘) บ้านใหม่

บ้านใหม่ เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบางใหญ่ จากตำนานและคำบอกเล่ามี การสร้างวัดต้นเชือกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แสดงว่ามีชุมชนดั้งเดิมมาก่อนหน้านี้ เพราะสภาพภูมิประเทศตำบลบ้านใหม่ตั้งอยู่ริมคลองบางใหญ่ ซึ่งเป็นร่องน้ำโบราณตามธรรมชาติ ใช้เป็นเส้นทางสัญจรระหว่างแม่น้ำนครชัยศรี - แม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีการขุดคลองสายอื่น คลองบางใหญ่จึงเป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำสายเดียวที่ประชาชนใช้สัญจรจากหัวเมืองนครชัยศรีและเมืองทางด้านตะวันตกเข้ามาเมืองหลวงคือบางกอกธนบุรี

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๘ ตำบลบ้านใหม่ขึ้นกับอำเภอบางบัวทอง โดยใช้ชื่อตำบลศีรษะเชือก อำเภอบางบัวทอง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการได้โอนตำบลบ้านใหม่ให้มาขึ้นกับกิ่งอำเภอบางแม่นาง และวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ยกฐานะจากกิ่งอำเภอบางแม่นางเป็นอำเภอบางแม่นาง และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางใหญ่ ส่วนตำบลบ้านใหม่เมื่อมีการประกาศใช้

---

[๘๒] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๕๘.

พระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. ๒๕๓๗ ตำบลบ้านใหม่ได้ยกฐานะเป็นสภาตำบลและจัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ.๒๕๓๙[๘๓]

๒๙) คลองโยง

คลองโยง คือส่วนหนึ่งของคลองบางใหญ่และยาวจรดปากคลองบางใหญ่ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลบ้านใหม่ สาเหตุที่เรียก “คลองโยง” เพราะคลองบางใหญ่ส่วนนี้มีลักษณะตื้นเขิน เรือใหญ่ไม่สามารถสัญจรไปมาได้สะดวก จำเป็นต้องใช้หัวเชือกผูกกับเรือแล้วเอาหางเชือกมาผูกกับโกรกแอก หลังจากนั้นไล่ควายลงเดินไปตามลำคลองที่มีน้ำอยู่ตื้นๆ ก่อนจะมีการขุดคลองให้มีความลึกเพิ่มขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๑ เพื่อที่จะนำน้ำมาจากแม่น้ำท่าจีนมาใช้ทำสวน ทำนา ปรากฏว่าการทำนาในตำบลนี้ทุกตำบลทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง และไม่มีควายที่มาลากจูงเรือให้ลำบากเหมือนในอดีต

๓๐) ลานตากฟ้า

ลานตากฟ้า เป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับชื่อของตำบลว่าในสมัยหนึ่งมีเรือสำเภาจีนลำหนึ่งได้มาล่มลงในแม่น้ำนครชัยศรี ตรงที่เป็นบริเวณหน้าวัดลานตากฟ้าในปัจจุบัน (ขณะนั้นยังไม่มีการสร้างวัด) ฝั่งซ้ายของแม่น้ำนครชัยศรีขณะนั้นมีคนอาศัยอยู่บ้าง ผู้คนที่รอดตายพากันว่ายน้ำขึ้นบก แล้วตากเสื้อผ้าที่เปียกน้ำกันมากมายตรงบริเวณที่เป็นบริเวณหน้าวัดลานตากฟ้า พื้นที่บริเวณจึงได้รับการขนานนามจากชาวบ้านว่าเป็น “บ้านลานตากผ้า” ก่อนจะเพี้ยนเป็น “บ้านลานตากฟ้า”[๘๔]

๓๑) งิ้วราย

งิ้วราย แต่เดิมเรียกว่าตำบลท่าเรือ เพราะเป็นศูนย์กลางการขนส่งจากจังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร ต่อมาทางราชการได้เปลี่ยนชื่อเป็นงิ้วราย เพื่อให้คล้องวัดงิ้วรายและสถานีงิ้วรายที่มีมาแต่เดิม และในอดีตพื้นที่บริเวณนี้มีต้นงิ้วขึ้นเรียงรายทั่วไป บางคนว่าต้นงิ้วขึ้นอยู่มากเป็นป่างิ้ว เนื้อที่ไม่น้อยกว่าหนึ่งตารางกิโลเมตร โดยมีความยาวจากตำบลงิ้วรายไปถึงปากคลองมหาสวัสดิ์ มีความยาวไม่น้อยกว่าหนึ่งกิโลเมตรเศษจึงเป็นที่มาของชื่องิ้วราย แต่ปัจจุบันไม่มีต้นงิ้วหลงเหลือยู่เพราะมีการโค่นงิ้ว ตามความเชื่อว่าหากบ้านใครมีต้นงิ้วหรือที่ดินของใครมีต้นงิ้วมักไม่เป็นมงคล[๘๕]

---

[๘๓] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๖๐.

[๘๔] มนู วัลยะเพ็ชร์ และคณะ. **รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศของจังหวัดนครปฐม.** ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒. หน้า ๘๖ - ๘๗.

[๘๕] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๘๕.

๓๒) สัมปทวน

สัมปทวน เป็นชื่อตำบลในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี มีเรื่องเล่าในอดีตสืบต่อกันมาว่ามีพระพุทธรูปลอยน้ำมา ๓ องค์ ชาวบ้านที่พบเห็นได้ช่วยกันอัญเชิญขึ้นเรือแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ จึงนำเชือกเส้นใหญ่ไปคล้ององค์พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ แล้วช่วยกันชักลากขึ้นมาบนฝั่งอีกครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จอีกเช่นเคย เพราะกระแสน้ำเกิดปั่นป่วนจนทำให้เชือกขาดเป็นเหตุให้พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ จมหายไปกับกระแสน้ำ ชาวบ้านจึงพากันเรียกสถานที่บริเวณนี้ว่า “สามพระทวน” ต่อมาได้เพี้ยนกลายเป็น “สัมปทวน”

๓๓) บ้านบางแก้ว

บ้านบางแก้ว ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอนครชัยศรี ทิศเหนือจดตำบลศีรษะทอง ทิศใต้จดตำบลท่ากระชับ ทิศตะวันออกจดตำบลท่าตำหนัก ทิศตะวันตกจดตำบลท่ากระชับ พื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์น้ำ

เดิมภายในบริเวณนี้มีลำคลองธรรมชาติเกิดขึ้นคลองหนึ่ง แต่ยังไม่มีชื่อ และใกล้ๆ กับคลองนี้มีวัดมะขวิดตั้งอยู่ ต่อมามีราษฎรผู้หนึ่งชื่อ นางส้มแก้ว ได้มาบูรณะวัดมะขวิด ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันเปลี่ยนชื่อวัดมะขวิดเป็นวัดบางแก้ว ตามชื่อตัวท้ายของนางส้มแก้ว และเรียกคลองธรรมชาติที่ไหลผ่านกลางตำบลว่า “คลองบางแก้ว” เพราะอยู่ใกล้วัดบางแก้ว ต่อมาบริเวณนี้ได้ยกฐานะขึ้นเป็นตำบลจึงเรียกว่า ตำบลบางแก้ว[๘๖]

๓๔) โพธิ์เตี้ย

โพธิ์เตี้ย เป็นหมู่บ้านหมู่ที่ ๑ ของตำบลท่าตำหนัก เหตุที่หมู่บ้านนี้ได้ชื่อว่า “บ้านโพธิ์เตี้ย” เพราะเมื่อก่อนนี้ที่หมู่บ้านโพธิ์เตี้ยมีต้นโพธิ์อยู่ต้นหนึ่งแต่เตี้ย ต้นไม้ชนิดนี้มักเป็นที่เคารพนับถือและเชื่อว่าเป็นต้นไม้ที่เทพารักษ์สถิตอยู่ ดังนั้นเมื่อมีผู้คนเข้ามาปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณโพธิ์เตี้ย ชาวบ้านก็ให้ความเคารพนับถือต้นโพธิ์นี้ และตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อต้นโพธิ์ว่า “บ้านโพธิ์เตี้ย” มาจนถึงปัจจุบันนี้

ความสำคัญของต้นโพธิ์เตี้ย มิใช่แต่จะเอาไปตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านเท่านั้น แม้แต่นามสกุลของผู้คนในหมู่บ้านและแถบใกล้เคียงก็ยังเอาต้นโพธิ์ไปตั้งเป็นนามสกุลของตน บางแก่งเอาต้นโพธิ์ไว้ข้างหน้า บางแห่งเอาต้นโพธิ์ไว้ตรงกลาง บางแห่งเอาต้นโพธิ์ไว้ข้างหลัง เช่น อ่อนโพธิ์เตี้ย เป็นต้น[๘๗]

๓๕) บางกระชับ

บางกระชับในอดีตเป็นพื้นที่ป่าและมีต้นกระชับขึ้นอยู่ทั่วไป แต่ปัจจุบันไม่มีหญ้าชนิดนี้ในเขตพื้นที่แล้ว และไม่ปรากฏว่ามีใครพบเห็น ด้วยเหตุดังกล่าว สันนิษฐานกันว่าชื่อของตำบลนี้คงได้มาจาก

---

[๘๖] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๑๒๖.

[๘๗] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๑๑๓.

ชื่อต้นหญ้ากระชับที่เคยมีอยู่มากในตำบล ส่วนที่มีคำว่า “ท่า” นำหน้า เนื่องจากมีคลองบางแก้ว ซึ่งแยกออกจากแม่น้ำท่าจีนไหลผ่าน มีบริเวณที่เป็นอ่าวใหญ่เป็นที่จอดเรือของแม่ค้าที่มาค้าขาย ทำให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ตามทุ่งนาลงมาซื้อของจากท่านี้มาก นอกจากนั้นชาวบ้านได้นำเกวียนขนข้าวมาลงที่ท่านี้ด้วย เป็นเหตุให้ท่านี้เป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้า ค้าขาย และขนถ่ายสินค้าด้วย[๘๘]

๓๖) วัดสิงห์

วัดสิงห์ ตั้งอยู่เลขที่ ๕๓ หมู่ที่ ๔ ตำบลบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๒ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๔๐ เมตร สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย[๘๙]

๓๗) วัดท่า

วัดท่า (วัดท่าใน) ประกาศตั้งวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๓ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นวัดเก่าแก่โบราณ สังเกตได้จากโบราณวัตถุ คือ พระประธานในอุโบสถ สร้างจากศิลาขาว เดิมเป็นศิลปะสมัยอู่ทอง แต่ได้รับการดัดแปลงวงพระพักตร์เดิม รูปแบบจึงเปลี่ยนไป เหตุที่ชาวบ้านเรียกว่า วัดท่า เพราะสมัยนั้นวัดแห่งนี้เป็นท่าเรือศูนย์กลางของการคมนาคมทางน้ำระหว่างกาญจนบุรี - นครปฐม - กรุงเทพฯ

ครั้งหนึ่ง พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่) มีความประสงค์จะมานมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ ได้แต่งนิราศพระประธมขึ้นระหว่างการเดินทาง ในนิราศกล่าวถึงการเดินทางโดยเรือ และมาสิ้นสุดระยะทางที่วัดท่าแห่งนี้ ต่อจากนั้นเดินเท้าต่อไปยังองค์พระปฐมเจดีย์[๙๐]

๓๘) บ้านกล้วย

ตำบลท่าพระยาเดิมชื่อตำบลบ้านกวย เพราะมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่าในสมัยก่อนมีราษฎรอพยพกันมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตตำบลนี้ โดยมีหัวหน้ากลุ่มชื่อ “นายกวย” (ไม่ทราบนามสกุล) ฉะนั้นจึงทำให้ตำบลนี้มีชื่อเรียกครั้งแต่แรกเริ่มว่า “ตำบลบ้านกวย” ต่อมาทางอำเภอนครชัยศรีได้เปลี่ยนชื่อตำบลบ้านกวย เป็นตำบลท่าพระยา เพื่อให้ระลึกถึงประวัติเดิมในสมัยโบราณ ซึ่งสันนิษฐานว่ามีการสร้างเพนียดขึ้นในสมัยอยุธยา (อาจจะเป็นสมัยพระมหาจักรพรรดิ) ที่หมู่ที่ ๔ (บ้านวัดน้อย) เพื่อทำการคล้องช้างที่ลงมากินน้ำที่อ่าวท่าพระยา ปัจจุบันอ่าวท่าพระยายังเป็นที่สาธารณะอยู่ และศาลเพนียดก็ยังมีอยู่ใกล้กับอ่าวท่าพระยา ส่วนพลับพลาที่ประทับตั้งอยู่เหนืออ่าวท่าพระยามาทางตะวันออก แต่หลักฐานของพลับพลาที่ประทับไม่มีหลักฐานแน่ชัด เพียงแต่เป็นการเล่าสู่สืบต่อกันมา ส่วนหลักฐาน

---

[๘๘] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๑๑๑.

[๘๙] พระเทพมหาเจติยาจารย์ และพระครูสุธีเจติยานุกูล. **ประวัติวัดในจังหวัดนครปฐม.** นครปฐม: คณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม คณะสงฆ์วัดไร่ขิง พระอารามหลวงวัดพระปฐมเจดีย์, ๒๕๕๖, หน้า ๒๑๑ - ๒๑๒.

[๙๐] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๒๒๑ - ๒๒๒.

ของเพนียดนั้นปรากฏราษฎรได้ขุดบ่อและพบเสาเพนียดจมอยู่ในดิน เมื่อครั้งตั้งตำบลท่าพระยาใหม่ๆ ปรากฏว่าอาณาเขตของตำบลนี้ครอบคลุมตำบลเพนียดและตำบลศีรษะทองด้วย แต่ปัจจุบันได้แยกการปกครองออกเป็น ๓ ตำบล อย่างอิสระแล้ว[๙๑]

๓๙) บ้านธรรมศาลา

ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้มีชื่อว่า "บ้านถ้ำศึกษา" คำว่า "ถ้ำ" มาจากการที่ราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ขุดอุโมงค์ซึ่งมีลักษณะคล้ายถ้ำเพื่อใช้เป็นเส้นทางติดต่อกับหมู่บ้านอื่น สาเหตุที่ต้องขุดถ้ำหรืออุโมงค์ติดต่อเป็นเพราะในสมัยนั้นมีสัตว์ร้ายนานาชนิดชุกชุม พื้นที่ส่วนใหญ่ปกคลุมไปด้วยป่าทึบ สำหรับคำว่า "ศึกษา" นั้น สันนิษฐานว่าเป็นคำที่ได้จากการที่ราษฎรเข้าไปศึกษาธรรมะกันในอุโมงค์ มีการนั่งวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น จึงเรียกว่า บ้านถ้ำศึกษา หลังจากนั้นเมื่อราษฎรมีจำนวนมากขึ้น การศึกษาธรรมมะในถ้ำไม่สะดวก อาจจะเป็นเพราะบริเวณคับแคบ ราษฎรจึงได้ร่วมใจกันสร้างศาลาในบริเวณตอนกลางของชุมชน เพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาธรรมะ และใช้เป็นที่อบรมสั่งสอนให้ราษฎรในหมู่บ้าน โดยมีพระภิกษุและพราหมณ์เป็นผู้สอน ต่อมาราษฎรได้สร้างวัดขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกับศาลา และให้ชื่อว่า วัดธรรมศาลา ปัจจุบันถ้ำหรืออุโมงค์ในตำบลธรรมศาลาเท่าที่ปรากฏอยู่มีเพียงอุโมงค์เดียวคือ อุโมงค์วัดธรรมศาลา เชื่อกันว่าเป็นอุโมงค์ที่สามารถติดต่อกับองค์พระปฐมเจดีย์ซึ่งตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมืองนครปฐม แต่ก็ยังไม่มีผู้ใดได้พิสูจน์ความเชื่อดังกล่าว[๙๒]

๔๐) บ้านเพนียด

สาเหตุที่พื้นที่บริเวณนี้มีชื่อว่าบ้านเพนียด เพราะเดิมพื้นที่นี้เป็นป่า มีช้างป่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และมีพญาช้างมาลงเล่นน้ำอยู่เสมอ จึงมีการสร้างเพนียดขึ้นเพื่อทำการคล้องช้าง สันนิษฐานว่าการสร้างเพนียดดักช้างคงกระทำในสมัยกรุงศรีอยุธยา[๙๓]

๔๑) วัดพระประโทณเจดีย์

วัดพระประโทณเจดีย์ เป็นวัดเก่าแก่ สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐ เศษ เนื่องจากเป็นวัดที่มีพระอุโบสถมีพัทธสีมาโดยสมบูรณ์มาแต่เดิม จึงถือได้ว่าเป็นวัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว

หลักฐานเกี่ยวกับการสร้างวัด สันนิษฐานว่าสร้างภายหลังจากสร้างองค์พระประโทณเจดีย์ ต่อมามีพุทธบริษัทมาถวายสักการะมากขึ้นและมีพระสงฆ์มาอยู่จำพรรษาจึงมีการสร้างเป็นวัดขึ้น แต่ยังหาหลักฐานไม่ได้ว่าผู้ใดเป็นผู้สร้าง[๙๔]

---

[๙๑] มนู วัลยะเพ็ชร์ และคณะ. **รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศของจังหวัดนครปฐม.** ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สนามจันทร์, ๒๕๕๒, หน้า ๑๐๕.

[๙๒] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๗๒.

[๙๓] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๑๐๕ – ๑๐๖.

๔๒) วัดพระประธม

วัดพระปฐมเจดีย์เป็นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จากหลักฐานที่ปรากฏสันนิษฐานได้ว่าเป็นเจดีย์ที่สูงใหญ่ที่สุด มีอายุเก่าแก่ และมีความสำคัญมากแห่งหนึ่งในประเทศไทย เป็นศิลปะสมัยทวารวดี ดังพระนิพนธ์ตอนหนึ่งของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เรื่อง “พระปฐมเจดีย์” ความว่า “...พระประธมเจดีย์นี้เป็นของเก่าจริง ด้วยเหตุสี่ประการ ด้วยลวดลายรูปองค์นั้นก็วิการแปลกประหลาดกว่า พระเจดีย์ทั้งปวงจนคนไม่รู้จัก นี่ข้อหนึ่ง แผ่นดินในเมืองนั้นก็หนาสูงขึ้นมาก วัด วิหาร เจดียสถาน หักพังจมลงอยู่ใต้ดินมีมากหลายแห่ง หลายตำบล เขาเล่าว่าสองศอกบ้าง สามศอกบ้าง สามศอกเศษบ้างต่างๆ กัน นี่ข้อหนึ่งพระพุทธรูปตีพิมพ์เป็นปางต่างๆ แล้วมีอักษรติดอยู่กับพระพุทธรูป แปลกว่าพระทุกวันนี้ข้อหนึ่ง หนังสือที่เขียนไว้นั้นเป็นหนังสือโบราณคนอ่านไม่ออก แล้วเป็นภาษามคธของเก่าข้อหนึ่ง ความสี่เรื่องนี้จึงได้รู้แน่ว่าเป็นของเก่าแท้ไม่สงสัย...”[๙๕]

จากการสันนิษฐานของ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ว่า องค์พระปฐมเจดีย์ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๓๕๐ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งประเทศอินเดีย ทรงจัดส่งพระสมณทูตมาประกาศพระศาสนาในสุวรรณภูมิ ดังนั้นจึงเชื่อได้แน่นอนว่าองค์พระปฐมเจดีย์ คือ เจดีย์องค์แรกที่สร้างขึ้นในประเทศไทยและมีพระบรมสารีริกธาตุขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุอยู่

พระธาตุองค์เดิมสูง ๑๙ วา ๒ ศอก รูปทรงแบบโอ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงเริ่มการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นพระเจดีย์องค์ใหญ่มหึมาครอบพระเจดีย์องค์เดิม เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ แต่ยังไม่ทันยกยอดด้วยสวรรคตไปเสียก่อน พ.ศ. ๒๔๑๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เสด็จพระราชดำเนินมายกยอดพระปฐมเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ แล้วทรงปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมอีกมากมาย เจดีย์องค์รูปปัจจุบันจึงเป็นรูประฆังคว่ำ ยอดแหลมของรัชกาลที่ ๔ ครอบระฆังคว่ำยอดปรางค์ของพระยาพาน องค์พระปฐมเจดีย์นี้นำชื่อเสียงมาสู่วัดพระปฐมเจดีย์เป็นอันมาก เป็นที่รู้จักของชาวไทยและชาวต่างประเทศอย่างแพร่หลายทั่วไปเป็นอย่างดี[๙๖]

---

[๙๔] การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๓.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗. หน้า ๑๑.

[๙๕] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๖๙ - ๗๐.

[๙๖] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๕๙๔ - ๕๙๕.

บทที่ ๓

นิราศพระประธมของสุนทรภู่: บันทึกรักและบันทึกการเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์

"นิราศพระประธม" เป็นผลงานการเดินทางของสุนทรภู่ในขณะอายุมากแล้ว เพื่อไปนมัสการพระประธม (พระเจดีย์ใหญ่) หรือที่เรียกกันว่า พระปฐมเจดีย์ ในปัจจุบัน สุนทรภู่ออกเดินทางด้วยเรือพร้อมกับบุตรอีกสองคน คือ หนูตาบและหนูพัด กับผู้ติดตามและคนเรือ เดินทางจากพระนครฝั่งธนบุรีเลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางกอกน้อย จนถึงวัดชลอ เมืองนนทบุรี แล้วจึงเลี้ยวซ้ายเพื่อเข้าคลองอ้อมนนท์ จากนั้นล่องไปตามคลองจนถึงปากคลองบางใหญ่ เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางใหญ่ สุนทรภู่เดินทางมาจนกระทั่งถึงบริเวณกลางคลองบางใหญ่ค่อนไปทางปากคลองอีกฝั่งหนึ่ง บริเวณนั้นน้ำตื้นกว่าที่ใดๆ เรือเล็กพอผ่านไปได้ แต่เรือใหญ่จำเป็นต้องใช้ควายโยงเรือไปออกปากคลอง จึงเรียกคลองบางใหญ่บริเวณนี้ว่า "คลองโยง"

สุนทรภู่ล่องเรือจากคลองโยง หรือคลองบางใหญ่นี้จนไปออกปากคลอง ทะลุออกแม่น้ำนครชัยศรี แล้วจึงเลี้ยวซ้าย เรือล่องไปตามความคดเคี้ยวของแม่น้ำ จนกระทั่งมาถึงบริเวณปากคลองบางแก้ว ที่โบราณเรียกว่า "ปากน้ำ" เป็นคลองโบราณ เรือได้ล่องขึ้นไปจนใกล้พระประธมหรือพระปฐมเจดีย์ บริเวณเพนียดคล้องช้าง จึงได้ขึ้นบกและเดินเท้าต่อไปจนถึงพระปฐมเจดีย์ ซึ่งในนิราศพระประธมนี้บันทึกการเดินทางเฉพาะเที่ยวไปไม่ได้บันทึกการเดินทางเที่ยวกลับแต่อย่างใด

ช่วงเวลาที่ออกเดินทางนั้น คือวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าตรงกับวันจันทร์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่ออกเดินทางเวลาประมาณยามสอง คือราว ๒๔.๐๐ น. ของวันจันทร์ ใช้เวลาเดินทาง ๒ วัน กับ ๑ คืน เดินทางถึงพระปฐมเจดีย์ ในวันพุธที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๓๘๕[๙๗]

๓.๑ การอธิบายความนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ (ฉบับอาจารย์ล้อม เพ็งแก้ว ชำระ)

สำนักศิลปวัฒนธรรม บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) ได้ส่งสำเนาต้นฉบับตัวเขียน ซึ่งถ่ายจากไมโครฟิล์มของหอสมุดแห่งชาติมาให้ ๒ สำเนา คือฉบับหมายเลข ๑๖ ระบุว่าเป็นสมบัติเดิมของหอฯ และฉบับหมายเลข ๑๗ เจ้าจอมมารดาทับทิม ถวายหอฯ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๖๑ ทั้งสองฉบับอยู่ในสภาพชำรุดคือ หมายเลข ๑๖ ต้นฉบับขาดวรรคแรก และวรรค ๒ แล้วมีเนื้อความไปถึงตอนเดินทางถึงคลองโสน กับมีตอนท้ายเรื่องอีก ๙ คำกลอน ฉบับหมายเลข ๑๗ เนื้อความตอนต้นขาด เริ่มความตอนเดินทางถึงบ้านบางกระบือไปจนถึงบ้านเพนียด

---

[๙๗] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่.** กรุงเทพ: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๘.

ในการสอบชำระจึงจำเป็นต้องอาศัยฉบับพิมพ์ คือฉบับของ พ.ณ. ประมวญมารค (พ.ศ. ๒๔๙๙) ประกอบในตอนต้น ได้ใช้ฉบับหมายเลข ๑๖ (เรียกฉบับ ๑) เป็นหลัก และต่อไปจนจบเนื้อความ จากนั้นจึงใช้ฉบับหมายเลข ๑๗ (เรียกฉบับ ๒) เป็นหลัก

เมื่อสิ้นเนื้อความจากฉบับ ๒ แล้ว จึงถือตามฉบับพิมพ์ โดยได้แก้ไขตัวสะกดให้ตรงตามพจนานุกรมฉบับมติชน เช่น นพศูล แก้เป็น นภศูล, ฉะโงก แก้เป็น ชะโงก, แชล่ม แก้เป็น แฉล้ม, ตรวจน้ำ แก้เป็น ตรวดน้ำ ฯลฯ เป็นต้น

๑) บันทึกการเดินทางวันที่ ๑

(ระยะทางตั้งแต่ธนบุรี - นนทบุรี)

	๐ (ถวิลวันจันทร์ทิวาขึ้นห้าค่ำ
ลงนาวาคลาเคลื่อน)* ออกเลื่อนลำ	พอเสียงย่ำยามสองกลองประโคม[๙๘]

หวนรำลึกถึงคราวที่เริ่มออกเดินทางครั้งนี้ คือ เมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เรือค่อยๆ เคลื่อนออกจากท่าน้ำในเวลายามสอง (เวลา ๒๔.๐๐ น.) พร้อมกับเสียงกลองตีบอกเวลา

อธิบายศัพท์

ยามสอง หมายถึง ช่วงเวลาระหว่าง ๒๑.๐๐ - ๒๔.๐๐ น.

อนึ่งในอดีตนั้นแบ่งเวลาเป็นช่วงเวลาต่างๆ ดังนี้

เวลา ๗ นาฬิกา เรียกโมงเช้า เรื่อยไปจนถึง ๑๐ นาฬิกา คือ สี่โมงเช้า ๑๑ นาฬิกา เรียกเพล เวลา ๑๒ นาฬิกา เรียกเที่ยงวัน เวลา ๑๓ นาฬิกา เรียกบ่ายโมงเย็น เรื่อยไปจนถึง ๖ นาฬิกา เรียกหกโมงเย็น หรือย่ำค่ำ ในเวลากลางวันนี้ใช้ฆ้องตีบอกเวลา โดยตีตามจำนวนเวลานั้นๆ จึงเป็นที่มาของเสียง “โมง” เช่น ๓ โมงเช้า หรือ ๙ นาฬิกา จะตีฆ้องเสียงดัง โมง ๓ ครั้ง

เวลา ๗ โมงเย็น หรือ ๑๙ นาฬิกา เรียกทุ่ม เรื่อยไปจนถึงเวลา ๒๔ นาฬิกา เรียกหกทุ่ม หรือเที่ยงคืน ในเวลากลางคืนนี้ใช้กลองตีบอกเวลา เสียงดัง ตุ้ม หรือ ทุ่ม โดยตีตามจำนวนเวลานั้นๆ จึงเป็นที่มาของ “ทุ่ม”

ตั้งแต่เวลาหลังเที่ยงคืนไปแล้วจะเปลี่ยนมาตีแผ่นโลหะเพื่อบอกเวลาแทนกลอง เข้าใจว่าเพื่อให้เสียงเบาลง เสียงจากการตีแผ่นโลหะนั้นก็ฟังไม่ชัดพอที่จะถอดออกมาเป็นคำได้ การบอกเวลาในช่วงนี้จึงไม่ได้มีหน่วยเป็นเสียงเคาะแบบทุ่มหรือโมงอย่างเวลาช่วงก่อนหน้านี้ คงใช้คำว่า “ตี” นำหน้าจำนวนครั้งที่เคาะแผ่นโลหะ คือ เวลา ๑ นาฬิกา จะตีแผ่นโลหะ ๑ ครั้ง เรียกว่าเวลาตีหนึ่ง เวลา ๒ นาฬิกาก็

---

* ความในวงเล็บ ต้นฉบับลบ ถือตามฉบับพิมพ์

[๙๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “พอฆ้องย่ำยามสองกลองประโคม”

จะตี ๒ ครั้ง เรียกว่าตีสอง เรื่อยไปจนถึงเวลา ๕ นาฬิกา ก็จะเรียกว่าตีห้า ครั้นเวลา ๖ นาฬิกา ก็จะเรียกว่า ย่ำรุ่ง เพื่อให้เข้าคู่กับ ย่ำค่ำ

ส่วนการนับยาม นับทุก ๓ ชั่วโมง นับแต่ย่ำค่ำ คือ ๖ โมงเย็น จนถึง ย่ำรุ่ง คือ ๖ โมงเช้า ดังนี้

๑๘.๐๐ - ๒๑.๐๐ น. เรียก ยาม ๑

๒๑.๐๐ - ๒๔.๐๐ น. เรียก ยาม ๒

๐๐.๐๐ - ๐๓.๐๐ น. เรียก ยาม ๓

๐๓.๐๐ - ๐๖.๐๐ น. เรียก ยาม ๔

(อ้างอิงจาก จำนง ทองประเสริฐ. *"ทุ่ม - โมง - นาฬิกา"* ใน **ภาษาไทยไขขาน.** กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๒๘)

น้ำค้างย้อยพร้อยพรมเป็นลมว่าว อนาถหนาวนึกเคยได้เชยโฉม
มาลับเหมือนเดือนดับพยับโพยม[๙๙] ยิ่งทุกข์โทมนัสในใจรัญจวน[๑๐๐]

ขณะที่เรือเคลื่อนนั้นน้ำค้างพรมลงมาพร้อมกับลมว่าว ทำให้รู้สึกหนาว ชวนให้ระลึกถึง เมื่อครั้งได้เชยชมนางอันเป็นที่รัก มาบัดนี้นางได้จากไปแล้ว เหมือนพระจันทร์ในคืนเดือนแรมที่มืดมน ยิ่งพาให้ใจทุกข์ระทม

อธิบายศัพท์

ลมว่าว หมายถึง น. ลมที่พัดจากทิศเหนือไปทิศใต้ตอนต้นฤดูหนาว, ลมเล่นว่าวนี้คือลมตะเภา ซึ่งพัดจากทิศใต้ไปทิศเหนือในกลางฤดูร้อน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

พยับ หมายถึง ว. ครึ้ม, มืดมัว, (ใช้แก่อากาศ) เช่น พยับฟ้า พยับฝน พยับเมฆ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

โพยม หมายถึง น. ท้องฟ้า, อากาศ, โพยมันหรือโพยมาน ก็ใช้ (ส. โวฺยมนฺ) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

โอ้หน้าหนาวคราวนี้เป็นที่สุด ไม่มีนุชแนบชมเมื่อลมหวน[๑๐๑]
ที่ไหนบ้างห่างเหยังเรรวน[๑๐๒] มิได้ชวนเจ้าไปชมประธมประโทณ

หน้าหนาวปีนี้เศร้าที่สุดเพราะพี่นี้มิได้อยู่แนบชิดกับเจ้า เมื่อห่างกันก็เกรงจิตใจจะเรรวนไม่มั่นคง ซ้ำยังไม่ได้ชวนไปเที่ยวชมพระประธม (พระปฐมเจดีย์) และพระประโทณที่เมืองนครไชยศรี (จังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน)

---

[๙๙] ฉบับพิมพ์ ว่า "มาสูญเหมือนเดือนดับพยับโพยม"

[๑๐๐] ฉบับพิมพ์ ว่า "ให้ทุกข์โทมนัสในฤทัยครวญ"

[๑๐๑] ฉบับพิมพ์ ว่า "จะจากนุชแนบข้างไปห่างหวน"

[๑๐๒] ฉบับพิมพ์ ว่า "นิราศร้างห่างเหให้เรรวน"

ที่ปลูกรัก (จักได้ชื่นทุกคืนค่ำ ก็เตี้ยต่ำตายฝอยกรองกรอยโกร๋น
ที่ชื่นเชยเคยรักเหมือนหลักประโคน ก็หักโค่นขาดสูญประยูรวงศ์

พี่ได้เคยเฝ้าปลูกความรักที่หวังให้เติบโตเพื่อได้ชื่นชมทุกวันเวลา แต่ต้นรักนั้นกลับต้องเหี่ยวเฉาไป ความหวังที่ว่ารักนั้นจะมั่นคงเหมือนเสาประโคน แต่ความรักนั้นก็กลับหักโค่นลงจนไม่เหลือใคร

อธิบายศัพท์

ประโคน หมายถึง น. เรียกเสาใหญ่ที่ปักหมายเขตแดนระหว่างประเทศหรือเมืองเป็นต้นว่าเสาประโคน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ยังเหลือแต่แม่ศรีสาครอยู่)* ไปสิงสู่เสน่หานางสาหงส์
จะเชิญเจ้าเท่าไรก็ไม่ลง ให้คนทรงเสียใจมิได้เชย ฯ

เหลืออยู่ก็มีเพียงวิธีการเข้าทรง “แม่ศรี” เพื่อให้นางที่จากไปแล้วมาสิงสู่ในร่าง แต่แม้จะเชิญมาสักเท่าใดนางก็ไม่ยอมมาเข้าสิงร่าง ทำให้พี่เสียใจที่ไม่ได้พบกัน

อธิบายศัพท์

แม่ศรี หมายถึง น. ชื่อการละเล่นสมัยโบราณอย่างหนึ่ง โดยเชิญผีแม่ศรีมาเข้าทรงหญิงสาว หญิงสาวที่ถูกผีเข้าทรงจะรำได้อย่างสวยงาม นิยมเล่นในเทศกาลสงกรานต์ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑ เข้าทรงแม่ศรี

๐ วัดระฆังตั้งแต่เสร็จสำเร็จศพ ไม่พานพบภคินีเจ้าพี่เอ๋ย
โอ้แลเหลียวเปลี่ยวใจกระไรเลย มาชวดเชยโฉมหอมถนอมนวล

ผ่านวัดระฆังที่เคยพบกันตั้งแต่ครั้งที่ไปงานศพ หลังจากงานศพก็ไม่ได้พบกับน้องอีก ทำให้รู้สึกอ้างว้างเปล่าเปลี่ยวใจที่ไม่ได้มาพบกับเจ้าอีกครั้ง

ภาพประกอบที่ ๒ วัดระฆังโฆษิตาราม ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

จนนาวาคลาคล่องเข้าคลองกว้าง ตำบลบางกอกน้อยละห้อยหวน
ตลาดแพแลตลอดเขาทอดพวน แลแต่ล้วนเรือตลาดไม่ขาดคราว[๑๐๓]

เรือได้แล่นเข้าสู่คลองบางกอกน้อย มีตลาดแพเรียงรายอยู่ตลอดทาง และยังมีเรือที่นำสินค้ามาขายจอดอยู่เต็มไปหมด

ภาพประกอบที่ ๓ ปากคลองบางกอกน้อยฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

[๑๐๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่แลล้วนเรือตลาดไม่ขาดคราว”

ทุกเรือแพแลหลับระงับเงียบ ยิ่งเย็นเยียบยามดึกให้นึกหนาว
ในอากาศกลาดเกลื่อนด้วยเดือนดาว เป็นลมว่าวเฉื่อยฉิวหวิวหัวใจ

เรือเหล่านั้นในเวลานี้คนเรือหลับจนเงียบสงัด ยิ่งดึกก็ทำให้รู้สึกอ้างว้าง แหงนมองท้องฟ้าเต็มไปด้วยเดือนและดาว ประกอบกับสายลมที่พัดแผ่วมา ทำให้รู้สึกเงียบเหงาใจยิ่งขึ้นไปอีก

โอ้บางกอกกอกเลือดให้เหือดโรค แต่ความโศกนี้จะกอกออกที่ไหน[๑๐๔]
แม้นได้แก้วแววตามายาใจ แล้วก็ไม่พักกอกดอกจริงจริง ฯ

ถึงบางกอกและหวนคิดถึงคำว่า “กอก” ความรู้สึกโศกเศร้านี้จะไปกอกที่ใดได้บ้างจึงจะหาย แต่หากว่าได้นางอันเป็นที่รักมาอยู่ข้างๆ กาย ก็ไม่จำเป็นต้องไปกอกใดๆ เพื่อรักษา เพราะความโศกเศร้านั้นได้หายไปหมดสิ้นแล้ว

อธิบายศัพท์

กอก หมายถึง ก. ดูดเลือด หนอง หรือลมออกจากร่างกาย หรือดูดเอาน้ำนมออกจากเต้านมโดยใช้ถ้วย กระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

๐ ดูวังหลังยังไม่ลืมที่ปลื้มจิต เคยมีมิตรมากมายทั้งชายหญิง
มายามดึกนึกถึงที่พึ่งพิง[๑๐๕] อนาถนิ่งน้อยหน้าน้ำตานอง[๑๐๖]

เมื่อผ่านวังหลัง (หมายถึงกำแพงวังหลังด้านข้าง ริมคลองบางกอกน้อย) ชวนให้นึกถึงเพื่อนที่มีมากมายทั้งชายและหญิง เมื่อผ่านมาในยามค่ำหวนให้นึกถึงครั้งหนึ่งที่เคยพำนักอยู่ในนั้นจนอดร้องไห้เพราะความสะเทือนใจไม่ได้

---

[๑๐๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “อันความโศกนี้จะกอกออกที่ไหน”

[๑๐๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “เมื่อยามดึกนึกถึงที่พึ่งพิง”

[๑๐๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “อนาถนิ่งนึกน่าน้ำตานอง”

ภาพประกอบที่ ๔ ฐานป้อมพระราชวังหลัง พบภายในบริเวณพิพิธภัณฑ์ศิริราชพิมุขสถานในปัจจุบัน

บางหว้าน้อยน้อยจิตด้วยพิสมัย น้อยหรือใจจืดจางให้หมางหมอง
หมายว่ารักจักได้พึ่งเหมือนหนึ่งน้อง เห็นเที่ยวร้องขายหน้าทั้งตาปี ฯ[๑๐๗]

ถึงบางหว้าน้อย (บริเวณวัดอมรินทรารามวรวิหาร ในปัจจุบัน) พี่นี้แสน “น้อยใจ” เพราะความรักที่มีจืดจางลดน้อยลงไป จากเดิมหวังจะได้พึ่งพากัน แต่กลับมาทำให้ขายหน้าอยู่ร่ำไป

ภาพประกอบที่ ๕ วัดอมรินทรารามวรวิหาร ในอดีตคือวัดบางหว้าน้อย

[๑๐๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “ให้เจ้าของขายหน้าทั้งตาปี”

๐ ถึงวัดทองหมองเศร้าให้เหงาเงียบ เย็นยะเยียบหย่อมหญ้าป่าช้าผี
สงสารฉิมนิ่มน้องสองนารี มาปลงที่เมรุทองทั้งสองคน

ถึงวัดทอง (วัดสุวรรณาราม) พี่นี้รู้สึกเศร้า บรรยากาศเงียบเหงาเย็นยะเยือก ในตอนที่ผ่านป่าช้าของวัดทำให้นึกถึงฉิมและนิ่ม (น้องสาวต่างบิดาของสุนทรภู่) เพราะศพของน้องทั้งสองนั้นได้นำมาเผาที่เมรุของวัดทอง

อธิบายศัพท์

เมรุวัดทอง หมายถึง เมรุปูนวัดสุวรรณาราม สมัยแรกสร้างกรุงเทพฯ นั้น ปรากฏว่ามีเมรุที่โปรดให้สร้างขึ้นที่วัดสุวรรณารามนี้แห่งหนึ่ง ต่อเมื่อถึงรัชกาลที่ ๓ มีถนนหนทางสะดวกขึ้นมากแล้ว จึงโปรดให้สร้างเมรุขึ้นที่วัดสระเกศอีกแห่งหนึ่ง

ภาพประกอบที่ ๖ พระอุโบสถวัดทอง (วัดสุวรรณาราม)

ขอบุญญาอานิสงส์จำนงสนอง ช่วยส่งสองศรีสวัสดิ์ไปปฏิสนธ์[๑๐๘]
ศิวาลัยไตรภพจบสากล ประจวบจนได้พบประสบกัน[๑๐๙]

ขออานิสงส์ผลบุญที่ทำมาส่งเสริมให้น้องสาวทั้งสองไปเกิดในภพภูมิที่ดี และขอให้ได้เกิดมาพบกันใหม่อีกครั้ง

ทั้งแก้วเนตรเกสรามณฑาทิพย์ จงลอยลิบลุล่วงถึงสรวงสวรรค์
จะเกิดไหนได้อยู่คู่ชีวัน อย่ามีอันตรายเป็นเหมือนเช่นนี้ ฯ

ทั้งเจ้าโฉมงามของพี่ที่ได้ล่วงลับไปแล้วให้ได้ไปสู่สรวงสวรรค์ แม้นเกิดชาติใหม่ขอให้ได้เกิดมาเป็นคู่กัน ไม่ต้องมีทุกข์ร้อนเหมือนเช่นในชาตินี้

---

[๑๐๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “ช่วยส่งสองศรีสวัสดิ์ให้ปฏิสนธิ์”

[๑๐๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “ประจวบจนจะได้พบประสบกัน”

๐ วัดปะขาวขาวเนื้อเชื่อไม่ได้[๑๑๐] ด้วยดวงใจเจ้านั้นคล้ำดำมิดหมี
แม่หม้ายสาวขาวโศกโฉลกมี[๑๑๑] เหมือนศรีสาครฉะอ้อนเอว[๑๑๒]

ถึงวัดปะขาว (วัดศรีสุดาราม) ชวนให้นึกถึงความ “ขาว” เปรียบผู้หญิงที่แม้จะมีผิวขาวก็เชื่อไม่ได้เพราะใจดำ แม้ว่าแม่หม้ายนั้นจะมีผิวขาวถูกต้องตามตำราเหมือนนางอันเป็นที่รักก็ตาม

อธิบายศัพท์

โฉลก หมายถึง น. โชค, โอกาส (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔) ในที่นี้หมายถึงตำราดูโฉลกหรือตำรานรลักษณ์ที่ดูลักษณะดีชั่วของชาย - หญิง

ภาพประกอบที่ ๗ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ตั้งอยู่ภายในวัดชีปะขาว (วัดศรีสุดาราม)

โอ้เคราะห์กรรมจำคลาดนิราศร้าง เพราะขัดขวางความในเหมือนไขว่เฉลว
ทั้งเกลียดลิ้นนินทาพาลาเลว[๑๑๓] เหมือนควันเปลวปลิวต้องให้หมองมอม[๑๑๔]

ด้วยเคราะห์กรรมทำให้ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก เพราะมีคนมาขัดขวางความรัก เหมือนกับการสานเฉลียวไขว้ที่ขัดกัน ซึ่งการขัดนั้นมีผลมาจากการนินทาของเหล่าคนพาล เปรียบเสมือนควันของเปลวไฟที่ปลิวมาทำให้หม่นหมอง

---

[๑๑๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “วักปะขาวขาวเหลือเชื่อไม่ได้”

[๑๑๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “แม้นแม่หม้ายขาวโศกโฉลกมี”

[๑๑๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนแม่ศรีสาครฉะอ้อนเอว”

[๑๑๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “ทั้งเกลียดสิ้นนินทาพาลาเลว”

[๑๑๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนต้องเปลวปลิวต้องให้หมองมอม”

อธิบายศัพท์

เฉลว หมายถึง น. เครื่องจักสานชนิดหนึ่ง ทำด้วยตอกหักขัดกันเป็นมุมๆ ตั้งแต่ ๕ มุมขึ้นไป สำหรับปักหม้อยา ปักเป็นเครื่องหมายที่สิ่งของซึ่งจะขาย ปักบอกเขต หรือปักบอกเขตด่านเสียค่าขนอน , ฉลิว หรือ ตาเหลว ก็ว่า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

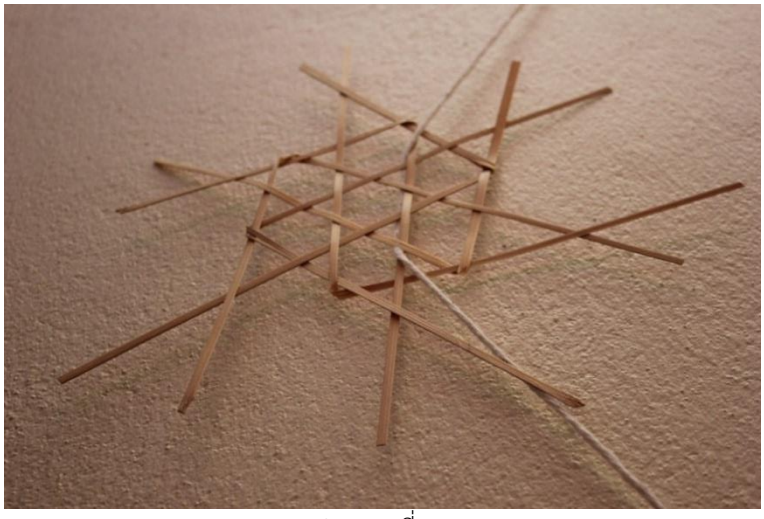

ภาพประกอบที่ ๘ เฉลว

เสียดายแต่แม่ศรีเจ้าพี่เอ๋ย จะชวดเชยชวดชิดสนิทสนอม[๑๑๕]
เหมือนดอกไม้ไกลแกนเพราะแตนตอม[๑๑๖] ใครแปลงปลอมปลิดสอยมันต่อยตาย ฯ

แสนเสียดายเจ้าที่จะไม่ได้ใกล้ชิดกับพี่อีก เหมือนดอกไม้ที่มีแตนคอยเฝ้าตอม หากใครแปลกปลอมมารุกล้ำเด็ดดอกไม้ แตนก็จะยอมสู้ตายเพื่อถนอมดอกไม้นั้นไว้

๐ บางบำหรุเหมือนบำรุบำรุงรัก จะพึ่งพักพิสวาสเหมือนมาดหมาย
ไม่เหมือนนึกตรึกตรองเพราะสองราย เห็นฝักฝ่ายเฟือนหลงด้วยทรงโลม

ผ่านบางบำหรุ ชวนให้พี่เปรียบคำว่า “บำรุง” คือบำรุงรัก เพราะเมื่อผ่านมาชวนให้หวนนึกถึงความรักที่หมายจะครองรักกันอย่างมั่นคง แต่กลับไม่เป็นดังที่หวังทั้งสองราย เนื่องจากมีชายอื่นมาเกี้ยวทำให้จิตใจของนางรวนเร

อธิบายศัพท์

ทรงโลม ในที่นี้สันนิษฐานว่าหมายถึง มีเจ้านายเข้ามาชอบพอเกี้ยวพาราสี

---

[๑๑๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “จะชวดเชยชวดชมภิรมย์ถนอม”

[๑๑๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนดอกไม้ไกลแดนเพราะแตนตอม”

ภาพประกอบที่ ๙ พระอุโบสถวัดบางบำหรุ

ภาพประกอบที่ ๑๐ คลองบางบำหรุ

พอสิ้นแพแลล้วนสวนสงัด พยุพัดฮือฮือกระพือโหม
ยิ่งดึกดาวววาววามดังตามโคม น้ำค้างโซมแสนหนาวให้เปล่าใจ ฯ

เรือล่องมาพ้นเรือนแพจนเข้าพื้นที่สวนที่เงียบสงัด เสียงพายุโหมพัดกระพือดังฮือๆ แหงนมองท้องฟ้าในยามดึก เห็นดาวเหมือนดั่งจุดโคมตามประทีป และมีน้ำค้างพรมทำให้รู้สึกหนาวเปล่าเปลี่ยวใจ

๐ บางขุนนนท์ต้นลำพูดูหิ่งห้อย เหมือนเพชรพร้อยพลอยพร่างสว่างไสว[๑๑๗]
จังหรีดร้องซ้องเสียงเรียงเรไร จะแลไหนเงียบเหงาทุกเหย้าเรือน ฯ

ผ่านบางขุนนนท์เห็นหิ่งห้อยอยู่ที่ต้นลำพู เสมือนเพชรพลอยแพรวพราวระยิบระยับ อีกทั้งมีเสียงจิ้งหรีด เรริส่งเสียงร้องระงม จะมองไปทางไหนก็เห็นแต่บ้านเรือนที่เงียบสงัด

---

[๑๑๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนเพชรพลอยพรายพร่างสว่างไสว”

ภาพประกอบที่ ๑๑ ต้นลำพู

๐ บางระมาดมาดหมายสายสวาท ว่าสมมาดเหมือนใจแล้วไม่เหมือน
แสนสวาทมาดหมายมาหลายเดือน มีแต่เคลื่อนแคล้วคลาดประหลาดใจ ฯ

ผ่านบางระมาดพี่มาดหมายว่าเจ้าผู้เป็นที่รักจะเป็นเหมือนดั่งใจหวัง พี่ได้เฝ้าแต่หวังมาหลายเดือน แต่มีเหตุให้ต้องแคล้วคลาดกันอยู่ร่ำไป

ภาพประกอบที่ ๑๒ ปากคลองบางระมาด

๐ วัดไก่เตี้ยไม่เห็นไก่เห็นไทรต่ำ กอระกำแกมสละขึ้นไสว
หอมระกำก็ยิ่งช้ำระกำใจ ระกำไม่เหมือนระกำที่ช้ำทรวง ฯ

ถึงวัดไก่เตี้ยมองไม่เห็นไก่เห็นแต่ต้นไทรเตี้ย อีกทั้งมีกอต้นระกำและกอต้นสละขึ้นอยู่ริมฝั่ง ได้กลิ่นระกำยิ่งทำให้ช้ำระกำใจ แต่ระกำที่เห็นยังไม่เท่ากับความระกำช้ำทรวงที่พี่นี้ได้พบพาน

ภาพประกอบที่ ๑๓ พระประธานวัดไก่เตี้ยสมัยสุโขทัย ตามรอยจารึกว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๙

ภาพประกอบที่ ๑๔ พระอุโบสถวัดไก่เตี้ย

๐ ถึงสวนหลวงหวงห้ามเหมือนความรัก เหลือที่จักจับต้องเป็นของหลวง[๑๑๘]
แต่รวยรินกลิ่นผกาบุปผาพวง ระรื่นร่วงเรณูฟูขจร

ถึงสวนหลวงซึ่งเป็นเขตหวงห้าม คล้ายกับความรักของพี่ที่ยากจะจับจองเป็นเจ้าของได้ เพราะเป็น “ของหลวง” เช่นกัน (อาจหมายถึงนางอันเป็นที่รักที่อยู่ในวัง) แต่กลิ่นของดอก “ผกากรอง” และเกสรหอมของดอก “ระรื่น” ฟุ้งกระจายไปทั่ว

อธิบายศัพท์

เรณู หมายถึง น. ละออง, ละอองเกสร, นวลละอองเกสรดอกไม้. (ป., ส. เรณุ) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๕ สวนหลวง ตั้งอยู่ระหว่างวัดน้อยในถึงวัดชัยพฤกษมาลา (ตรงข้ามวัดพิกุลทอง)

ภาพประกอบที่ ๑๖ ดอกผกากรอง

[๑๑๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหลือจักหักจับต้องเป็นของหลวง”

ภาพประกอบที่ ๑๗ ดอกระรื่น

โอ้ไม้ต้นคนเฝ้าแต่เสาวรส[๑๑๙] ยังปรากฏกลิ่นกล่อมหอมเกสร
แต่โกสุมภุมรินมาบินว่อน ไม่ดับร้อนร่วงกลิ่นให้ดิ้นโดย

คนก็เฝ้าแต่ต้นเสาวรส เพราะเกสรมีกลิ่นหอมเป็นที่ประจักษ์ แม้ว่าดอกนั้นจะมีแมลงภู่มาบินตอม ก็ไม่อาจดับกลิ่นหอมนั้นให้หายไปได้

อธิบายศัพท์

โกสุม หมายถึง น. ดอกไม้. (ป. กุสุม; ส. เกาสุม) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

---

[๑๑๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “โอ้ไม้ต้นคนเฝ้าเสาวรส”

ภาพประกอบที่ ๑๘ ดอกเสาวรส

ดึกกำดัดสัตว์อื่นไม่ตื่นหมด แต่นกกดร้องเร้ากระเหว่าโหย
ระรวยรินกลิ่นโศกมาโบกโบย โอ้โศกโรยเหมือนพี่ร้างมาห่างจร ฯ[๑๒๐]

ในเวลาดึกเช่นนี้ สัตว์ต่างๆ พากันหลับใหล เว้นเสียแต่นกกดที่ร้องโหยหวนเสียงดัง "กระเหว่าๆ" เคล้ากับกลิ่นของดอกโศกที่ลอยลมมา "ดอกโศก" นี้เหมือนกับความโศกที่พี่จำต้องพลัดพรากจากเจ้าไกล

อธิบายศัพท์

กำดัด หมายถึง ว. เต็มที่ เช่น สงัดเสียงสิงสัตว์กำดัดดึก (โคบุตร) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๙ ดอกโศก

[๑๒๐] ฉบับพิมพ์ ว่า "โอ้โศกโรยแรมร้างมาห่างจร"

๐ ถึงบางขวางปางก่อนว่ามอญขวาง เดี๋ยวนี้นางไทยลาวแก่สาวสลอน[๑๒๑]
ทำยศอย่างขวางแขวนแสนแสงอน[๑๒๒] ถึงนางมอญก็ไม่ขวางเหมือนนางไทย ฯ

ถึงบางขวางซึ่งสมัยก่อนเรียกว่ามอญขวาง แต่บัดนี้มีทั้งหญิงไทยหญิงลาวทั้งแก่ทั้งสาวเต็มไปหมด และมักทำกิริยาเจ้าแง่แสนงอน สาวมอญในอดีตคงแสนงอนสู้สาวไทยในบัดนี้ไม่ได้

๐ วัดพิกุลฉุนกลิ่นระรินรื่น โอ้หอมชื่นเช่นกับรสแป้งสดใส[๑๒๓]
เหมือนพิกุลอุ่นทรวงพวงมาลัย ที่เคยใส่หัตถ์หอมถนอมนวล

มาถึงวัดพิกุลได้กลิ่นหอมระรื่นคล้ายกับกลิ่นแป้งร่ำ กลิ่นคล้ายพวงมาลัยดอกพิกุลที่เคยมอบใส่มือให้

ภาพประกอบที่ ๒๐ พระอุโบสถวัดพิกุลทอง จังหวัดนนทบุรี

---

[๑๒๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “เดี๋ยวนี้นางไทยลาวสาวสลอน”

[๑๒๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “ทำยศอย่างขวางแขนแสนแสงอน”

[๑๒๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “โอ้หอมชื่นเชยกับรสแป้งสดใส”

ภาพประกอบที่ ๒๑ มาลัยดอกพิกุล

โอ้ยามนี้มิได้เชยเหมือนเคยชื่น[๑๒๔] มาหอมรื่นแต่ดอกไม้ที่ในสวน
พระพายโชยโรยรินกลิ่นลำดวน เหมือน...* ชวนชื่นใจเมื่อไกลเชย ฯ[๑๒๕]

ยามนี้ไม่ได้เชยชมกลิ่นของเจ้าเหมือนเคย แต่ได้มาเชยกลิ่นหอมของดอกไม้ที่อยู่ในสวนแทนกลิ่นของเจ้า ยามนี้ลมได้พัดกลิ่นอ่อนๆ ของดอกลำดวนมาทำให้ชื่นใจและปลอบประโลมใจในยามที่ได้จากไกลเจ้า

๐ บางสนามนึกขามแต่หนามเสี้ยน[๑๒๖] หนามทุเรียนรักฉีกอีกเจ้าเอ๋ย[๑๒๗]
ที่กีดขวางทางความแต่หนามเตย ไม่น่าเชยน่าชังล้วนรังแตน ฯ

ถึงบางสนาม พี่คิดถึง “หนาม” เพราะพี่กลัวเสี้ยนหนาม หนามนี้แหลมคมเหมือนกับหนามทุเรียนที่เป็นอุปสรรคต่อความรัก ยังมีหนามเตย และรังแตนซึ่งกีดขวางและทำให้ไม่น่าดู

---

[๑๒๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “โอ้ยามนี้มิได้เชยที่เคยชื่น”

* ต้นฉบับลบ

[๑๒๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนจะชวนชูใจเมื่อไกลเชย”

[๑๒๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “บางผักหนามนึกขามแต่หนามเสี้ยน”

[๑๒๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “หนามทุเรียนลักฉีกอีกเจ้าเอ๋ย”

ภาพประกอบที่ ๒๒ พระอุโบสถวัดบางสนาม จังหวัดนนทบุรี

๐ ถึงสวนแดนแสนเสียดายสายสวาท มาสิ้นชาติชนม์* โลกให้โศกแสน[๑๒๘]
ไปสวรรค์ชั้นบนคนละแดน ไม่ร่วมแผ่นภพโลกให้โศกใจ ฯ[๑๒๙]

มาถึงสวนแดนหวนรำลึกว่าเสียดายนางอันเป็นที่รักที่ได้สิ้นชีวิตไปแล้ว ทำให้เกิดความโศกเศร้าทุกข์ระทม การจากกันครั้งนี้ทำให้นางต้องไปสู่สวรรค์ และทำให้เราได้อยู่กันคนละโลก ไม่ได้พบเจอกันอีกต่อไป เป็นเรื่องที่น่าเศร้าใจนัก

๐ ถึงวัดเกด* เจตนาแต่การะเกด ไม่สมเจตนาน่าน้ำตาไหล
เคยสบเนตรเกษน้อยกลอยฤทัย มาจำไกลกลืนกลั้นที่รัญจวน

ถึงวัดเกดหมายว่าจะได้พบแม่เกดหรือการะเกด แต่ก็ไม่สมดั่งประสงค์ทำให้เศร้าใจมาก เพราะเคยได้พบกับแม่เกดผู้เป็นที่รัก เมื่อมาไกลห่างกันก็ชวนให้หวนระลึกถึงกัน

---

* ต้นฉบับเป็น “ชลณ”

[๑๒๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “มาสิ้นชาติปรโลกยิ่งโศกแสน”

[๑๒๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “ไม่ร่วมแผ่นภพโลกยิ่งโศกใจ”

* ฉบับพิมพ์เป็น “วัดเกศ”

ภาพประกอบที่ ๒๓ หอไตรวัดเกตประยงค์ - เล็ก ตั้งตรงจิตร จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๒๔ โบราณวัตถุภายในหอไตรวัดเกตประยงค์ - เล็ก ตั้งตรงจิตร จังหวัดนนทบุรี

น้ำค้างพรมลมชายระบายโบก หอมดอกโศกเศร้าสร้อยละห้อยหวน
เหมือนโศกร้างห่างเหเสน่ห์นวล มาถึงสวนโศกช้ำระกำทรวง

พลันน้ำค้างก็พรมลงมาในเวลาเดียวกับที่ดอกโศกส่งกลิ่นหอมพาให้ใจเศร้า ทั้งดอกโศกยังพาให้คิดถึงความโศกที่ต้องห่างจากเจ้า สวนโศกแห่งนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ระทม

เห็นรักน้ำคร่ำคร่าไม่น่ารัก จะเด็ดหักเสียก็ได้เขาไม่หวง
แต่ละต้นผลลูกดังผูกพวง ก็โรยร่วงเปล่าหมดไม่งดงาม

หันมองไปเห็นต้นรักน้ำ (สันนิษฐานว่าคือต้นรักทะเล ที่มักขึ้นตามริมทะเลและป่าชายเลน) ต้นแก่ไม่น่าดู พี่อยากจะเด็ดหักเสียเพราะเขาไม่หวง แต่ละต้นล้วนต้นแก่ลูกออกมาเหมือนผูกเป็นพวงเอาไว้ ร่วงโรยดูไม่งาม

ภาพประกอบที่ ๒๕ ผลของต้นรักทะเล ที่เข้าใจว่าคือต้นรักน้ำ

เหมือนรักคนคนรักทำยักยอก จะเก็บดอกเด็ดผลก็คนขาม[๑๓๐]
แม้นยางลูกถูกหัตถ์ก็กัดลาม เหมือนรำรามรักรายริมชายพง ฯ

รักที่เป็นต้นไม้ก็เหมือนกับความรักของคน กล่าวคือเมื่อมีความรักจะเก็บดอกผลของความรักคนก็เกรง เพราะกลัวว่าเมื่อไปเก็บอาจจะถูกยางของรักกัดได้ เหมือนกับผลของต้นรักน้ำที่อยู่บนต้นไม้ตามชายฝั่งนั่นเอง

๐ วัดชะลอใครหนอชะลอฉลาด เอาอาวาสมาไว้ให้อาศัยสงฆ์
ช่วยชะลอวรลักษณ์ที่รักทรง ให้มาลงเรือร่วมนวมที่นอน

ถึงวัดชลอใครกันหนอที่ช่างมีความสามารถชะลอ (ย้าย) เสนาสนะต่างๆ มาให้เป็นที่พำนักของพระภิกษุ และหากมีความสามารถเช่นนั้นแล้ว ขอได้ช่วยชะลอหรือนำนางอันเป็นที่รักให้มาลงเรือและร่วมเคียงหมอนกันในเรือนี้ด้วย

---

[๑๓๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “จะเก็บดอกเด็ดผลคนก็ขาม”

อธิบายศัพท์

ชะลอ หมายถึง ก. อาการที่ลากเลื่อนสิ่งของที่หนักให้ค่อยๆ เคลื่อนไปจากที่ พยุงไว้ ประคองไว้ ค่อยๆ ประคองไป เช่น ชะลอต้นไม้ใหญ่มาปลูก ค่อยๆ พยุงขึ้นให้ตรง เช่น สุครีพชะลอเขาไกรลาศ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๒๖ พระอุโบสถหลังเก่าวัดชลอ จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๒๗ พระอุโบสถหลังใหม่วัดชลอ จังหวัดนนทบุรี

ถนอมแนบแอบอุ้มประทุมน้อย	แขนจะคอยเคียงวางไว้ต่างหมอน
เมื่อปลื้มใจไสยาอนาทร	จะกล่าวกลอนกล่อมกนิษฐ์ให้นิทรา ฯ

จะได้มาอิงแอบแนบเนื้อกับเจ้า และจะใช้แขนให้หนุนนอนแทนหมอน ครั้นเมื่อจะหลับนิทราพี่ก็จะขับกล่อมให้ได้หลับสบาย

อธิบายศัพท์

กนิษฐ์ หมายถึง ว. “น้อยที่สุด”, (ราชา) ถ้าใช้ว่า พระกนิษฐภคินี หมายถึง น้องสาว, ถ้าใช้ว่า พระกนิษฐภาดา หมายถึง น้องชาย, ถ้าใช้ว่า พระกนิษฐา หมายถึง น้องสาว. (ส.; ป. กนิฏฺฐ) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

๐ เห็นคลองขวางบางกรวยระทวยจิต ไม่ลืมคิดนิ่มน้อยละห้อยหา
เคยร่วมสุขทุกข์ร้อนแต่ก่อนมา โอ้สิ้นอายุเจ้าได้เก้าปี

ผ่านมาเห็นคลองขวางที่บางกรวยชวนให้คิดถึงแม่นิ่มคนรักที่เคยร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมา แต่มาบัดนี้ได้มาตายจากกันไปแล้ว ๙ ปี

ภาพประกอบที่ ๒๘ บริเวณปากคลองบางกรวยที่เชื่อมต่อกับคลองบางกอกน้อยและคลองอ้อมนนท์

ภาพประกอบที่ ๒๙ คลองบางกรวย จังหวัดนนทบุรี

แต่ก่อนกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราก จึงจำจากนิ่มน้องให้หมองศรี
เคยไปมาหาน้องในคลองนี้ เห็นแต่ที่ท้องคลองนองน้ำตา

อาจเป็นเพราะกรรมแต่ปางก่อนที่เคยทำให้สัตว์พลัดพราก ชาตินี้จึงต้องจากแม่นิ่ม เมื่อก่อนได้เคยไปมาหาแม่นิ่มในคลองนี้ มาคราวนี้เห็นแต่คลองไม่เห็นแม่นิ่มชวนให้เศร้าใจ

สงสารบุตรสุดเศร้าทุกเช้าค่ำ ด้วยเป็นกำพร้าแม่ชะแง้หา
เขม้นมองคลองบ้านดูมารดา เช็ดน้ำตาโซมซาบลงกราบกราน

สงสารแต่ลูกที่เศร้าใจทุกเช้าค่ำเพราะต้องสูญเสียแม่ ผ่านมาก็ได้แต่มองดูคลองที่เป็นบ้านของแม่แล้วเช็ดน้ำตาก้มลงกราบเพื่อระลึกถึงแม่นิ่มผู้เป็นมารดา

ยิ่งกรอมกรึกดึกดื่นสะอื้นอั้น[๑๓๑] จนไก่ขันเอื้อนเอกวิเวกหวาน[๑๓๒]
เหมือนนิ่มน้องร้องเรียกสำเหนียกนาน เจียนจะขานหลงแลชะแง้คอย ฯ

ยิ่งดึกก็ยิ่งรู้สึกระทมใจ กระทั่งได้ยินเสียงไก่ขันเสียงหวานเหมือนกับแม่นิ่มมาร้องเรียกจนเกือบจะเผลอขานรับไป พี่ได้แต่ชะแง้คอย

๐ บางศรีทองคลองบ้านน้ำตาลสด อร่อยรสซาบซ่านหวานคอหอย
เหมือนปากพี่ศรีทองของน้องน้อย เป็นคู่บอกดอกสร้อยสักวา

ผ่านมาถึงบางสีทองบริเวณคลองบ้านน้ำตาลสดมีรสหวานจับใจ หวานเหมือนกับฝีปากของพี่สีทองที่เคยเป็นคู่บอกดอกสร้อยสักวามาด้วยกัน

อธิบายศัพท์

บอกดอกสร้อยสักวา หรือ *บอกบท* หมายถึง ก. อ่านข้อความในบทโขนละครให้คนร้องร้องตามที่บอก, อ่านข้อความในบทละครให้ผู้เล่นพูดหรือร้องตามที่บอก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

---

[๑๓๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “ยิ่งตรองตรึกดึกดื่นสะอื้นอั้น”

[๑๓๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “จนไก่ขันเจื้อยเจ้กวิเวกหวาน”

ภาพประกอบที่ ๓๐ พระอุโบสถวัดท่าบางสีทอง จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๑ คลองบางสีทอง จังหวัดนนทบุรี

ทุกวันนี้พี่ก็เฒ่าเราก็หง่อม[๑๓๓] เธอเป็นจอมเราเป็นจนต้องบ่นหา
โอ้จอมพี่ศรีทองของน้องยา เมื่อไรจะพาพิมน้อยมากลอยใจ ฯ

ทุกวันนี้พี่สีทองกับตัวเราต่างก็ชรากันแล้ว ตัวพี่สีทองนั้นมั่งมีส่วนเรายังยากจน ยังคิดถึงพี่สีทองและไม่รู้เมื่อไรจะพาพิมน้อยมาหา

[๑๓๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “ทุกวันนี้พี่เฒ่าเราก็หง่อม”

๒) บันทึกการเดินทางวันที่ ๒

(ระยะทางตั้งแต่นนทบุรี - นครไชยศรี)

๐ บางอ้อยช้างโอ้ช้างที่ร้างโขลง มาอยู่โรงรักป่าน้ำตาไหล
พี่คลาดแคล้วแก้วตาให้อาลัย เหมือนอกไอยราร้างฝูงนางพัง

ถึงบางอ้อยช้างนึกถึงช้างที่ต้องพลัดจากโขลงมาอยู่ในโรงพาให้ระทมใจ ตัวพี่ที่ได้พลัดพรากจากน้องก็เหมือนกับหัวอกของช้างตัวผู้ที่ต้องห่างจากฝูงของนางช้าง

ภาพประกอบที่ ๓๒ พระอุโบสถวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๓ พระประธานในพระอุโบสถวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี

พอจวนรุ่งฝูงนกวิหคร้อง ประสานซ้องเซ็งแซ่ดังแตรสังข์
กระเหว่าหวานขานเสียงสำเนียงดัง เหมือนชาววังหวีดเสียงสำเนียงนวล

ใกล้รุ่งเช้าฝูงนกก็ร้องประสานเสียงดังเซ็งแซ่เหมือนกับเสียงแตรสังข์ เสียงนกกระเหว่าร้องขานส่งสำเนียงเสียงดังคล้ายกับเสียงของหญิงชาววัง

อโณทัยไตรตรัสจำรัสแสง กระจ่างแจ้งแจ่มฟ้าพฤกษาสวน
หอมดอกไม้หลายพรรณให้รัญจวน เหมือนกลิ่นนวลน้ำกุหลาบซึ่งซาบทรวง

ครั้นเมื่อดวงตะวันค่อยๆ ส่องแสง สร้างความสว่างให้กับท้องฟ้าและเหล่าพรรณไม้ในสวน กลิ่นดอกไม้ก็หอมอบอวลเหมือนกับกลิ่นน้ำกุหลาบที่เคยคุ้นเคย

อธิบายศัพท์

น้ำกุหลาบ หรือ *น้ำดอกไม้เทศ* คือ หัวน้ำหอมที่กลั่นจากดอกกุหลาบพันธุ์มุฮัมมะดี (Muhammadi) เป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากอาณาจักรเปอร์เซีย (ประเทศอิหร่านในปัจจุบัน) มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ชนชั้นสูงนิยมนำมาใช้เป็นเครื่องประทินกลิ่นหอมอาบและทาตามผิวกาย และยังใช้ในการปรุงยา เป็นกระสายยา และเจือกลิ่นในอาหารหลายตำรับ

(ธีรนันท์ ช่วงพิชิต, เรียบเรียง. “น้ำดอกไม้เทศ : น้ำกุหลาบ” ใน สุกัญญา สุจฉายา (บรรณาธิการ). **สารานุกรมความงามด้วยภูมิปัญญาไทย.** กรุงเทพ: มูลนิธิสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (องค์การมหาชน), ๒๕๕๙)

โอ้บุปผาสารพัดที่กลัดกลีบ ครั้นรุ่งรีบบานงามไม่ห้ามหวง
ให้ชื่นชุมภุมรินสิ้นทั้งปวง ได้ซาบทรวงเสาวรสไม่อดออม

โอ้ดอกไม้นานาพรรณที่ตูมอยู่ ครั้นเมื่อรุ่งเช้าต่างก็แบ่งบานงดงามชวนให้หมู่แมลงภู่ทั้งปวงมาเชยชม และมาลิ้มรสหอมหวานของดอกไม้อย่างเต็มที่

แต่ดอกฟ้าส่าหรีเจ้าพี่เอ๋ย มิหล่นเลยละให้หมู่แมงภู่หอม
จะกลัดกลิ่นสิ้นรสเพราะมดตอม จนหายหอมแลกลอกเหมือนดอกกลอยฯ[๑๓๔]

แต่ที่รักของพี่ซึ่งเปรียบเหมือนดอกฟ้าที่มีกลิ่นหอมเหมือนดอกบุหงาส่าหรี ก็ไม่มีทีท่าว่าจะหล่นแม้มีแมลงภู่มาตอม และแม้มดตอมกลิ่นก็ยังไม่จางหาย ต่างกับดอกกลอยที่อยู่ตามพื้นดิน

---

[๑๓๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “จนหายหอมแห้งกรอกเหมือนดอกกลอย”

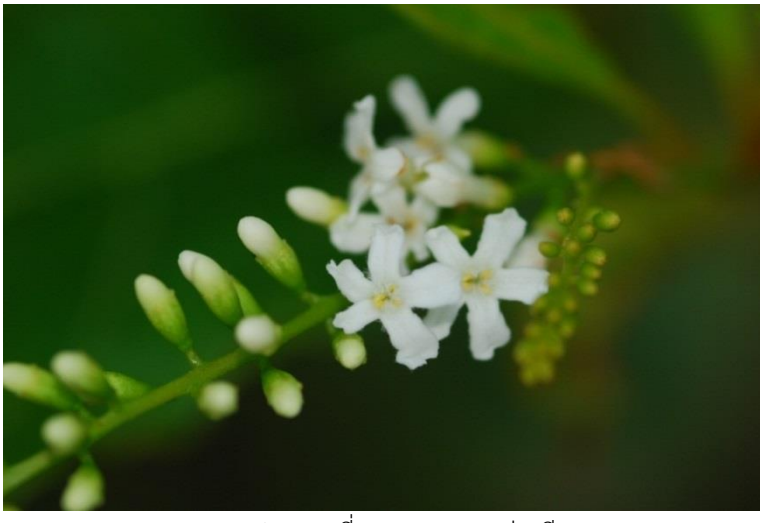

ภาพประกอบที่ ๓๔ ดอกบุหงาส่าหรี

ภาพประกอบที่ ๓๕ ดอกกลอย

๐ ถึงวัดสักเหมือนหนึ่งรักที่ศักดิ์สูง สูงกว่าฝูงเขาเหินเห็นเกินสอย[๑๓๕]
แม้นดอกฟ้าคลาเคลื่อนหล่นเลื่อนลอย จะได้คอยเคียงรับประคับประคอง ฯ

[๑๓๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “ยิ่งกว่าฝูงเขาเหินเห็นเกินสอย”

ถึงวัดสัก พี่นึกถึงความรักที่มีต่อนางผู้สูงศักดิ์ สูงกว่าขุนเขาจนเกินจะเอื้อม หากแม้นางที่รักเปรียบเสมือนดอกฟ้านั้นลอยเลื่อนลงมา พี่ก็จะได้รอรับมาเป็นคู่เคียงคอยประคับประคองกัน

ภาพประกอบที่ ๓๖ พระอุโบสถวัดสักใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๗ หลวงพ่อสุโขทัย ประดิษฐานอยู่ภายในวัดสักใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

๐ บางขนุนขุนกองมีคลองกว้าง ว่าเดิมบางชื่อขนนเขาขนของ[๑๓๖]
เป็นเรื่องหลังครั้งคราวท้าวอู่ทอง แต่คนร้องเรียกเฟือนไม่เหมือนเดิม

ถึงบ้านบางขนุน ตำบลขุนกอง มีคลองกว้างอยู่ เล่ากันว่าบางนี้แต่เดิมชื่อ "บางขนน" (ถนน) ที่ใช้ขนของกันมาแต่ครั้งสมัยท้าวอู่ทอง ภายหลังคนเรียกชื่อเพี้ยนไปจากเดิม

ภาพประกอบที่ ๓๘ พระอุโบสถวัดบางขนุน จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๓๙ คลองบางขุนกอง จังหวัดนนทบุรี

สุดาใดได้เพื่อนอย่าเหมือนพี่[๑๓๗] เหมือนมณีนพรัตน์ฉัตรเฉลิม
อันน้ำในใจรักช่วยตักเติม ให้พูนเพิ่มพิศวาสอย่าคลาดคลาย ฯ

---

[๑๓๖] ฉบับพิมพ์ ว่า "ว่าเดิมบางชื่อสนนเขาขนของ"

[๑๓๗] ฉบับพิมพ์ ว่า "สุดาใดได้เป็นเพื่อนอย่าเหมือนพี่"

แม้นหญิงใดมีคนรักอย่าให้เป็นเหมือนพี่ ควรทำตัวเป็นของมีค่าประดับเกียรติ และหมั่นเพิ่มเติมความรักอย่าให้ความรักนั้นเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนเดิม

๐ บางนายไกรไกรทองอยู่คลองนี้ ชื่อจึงมีมาทุกวันเหมือนมั่นหมาย
ไปเข่นฆ่าชาละวันให้พลันตาย เป็นยอดชายเชี่ยวชาญการวิชา[๑๓๘]

ถึงบ้านบางนายไกร เล่ากันว่าเป็นที่อยู่ของไกรทอง จึงได้ชื่อว่า “บ้านไกรทอง” จนถึงทุกวันนี้ ไกรทองผู้นี้ได้ปราบชาละวันจนสิ้นชีวิต ถือว่าเป็นยอดวีรบุรุษที่มีความสามารถในการต่อสู้

ภาพประกอบที่ ๔๐ ศาลเจ้าพ่อไกรทอง ที่วัดบางไกรใน จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๔๑ พระอุโบสถวัดบางไกรนอก จังหวัดนนทบุรี

[๑๓๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นเลิศชายเชี่ยวชาญผ่านวิชา”

ภาพประกอบที่ ๔๒ คลองบางไกรนอก จังหวัดนนทบุรี

ได้ครอบครองสองสาวชาวพิจิตร สมสนิทนางตะเข้เสน่หา[๑๓๙]
เหมือนตัวพี่นี้ได้ครองแต่น้องยา จะเกื้อหน้าพางามขึ้นครามครัน ฯ

สุดท้ายไกรทองได้ครอบครองสองสาวชาวพิจิตร (นางตะเภาแก้วและนางตะเภาทอง) และยังได้นางจระเข้ (นางวิมาลา) มาเป็นภรรยา ส่วนตัวพี่ก็ได้ครอบครองตัวน้องส่งเสริมกันได้อย่างดีงาม

๐ ถึงคลองขวางบางระนกโอ้อกพี่ แม้นปีกมีเหมือนหนึ่งนกจะผกผัน
ไปอุ้มแก้วแววตาพาจรัล มาด้วยกันกับทั้งคู่ที่อยู่ริม[๑๔๐]

ถึงคลองขวางที่บางระนก เปรียบกับตัวพี่หากมีปีกเหมือนนก พี่ก็จะบินไปอุ้มเจ้ามาอยู่เคียงคู่กันในระหว่างการเดินทางครั้งนี้

---

[๑๓๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “สมสนิทนางจระเข้เสน่หา”

[๑๔๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “มาด้วยกันนั้นทั้งคู่ที่อยู่ริม”

ภาพประกอบที่ ๔๓ คลองบางราวนก บริเวณท่าน้ำวัดละมุดใน จังหวัดนนทบุรี

ลงร่วมเรือเมื่อว่าตื่นสะอื้นอ้อน จะคอบช้อนโฉมอุ้มไม่หยุมหยิม
ให้แย้มสรวลชวนเสบยเฝ้าเชยชิม กว่าจะอิ่มอกแอบแนบนิทรา ฯ

หากได้มาลงเรือด้วยกัน เมื่อยามเจ้าตื่นมาอ้อน พี่จะคอยดูแลไม่ห่าง เพื่อให้เจ้าได้สุขสบายและมีความสุข และเฝ้าเชยชมนอนเรียงเคียงหมอนจนหลับนิทรา

๐ บางคูเวียงเสียงเงียบเชียบสงัด เป็นจังหวัดเวียงสวนล้วนพฤกษา[๑๔๑]
ดูรูปนางบางคูเวียงเหมือนเหนี่ยงนา[๑๔๒] ไม่เหมือนหน้านางนั่งในวังเวียง

ถึงบ้านบางคูเวียงเสียงเงียบสงัด เป็นสถานที่ที่เต็มไปด้วยเรือกสวนต้นไม้ เมื่อได้เห็นหญิงสาวบางคูเวียงก็ล้วนแต่เป็นสาวชาวนา ไม่เหมือนกับหญิงชาววังที่อยู่ในเมือง

อธิบายศัพท์

เหนี่ยงนา หรือ *เนียงนา* หมายถึง สาวชาวนา (เนียง ข. แปลว่า นาง)

---

[๑๔๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นจังหวัดแถวสวนล้วนพฤกษา”

[๑๔๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูรูปนางบางคูเวียงเหมือนเนียงนา”

ภาพประกอบที่ ๔๔ คลองบางคูเวียง จังหวัดนนทบุรี

เห็นโรงหีบหนีบอ้อยเขาคอยป้อน[๑๔๓] มีคนต้อนคอยตวาดไม่ขาดเสียง[๑๔๔]
เห็นน้ำอ้อยย้อยรางที่อ่างเรียง[๑๔๕] โอ้พิศเพียงชลนาที่จาบัลย์

เห็นโรงหีบอ้อยที่ชาวบ้านคอยป้อนลำอ้อยลงในหีบ อ้อยที่ถูกหนีบในโรงหีบ มีน้ำอ้อยย้อยลงมาในอ่างรองรับ ราวกับเหมือนน้ำตาของพี่ที่ไหลออกมาด้วยความทุกข์ระทมจากความคิดถึงเจ้า

ภาพประกอบที่ ๔๕ การหีบอ้อยแบบโบราณ

อันลำอ้อยย่อยยับเหมือนกับอก[๑๔๖] น้ำอ้อยตกเหมือนน้ำตาพี่กว่าขัน[๑๔๗]
เขาโหมไฟในโรงโขมงควัน เหมือนอ้นอั้นอกกลุ้มรุมระกำ[๑๔๘]

---

[๑๔๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “เห็นโรงหีบหีบอ้อยเขาคอยป้อน”
[๑๔๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “มีคนต้อนควายตวาดไม่ขาดเสียง”
[๑๔๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “เห็นน้ำอ้อยย้อยรางที่วางเรียง”
[๑๔๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “อันลำอ้อยย่อยยับเหมือนทับอก”
[๑๔๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “น้ำอ้อยตกเหมือนน้ำตาตวงกว่าขัน”

ลำอ้อยที่ถูกหนีบจนย่อยยับเหมือนกับหัวออกพี่ น้ำอ้อยที่ตกมาก็เหมือนน้ำตาของพี่ที่ไหลออกมามากกว่าหนึ่งขัน การโหมไฟในโรงหีบอ้อยจนควันโขมง ไฟนั้นเสมือนอกพี่ที่รุ่มร้อนไปด้วยความอัดอั้นระกำใจ

ภาพประกอบที่ ๔๖ การสุมไฟต้มน้ำอ้อยในโรงหีบอ้อย

โอ้น้ำในใจคนเหมือนต้นอ้อย[๑๔๙] ข้างปลายกร่อยชืดชิมไม่อิ่มหนำ
ต้องหันหีบหนีบแตกให้แหลกลำ นั่นแหละน้ำจึงจะหวานเพราะจานเจือ ฯ

น้ำใจคนก็เหมือนกับต้นอ้อย หากกินเพียงแค่ปลายก็จะจืด แต่หากหนีบอ้อยทั้งลำมารวมกันแล้วรสชาติจะหวาน

๐ ถึงบางม่วงง่วงจิตคิดถึงม่วง ต้องจากทรวงเสียใจอาลัยเหลือ[๑๕๐]
มะม่วงงอมหอมหวนเหมือนนวลเนื้อ มิรู้เบื่อบางม่วงเหมือนดวงใจ

ถึงบางม่วงใจก็หวนคิดถึงแม่ม่วง เมื่อต้องจากกันก็ยังมีความโหยหาอาลัย มะม่วงหอมหวานเหมือนกับเนื้อของน้อง พี่ไม่เคยเบื่อเลยเพราะเป็นเสมือนดวงใจของพี่

---

[๑๔๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “ให้อัดอั้นอกกลุ้มรุมระกำ”

[๑๔๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “อันน้ำในใจคนเหมือนต้นอ้อย”

[๑๕๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่จากทรวงเสียใจอาลัยเหลือ”

ภาพประกอบที่ ๔๗ มณฑปวัดอัมพวัน ตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางม่วง จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๔๘ คลองบางม่วง จังหวัดนนทบุรี

เห็นต้นรักหักโค่นต้นสนัด เป็นรอยตัดรักขาดให้หวาดไหว
เหมือนตัดรักหักสวาทขาดอาลัย[๑๕๑] ด้วยเห็นใจเจ้าเสียแล้วเจ้าแก้วตา ฯ[๑๕๒]

มองไปเห็นต้นรักที่หักโค่นลง เห็นรอยที่ตัดต้นรักจนขาดทำให้รู้สึกหวั่นไหว เหมือนกับความรักที่ถูกตัดหักสวาทขาดกัน พี่จึงรู้สึกเห็นใจเจ้าเป็นอย่างมาก

---

[๑๕๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนตัดรักตัดสวาทขาดอาลัย”

[๑๕๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “ด้วยเห็นใจเจ้าเสียแล้วนะแก้วตา”

๐ ถึงบางใหญ่ให้จอดทอดประทับ เข้าเทียบกับกิ่งรักไม่พักหา[๑๕๓]
เมื่อกินข้าวเขาก็หักใบรักมา จิ้มปลาร้าลองดูด้วยอยู่ริม

เมื่อมาถึงบ้านบางใหญ่ ได้ให้เรือจอดเทียบกับกิ่งต้นรัก ด้วยเพราะเป็นเวลาอาหารเช้า คนเรือก็ไปเด็ดใบรักที่อยู่ริมคลองมาลองจิ้มกับปลาร้า

อร่อยนักรักอ่อนปลาช่อนย่าง เปรียบเหมือนนางเนื้อนุ่มที่หยุมหยิม
อยากรู้จักรักใคร่พึงได้ชิม ชอบแต่จิ้มปลาร้าจึงพารวย

ได้ชิมใบรักอ่อนกับปลาช่อนย่างอย่างเอร็ดอร่อย เปรียบเหมือนเนื้อของนางที่นุ่มนวล เมื่อได้รู้จักก็อยากที่จะลองรักและชิมรส และยิ่งได้จิ้มปลาร้าจะยิ่งเอร็ดอร่อย

โอ้รักต้นคนรักเขาหักให้ ไม่พักได้เด็ดรักไม่พักฉวย
แต่รักน้องต้องประสงค์ถึงงงงวย ใครไม่ช่วยชักนำให้กล้ำกลืน[๑๕๔]

ต้นรักที่เป็นต้นคนเขาหักเอามาให้ ไม่ต้องไปเด็ดมาเอง แต่รักของน้องยังสับสนเพราะไม่มีใครที่จะช่วยชักนำเด็ดรักมาให้ได้สมปอง

เสพอาหารหวานคาวเมื่อคราวยาก ล้วนของฝากเฟื่องฟูค่อยชูชื่น
แต่มะแป้นแกนในจะไปคืน ของอื่นอื่นอักโขล้วนโอชา

ครั้งนี้แม้จะเป็นอาหารในยามลำบาก แต่ของที่ฝากมาให้กินระหว่างทางก็ค่อยคลายความลำบากลงได้ หากจะมีก็แต่มะแป้น (ส้มแป้น) ที่เนื้อลีบแกนข้างในไม่สู้อร่อยอยากเอาไปคืน ส่วนของอื่นนั้นมากมายล้วนแต่เอร็ดอร่อย

(แต่สิ่งของน้องรักฟักจันอับ แช่อิ่มพลับผลชิดเป็นปริศนา
พี่จะจากฝากปิด)* สนิทมา เหมือนแก้วตาตามติดมาชิดเชื้อ

ส่วนสิ่งของที่น้องฝากมา มีทั้งฟักเชื่อม จันอับ พลับแช่อิ่ม ลูกชิด เมื่อพี่จะจากมาน้องก็ได้บรรจุใส่หีบห่อฝากมาให้อย่างมิดชิด เหมือนกับตัวน้องได้ตามติดอยู่ใกล้ชิดกับพี่ในการเดินทางครั้งนี้ด้วย

---

[๑๕๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “เข้าเคียงกับกิ่งรักไม่พักหา”

[๑๕๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “ใครไม่ช่วยชักนำสู้กล้ำกลืน”

* ความในวงเล็บ ต้นฉบับลบ ถือตามฉบับพิมพ์

* ความในวงเล็บ ต้นฉบับลบ ถือตามฉบับพิมพ์

ภาพประกอบที่ ๔๙ ขนมจันอับ

แผ่นขนุนวุ้นแท่งของแห้งสิ้น แต่ละชิ้นชูใจอาลัยเหลือ
ได้ชื่นชิมอิ่มหนำทั้งลำเรือ เพราะ(น้อง)เนื้อนพคุณกรุณา ฯ

แล้วยังมีขนุนแผ่น (ขนุนกวน) วุ้นแท่ง (วุ้นกรอบ) ซึ่งล้วนแต่เป็นของหวานของแห้งทั้งสิ้น แต่ละอย่างก็ล้วนพาให้ชื่นใจ ได้รับประทานกันอย่างอิ่มหนำทั้งลำเรือ เพราะความเมตตาความรักของน้องที่มีต่อพี่

ภาพประกอบที่ ๕๐ แผ่นขนุน (ซ้าย) วุ้นแท่ง (ขวา)

๐ แล้วเข้าทางบางใหญ่ครรไลล่อง ไปตามคลองเคลื่อนคล้อยละห้อยหา
เห็นสิ่งไรในจังหวัดรัถยา สะอื้นอาลัยถึงคะนึงนวล

ได้เลี้ยวเข้าไปในคลองบางใหญ่ เรือได้ล่องไปตามลำคลอง มองไปเห็นอะไรทางไหนในพื้นที่แห่งนี้ก็ได้แต่หวนอาลัยถึงแต่เจ้า

ภาพประกอบที่ ๕๑ บริเวณปากคลองบางใหญ่ ฝั่งคลองอ้อมนนท์ จังหวัดนนทบุรี

แม้นแก้วตามาเห็นเหมือนเช่นนี้ จะยินดีด้วยดอกไม้ที่ในสวน
ไม่แจ้งนามถามพี่จะชี้ชวน ชมลำดวนดอกส้มต้นนมนาง

แม้นว่าเจ้าได้มาเห็นสิ่งต่างๆ เหมือนที่พี่เห็นก็คงจะชื่นชอบ ดอกไม้ที่บานอยู่ในสวนระหว่างทาง ถ้าเจ้าไม่รู้ว่าเป็นดอกอะไร พี่จะเป็นคนชี้ชวนให้ชมดอกไม้ต่างๆ ทั้งดอกลำดวน ดอกส้ม และต้นนมนาง

ภาพประกอบที่ ๕๒ ผลนมนาง

ที่ริมน้ำง้ำเงื้อมจะเอื้อมหัก เอายอดรักให้น้องเมื่อหมองหมาง
ไม่เหมือนหมายสายสวาทมาขาดกลาง[๑๕๕*] โอ้อ้างว้างวิญญาณ์ในสาคร ฯ

เมื่อถึงที่ริมน้ำจะเอื้อมมือไปเด็ดเอายอดดอกรักมาให้น้อง แต่ในความจริงไม่ได้เป็นเหมือนอย่างที่พี่คิด เพราะตอนนี้พี่ก็อ้างว้างโดดเดี่ยวไม่มีน้องอยู่ในกลางสายน้ำแห่งนี้

๐ บางกระบือเห็นกระบือเหมือนชื่อบ้าน[๑๕๖] แสนสงสารสัตว์ฝูงกาษร
ลงปลักเปลือกเกลือกเลนระเนนนอน เหมือนจะร้อนรนร่ำทุกค่ำคืน

ถึงบ้านบางกระบือก็เห็นกระบือเหมือนกับชื่อของหมู่บ้าน และรู้สึกสงสารฝูงควายที่ลงไปคลุกอยู่ในปลักเปื้อนเลนนอนเรียงรายเหมือนกับว่าร้อนรนอยู่ทุกค่ำคืน

อธิบายศัพท์

กาษร หรือ *กาสร* หมายถึง (แบบ) น. ควาย. (ส.) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๕๓ คลองบางกระบือ จังหวัดนนทบุรี

โอ้อกพี่นี้ก็ร้อนเพราะซ่อนรัก[๑๕๗] ถึงฝนสักแสนห่าไม่ฝ่าฝืน
แม้นเหมือนรสพจมานเมื่อวานซืน[๑๕๘] จะชูชื่นใจพี่ด้วยปรีดิ์เปรม[๑๕๙]

---

[๑๕๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “ไม่เหมือนหมายสายสวาทจะขาดกลาง”

[*] ฉบับ ๒ มีความตั้งแต่กลอนวรรคนี้

[๑๕๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “บางกระบือเห็นกระบือเหมือนชื่อย่าน”

[๑๕๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “โอ้อกพี่นี้ก็ร้อนด้วยความรัก” ต้นฉบับ คำที่ถอดเป็น “ซ่อน” สะกดเป็น “สอน” ฉบับ ๒ ว่า “ถึงตัวพี่นี้ก็ร้อนเพราะซ่อนรัก”

อกพี่นี้ก็รุ่มร้อนอยู่ด้วยความรัก ถึงแม้จะมีฝนตกลงมาสักแสนห่าก็ไม่สามารถดับความร้อนนี้ได้ แต่หากได้ยินคำน้อยของน้องแล้วก็จะช่วยให้พี่ได้คลายร้อนชื่นใจอย่างมีความสุข

โอ้เปรียบชายคล้ายนกวิหคน้อย[๑๖๐] จะเลื่อนลอยลงสรงกับหงส์เหม
ได้ใกล้เคียงเรียงริมจะอิ่มเอม แสนเกษมสุดสวาทไม่คลาดคลาย ฯ

จะเปรียบไปพี่นี้ก็เป็นเหมือนนกน้อยที่ได้บินลงไปเล่นน้ำกับหงส์ทอง แม้ได้ใกล้ชิดแต่เพียงน้อยก็จะอิ่มเอมและสุขใจเป็นอย่างยิ่ง

๐ ถึงคลองย่านบ้านบางสุนัขบ้า เหมือนขี้ข้านอกเจ้าเฉาฉงาย
เป็นบ้าจิตคิดแค้นด้วยแสนร้าย[๑๖๑] ใครใกล้กรายเกลียดกลัวทุกตัวคน

ผ่านเข้ามาในคลองบริเวณบ้านบางสุนัขบ้า เหมือนบ่าวที่ไกลนายทำให้รู้สึกคับแค้นสับสนกระวนกระวาย ใครได้เข้ามาใกล้ก็หวาดกลัวทุกตัวคน

อธิบายศัพท์

ฉงาย หมายถึง ก. สงสัย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๕๔ คลองบางโค หรือคลองบางโคบ้า แต่เดิมมีชื่อว่า “บางสุนัขบ้า”

---

[๑๕๘] ฉบับพิมพ์ และฉบับ ๒ ว่า “ไม่เหมือนรสพจมานเมื่อวานซืน”

[๑๕๙] ฉบับ ๒ ว่า “จะชูชื่นใจพี่เคยปรีดิ์เปรม”

[๑๖๐] ฉบับ ๒ ว่า “โอ้เปรียบปรายคล้ายนกวิหคน้อย”

[๑๖๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นบ้าจิตคิดแค้นเพราะแสนร้าย”

๐ ถึงลำคลองช่องกว้างชื่อบางโสน สะอื้นโอ้อ้างว้างมากลางหน
โสนออกดอกระย้าริมสาชล บ้างร่วงหล่นแลงามเมื่อยามโซ

มาถึงคลองกว้างชื่อคลองบางโสน รู้สึกได้ว่าคลองนี้กว้างทำให้รู้สึกอ้างว้าง มองออกไปเห็นดอกโสนห้อยระย้าอยู่ริมน้ำเต็มไปหมด บ้างก็ร่วงหล่นแลดูงดงามดี

ภาพประกอบที่ ๕๕ พระอุโบสถหลังใหม่วัดท่าบันเทิงธรรม ตั้งอยู่ริมคลองบางโสน จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๕๖ รอยพระพุทธบาทจำลองวัดท่าบันเทิงธรรม จังหวัดนนทบุรี

แต่ต้นเบาเขาไม่ใช้เช่นใจหญิง[๑๖๒] เบาจริงจริงเจียวใจเหมือนไม้โสน
เห็นตะโกโอ้แสนแค้นตะโก ถึงแสนโซสิ้นคิดไม่ติดตาม[๑๖๓]

แต่ต้นกระเบาต่างกับใจของหญิงที่เบาจนเหมือนไม้โสน มองไปเห็นตะโกก็ให้ความรู้สึกแค้นมาก แม้ว่าจะอดอยากอย่างไรก็ไม่คิดจะติดตามไป

พอสุดสวนล้วนเหล่าเถาสวาด[๑๖๔] ขึ้นพันพาดเพ่งพิศให้คิดขาม[๑๖๕]
ชื่อสวาดพาดเพราะเสนาะนาม แต่ว่าหนามรกระชะกะกาง[๑๖๖]

ถัดจากสวนไปก็แลเห็นเถาสวาดขึ้นพันต้นไม้อยู่ ชวนให้ดูและชวนให้คิดว่าชื่อสวาดฟังแล้วก็ไพเราะเหมือนกัน แต่ว่าหนามสวาดก็ดูรกระเกะระกะเป็นอุปสรรคอยู่

อธิบายศัพท์

ลูกสวาด หมายถึง ลูกไม้ที่เกิดจากต้นสวาด ถือเป็นวัตถุอาถรรพณ์ที่มีฤทธิ์มีพลังอำนาจในตัว คนโบราณนิยมนำลูกสวาดมาพกติดตัวไว้เพื่อให้มีผลทางด้านเสน่ห์ เมตตามหานิยมกับตัวเอง ลูกสวาดนี้หากนำไปให้อาจารย์ผู้ทีมีวิชาอาคมขลังปลุกเสกด้วยพลังจิตเวทอาคมแล้วจะทำให้มีฤทธิ์มีพลังอำนาจทางมหาเสน่ห์สูง

ภาพประกอบที่ ๕๗ ลูกสวาด

---

[๑๖๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่ต้นกระเบาเขาไม่ใช้เช่นใจหญิง”

[๑๖๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงแสนโซสุดคิดไม่ติดตาม”

[๑๖๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “พอสุดสวนล้วนแต่เหล่าเถาสวาด” ฉบับ ๒ ว่า “พอสุดสวนล้วนแต่ลาวขาวสะอาด”

[๑๖๕] ฉบับ ๒ ว่า “ขึ้นผนพาดเพ่งพิศไม่คิดขาม”

[๑๖๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่ว่าหนามรกระเกะระกะกาง” ฉบับ ๒ ว่า “แต่ว่าหนามรกระระกะทาง”

สวาดต้นคนต้องแล้วร้องอุ๊ย[๑๖๗] ด้วยรุกรุยรกเรื้อรังเสือสาง[๑๖๘]
จนชั้นลูกถูกต้องเป็นกองกลาง[๑๖๙] เปรียบเหมือนอย่างลูกสวาดศรียาตรา

สวาดที่เป็นต้นไม้เมื่อคนไปโดนแล้วก็จะร้องอุ๊ย เพราะมีหนามแหลมอยู่ตลอดเถา ซึ่งเลื้อยรกเหมือนรังเสือสาง แต่ลูกของต้นสวาดกลับเป็นของมีค่าที่คนอยากจะได้มาไว้เป็นกองกลาง เหมือนกับลูกสวาทที่บรรดาพระภิกษุทั้งหลายอยากจะมีไว้ในครอบครอง

อธิบายศัพท์

ลูกสวาดสียาตรา หรือ *ลูกสวาทสียะตรา* หมายถึง เด็กชายที่พระเถระผู้ใหญ่นำมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม และมักจะแต่งตัวและใส่เครื่องประดับให้ลูกสวาท เพื่อโอ้อวดบารมีแข่งกันในหมู่พระเถระที่เลี้ยงลูกสวาท ทั้งนี้พระภิกษุบางรูปยังอาจมีความสัมพันธ์ทางเพศกับเด็กชายที่เป็นลูกสวาทนี้ด้วย ดังปรากฏว่าพระเถระในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกันในลักษณะชายรักชาย หรือ “เล่นสวาท” (หากเป็นหญิงรักหญิงใช้ว่า “เล่นเพื่อน”) พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่รูปนั้นจึงต้องอธิกรณ์ว่าเล่นสวาท กรมสังฆการีสอบสวนได้ความจริง พระราชาคณะรูปนั้นต้องลาสึก ในสมัยรัชกาลที่ ๑ จึงได้มีการตรากฎพระสงฆ์ ๑๐ ข้อ เพื่อจัดระเบียบพระสงฆ์ โดยเฉพาะกฎข้อที่ ๑๐ กล่าวไว้ว่า

“...ลางเหล่าเหนชายเดกลูกข้าราชการ อาณาประชาราษฎร รูปร่างหมดหน้าก็พูดจาเกลี้ยกล่อมชักชวนไปไว้แล้วกอดจูบหลับนอนเคล้าคลึงไปไหนเอาไปด้วย แต่งตัวเด็กโอ่อวดประกวดกัน เรียกว่าลูกสวาศ ลูกสุดใจ ศรียะตราหนึ่งรัด ยานัตก็มีบ้าง ช่วงชิงกันหึงษาพยาบาทจนเกิดวิวาทตีรันกันตาย ด้วยไม้กระบองซั่น พิจารณาได้ตัวมารับเปนสัตย ได้ไม้กระบองซั่นเปนหลายอัน...”

กฎให้ไว้ ณ วันอังคาร เดือนเจ็ด แรมสิบสามค่ำ จุลศักราช ๑๑๖๓ ปีรกา นักษัตรตรีศก

(**กฎหมายเมืองไทย** เล่ม ๒ หน้า ๑๔๒ พุทธศักราช ๒๔๓๙)

---

[๑๖๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “สวาดต้นคนต้องแล้วร้องอุ่ย” (ต้นฉบับเป็น “อุย”)

[๑๖๘] ฉบับ ๒ ว่า “หนามรุกรุยรกเหลือรังเสือสาง”

[๑๖๙] ฉบับพิมพ์ และ ฉบับ ๒ ว่า “แต่ชั้นลูกถูกต้องเป็นกองกลาง”

ภาพประกอบที่ ๕๘ พระภิกษุกับบรรดา “ลูกสวาทสียาตรา”

ส่วนที่กล่าวว่า “ลูกสวาทสียะตรา” นั้นมาจากตอนหนึ่งในวรรณคดีเรื่องอิเหนา ในตอนที่อิเหนาอยู่กับสียะตราอนุชาของนางบุษบา อิเหนาเห็นสียะตรานอนหลับจึงได้ชมความงามของสียะตรา จนเผลอคิดว่าเป็นนางบุษบา ลืมตัวจนไปกอดจูบสียะตรา ดังคำประพันธ์

๏ เมื่อนั้น ระเด่นมนตรีเกษมศานต์
กอดประทับรับขวัญพระกุมาร แสนสำราญภิรมย์ชมเชย
พาไปให้บรรทมบนแท่นทอง เอนแอบแนบประคองเคียงเขนย
เสสรวลชวนพลอดกอดก่ายเกย พระชื่นเชยชมต่างนางบุษบา ฯ
๏ ครั้นพระกุมารหลับสนิท พระโอบอุ้มจุมพิตขนิษฐา
โลมเล้าลูบไล้ไปมา สำคัญว่าบุษบานารี
พิศพักตร์พักตร์ผ่องดังเดือนฉาย พิศทรงทรงทรงคล้ายนางโฉมศรี
พิศปรางเหมือนปรางพระบุตรี รัศมีสีเนื้อละกลกัน
ทั้งโอษฐ์องค์ขนงเนตรนาสา ละม้ายแม้นบุษบาทุกสิ่งสรรพ์
พระกอดจูบลูบไล้เกี้ยวพัน จนบรรทมหลับสนิทไป ฯ

ด้วยเหตุที่ฉากในเรื่องอิเหนาตอนดังกล่าว มีพฤติกรรมคล้ายชายรักชายมีความสัมพันธ์ต่อกัน จึงมักเรียกพฤติกรรมที่ชายกับเด็กชายมีไปในทำนองชู้สาวว่า “ลูกสวาทสียะตรา”

ริมลำคลองท้องทุ่งดูวุ้งเวิ้ง[๑๗๐] ด้วยน้ำเจิ่งจอกผักขึ้นหนักหนา
ดอกบัวเผื่อนเกลื่อนกลาดดาษดา[*] สันตะวาสายติ่งต้นลิงโจน ฯ[๑๗๑]

---

[๑๗๐] ฉบับ ๒ ว่า “ในลำคลองท้องทุ่งดูวุ้งเวิ้ง”

[*] ฉบับ ๑ ต้นฉบับมีเพียงกลอนวรรคนี้ ฉะนั้น จากนี้ไปถือฉบับ ๒ เป็นหลัก

มองไปตามริมคลองเห็นแต่ทุ่งที่ดูเวิ้งว้าง มีจอกแหนขึ้นอยู่เต็มไปหมด รวมไปถึงไม้น้ำทั้งดอกบัวเผื่อน สันตะวา สายติ่ง และลินจง ก็เกลื่อนกลาดเรียงรายอยู่เต็มริมคลอง

อธิบายศัพท์

สันตะวา หมายถึง น. ชื่อไม้น้ำชนิด Ottelia alismoides (L.) Pers. ในวงศ์ Hydrocharitaceae ใบบาง สีเขียวอมน้ำตาล กินได้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๕๙ สันตะวาใบพาย

สายติ่ง หมายถึง น. ชื่อไม้น้ำชนิด Nymphoides parvifolium (Griseb) Kuntze ในวงศ์ Menyanthaceae กินได้, บัวสายติ่ง หรือ บัวสายทิ้ง ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๕๔)

อนึ่ง บทความเรื่อง “ไม้ในวรรณคดีไทย” ใน **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่ม ๒๔** ได้กล่าวว่า สายติ่ง น่าจะหมายถึงต้น “สาหร่ายข้าวเหนียว” (Utricularia aurea Lour) เป็นไม้น้ำขนาดเล็ก อีกชนิดหนึ่งที่ขึ้นปะปนกับสาหร่ายพุงชะโด และสาหร่ายหางกระรอก พบทั่วไปตามแหล่งน้ำนิ่ง ขณะออกดอกจะเห็นสีเหลืองสดพราวไปทั่วบริเวณ เพราะช่อดอกจะชูขึ้นสูงเหนือน้ำ ส่วนลำต้นและใบจมอยู่ใต้น้ำ สาหร่ายชนิดนี้ซึ่งมีความน่าสนใจเป็นพิเศษเพราะเป็นพืชกินแมลง ใบเป็นเส้นเล็กๆ ออกเป็นคู่ตรงกันข้าม หรือเป็นกระจุก กระจุกละ ๔ ใบ ตรงโคน ใบพองออกเป็นถุง หรือกระเปาะเล็กๆ สำหรับจับแมลง ขยายพันธุ์โดยใช้เมล็ดที่มีจำนวนมาก หรือด้วยลำต้นที่ขาดเป็นท่อนๆ

สาหร่ายข้าวเหนียวมีชื่อเรียกต่างกันไปอีกหลายชื่อ เช่น ปราจีนบุรี เรียกว่าสาหร่ายไข่ปู สุพรรณบุรี เรียกว่าสาหร่ายดอกเหลือง กรุงเทพฯ เรียกว่าสาหร่ายหรือสาหร่ายนา ที่น่าสนใจคือชื่อ

---

[๑๗๑] ต้นฉบับชัดเจน ฉบับพิมพ์ ว่า “สันตะวาสายติ่งต้นลินจง” เห็นว่าควรเป็นตามฉบับพิมพ์ หรือ”ลิงจง”ก็ได้ เพราะสัมผัสรับถัดไปบังคับอยู่

สายตีนกุ้ง ที่ชาวนครศรีธรรมราชเรียกนั้น อาจเพี้ยนมาเป็นสายติ่ง ซึ่งมีกล่าวถึงในวรรณคดีหลายบท หลายตอนแต่ไม่มีข้อมูลว่าเป็นพันธุ์ไม้ชนิดใด

ภาพประกอบที่ ๖๐ ดอกสายติ่ง หรือ สาหร่ายข้าวเหนียว

ลินจง หมายถึง น. ชื่อบัวสายพันธุ์หนึ่งในสกุล Nymphaea, เลนจง ก็เรียก (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๖๑ ลินจง เป็นบัวสายชนิดหนึ่ง ดอกสีชมพู

๐ ถึงบ้านใหม่ธงทองมีคลองลัด[๑๗๒] ตรงหน้าวัดนั้นเห็นเขาปักเสาหงส์[๑๗๓]
ขอความรักนั้นแน่นให้แสนตรง[๑๗๔] เหมือนคันธงเที่ยงธรรม์จนวันตาย[๑๗๕]

ล่วงมาถึงบ้านใหม่ธงทองที่มีคลองลัด ตรงหน้าวัดในหมู่บ้านมีเสาหงส์ปักอยู่ พี่ก็ขอให้ ความรักของเรานั้นหนักแน่นมั่นคงเที่ยงตรงเหมือนกับคันเสาธงที่ปักมั่นคงจนวันตาย

ตรงหน้าโบสถ์โขดสูงนกยูงเหลือง* เห็นกาเรือง*รำแพนแค้นใจหาย
นกยูงเอ๋ยเย้ยกาไม่น่าอาย เขาเขียนลายทองให้ด้วยไมตรี

ที่ตรงหน้าโบสถ์กวีได้เปรียบหงส์บนเสาที่อยู่ตรงหน้าโบสถ์แล้วอ้างถึงนิทานอีสปเรื่อง “กากับนกยูง” โดยได้เล่าถึงตอนที่การำแพนแข่งกับนกยูง ส่วนพวกนกยูงก็เยาะเย้ยกาว่าปีกที่ทำมานั้นไม่ใช่ของจริง

อธิบายศัพท์

การำแพน หมายถึง นิทานที่ตรงกับเรื่องกากับนกยูงในนิทานอีสป มีเรื่องย่อว่า “มีนกกาตัวหนึ่ง ที่ไม่เคยชอบขนสีดำของตัวเองเลย นกกาเฝ้ามองดูนกยูงรำแพนหาง อวดขนสวยงามอยู่ในป่าอยู่ทุกวัน จึงเกิดความอิจฉาและอยากมีขนสวยเหมือนนกยูงบ้าง วันหนึ่งมันเหลือบเห็นขนของนกยูงร่วงอยู่บนพื้น จึงคอยเก็บขนของนกยูงมาแซมกับขนของตนจนทั่วตัว มันบินอวดพวกนกกาด้วยกันและประกาศร้องไปทั่วป่าว่าเป็นนกที่มีขนสวยที่สุดในป่า จากนั้นนกกาก็ผละออกจากฝูงและไปอาศัยอยู่กับฝูงนกยูง พวกนกยูงเห็นกาไม่เจียมตัวก็รุมจิกตีจนขนหลุดร่วงพร้อมกับไล่ตะเพิดว่านกกาช่างไม่เจียมตัวจริงๆ นกกาจึงต้องบินซมซานกลับไปหาฝูง แต่ฝูงกาก็ไม่ยอมให้อยู่ด้วย นกการู้สึกอับอายจึงบินหนีออกจากป่า และไม่หวนกลับมาอีกเลย”

---

[๑๗๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงบ้านใหม่ธงทองริมคลองลัด”

[๑๗๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “ที่หน้าวัดเห็นเขาปักเสาหงส์”

[๑๗๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “ขอความรักหนักแน่นให้แสนตรง”

[๑๗๕] ฉบับพิมพ์ ว่า”เหมือนคันธงแท้เที่ยงอย่าเอียงเอน” แล้วไปต่อความในอีกหกคำกลอนต่อไปข้างหน้า

* ต้นฉบับชัด ส่งสัมผัสถูกต้อง แต่น่าสงสัยว่าอาจเป็น “เลี่ยง” กับ “เรียง” ก็ได้

ภาพประกอบที่ ๖๒ นกยูงกำลังรำแพน

ถึงทีกาทารักว่าจักแต้ม ทำลอมแลมลวงกาน่าบัดสี
เหมือนคนยากฝากภักดิ์รักผู้ดี ทำให้มียศงามเพราะความรัก

กาพยายามทำทุกทางที่จะปลอมให้เป็นนกยูง เหมือนคนต่ำต้อยที่ไปหลงรักผู้สูงศักดิ์ ย่อมจะต้องทำตัวให้มีเกียรติยศเสมอกับผู้สูงศักดิ์นั้นเพื่อให้ความรักได้สมหวัง

มีธุระจะไปพึ่งเหมือนหนึ่งพูด บิดตะกูดเกกมะเหรกโยกเยกหนัก
หยิบ..(ฉบับเลือน)..ให้อมไม่สมภักดิ์ เลยแรงรักฤามาหมิ่นให้กินเดน

เมื่อเวลามีเหตุที่จะไปเจรจากับคนรักที่สูงศักดิ์มักจะถูกกีดกันเนื่องจากไม่คู่ควร แต่ไม่ว่าจะไม่คู่ควรเพียงใดก็ไม่ควรที่จะมาหมิ่นน้ำใจกัน

อธิบายศัพท์

บิดตะกูด หมายถึง ว. อาการที่บิดไปบิดมาไม่ยอมทำอะไรหรือไม่ยอมทำตามสั่ง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

แลเห็นวัดศรัทธาสาธุสะ[๑๗๖] มีทั้งพระปฏิมามหาเถร[๑๗๗]
นาวาว่องคล่องแคล่วเขาแจวเจน[๑๗๘] เหมือนจิ้งเหลนเลี้ยวแล่นแสนสบาย[๑๗๙]

---

[๑๗๖] ฉบับพิมพ์มาต่อตรงนี้ แต่ความต่าง ว่า “ได้ชมวัดศรัทธาสาธุสะ”

[๑๗๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “ไหว้ทั้งพระปฏิมามหาเถร”

[๑๗๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “นาวาล่องคล่องแคล่วเขาแจวเจน”

[๑๗๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “เฟือยระเนนน้ำพร่างกระจ่างกระจาย”

ผ่านมาเห็นวัดที่น่าศรัทธา (สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น วัดต้นเชือก ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี) มีทั้งพระพุทธรูปและพระเถระผู้ใหญ่ จากนั้นเรือก็ค่อยๆ ล่องไป คนเรือก็แจวเรือย่างชำนาญคล่องแคล่วเหมือนกับจิ้งเหลนที่เลี้ยวแล่นไป

อธิบายศัพท์

สาธุสะ หมายถึง คำเปล่งขึ้นก่อนกล่าวคำอื่น เพื่อขอความสวัสดิมงคลอย่างเดียวกับคำ ศุภมัสดุ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ชะวาก หมายถึง น. ช่องที่เวิ้งว้างเข้าไป (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๖๓ วัดต้นเชือก จังหวัดนนทบุรี

ภาพประกอบที่ ๖๔ พิพิธภัณฑ์วัดต้นเชือก ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดต้นเชือก จังหวัดนนทบุรี

พวกชาวบ้านพรานป่าทำลามก[๑๘๐] เที่ยวยิงนกยิงเนื้อมาเถือขาย[๑๘๑]

---

[๑๘๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูชาวบ้านพรานปลาทำลามก”

เป็นทุ่งนาป่าไม้รำไรราย พวกหญิงชายชาวเถื่อนอยู่เรือนโรง

มองเห็นชาวบ้านเป็นนายพรานป่ากำลังล่าสัตว์ เที่ยวยิงนกยิงเนื้อเอามาเชือดขาย เห็นทั้งทุ่งนาและป่าเรียงรายอยู่ตามริมคลอง มองไปเห็นหญิงชายชาวบ้านป่าปลูกบ้านเรือนอยู่เรียงรายทั้งสองฝั่ง

อธิบายศัพท์

ลามก หมายถึง [-มก] ว. หยาบช้าต่ำทราม, หยาบโลน, อันเป็นที่น่ารังเกียจของคนดีมีศีลธรรม, เช่น หนังสือลามก พูดลามก ทำลามก (ป.) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔) ในที่นี้หมายถึงการฆ่าสัตว์

เถือ หมายถึง ก. เชือดหรือเฉือนลงไปอย่างแรงด้วยของมีคม เช่น เนื้อเหนียวเถือไม่เข้า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เถื่อน หมายถึง น. ป่า เช่น เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ริมลำคลองสองฝั่งเขาตั้งบ้าน น่าสำราญเรียงรันควันโขมง
ถึงชะวากปากช่องที่คลองโยง[๑๘๒] เป็นทุ่งโล่งลิบลิ่วหวิวหัวใจ[๑๘๓]

มีทั้งบ้านและชุมชนตั้งอยู่สองฝั่งคลองกำลังหุงหาอาหารกันจนควันโขมง ตรงชะวากที่เป็นเวิ้งเข้าไปมองเห็นเป็นทุ่งโล่งกว้างลิบลิ่วดูแล้วรู้สึกอ้างว้างใจ

อธิบายศัพท์

ชะวาก หมายถึง น. ช่องที่เวิ้งว้างเข้าไป (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

มีบ้านช่องสองฝั่งชื่อบางเชือก ล้วนตมเปือกเปะปะสวะไสว[๑๘๔]
ที่เรือน้อยลอยล่องเข้าคลองไป[๑๘๕] ที่เรือใหญ่โป้งโล้งต้องโยงควาย

ตรงที่เป็นเวิ้งก่อนถึงปากคลองโยงมีบ้านเรือนตั้งอยู่เป็นหมู่บ้านชื่อบางเชือก ล้วนแต่มีโคลนตมเต็มไปหมด เรือเล็กสามารถแล่นผ่านไปได้ แต่เรือใหญ่ต้องใช้ควายโยงเรือเพื่อให้เรือสามารถแล่นไปออกที่ปากคลองโยงได้

---

[๑๘๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “เที่ยวดักนกยิงเนื้อมาเถือขาย”
[๑๘๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงชะวากปากช่องชื่อคลองโยง”
[๑๘๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นทุ่งโล่งลิบลิ่วหวิวหวิวใจ”
[๑๘๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “ล้วนตมเปือกเปอะปะสวะไสว”
[๑๘๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “ที่เรือน้อยลอยล่องค่อยคล่องไป”

อธิบายศัพท์

โป้งโล้ง หมายถึง ว. โตพองไม่สมส่วน, ไม่กะทัดรัด, โป้งโย้ง ก็ว่า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เวทนากาษรสู้ถอนถีป เขาตีรีบเร่งไม้น่าใจหาย[๑๘๖]
โอ้แสนชาติมาดจะเกิดกรรมกาย[๑๘๗] อย่าเป็นควายรับจ้างที่ทางโยง

น่าสงสารควายคลองโยงที่ต้องโยงเรือ หากไม่เดินเขาจะเอาไม้ตีเร่งให้เดิน ซึ่งหากแม้ได้เกิดใหม่อีกกี่แสนชาติ จะต้องมาชดใช้กรรมอย่างไร ขออย่าให้ได้เกิดมาเป็นควายรับจ้างที่คลองโยงนี้เลย

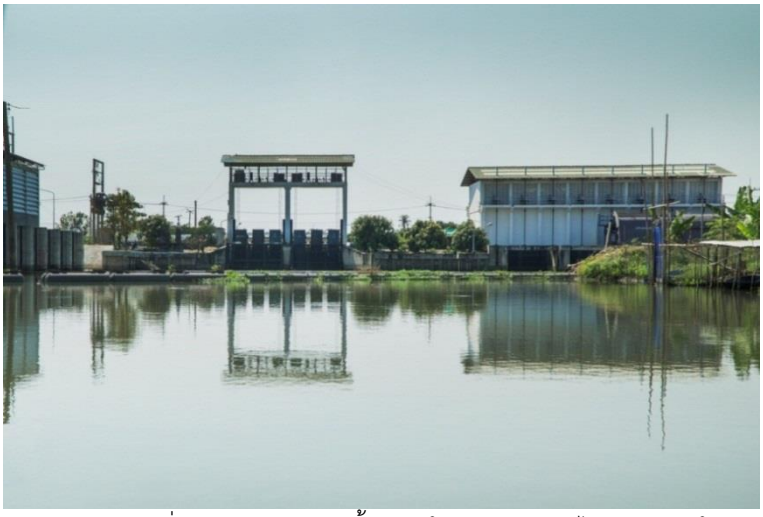

ภาพประกอบที่ ๖๕ บริเวณประตูน้ำคลองโยงก่อนจะออกไปปากคลองโยง

ตามแถวทางกลางบ้านนั้นกว้างขวาง[๑๘๘] เขาปลูกสร้างศาลาเปิดหน้าโถง[๑๘๙]
เจ๊กจีนใหม่ไทยมั่งไปตั้งโรง ขุดคลองน้ำลำกระโดงเขาโยงดิน[๑๙๐]

ในบริเวณกลางย่านชุมชนนั้นกว้างขวาง เขาปลูกศาลาโถงไว้ พวกคนจีนที่ย้ายเข้ามาใหม่และคนไทยต่างไปปลูกโรงอยู่กันบริเวณนั้น และขุดคลองซอยเพื่อให้น้ำไหลเข้าไปสำหรับใช้ประโยชน์

---

[๑๘๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “เขาตีรีบเร่งไปน่าใจหาย”
[๑๘๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงแสนชาติจะมาเกิดกำเนิดกาย”
[๑๘๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “ตามแถวทางกลางย่านนั้นบ้านว่าง”
[๑๘๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “เขาปลูกสร้างศาลาเปิดฝาโถง”
[๑๙๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “ขุดร่องน้ำลำกระโดงเขาโยงดิน”

ดูทุ่งกว้างว้างโว้งตะโล่งลิ่ว[๑๙๑] ให้หวิวหวิวหวั่นไหวฤทัยถวิล[๑๙๒]
ฝูงวิหคนกกาเที่ยวหากิน ตามที่ถิ่นเขตแคว้นทั้งแดนดาว[๑๙๓]

มองเห็นทุ่งกว้างจนสุดสายตาก็รู้สึกอ้างว้างหวั่นไหวในใจ ฝูงนกต่างก็เที่ยวบินหากินตามถิ่นที่อยู่สองฝั่งคลอง

บ้างเดินดินบินว่อนบ้างร่อนร้อง[๑๙๔] ริมขอบหนองนกกระกรุมคุ่มคุ่มขาว
คอหอยป่องมองปลาแข้งขายาว[๑๙๕] อีโก้งก้าวโก้งเก้งเขย่งตัว

บ้างก็เดิน บ้างก็บิน บ้างก็ร้อง มองไปที่ขอบหนองเห็นนกตะกรุม นกคุ่ม นกช้อนหอยซึ่งมีแข้งขายาวกำลังจ้องจะกินปลา นกอีโก้งก็กำลังก้าวเดินอย่างเก้งก้าง

ภาพประกอบที่ ๖๖ นกตะกรุม

---

[๑๙๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูทุ่งกว้างวางเวกเป็นหมอกมืด”
[๑๙๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “บรรพตพืดภูผาพนาสิน”
[๑๙๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “ตามที่ถิ่นเขตแคว้นทุกแดนดาว”
[๑๙๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “บ้างเดินดินบินว่อนขึ้นร่อนร้อง”
[๑๙๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “ค้อนหอยย่องมองปลาแข้งขายาว”

ภาพประกอบที่ ๖๗ นกคุ่มขาว

ภาพประกอบที่ ๖๘ นกช้อนหอย

ภาพประกอบที่ ๖๙ นกอีโก้ง

กระทุงทองล่องเลื่อนดูเกลื่อนกลาด ไม่คลาคลาดคลอเคลียเหมือนเมียผัว
มีต่างต่างยางกรอกนกดอกบัว เที่ยวบินยั้วเยี้ยย่องที่ท้องนา[๑๙๖]

นกกระทุงทองกำลังค่อยๆ เคลื่อนตัวไปพร้อมกันหลายตัว คลอเคลียกันเหมือนเป็นผัวเมีย และมีนกต่างๆ เช่น นกยางกรอก นกดอกบัว บินยั้วเยี้ยอยู่เต็มท้องนา

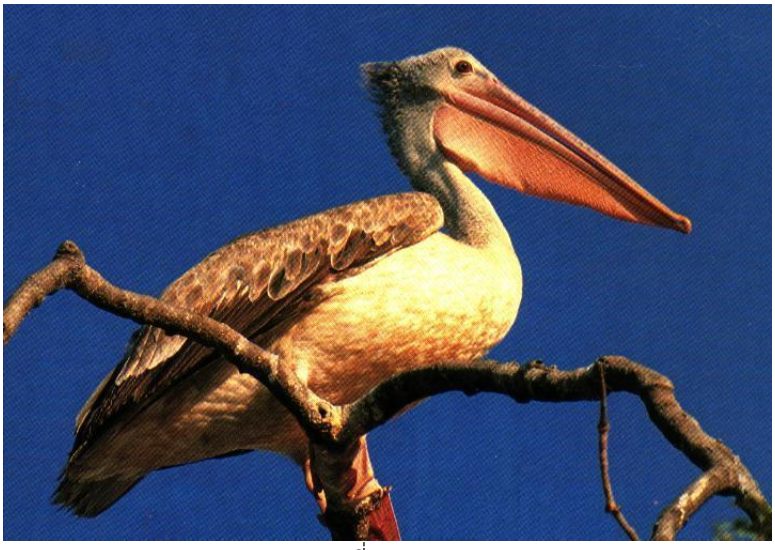

ภาพประกอบที่ ๗๐ นกกระทุงทอง

[๑๙๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “เที่ยวเดินยั้วเยี้ยย่องที่ท้องนา”

ภาพประกอบที่ ๗๑ นกยางกรอก

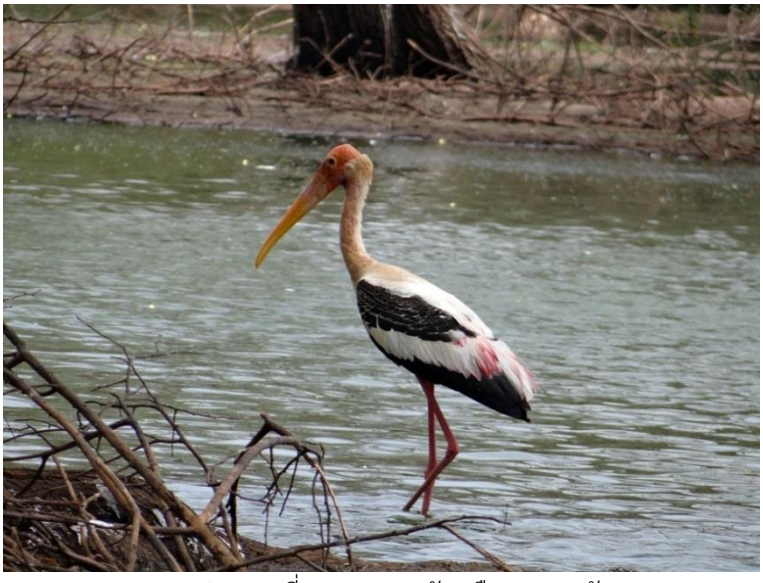

ภาพประกอบที่ ๗๒ นกดอกบัว หรือ นกกาบบัว

นกกระจาบคาคุ่มอีลุ้มร่อน[๑๙๗] ดุเหว่าว่อนบินเร่ในเวหา[๑๙๘]
เห็นยางเจ่าเซาจับคอยสับปลา นกกระสาซ่องซ่องเที่ยวย่องเดิน[๑๙๙]

ทั้งนกกระจาบ นกคุ่ม และนกอีลุ้มกำลังบินร่อน นกดุเหว่าก็บินว่อนอยู่บนฟ้า นกยางกำลังนั่งเหงาคอยจะจับปลา ส่วนนกกระสากำลังค่อยย่องเดิน

---

[๑๙๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “นกกระจาบขาบคุ่มอีลุ้มร่อน”

[๑๙๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูว้าว่อนเวียนเร่ในเวหา”

[๑๙๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “นกกระสาซ่องซ่องค่อยย่องเดิน”

ภาพประกอบที่ ๗๓ นกจาบคาหัวเขียว

ภาพประกอบที่ ๗๔ นกอีลุ้ม

โอ้ดูนกอกใจให้ไหวหวาด ยามนิราศเริดร้างมาห่างเหิน
เห็นสิ่งไรใจพี่ไม่มีเพลิน จนเรือเกินด่วนไปใจจะมา[๒๐๐]

เมื่อดูนกก็รู้สึกหวาดหวั่นใจในยามที่จะต้องห่างไกลจากน้อง เห็นอะไรข้างทางก็ไม่มีแก่ใจที่จะเพลิดเพลินตา จนขณะนี้เรือได้ล่องไปไกล

พออ้อมคลองล่องลำแม่น้ำกว้าง ตำบลบางชื่อบ้านลานตากผ้า
มาแปรปรวนทวนปากเป็นตากฟ้า ฟ้าจะมาเปียกน้ำทำอะไร

จากนั้นได้มาถึงปากคลองโยงแล้วออกสู่แม่น้ำนครชัยศรีซึ่งเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ บริเวณนี้ควรจะชื่อว่าลานตากผ้า ภายหลังคงได้เรียกเพี้ยนไปจนกลายเป็นตากฟ้า เพราะว่าฟ้าเปียกน้ำไม่ได้

[๒๐๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “ส่วนเรือเดินด่วนไปใจจะคืน” และมีความต่างต่อไปดังนี้

ภาพประกอบที่ ๗๕ ปากคลองโยง หรือคลองบางใหญ่ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

โอ้น้องหรือชื่อเสียงยังเพลี่ยงพลาด ความสวาทหรือจะมั่นไม่หวั่นไหว
คิดถึงรักหนักหน่วงเป็นห่วงใย เมื่อมาไกลลิบลับจะกลับกลาย

แม้ชื่อต่างๆ ยังผิดพลาดได้ แล้วความรักจะให้มั่นคงไม่หวั่นไหวได้อย่างไร พี่ก็ยังรักและเป็นห่วงเจ้าอยู่มาก เมื่อห่างไกลกันก็เกรงจะเปลี่ยนแปลงไปเหมือนกับชื่อตำบลนี้

แม่น้ำกว้างทางเชี่ยวเป็นเกลียวกลิ้ง นาวาวิ่งว่องไวเหมือนใจหมาย
ถึงแขวงแคว(แล)* ลิ่วชื่องิ้วราย โอ้ใจหายหวนความถึงนามงิ้ว[๒๐๑]

มองเห็นแม่น้ำนครชัยศรีกว้างและเชี่ยวเป็นเกลียวที่กำลังเคลื่อนไหว เรือวิ่งเร็วได้สมดังใจจนถึงบริเวณบ้านที่มีชื่อว่างิ้วราย ทำให้รู้สึกหวนรำลึกถึงนางที่ชื่องิ้ว

ภาพประกอบที่ ๗๖ วัดงิ้วราย จังหวัดนครปฐม

---

* น่าจะคัดตก คำในวงเล็บ ตามฉบับพิมพ์

[๒๐๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “สะอื้นอายออกความเหมือนนามงิ้ว”

ภาพประกอบที่ ๗๗ รูปปั้นทหารภายในวัดงิ้วราย จังหวัดนครปฐม

งามเสงี่ยมเอี่ยมอิ่มเมื่อพริ้มพักตร์ ดูน่ารักเรือนผมก็สมผิว
แสนสุภาพกราบก้มประนมนิ้ว เหมือนนางงิ้วงามราวกับชาววัง ฯ[๒๐๒]

แม่งิ้วผู้นี้น่าตาเอิบอิ่มดูน่ารัก เผ้าผม ผิวพรรณก็งดงาม มารยาทสุภาพเรียบร้อย รูปโฉมแม่งิ้วงามราวกับชาววัง

๐ ถึงย่านน้ำสำประทวนรัญจวนจิต[๒๐๓] แต่ใจคิดหวนทางไปข้างหลัง[๒๐๔]
“จะออกช่องคลองโยงเห็นโรงบ้าน เขาเรียกลานตากฟ้าค่อยพาชื่น
โอ้แผ่นฟ้ามาตากถึงภาคพื้น น่าจะยืนหยิบเดือนได้เหมือนใจ
เจ้าหนูน้อยพลอยว่าฟ้าตกน้ำ ใครช่างดำยกฟ้าขึ้นมาได้
แม้นแดนดินสิ้นฟ้าสุราลัย จะเปล่าใจจริงจริงทั้งหญิงชาย
โอ้ฟังบุตรสุดสวาทฉลาดเปรียบ ต้องทำเนียบนึกไปก็ใจหาย”
แล้วจึงไปต่อกลอนวรรคที่ว่า *“ถึงแขวงแควแลลิ่วชื่องิ้วราย ฯลฯ”*
มาต่างแดนแสนไกลถึงไพรรัง[๒๐๕] ใจระวังเวียนอุ้มทุกทุ่มโมง ฯ[๒๐๖]

เรือล่องไปถึงย่านสัมปทวนทำให้หวนคิดถึงคนที่อยู่ข้างหลัง มาต่างบ้านต่างเมืองก็คิดถึงบ้าน ใจยังนึกถึงอยู่ตลอดเวลา

---

[๒๐๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนโฉมงิ้วงามราวกับชาววัง”
[๒๐๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงย่านน้ำสำประทวนรำจวนจิต”
[๒๐๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนใจคิดทวนทบตลบหลัง”
[๒๐๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “ไปลอบโลมโฉมเฉกที่เมฆบัง”
[๒๐๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “เปรียบเหมือนนั่งแอบอุ้มทุกทุ่มโมง”

ภาพประกอบที่ ๗๘ โรงเรียนปริยัติธรรม วัดสัมปทวน จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๗๙ ศาลท้าวพันตา พญาพันวัง ตั้งอยู่บริเวณปากคลองสัมปทวนริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

๐ ถึงปากน้ำลำคลองที่ท้องคุ้ง[๒๐๗] เจ๊กเขาหุงเหล้ากลั่นควันโขมง
มีรางรองสองชั้นทำคันโพง ผูกเชือกโยงยืนชักคอยตักเติม

เรือล่องมาถึงวัดปากน้ำ (บริเวณใกล้วัดกลางบางแก้ว) บริเวณคุ้งน้ำมองไปก็เห็นคนจีนกำลังต้มเหล้าควันโขมง เห็นกระบวนการกลั่นเหล้าที่มีรางรองสองชั้นทำเป็นคันโพง มีคนผูกเชือกกำลังยืนชักเชือกคอยตักคอยเติม

[๒๐๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงปากน้ำลำคลองที่ท้องทุ่ง”

อธิบายศัพท์

คันโพง หมายถึง น. เครื่องสำหรับตักน้ำหรือโพงน้ำ มีคันยาว ที่ปลายมีเชือกผูกโพงเพื่อช่วยผ่อนแรง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๘๐ บริเวณปากน้ำใกล้วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

น่าชมบุญขุนพัฒน์ไม่ขัดข้อง มีเงินทองทำทวีภาษีเสริม
เมียน้อยน้อยพลอยเป็นสุขไรจุกเจิม ให้พูนเพิ่มพาสนาประสาจีน[๒๐๘]

น่าชื่นชมบุญบารมีของขุนพัฒน์ที่มีมาก ทั้งเงินทองที่เพิ่มพูนขึ้นจากภาษีอากรที่ได้มาจากโรงเหล้า บ่อนเบี้ย บรรดาเมียเด็กๆ ก็พลอยมีความสุขด้วยและช่วยหนุนให้วาสนาของขุนพัฒน์เพิ่มพูนขึ้นตามค่านิยมของชาวจีนในเมืองไทย

อธิบายศัพท์

ขุนพัฒน์ หมายถึง (โบ) น. บุคคลที่ได้รับอนุญาตผูกขาดอากรการพนันเพื่อส่งรายได้ให้แก่รัฐ มาจากทินนามที่มีคำขึ้นต้นว่า พัฒน เช่น ขุนพัฒนสมบัติ ขุนพัฒนาภิรมย์ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ไรจุก หมายถึง ทรงผมที่นิยมทำกันในหมู่ผู้ดีมีสกุล หมายถึงว่ายังรุ่นสาว เพิ่งจะย่างเข้าสู่ความสาว หรือสตรีที่ยังถนอมความเป็นสาวไว้ ก็นิยมถอนผมตรงไรเดิมให้เป็นวงรอบกระหม่อม เช่น คำว่า “ใส่น้ำมันกันไร” และ “รอยไรเรียบร้อยระดับดี” เป็นต้น และถือเป็นแฟชั่นแบบหนึ่ง

---

[๒๐๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “ได้พูนเพิ่มวาสนาเสียกว่าไทย” และมีความต่างไป ดังนี้

“ทุกวันนี้มีทรัพย์เขานับถือ เหมือนเราหรือเขาจะรักมิผลักไส
สงสารจนอ้นอั้นให้ตันใจ จนเข้าในปากน้ำสำประโทน”

เขาแจวจ้วงล่วงล่องเข้าคลองลัด ทางหน้าวัดปากน้ำประจำศีล
เห็นลิงโทนโจนไต่ตะกายปีน มันยกตีนเกาหัวชั่วจริงจริง

คนเรือได้แจวเรือเข้ามาตามคลองลัดเพื่อไปพระปฐมเจดีย์ โดยเข้าทางหน้าวัดปากน้ำ (วัดกลางบางแก้วในปัจจุบัน) มองเห็นลิงโทนกระโจนปีนอยู่ริมตลิ่ง ลิงยกเท้าขึ้นมาเกาหัว

ภาพประกอบที่ ๘๑ หอไตรกลางน้ำวัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๘๒ พระประธานภายในพระอุโบสถวัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

แต่เจ้าหนูดูพลางทางขว้างกล้วย มันก็ฉวยชวนกันหลอกบอกว่าสิง
มันแลบลิ้นปลิ้นตาประสาลิง เขาซ้ำทิ้งส้มมะแป้นด้วยแค้นใจ

เจ้าหนู (บุตรชายของสุนทรภู่) ขว้างกล้วยไปให้ลิง ลิงต่างก็แย่งกันและชวนกันหลอกล่อแลบลิ้นปลิ้นตาตามประสาลิง เจ้าหนูจึงขว้างส้มมะแป้นทิ้งไปด้วยความโกรธ

มักกลอกกลับรับดีไม่มีถูก จนส้มสูกหมดสิ้นกินไม่ไหว
เหมือนรักหญิงทิ้งรักสักเท่าไร มีแต่ไพล่เพลี่ยงพลิ่ง* กว่าลิงโลน

ฝ่ายลิงก็รับลูกส้มที่ปามาได้โดยไม่เจ็บตัว และได้กินส้มจนจะกินแทบไม่ไหว เหมือนกับความรักที่มีต่อสตรี เมื่ออยากจะขว้างความรักออกไปสักเท่าไรก็มีแต่จะเพลี่ยงพล้ำเหมือนที่เจ้าหนูขว้างของไปให้บรรดาลิงทั้งหลาย

ที่ริมคลองสองฝั่งสะพรั่งพฤกษ์[๒๐๙] พินิจนึกเหมือนหนึ่งเขียนดูโกร๋น[๒๑๐]
นกอีลุ้มคุ่มขาบจิบจาบโจน กระพือโผนโผผินขึ้นบินโบย

ที่สองฝั่งคลองเต็มไปด้วยต้นไม้แต่ดูเหมือนภาพเขียน มองเห็นนกอีลุ้ม นกคุ่ม นกขาบ นกกระจิบ นกกระจาบ ต่างก็กระโจนกระพือโผนโผบิน

ภาพประกอบที่ ๘๓ นกตะขาบทุ่ง

บนไม้สูงยูงเปล้านกเขาคู่[๒๑๑] กระลุมพูโพระโดกเสียงโหวกโหวย
โอ้ฟังฟังหวังถวิลยิ่งดิ้นโดย[๒๑๒] ละห้อยโหยหาน้องในคลองลัด

บนต้นไม้สูงมีนกเปล้ากับนกเขาคู่ นกกระลุมพู นกโพระโดกต่างร้องส่งเสียงสำเนียงกัน ฟังแล้วก็รู้สึกโหยหาถึงน้องในคลองลัดนี้

---

* ตามฉบับ น่าจะเป็น “กลิ้ง”

[๒๐๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “ริมลำคลองสองฝั่งสะพรั่งพฤกษ์”

[๒๑๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “พินิจนึกเหมือนหนึ่งเขียนบ้างเกรียนโกร๋น”

[๒๑๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “บนไม้สูงยูงเปล้านกเค้ากู่”

[๒๑๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “วิเวกใจได้ยินยิ่งดิ้นโดย”

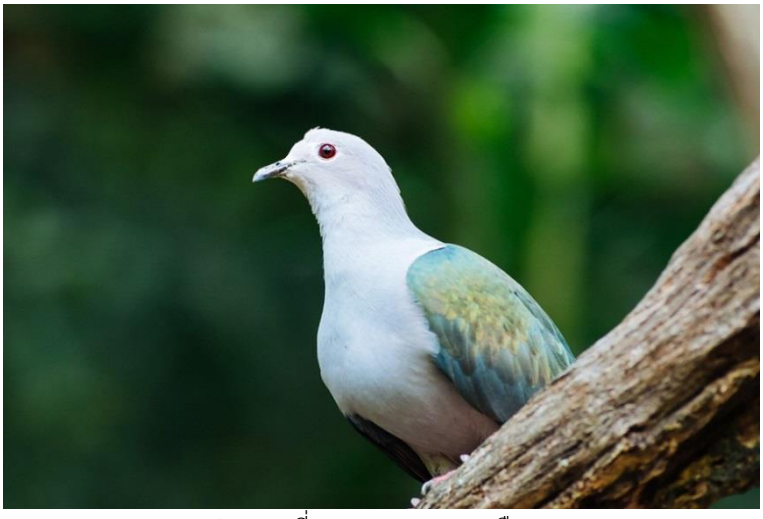

ภาพประกอบที่ ๘๔ นกกระลุมพู หรือนกลุมพู

ภาพประกอบที่ ๘๕ นกโพระดกหูเขียว

เบื้องบนฝนคลุ้มชะอุ่มชะอับ[๒๑๓] โพยมพยับเป็นพยุระบุระบัด
เสียงเลื่อนลั่นบันลือกระพือพัด[๒๑๔] พิรุณซัดสาดสายลงพรายพราว

ขณะนั้นก็เกิดพายุฝนตกลงมา ท้องฟ้ามืดครึ้มปกคลุมไปด้วยเมฆฝน เสียงฟ้าร้องเลื่อนลั่น เสียงลมพัดดังสนั่น ฝนซัดสาดลงมาเป็นสาย

ฟ้ากระหึ่มครึมลั่นให้ปั่นป่วน[๒๑๕] เหมือนพี่ครวญคราวทนน้ำฝนหนาว
แวมสว่างอย่างแก้วดูแวววาว เป็นเรื่องราวรามสูรอาดูรทรวง

---

[๒๑๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “พอมืดมนฝนคลุ้มชะอุ่มอับ”

[๒๑๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “เสียงลมลั่นบันลือกระพือพัด”

[๒๑๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “ฟ้ากระหึ่มครึมครั่นให้ปั่นป่วน”

ฟ้าร้องกระหึ่มครึ้มลั่นจนปั่นป่วน เปรียบเหมือนกับพี่ได้ครวญถึงเจ้าในยามที่ต้องทนกับความเหน็บหนาวจากน้ำฝนในครั้งนี้ พี่มองเห็นสายฟ้าสว่างเหมือนแก้วที่แวววาวดั่งในเรื่องราวของรามสูร

เพราะตั้งใจหมายมาดซึ่งดวงแก้ว[๒๑๖] จึงอ้อมแถวคิรินเงาภูเขาหลวง[๒๑๗]
เหมือนรักแก้วแววตาสุดาดวง[๒๑๘] เฝ้าล่อลวงหลอนหลอกออกระอา ฯ[๒๑๙]

ด้วยเพราะตั้งใจอยากได้ซึ่งดวงแก้ว จึงต้องเหาะอ้อมเขาน้อยใหญ่ต่างๆ เพื่อตามไปชิงดวงแก้วมา ก็เหมือนกับพี่ที่เฝ้ารักเจ้า แต่เจ้าก็เฝ้าล่อลวงหลอกให้พี่หลงรักจนพี่ระอา

๐ ถึงบางแก้วแก้วอื่นสักหมื่นแสน ไม่เหมือนแม้นแก้วเนตรของเชษฐา
ดูรูปร่างนางแก้วไม่แพร้วตา[๒๒๐] ไม่เหมือนหน้าน้องแก้วที่แคล้วกัน

ถึงบางแก้วก็นึกว่าแก้วสักหมื่นแสนในโลกที่มีก็ไม่เหมือนกับแก้วตาของพี่ก็คือเจ้า ชมรูปร่างของนางแก้วใดก็ไม่ถูกตาต้องใจเหมือนกับหน้าน้องแก้วที่พี่จากมา

ภาพประกอบที่ ๘๖ คลองบางแก้ว บริเวณใกล้วัดบางแก้ว

---

[๒๑๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “เพราะนางเอกเมขลาหล่อนล่อแก้ว”
[๒๑๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “จะให้แล้วแล้วไม่ให้ด้วยใจหวง”
[๒๑๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนรักแก้วแววฟ้าสุดาดวง”
[๒๑๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “เฝ้าหนักหน่วงนึกเหมือนจะเคลื่อนคลา ฯ”
[๒๒๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูรูปนางบางแก้วไม่แผ้วตา”

จนเกินย่านบ้านคลองที่ท้องทุ่ง เป็นขอบคุ้งเขาป่าพฤกษาสัณฑ์[๒๒๑]
ทุกถิ่นเถื่อนเรือนโรงโขมงควัน เป็นสำคัญเขตโขดโตนดตาล ฯ

เดินทางต่อมาถึงคลองที่สองข้างล้วนเป็นทุ่งที่ติดกับป่าเต็มไปด้วยต้นไม้ มองเห็นบ้านเรือนเรียงรายมีควันโขมง เริ่มมองเห็นต้นตาลโตนดเป็นระยะเป็นสำคัญ

๐ ถึงโพเตี้ยโพชั่งต่ำเหมือนกล่าว[๒๒๒] แต่โตราวสามอ้อมเท่าพ้อมสาน
เป็นเรื่องราวเจ้าฟ้าพระยาพาล ไปสังหารพระยากงองค์บิดา

ถึงบ้านโพธิ์เตี้ย เห็นต้นโพธิ์เตี้ยเหมือนชื่อหมู่บ้าน (ปัจจุบันคือหมู่ที่ ๑ ตำบลท่าตำหนัก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมบริเวณ) ต้นนั้นเตี้ยแต่มีขนาดใหญ่ราวสามคนโอบคล้ายพ้อมสาน เรื่องโพธิ์เตี้ยเป็นเรื่องราวของเจ้าเมืองชื่อพญาพานที่ไปสังหารบิดาคือพญากง

อธิบายศัพท์

พ้อม หมายถึง น. ภาชนะสานชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายกระชุแต่ใหญ่กว่า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๘๗ พ้อม

แล้วปลูกพระมหาโพธิบนโขดใหญ่ เผอิญให้เตี้ยต่ำด้วยกรรมหนา[๒๒๓]
ซึ่งเท็จจริงสิ่งไรเป็นไกลตา[๒๒๔] เขาเล่ามาพี่ก็เล่าให้เจ้าฟัง

---

[๒๒๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นเขตคุ้งขอบป่าพนาสัณฑ์”
[๒๒๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงโพเตี้ยโพต่ำเหมือนคำกล่าว”
[๒๒๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “เผอิญให้เตี้ยต่ำเพราะกรรมหนา”

พญาพานได้มาปลูกต้นโพธิ์ไว้ที่บริเวณเนินนี้ แต่ต้นโพธิ์เตี้ยต่ำเพราะกรรมที่สังหารบิดา ซึ่งความจริงจะเป็นอย่างในตำนานว่าไว้หรือไม่ก็เป็นเรื่องปรัมปราที่นานมาแล้วไม่สามารถที่จะรู้ได้ เขาเล่าให้พี่ฟังพี่ก็มาเล่าต่อให้เจ้าฟัง

ที่คลองย่านศาลเจ้าเห็นชาวบ้าน[๒๒๕] บวงสรวงศาลเซ่นผีบายศรีตั้ง[๒๒๖]
ดูคนทรงลงเจ้าเหมือนชาววัง[๒๒๗] แอบรับสั่งใส่ไคล้เที่ยวใช้ชาย[๒๒๘]

ผ่านมาในคลองก็เห็นศาลเจ้า เห็นชาวบ้านกำลังบวงสรวงศาล กำลังเซ่นผีมีบายศรีตั้งอยู่ มีคนกำลังทรงเจ้าดูทำท่าเหมือนกับเป็นชาววังซึ่งกำลังพูดจาโป้ปดให้ชาวบ้านฟังอยู่

เหมือนคนปดมดท้าวว่าเจ้าช่วย[๒๒๙] ไม่เห็นด้วยที่จะได้เหมือนใจหมาย[๒๓๐]
อันเจ้าผีนี้ถึงรับก็กลับกลาย แต่เจ้านายในมนุษย์ดอกสุดดี[๒๓๑]

ร่างทรงนั้นโป้ปดว่าจะมีเจ้าพ่อมาช่วยเหลือ แต่พี่ก็ไม่เชื่อว่าสิ่งที่เขาบอกว่าจะมาช่วยนั้นจะมาช่วยได้ดั่งที่ใจเขาคิด อันว่าเจ้าที่เป็นผีก็อาจจะมีความเปลี่ยนแปลงกลับกลายไป แต่เจ้าที่เป็นมนุษย์ (เจ้านายในวัง) นั้นดีเป็นที่สุด

(แต่บ้านนอกขอกนาอยู่ป่าเขา ไม่มีเจ้านายจึงต้องพึ่งผี
เหมือนถือเพื่อนเฟือนหลงว่าทรงดี)* ดูเจ้าผีไม่นิยมชมพี่ยา[๒๓๒]

แต่ชาวบ้านที่อยู่ตามบ้านนอกคอกนาหรือตามป่าเขา ไม่มีเจ้านายให้พึ่งพิงคงต้องพึ่งผี เหมือนคบเพื่อนแล้วหลงเชื่อว่าเป็นคนดี เพราะทุกคนล้วนสนใจเจ้าที่กำลังเข้าทรงอยู่ไม่มีใครสนใจพี่ที่กำลังผ่านมาเลย

---

[๒๒๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “อันเท็จจริงสิ่งใดเป็นไกลตา”
[๒๒๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “ที่ท้ายบ้านศาลเจ้าของชาวบ้าน”
[๒๒๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “บวงสรวงศาลเจ้าผีบายศรีตั้ง”
[๒๒๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “เห็นคนทรงปลงจิตอนิจจัง”
[๒๒๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “ให้คนทั้งปวงหลงลงอบาย”
[๒๒๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “ซึ่งคำปดมดท้าวว่าเจ้าช่วย”
[๒๓๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “ไม่เห็นด้วยที่จะได้ดังใจหมาย”
[๒๓๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถือเจ้านายที่ได้พึ่งจึงจะดี”
* ฉบับตก ๓ วรรค ถือตามฉบับพิมพ์ ความไม่รับกันนัก
[๒๓๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “ไม่สู้พี่ได้แล้วเจ้าแก้วตา”

๐ บ้านกระชับเหมือนกระชับให้กลับหลัง[๒๓๓] กำชับสั่งว่าจะคอยละห้อยหา
เมื่อวานนี้พี่ก็รับกำชับมา[๒๓๔] ไม่อยู่ช้ากว่ากำชับจะกลับไป

ผ่านบ้านบางกระชับ คล้ายกับว่ามีคนมากำชับให้กลับไป แล้วยังกำชับว่าจะเฝ้าคอยคิดถึง ซึ่งเมื่อวานนี้พี่ได้รับปากเจ้าไว้ว่าจะอยู่ไม่นานแล้วจะรีบกลับไป

ภาพประกอบที่ ๘๘ พระอุโบสถวัดท่ากระชับ จังหวัดนครปฐม

เห็นเป็ดหงส์ลงหาดไม่คลาดคู่[๒๓๕] สังเกตดูจะว่าหงส์ก็สงสัย[๒๓๖*]
“เหมือนเสียทีมีเพื่อนไม่เหมือนใจ ดังดินไร้เส้นหญ้าอนาทร”
จะว่าเป็ดเทศแท้ไม่แน่ใจ เขา(ส่ง)* ไว้ชื่อนามไว้ตามตรง

มองไปเห็นเป็ดหงส์ลงไปในหาดเป็นคู่ เมื่อมองแล้วก็ไม่แน่ใจว่านี่เป็นหงส์หรือเป็ด เป็ดที่เดินมาพร้อมคู่นั้นก็ยังดีกว่าพี่ที่ไม่มีคนรู้ใจ เปรียบเหมือนผืนดินไม่มีเส้นหญ้ามาให้ชุ่มชื่น

---

[๒๓๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “บางกระชับเหมือนกำชับให้กลับหลัง”

[๒๓๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “วานซืนนี้พี่ได้รับกำชับมา”

[๒๓๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “แต่เป็ดหงส์ลงหาดไม่คลาดคู่”

[๒๓๖] *ฉบับพิมพ์ ว่า “สังเกตดูดังจะพาน้ำตาไหล” แล้วลัดความก่อนถึง วัดสิงห์ ดังนี้

* ต้นฉบับ “สง” อาจเป็น “ทรง” ก็ได้

ภาพประกอบที่ ๘๙ นกเป็ดหงส์

เหมือนสตรีมียศแต่ปดมาก เป็ดเหมือนปากรูปร่างเหมือนอย่างหงส์
เห็นปักษาผ่าเหล่าผิดเผ่าพงศ์ ยิ่งคิดสงสารหนาศรีสาคร ฯ

เหมือนผู้หญิงสูงศักดิ์ที่ชอบพูดเท็จ เหมือนมีปากเป็นเป็ดแต่มีรูปร่างเป็นหงส์ ยิ่งมองเห็นเป็ดหงส์ที่แปลกผิดเผ่าพันธุ์ ยิ่งชวนให้คิดสงสารนางที่จากพี่ไปแล้ว

๐ ถึงวัดสิงห์สิงสู่อยู่ที่นี่ แต่ใจพี่นี้ไฟสิงมิ่งสมร
ถึงตัวจากพรากพลัดกำจัดจร ยังอาวรณ์หวังเสน่ห์ทุกเวลา ฯ

ถึงวัดสิงห์ตอนนี้ได้สิงสู่อยู่ที่นี่ แต่หากว่าใจพี่กลับถูกไฟรักของน้องสิงอยู่ ถึงแม้ตัวจะพลัดพรากจากกัน แต่ก็ยังเฝ้าอาวรณ์ห่วงหาถึงเจ้าอยู่ทุกเวลา

ภาพประกอบที่ ๙๐ พระอุโบสถวัดสิงห์ จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๙๑ พระมหาธาตุเจดีย์อิศวรนวโกฏิ ประดิษฐานอยู่ภายในบริเวณวัดสิงห์ จังหวัดนครปฐม

๐ ถึงวัดท่าชลาชลต้นรังรื่น[๒๓๗] ดูชุ่มชื่นร่มไม้ไทรสาขา[๒๓๘]
คิดถึงนุชสุดสวาทที่คลาดคลา จะคอยถ้าถามข่าวทุกราวเรือฯ[๒๓๙]

ผ่านมาถึงวัดท่าที่ท่าน้ำมีต้นรังร่มรื่นอยู่ และมีต้นไทรแผ่กิ่งก้านดูชุ่มชื่น ก็ชวนให้คิดถึงเจ้าผู้เป็นที่รักที่ได้จากมา คงจะคอยท่าถามคราวพี่จากชาวเรืออยู่เป็นแน่

[๒๓๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงวัดท่าท่าน้ำดูฉ่ำชื่น”

[๒๓๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “สำราญรื่นร่มไม้ไทรสาขา”

[๒๓๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “จะคอยท่าถามข่าวทุกคราวเรือ”

ภาพประกอบที่ ๙๒ พระอุโบสถวัดท่าใน จังหวัดนครปฐม

๐ ถึงบางกล้วยกล้ายเขารายปลูก[๒๔๐] น้ำเต้าลูกเท่ากระติกพริกมะเขือ
กล้วยหักมุกสุกห่ามอร่ามเครือ อยู่ริมเรือเรียดทางมากลางชล ฯ[๒๔๑]

ถึงบ้านกวยที่เขาปลูกกล้วยกล้ายกันเรียงราย นอกจากนี้ยังปลูกน้ำเต้าผลเท่ากระติก มีพริก มะเขือ และกล้วยหักมุกที่กำลังสุกงอมอยู่ริมน้ำเรี่ยเรือมาทางกลางน้ำ

อธิบายศัพท์

บางกล้วย หมายถึง บางกวย หรือ บ้านกวย ที่ในอดีตเป็นหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์กวย หรือ กูย ที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องการเลี้ยงช้าง อพยพมาจากภาคอีสาน เพื่อมาทำหน้าที่ดูแลช้างหลวงที่อยู่บริเวณบ้านเพนียด ปัจจุบันบ้านกวยนี้อยู่ในตำบลท่าพระยา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ตั้งชุมชนอยู่ระหว่างวัดน้อยเจริญสุข กับวัดห้วยตะโก

กล้วยกล้าย หมายถึง น. กล้วยลูกผสม พันธุ์หนึ่งในสกุล Musa วงศ์ Musaceae ผลใหญ่โค้งเป็นเหลี่ยมและยาวกว่ากล้วยหอม เปลือกหนา เนื้อเหนียว ไส้แข็งสีส้ม รสหวาน นิยมกินเมื่อทำให้สุกแล้ว (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

---

[๒๔๐] น่าจะตกคำ “กล้วย” ไปคำหนึ่ง ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงบ้านกล้วยกล้วยกล้ายเขารายปลูก”

[๒๔๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “อยู่ริมเรือเรียดทางข้างคงคา” แล้วลัดความว่า

“คิดถึงเมื่อเรือน้องมาคลองนี้ จะชวนชี้ชมประเทศกับเชษฐา”

ภาพประกอบที่ ๙๓ ต้นกล้วยกล้าย

ภาพประกอบที่ ๙๔ ผลกล้วยกล้าย

๐ ถึงห้วยตะโกเห็นตะโกต้นโตเตี้ย ถึงชื่อเสียก็ยังได้อาศัยผล
แสนโสทกอกโอ้ตะโกคน ชั่วกว่าต้นตะโกที่โอชา

ผ่านมาถึงห้วยตะโก เห็นต้นตะโกต้นโตแต่เตี้ย ถึงแม้ว่าชื่อจะไม่ดี (ดังสำนวน ต่อหน้ามะพลับ ลับหลังตะโก) แต่ยังมีผลให้ได้รับประทาน น่าเศร้าว่าตะโกที่เป็นคนไร้ประโยชน์ยิ่งกว่า ต้นตะโกเสียอีก เพราะอาศัยอะไรไม่ได้เลย

อธิบายศัพท์

ตะโก ในที่นี้หมายถึงคำ “ตะโก” ที่มีความหมายไม่ดีในสำนวน “ต่อหน้ามะพลับ ลับหลังตะโก” ที่หมายความว่า ต่อหน้าพูดอย่างหนึ่ง ลับหลังไปทำอีกอย่างหนึ่ง ทำนอง หน้าไหว้หลังหลอก สำนวนนี้มีที่มาจากจากพืช ๒ ชนิด คือต้นมะพลับ และต้นตะโก ซึ่งเป็นพืชในตระกูลเดียวกัน

ต้นตะโก เรียกกันโดยทั่วไปว่า ตะโกนา ส่วน ต้นมะพลับ มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า ตะโกสวน มีความคล้ายคลึงกันทั้งต้น ใบ และผล แตกต่างกันตรงที่ผลมะพลับจะมีรสหวานมากและฝาดน้อยกว่าลูกตะโกที่จะหวานน้อยกว่า และติดจะฝาดมากกว่า ด้วยลักษณะของพืชทั้ง ๒ ชนิดนี้จึงทำให้เป็นสำนวนที่มีความหมายในลักษณะต่อหน้าก็หวานสนิท แต่ลับหลังกลับหวานน้อยซ้ำยังฝาดเสียอีก

นอกจากนี้ยังสันนิษฐานว่าอาจมีที่มาจากการที่ใช้ยางของลูกมะพลับและยางของลูกตะโก ซึ่งจะให้สีน้ำตาลมาละลายน้ำใช้ย้อมแหย้อมอวนเพื่อให้คงทน แต่ยางของลูกมะพลับใช้ได้ดีกว่าเพราะทำให้ เส้นดายแหอวนคงทน ไม่ทำให้เส้นด้ายแข็งกรอบเหมือนยางลูกตะโก ทำให้ยางของมะพลับมีราคาแพงกว่าตะโกมาก จึงมีพ่อค้าขี้โกงนำยางของลูกตะโกมาหลอกขายว่าเป็นยางมะพลับเพื่อให้ได้ราคา

ยังมีข้อสันนิษฐานที่มาอีกข้อหนึ่งคือ ขุนวิจิตรมาตรา อธิบายว่าที่มาของสำนวนนี้ มาจากเสียงของคำว่า มะพลับ หรือพลับ เทียบเสียงคล้ายคำว่า “รับ” ส่วนคำว่า ตะโก มาจากคำว่าโกหก สำนวน “ต่อหน้ามะพลับ ลับหลังตะโก” จึงหมายถึงต่อหน้ารับปาก แต่พอคล้อยหลังก็กลายเป็นโกหกกลับหลอก ด้วยเหตุดังอธิบายมานี้ “ตะโก” จึงมีความหมายใช้กันในทางลบมากกว่าในทางบวก

ภาพประกอบที่ ๙๕ พระอุโบสถหลังเก่าวัดห้วยตะโก จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๙๖ คลองห้วยตะโก จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๙๗ ผลตะโกนา

ภาพประกอบที่ ๙๘ ผลมะพลับ

ยิ่งฉุนเคืองเรื่องปดสู้อดรัก ถึงสูงศักดิ์สัญชาติไม่ปรารถนา
สะอื้นโอ้โพล้เพล้ถึงเพลา[๒๔๒] สกุณาข้ามฝั่งเข้ารังเรียง[๒๔๓]

---

[๒๔๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “สะอื้นโอ้โพล้เพล้ถึงเวลา”

[๒๔๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “สกุณาข้ามฝั่งไปรังเรียง”

ยิ่งพูดยิ่งเคืองแค้นที่พลาดจากความรัก ต่อจากนี้ถ้าแม้ว่าจะสูงศักดิ์มีชาติตระกูลดีเพียงใด ก็ไม่ปรารถนา รำพึงรำพันจนถึงตอนนี้เป็นเวลาโพล้เพล้ บรรดาฝูงนกต่างก็กลับเข้ารัง

ระเริงร้องซ้องแซ่กรอแกรกรีด[๒๔๔] หวิวหวิวหวีดเวทนาภาษาเสียง
ที่ลูกอ่อนแม่ป้อนประอรเอียง[๒๔๕] ลางคู่เคียงเคล้าคลอเสียงซอแซ[๒๔๖]

เสียงนกร้องเซ็งแซ่ เสียงหวีดหวิวฟังแล้วน่าเวทนา บรรดานกแม่ลูกอ่อนกำลังป้อนอาหารให้ลูก นกที่เป็นคู่ผัวเมียก็ต่างเคล้าคลอกัน

เห็นคู่นกกกบุตร (แล้วสุด)* เศร้า[๒๔๗] เหมือนบุตรเราเคียงข้างไม่ห่างแห
หวนสะอื้นขืนใจอาลัยแล[๒๔๘] ได้เห็นแต่ตาบน้อยกลอยฤทัย[๒๔๙]

มองไปเห็นนกกำลังกกลูกอยู่ก็เศร้าใจ เหมือนเรากับลูกที่อยู่เคียงข้างไม่เคยห่าง คิดแล้วก็เศร้าใจ เห็นแต่หนูตาบที่ติดตามมาในครั้งนี้ด้วย

ตะวันรอนอ่อนอับพยับแสง เป็นดวงแดงดังจะพาน้ำตาไหล[๒๕๐]
ค่อยเลื่อนเลื่อนเคลื่อนคลายิ่งอาลัย[๒๕๑] โอ้จิตใจรอนรอนอ่อนกำลัง[๒๕๒]

ตะวันเริ่มอ่อนแสงลง สีของดวงตะวันเริ่มเป็นสีแดง ชวนให้รู้สึกเศร้าใจน้ำตาไหล ดวงตะวันค่อยๆ เคลื่อนเลื่อนลง ใจก็ยิ่งอาวรณ์เหมือนใจที่ค่อยๆ อ่อนกำลังลง

---

[๒๔๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “บ้านงเริงร้องซ้องแซ่กรอแกรกรีด”
[๒๔๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “ลูกอ่อนแอแม่ป้อนชะอ้อนเอียง”
[๒๔๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “บ้างคู่เคียงเคล้าคลอเสียงซอแซ”
* ความในวงเล็บ น่าจะคัดตก เพิ่มตามฉบับพิมพ์
[๒๔๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “เอ็นดูนกกกบุตรแล้วสุดเศร้า”
[๒๔๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “หวนสะอื้นฝืนใจอาลัยแล”
[๒๔๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “ได้เห็นแต่ตาบน้อยละห้อยใจ”
[๒๕๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “ดูดวงแดงดังจะพาน้ำตาไหล”
[๒๕๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “ยังรอรั้งสั่งฟ้าด้วยอาลัย”
[๒๕๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “ค่อยไรไรเรืองลับวับวิญญา” และมีความต่างต่อไปดังนี้

“พระจันทร์จรจำรูญข้างบูรพทิศ กระต่ายติดแต้มสว่างกลางเวหา
โอ้กระต่ายหมายจันทร์ถึงชั้นฟ้า เทวดายังช่วยรับประคับประคอง
มนุษย์หรือถือดีว่ามีศักดิ์ มิรับรักเริดร้างให้หมางหมอง
ไม่เหมือนเดือนเหมือนกระต่ายเสียดายน้อง จึงขัดข้องขัดขวางทุกอย่างไป”

พระสุริยงทรงฟ้าเจ้าข้าเอ๋ย จะล่วงเลยลดเลี้ยวยังเหลียวหลัง
เจ้าเด็ดดับลับพี่สิ้นชีวัง หรือไม่สั่งสุนทราให้อาวรณ์

โอ้พระอาทิตย์ที่สถิตบนท้องฟ้า แม้จะลาลับก็ยังคงเหลียวดูขอบฟ้า แต่เจ้าลาลับพี่ไปด้วยความตายแล้วกลับไม่ได้เหลียวมาสั่งเสีย ทำให้พี่โหยหาเจ้ายิ่งนัก

พระจันทร์แจ่มแย้มรับก็กลับช่วง ได้ดูดวงเด่นจำรัสประภัสสร
เจ้าล่วงลับกลับชาติเหมือนขาดรอน ไม่กลับจรคืนมาให้อาลัย

เวลานี้พระจันทร์ค่อยๆ ขึ้นจากขอบฟ้า มองดูเด่นงามสว่างไสว ยิ่งทำให้หวนคิดถึงเจ้าที่ล่วงลับตัดรอนกันไปก่อน ไม่มีทางที่จะหวนกลับคืนมา ชวนให้พี่แสนอาลัย

ลมรำเพยเชยเฉื่อยมาเรื่อยริ้ว[๒๕๓] หนาวดอกงิ้วงิ้วออกดอกไสว
เกสรงิ้วปลิวฟ้ามายาใจ ให้ทราบในทรวงช้ำสู้กล้ำกลืน

ลมแผ่วเบาค่อยๆ พัดมากระทบดอกงิ้วริมคลองที่ออกดอกไสว พลันเกสรงิ้วก็ปลิวมากระทบ ยิ่งทำให้ในหัวอกสุดช้ำสุดกล้ำกลืน

อธิบายศัพท์

รำเพย หมายถึง ก. พัดอ่อนๆ เรื่อยๆ มักพากลิ่นหอมของดอกไม้มาด้วย (ใช้แก่ลม) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๙๙ ดอกงิ้วป่า

[๒๕๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “น้ำค้างพรมลมเฉื่อยเรื่อยเรื่อยริ้ว”

โอ้งิ้วป่าพาหนาวเมื่อคราวยาก สุดจะฝากแฝงหน้าให้ฝ่าฝืน[๒๕๔]
แม้นงิ้วเห็นเช่นงานเมื่อวานซืน[๒๕๕] จะชูชื่นช่วยหนาวเมื่อคราวครวญ

โอ้ต้นงิ้วป่าชวนให้ยิ่งหนาวใจในคราวที่เป็นทุกข์นี้ สุดที่จะหักห้ามใจไม่ให้หวนคิดถึง หากแม้ว่าได้พบกับแม่งิ้วเหมือนเช่นวันก่อน จะช่วยให้ใจชุ่มชื่นและคลายหนาวในยามที่ทุกข์ใจเช่นนี้

โอ้ดูเดือนเหมือนได้ยลวิมลพักตร์ ไม่ลืมรักรูปงามทรามสงวน
กระจ่างแจ้งแสงจันทร์ให้รัญจวน[๒๕๖] คะนึงนวลแน่นอนอ่อนกำลัง ฯ[๒๕๗]

มองดูเดือนเหมือนได้เห็นหน้าอันงดงามของเจ้า พี่ยังไม่เคยลืมความงามของเจ้า แสงนวลสว่างของพระจันทร์ยิ่งทำให้หวนคิดถึงเนื้อนวลของเจ้ามากยิ่งขึ้น

๐ ถึงบ้านทับศาลาริมท่าน้ำ[๒๕๘] มีโรง* ฝากสร้างแต่ปางหลัง[๒๕๙]
เดชะคำทำคุณการุณัง เป็นที่ตั้งศาสนาให้ถาวร[๒๖๐]

ผ่านมาถึงบ้านทับศาลา (ธรรมศาลา) อยู่ริมท่าน้ำ มีโรงฟากหรือเรือนไม้ไผ่ที่สร้างมาตั้งแต่ครั้งก่อน ด้วยอานุภาพของคุณที่พี่ทำสำเร็จนี้เป็นคำอธิษฐาน ณ โรงธรรมนี้

อธิบายศัพท์

ฝาก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำ *ฟาก* หมายถึง น. ลำไม้ไผ่เป็นต้นที่ผ่าแล้วสับให้แตกออกเป็นอันเล็กๆ แต่ไม่ขาดจากกัน แล้วแบคว่ำออกเป็นแผ่น โดยมากใช้ปูเป็นพื้นเรือน เรียกว่า ฟากสับ, ส่วนที่ทำเป็นซี่แล้วใช้หวายหรือเถาวัลย์ถักให้ติดกันเป็นผืน เรียกว่า ฟากซี่ หรือ ซี่ฟาก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

---

[๒๕๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “สุดจะฝากแฝงหน้าไม่ฝ่าฝืน”
[๒๕๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “แม้นงิ้วเป็นเช่นงานเมื่อวานซืน”
[๒๕๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “กระจ่างแจ้งแสงจันทร์ยิ่งรัญจวน”
[๒๕๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “คะนึงนวลนิ่งนอนอ่อนกำลัง”
[๒๕๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “ถึงบ้านธรรมศาลาริมท่าน้ำ”
* คัดตกหนึ่งคำ อาจเป็น “ธรรม” หรือ “ทำ” ก็ได้
[๒๕๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “มีโรงธรรมภาคสร้างแต่ปางหลัง”
[๒๖๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “เป็นที่ตั้งวาสนาให้ถาวร”

ภาพประกอบที่ ๑๐๐ โบราณสถานภายในวัดธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๑๐๑ คลองธรรมศาลา ตั้งอยู่บริเวณวัดธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม

ขอสมหวังดังสวาทอย่าคลาดเคลื่อน ให้ได้เหมือนหมายรักในอักษร
หนังสือไทยได้ธิษฐานสารสุนทร[๒๖๑] ให้ถาวรเพิ่มรักในหลักโลม[๒๖๒]

ขอให้ความรักมั่นคงไม่คลาดเคลื่อน ให้ได้เหมือนกับที่เขียนไว้ในหนังสือที่เป็นหนังสืออธิษฐานถ้อยคำให้ความรักเพิ่มพูนถาวรมั่นคง

---

[๒๖๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “หนังสือไทยอธิษฐานสารสุนทร”

[๒๖๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “จงถาพรเพิ่มรักเป็นหลักโลม”

โอ้เย็นฉ่ำน้ำค้างลงพร่างพร้อย ให้ละห้อยหวนเห็นเหมือนเช่นโฉม
พอมืดมนฝนพยัพอับโพยม ทรวงจะโทรมเสียเพราะรักที่หนักทรวง ฯ

เวลานี้เป็นเวลาที่น้ำค้างลงจนเริ่มหนาวเย็น ให้ความรู้สึกหวนไห้อาลัยถึงเจ้าอันเป็นที่รัก ครั้นเมื่อฟ้ามืดดำเพราะพายุฝน อกพี่ยิ่งช้ำด้วยความรักที่หนักอกนั่นเอง

๐ ถึงถิ่นฐานร้านเพนียดเป็นเนินสูง ที่จับฝูงช้างโขลงเข้าโรงหลวง
เหตุนางช้างช้างต่อไปล่อลวง[๒๖๓] พลายทั้งปวงจึงถูกมาผูกโยง

ถึงบริเวณที่มีโรงร้านเป็นเพนียดอยู่บนเนินสูง เป็นสถานที่สำหรับใช้จับฝูงช้างโขลงเพื่อนำไปฝึกโรงช้างหลวง ควาญช้างได้ใช้นางช้างไปหลอกล่อช้างตัวผู้ ช้างตัวผู้จึงถูกจับมาผูกไว้ในโรงที่เพนียดแห่งนี้

ภาพประกอบที่ ๑๐๒ เพนียดคล้องช้างที่ พระนครศรีอยุธยา
ที่สันนิษฐานว่าอาจคล้ายกับเพนียดคล้องช้างที่บ้านเพนียด เมืองนครไชยศรี

โอ้อกเถื่อนเหมือนชายที่หมายมาด[๒๖๔] แสนสวาทหวังงามมาตามโขลง
ต้องติดบ่วงห่วงรักชักชะโลง เสียดายโป่งป่าเขาคิดเศร้าใจ

เรื่องราวนี้ช่างเหมือนกับผู้ชายที่มีความหวังว่าจะได้ครองรักกับหญิง จึงได้ติดตามนางมา แต่สุดท้ายก็ต้องติดบ่วงแห่งความรัก แสนเสียดายป่าที่เคย อยู่คิดแล้วก็พาให้เศร้าใจ

---

[๒๖๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหตุเพราะนางช้างต่อไปล่อลวง”

[๒๖๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “โอ้อกเพื่อนเหมือนหนึ่งชายที่หมายมาด”

อธิบายศัพท์

ชโลง หมายถึง ก. พยุงไว้ไม่ให้เซ, จรรโลง, จูง เช่น ให้เป็นหลักชโลงจิต (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เข้าจอดท่าหน้าเนินเพนียดช้าง มีโรงร้างไร่นาขึ้นอาศัย[๒๖๕]
พอประทังบังฝนใต้ต้นไทร พวกผู้ใหญ่หยุดหย่อนเขานอนเรือ

แล้วจึงเข้าจอดเรือที่ท่าน้ำหน้าเนินเพนียดช้าง ได้ไปอาศัยโรงนาหลบฝน บ้างไปอาศัยต้นไทรหลบฝน ส่วนพวกผู้ใหญ่นอนพักอยู่ในเรือ

ภาพประกอบที่ ๑๐๓ ศาลเพนียด สันนิษฐานว่าเป็นเสาเพนียดต้นแรก
ตั้งอยู่ตำบลท่าพระยา จังหวัดนครปฐม

แต่ลูกเล็กเด็กอ่อนนอนชั้นล่าง น้ำค้างพร่างพรมพราวให้หนาวเหลือ
โอ้รินรินกลิ่นเกสรขจรเจือ เหมือนนอนเนื้อแนบชิดสนิทใน[๒๖๖]

ส่วนเด็กๆ นอนกันอยู่ในท้องเรือง ลมพัดน้ำค้างมาพรมทำให้รู้สึกหนาว ขณะเดียวกันได้กลิ่นอ่อนๆ ของดอกขจรชวนให้คิดถึงคราวที่ได้นอนแนบเนื้อกับน้อง

หนาวน้ำค้างพร่างพรมจะห่มผ้า พออุ่นอารมณ์ระงับได้หลับใหล[๒๖๗]
ถึงลมว่าวหนาวยิ่งจะผิงไฟ แต่หนาวใจจากเจ้าให้เศร้าซึม

---

[๒๖๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “มีโรงร้างไร้ฝาเข้าอาศัย”
[๒๖๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “เหมือนกลิ่นเนื้อแนบชิดสนิทใน”
[๒๖๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “พออุ่นอารมณ์ระงับให้หลับใหล”

เวลานี้หนาวน้ำค้างที่พรมลงมาจึงต้องห่มผ้าให้ร่างกายอุ่นเพื่อจะได้นอนหลับได้ แม้ว่าลมว่าวหนาวก็แก้ได้ด้วยการผิงไฟ แต่ความหนาวที่จากน้องมาไกลแก้ไม่ได้เลย เพราะทำให้จิตใจพี่โศกเศร้า

สงัดเงียบเยียบเย็นทุกเส้นหญ้า แต่สัตว์ป่าปีบร้องก้องกระหึ่ม
ไม่เห็นหนต้นไม้พระไทรครึ้ม เสียงงึมงึมเงาไม้พระไทรคะนอง

รอบตัวพี่ตอนนี้ก็เงียบสงัดไปตลอดจนเส้นหญ้า มีแต่สัตว์ป่าที่กระหึ่มร้อง มองไปก็แทบจะไม่เห็นทางเพราะมีแต่ต้นไทรปกคลุม ซ้ำยังมีเสียงงึมๆ ในเงาไม้คล้ายกับพระไทรกำลังคึกคะนอง

ทั้งเป็ดผีปี่แก้วแว่วแว่วหวีด จังหรีดกรีดกริ่งเกรียวเสียวสยอง[๒๖๘]
เสียงหริ่งหริ่งกิ่งไม้พระไทรทอง[๒๖๙] แม่หม้ายลองไนเพราะเสนาะใน

ทั้งยังมีเป็ดผี (ตั๊กแตนชนิดหนึ่ง) งูปี่แก้ว ต่างพากันส่งเสียงร้องแว่วๆ หวีด มีจิ้งหรีดกรีดร้องพาให้สยองพองขน เสียงหริ่งที่เกาะอยู่ตามกิ่งของต้นไทร และยังมีเสียงของแม่หม้ายลองไน (จักจั่นขนาดใหญ่) ส่งเสียงร้องอยู่

อธิบายศัพท์

เป็ดผี หมายถึง น. ตั๊กแตนหนวดยาวหลายชนิดหลายสกุล ในวงศ์ Tettigoniidae ทำเสียงดังหวีดหวิวในเวลากลางคืนโดยใช้ปีกเสียดสีกัน มีทั้งชนิดที่มีปีกยาวคลุมลำตัว ลักษณะปีกเหมือนใบไม้เมื่อเกาะเหมือนเอาใบไม้ ๒ ใบมาประกบกัน เช่น ชนิด Holochlora siamensis Karny และชนิดปีกสั้น เช่น ชนิด Eleandrus titan Karny (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ปี่แก้ว หมายถึง น. งูขนาดเล็กถึงขนาดกลางหลายชนิด ในสกุล Oligodon วงศ์ Colubridae หัวหลิมเล็ก คอโต หางสั้น แต่ละชนิดมีสีสันและลวดลายต่างกัน อาศัยอยู่ตามซอกหินซอกดิน หากินตามพื้นดิน กินไข่นก ไข่สัตว์เลื้อยคลาน แมลง หนู สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก ไม่ขึ้นต้นไม้ ทำเสียงขู่ได้ มีหลายชนิด เช่น ปี่แก้วใหญ่ [O. joynsoni (Smith)] ปี่แก้วลายกระหรืองอดด่าง [O. cinereus (Günther)] ไม่มีพิษ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

แม่ม่ายลองไน หมายถึง น. จักจั่นขนาดใหญ่ที่มีแถบสีดำ ขาว เหลือง หรือส้มพาดขวางเด่นตามลำตัวและปีก เฉพาะเพศผู้มีอวัยวะทำเสียงบริเวณด้านล่างของส่วนท้อง เสียงนั้นก้องได้ยินไปไกล มีหลายชนิด ชนิดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย คือ ชนิด Tosena melanoptera (White) ในวงศ์

---

[๒๖๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “จังหรีดกรีดกรีดเกรียวเสียวสยอง”

[๒๖๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “เสียงหริ่งหริ่งกิ่งไทรเรไรร้อง”

Cicadidae เมื่อหุบปีกวัดจากหัวถึงปลายปีกยาว ๙ - ๑๐ เซนติเมตร, ลองไน ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๐๔ แมลงเป็ดผี

ภาพประกอบที่ ๑๐๕ งูปี่แก้วลายแต้ม

ภาพประกอบที่ ๑๐๖ แม่ม่ายลองไน

สงสารแต่แม่หม้ายสายสวาท นอนอนาถหนาวน่าน้ำตาไหล
อ่านหนังสือหรือว่าน้องจ๋าลองไน[๒๗๐] เสียดายใจจางจืดไม่ยืดยาว

สงสารแต่แม่ม่ายที่เป็นคนรัก ตอนนี้ก็คงนอนหนาวน้ำตาไหล ไม่รู้ว่าเวลานี้จะอ่านหนังสือหรือทำสิ่งใด เสียดายที่ความรักเราไม่ยืดยาวจืดจางไปเสียก่อน

แม้นยอมใจให้สัตย์จะนัดน้อง ไปร่วมห้องหายหม้ายทั้งหายหนาว
นี่หลงเพื่อนเหมือนเคี้ยวข้าวเหนียวลาว ลืมข้าวเจ้าเจ้าประคุณที่คุ้นเคย

หากครั้งนั้นเราตกลงใจกันมั่นหมายจะนัดไปร่วมเรียงเคียงหมอนให้น้องได้คลายหนาว แต่น้องก็กลับไปมีชายคนใหม่ เหมือนกับกินข้าวเหนียวแล้วลืมข้าวเจ้าที่เคยคุ้นเคยมาก่อน

โอ้คิดอื่นหมื่นแสนไม่แม้นเหมือน ที่ร่วมเรือนร่วมเตียงเคียงเขนย
สงัดเสียงเที่ยงคืนได้ชื่นเชย[๒๗๑] เมื่อไรเลยจะได้คืนมาชื่นใจ[๒๗๒]

เรื่องราวหมื่นแสนเรื่องที่เกิดขึ้นมาก็ไม่มีสุขเท่ากับการได้ร่วมเรียงเคียงหมอนกับน้อง ความเงียบยามเที่ยงคืนพาให้คิดอยากที่จะได้ไปชื่นชมน้อง แต่ไม่รู้เมื่อใดที่จะกลับมาให้ชื่นใจอีกครั้ง

จนเดือนลับกลับฝันว่าขวัญอ่อน[๒๗๓] แอบฉะอ้อนนอนชิดพิสมัย[๒๗๔]
ที่เคย(เห็น) * เช่นเคยเชยฉันใด จนชั้นไฝที่ริมปากไม่อยากเฟือน

---

[๒๗๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “อ่านหนังสือหรือว่าน้องจะลองไน”
[๒๗๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “สงัดเสียงเที่ยงคืนเคยชื่นเชย”
[๒๗๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “เมื่อไรเลยจะคืนมาชื่นใจ”
[๒๗๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “จวนจะหลับกลับฝันว่าขวัญอ่อน”
[๒๗๔] ฉบับพิมพ์ ว่า “แนบฉะอ้อนอุ่นจิตพิสมัย”

เมื่อยามที่พระจันทร์ลับไป หลับฝันว่าน้องได้มาอิงแอบแนบชิดกับพี่เหมือนในอดีต พี่ยังจดจำได้แม้ไฝที่ริมฝีปากก็ไม่อาจลืมเลือน

พอฟื้นกายหายรูปให้งูบง่วง สลดทรวงเสียใจใครจะเหมือน[๒๗๕]
ยังมิคุ้นอุ่นจิตทำบิดเบือน[๒๗๖] มาเป็นเพื่อนทุกข์ยากที่จากจร[๒๗๗]

เมื่อตื่นขึ้นมาภาพของเจ้าได้หายไป พี่รู้สึกแสนโศกเศร้าใจไม่มีใครเทียบได้ และไม่มีอะไรที่จะมาทำให้อุ่นใจเป็นเครื่องคลายทุกข์ที่เนื่องมาจากการจากเจ้ามาในคราวนี้

ยังเหลือแต่แพรสีที่พี่ห่ม ขึ้นประธมจะถวายให้สายสมร
แม่โฉมงามตามมาจะพาจร[๒๗๘] เชิญขวัญอ่อนขึ้นไปชมประธมทอง[๒๗๙]

มีแต่ผ้าแพรสีของน้องที่ใช้ห่มคลายหนาว และเมื่อขึ้นพระปฐมเจดีย์จะนำไปถวายเพื่ออุทิศกุศลแก่น้อง หากแม้ว่าเจ้ามากับพี่ พี่จะได้พาเจ้าไปชมพระปฐมเจดีย์ด้วยกัน

โอ้ยามสามยามจากเคยฝากรัก ได้ฟูมฟักแฝงเฝ้าเป็นเจ้าของ
มาสูญขาดวาสนาน้ำตานอง มิได้น้องแนบเชยเหมือนเคยเคียง

ขณะนี้ก็เป็นเวลายามสาม (๐๐.๐๐ น. - ๐๓.๐๐ น.) แล้ว เป็นเวลาที่พี่เคยฝากรักทะนุถนอมอิงแอบเป็นของเจ้า บัดนี้เราสิ้นวาสนาต่อกันทำให้พี่น้ำตานอง เพราะไม่ได้นอนแนบชิดชมเชยน้องเหมือนเคย

ยิ่งครวญคร่ำกำสรดระทดเศร้า[๒๘๐] ทั้งดุเหว่า....* ประสานเสียง[๒๘๑]
โกกิลากาแกแซ่สำเนียง สนั่นเพียงพิณพาทย์ฆาตประโคม[๒๘๒]

เหตุนั้นทำให้พี่ยิ่งคร่ำครวญเสียใจ ซ้ำนกดุเหว่ากับนกกายังส่งเสียงประสานกันดังสนั่น คล้ายกับเสียงประโคมพิณ

---

* น่าจะคัดตก เติมตามฉบับพิมพ์

[๒๗๕] ฉบับพิมพ์ ว่า “กำสรดทรวงเสียใจใครจะเหมือน”

[๒๗๖] ฉบับพิมพ์ ว่า “ยังมิคุ้นอุ่นจิตไม่บิดเบือน”

[๒๗๗] ฉบับพิมพ์ ว่า “มาเป็นเพื่อนทุกข์ยากเมื่อจากจร”

[๒๗๘] ฉบับพิมพ์ ว่า “แม้นโฉมงามตามมาจะพาจร”

[๒๗๙] ฉบับพิมพ์ ว่า “เมื่อขวัญอ่อนขึ้นไปชมประธมทอง”

[๒๘๐] ฉบับพิมพ์ ว่า “พอรุ่งรางวางเวงเสียงเครงครื้น”

* ต้นฉบับเลือน อ่านไม่ได้

[๒๘๑] ฉบับพิมพ์ ว่า “ปักษาตื่นต่างเรียกกันเพรียกเสียง”

[๒๘๒] ฉบับพิมพ์ ว่า “สนั่นเพียงพิณพาทย์ระนาดประโคม”

อธิบายศัพท์

โกกิลา หมายถึง น. นกดุเหว่า เช่น โกกิลาหรือจะฝ่าเข้าฝูงหงส์ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

กระหึ่มหึ่งผึ้งบินกินเกสร ทรวงสะท้อนเหมือนเคยได้เชยโฉม[๒๘๓]
น้ำค้างชะประเปรยเชยชะโลม[*] พื้นโพยมแย้มสว่างกระจ่างตา

ทั้งเสียงหึ่งหึ่งดังกระหึ่มของผึ้งที่กำลังกินเกสรดอกไม้ ยิ่งทำให้ใจนึกถึงไปเมื่อครั้งเคยเชยชมโฉมน้อง พลันน้ำค้างประพรมชโลมร่าง ท้องฟ้ายามเช้าสดใสสว่างกระจ่างตา

๓) บันทึกการเดินทางวันที่ ๓

(ระยะทางนครไชยศรี - พระปฐมเจดีย์)

เสพย์อาหารหวานคาวแต่เช้าชื่น ยังรวยรื่นรินรินกลิ่นบุปผา
กับพวกพ้องสองบุตรสุดศรัทธา ขึ้นเดินป่าไปตามทางเพียงวางเวง

กินอาหารทั้งคาวหวานด้วยความสดชื่น เพราะได้กลิ่นดอกไม้อ่อนๆ ที่โชยมา เมื่อกินเสร็จชวนลูกชายทั้งสองคนเดินไปตามป่ารู้สึกวังเวง

กระเหว่าหวานขานเสียงสำเนียงเสนาะ ค้อนทองเคาะค้อนทองเสียงป๋องเป๋ง
เห็นรอยเสือเนื้อตื่นอยู่ครืนเครง ให้กริ่งเกรงโห่ฉาวเสียงกราวเกรียว

ระหว่างทางได้ยินเสียงนกกาเหว่าเสียงหวานขับขานอย่างไพเราะ และได้ยินเสียงนกค้อนทองกำลังเคาะฆ้อนดังป๋องเป๋ง เห็นรอยเนื้อกวางที่กำลังแตกตื่นจากการหนีเสือ ชวนให้รู้สึกกลัวแล้วจึงโห่เพื่อให้เกิดเสียงดัง สัตว์จะได้หนีออกไป

---

[๒๘๓] ฉบับพิมพ์ ว่า “ทรวงภมรเหมือนพี่เคยได้เชยโฉม”

[*] ฉบับ ๒ หมดเพียงวรรคนี้ ความต่อไปถือตามฉบับพิมพ์

ภาพประกอบที่ ๑๐๗ นกกาเหว่า

ภาพประกอบที่ ๑๐๘ นกค้อนทองหรือนกตีทอง

ต้นกรวยไกรไทรสะแกแคแกรกร่าง น้ำค้างพร่างพร่างชุ่มชะอุ่มเขียว
หนทางอ้อมค้อมคดต้องลดเลี้ยว พากันเที่ยวชมเนื้อดูเสือดาว

มองเห็นต้นกรวย ต้นไกร (กร่าง) ต้นสะแก ต้นแค ต้นแกร ในระหว่างทาง ต้นไม้เหล่านี้ มีน้ำค้างประพรมดูเขียวชอุ่มไปหมด ทางเดินในป่าก็ล้วนแต่อ้อมคดเคี้ยวลดเลี้ยวไปมา พากันค่อยๆ เดิน แล้วชมสัตว์ป่า ทั้งเนื้อกวางและเสือดาว

พอแสงแดดแผดร้อนอ่อนอ่อนอุ่น กระต่ายตุ่นต่างต่างบ้างด่างขาว
สุกรป่าช้ามดเหมือนแมวคราว เวลาเช้าชักฝูงออกทุ่งนา

ครั้นเริ่มสายแสงแดดอ่อนๆ ส่องมา มองเห็นตัวกระต่าย ตัวตุ่นที่มีสีด่างบ้าง ขาวบ้าง เห็นหมูป่า ชะมดที่ดูเหมือนแมวคราว ในเวลาเช้าต่างชักชวนออกมาที่ทุ่งนากันทั้งฝูง

อธิบายศัพท์

แมวคราว หมายถึง น. แมวตัวผู้ที่แก่ รูปร่างใหญ่ หน้าตาดุน่ากลัว และมีหนวดยาว (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เด็กเด็กโดดโลดไล่กระต่างหลบ จับประจบหกล้มสมน้ำหน้า
สนุกในไพรพนัสรัถยา ทั้งบรรดาเด็กน้อยก็พลอยเพลิน ฯ

มองเห็นเด็กๆ (บุตรชายของสุนทรภู่) กระโดดไล่ กระต่ายก็หลบหกล้มกันเป็นที่สมน้ำหน้า ลูกๆ แสนที่จะสนุกกันในการเดินทางมาในป่า พลอยที่จะเพลิดเพลินไปในระหว่างทางได้

๐ ครั้นถึงวัดพระประธมบรมธาตุ สูงทายาทอยู่สันโดษบนโขดเขิน
แลทมึนทึนเทิ่งดังเชิงเทิน เป็นโขดเนินสูงเสริมเขาเพิ่มพูน

ครั้นถึงที่วัดพระปฐมเจดีย์ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ ตั้งตระหง่านอยู่บนเนินเขาสูง มองดูน่าเกรงขามเหมือนกับเชิงเทินของป้อมปราการที่เป็นโขดเนินสูงมาเสริมให้สูงขึ้นไปอีก

อธิบายศัพท์

ทายาด หมายถึง ว.ยิ่งยวด เช่น ทนทายาด (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๔)

เชิงเทิน หมายถึง น. ดินที่พูนสูงขึ้นเสมอด้านหลังกำแพงเมือง ลาดเอียงประมาณ ๔๕ องศา สำหรับไพร่พลขึ้นตรวจการณ์หรือต่อสู้ข้าศึก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ประกอบก่อย่อมุมมีซุ้มมุข บุดีบุกบรรจบถึงนภศูล
เป็นพืดแผ่นแน่นสนิททั้งอิฐปูน จนเพิ่มพูนพิสดารอยู่นานครัน

พระเจดีย์นี้ที่ฐานก็ก่อย่อมุมและมีซุ้มหน้ามุข องค์พระเจดีย์บุด้วยดีบุกจากพื้นไปถึงนภศูลเต็มองค์เจดีย์ การก่อสร้างแน่นหนาและแข็งแรง ทำให้พระเจดีย์คงอยู่มานานเท่านาน

อธิบายศัพท์

นภศูล หมายถึง น. เครื่องประดับยอดปรางค์ ทำเป็นรูปหอก มีกิ่งเป็นรูปดาบแตกสาขาออกไป ๔ ทิศ, แง่งขิง ฝักเพกา ลำภุขัน หรือ สลัดได ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๐๙ นภศูลยอดปรางค์ ปราสาทพระเทพบิดร

แล้วลดเลี้ยวเที่ยวรอบขอบข้างล่าง ล้วนรอยกวางทรายเกลื่อนไก่เถื่อนขัน
สะพรั่งต้นคนทาลดาวัลย์ ขึ้นพาดพันพงพุ่มชอุ่มใบ

จากนั้นจึงได้เดินลดเลี้ยวเที่ยวเล่นไปที่ด้านล่าง มองเห็นรอยเท้ากวางทรายอยู่กลาดเกลื่อน ทั้งยังได้ยินเสียงไก่ขัน ที่ด้านล่างเต็มไปด้วยต้นคนทาขึ้นพาดดูเป็นพุ่มเขียวชอุ่ม

อธิบายศัพท์

คนทา หมายถึง น. ชื่อไม้พุ่มชนิด Harrisonia perforate (Blanco) Merr. ในวงศ์ Simaroubaceae มักขึ้นเป็นหมู่ในป่าโปร่ง สูงได้ถึง ๘ เมตร มีหนามทั่วต้น ใบคล้ายมะขวิดแต่เขื่องกว่า ดอกสีขาว ผลกลมแป้นขนาดราวหัวแม่มือ ทุกส่วนมีรสขม ใช้ทำยาได้ กิ่งใช้ทำไม้สีฟัน, สีฟันคนทา หรือ กะลันทา ก็เรียก, พายัพเรียก จี้ หรือ หนามจี้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เห็นห้องหับลับลี้เป็นที่สงฆ์ เที่ยวธุดงค์เดินมาได้อาศัย
พลอยศรัทธาพาเพลินเจริญใจ ถึงบันไดดูโกรกชะโงกงัน

ยังมองเห็นห้องที่อยู่ไกลๆ ซึ่งเป็นที่พำนักสำหรับพระสงฆ์ธุดงค์ได้มาอาศัยอยู่ มองเห็นแล้วเกิดศรัทธาเจริญใจ เดินมาถึงบันไดแล้วขึ้นบันไดไปตามทางขึ้น

อธิบายศัพท์

โกรก หมายถึง น. ช่องลึกของเขา, โตรก ก็ว่า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

เห็นสูงสุดหยุดแลชะแง้แหงน ถึงมาดแม้นบรรลัยคงไปสวรรค์
ต่างอุตส่าห์พยายามต้องตามกัน ขึ้นถึงชั้นบนได้จิตใจมา

เดินขึ้นไปจนสุดแล้วแหงนดู พลันคิดว่าถึงขึ้นมาแล้วพลัดตกลงไปยังไงคงได้ไปสวรรค์ ต่างคนต่างก็พยายามจับกันตามขึ้นไป จนในที่สุดขึ้นมาถึงข้างบนได้ตามที่ตั้งใจเอาไว้

สงสารบุตรน้อยก็พลอยขึ้น ไม่เมื่อยมึนเหมือนผู้ใหญ่ไวหนักหนา
ประนมมือถือประทีปเทียนบูชา ตั้งวันทาทักษิณด้วยยินดี

สงสารลูกที่ตามขึ้นมาแต่กลับไม่เมื่อยเหมือนพวกผู้ใหญ่ ซ้ำยังเดินไวหนักหนา เมื่อขึ้นมาถึงแล้วก็ได้ประนมมือ ถือธูปเทียน แล้วทำประทักษิณด้วยใจยินดี

อธิบายศัพท์

ทักษิณ หรือ *ประทักษิณ* หมายถึง การเวียนขวาเพื่อให้เกิดสิริมงคล คือ เวียนจากข้างหน้าไปทางขวามือของเทวรูป สถานที่ หรือบุคคล ในบางกรณีผู้เวียนอยู่กับที่ เช่นเดียวกับเข็มนาฬิกาเวียนรอบหมุดกลางหน้าปัด (เปลื้อง ณ นคร พ.ศ. ๒๕๔๒)

ได้สามรอบชอบธรรมเป็นกำหนด กราบประณตกรประนมก้มเกศี
ถวายธูปเทียนบุปผาสุมาลี กับเทียนที่ฝากถวายนั้นหลายคน

ได้เวียนสามรอบตามประเพณีแล้วจึงมาก้มกราบพระเจดีย์อีกครั้ง พร้อมถวายดอกไม้ธูปเทียนของตนเองและเทียนที่มีผู้มาฝากมาถวายอีกหลายคน

เจ้าของคิดอธิษฐานที่บ้านแล้ว จงผ่องแผ้วผิวพักตร์ถึงมรรคผล
ให้ผาสุกทุกสมรอย่าร้อนรน ประจวบจนจะได้ตรัสด้วยศรัทธา

เจ้าของเทียนต่างได้อธิษฐานมาจากที่บ้านของตนแล้ว ขอให้ทุกท่านมีจิตใจผ่องแผ้ว สดชื่นและถึงมรรคผลพระนิพพาน ให้มีความสุขอยู่ทุกเมื่อ ไม่ร้อนรน จนได้นิพพานด้วยศรัทธาในครั้งนี้

ฉันรับฝากอยากจะใคร่ได้เป็นญาติ ทุกทุกชาติไปอย่าขาดเหมือนปรารถนา
ให้รักใคร่ไปทุกวันเห็นทันตา ไปเบื้องหน้านั้นขอให้บริบูรณ์ ฯ

ที่ฉันรับฝากมาก็เพราะจะได้ไปเป็นญาติกันในทุกๆ ชาติ สมกับความปรารถนาที่ตั้งไว้ ให้รักใคร่กลมเกลียวกันไปตลอด ทั้งในปัจจุบันและในอนาคตให้สำเร็จตลอดไป

๐ สาธุสะพระประธมบรมธาตุ จงทรงศาสนาอยู่ไม่รู้สูญ
ข้าทำบุญคุณพระช่วยอนุกูล ให้เพิ่มพูนสมประโยชน์โพธิญาณ

ข้าแต่องค์พระปฐมเจดีย์อันเป็นที่ประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุ ขอให้คุ้มครองพระพุทธศาสนาให้อยู่ไปตลอดกาล ข้าพเจ้าทำบุญกุศลช่วยส่งเสริมพระพุทธศาสนาในครั้งนี้ ขอจงเพิ่มพูนบารมีสู่พระโพธิญาณในอนาคตกาล

อธิบายศัพท์

โพธิญาณ หมายถึง น. พระปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ป.) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๕๔)

หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน
สุนทราอาลักษณ์เจ้าจักรพาล พระทรงสารศรีเศวตเกศกุญชร

ข้อหนึ่งขอฝากฝีปากจากบทประพันธ์ที่ได้ประพันธ์ขึ้นให้เลื่องลือ มีชื่อเสียงไปทุกที่และทุกสมัย เป็นผลงานของสุนทรภู่ผู้เป็นอาลักษณ์แห่งจักรวาล คือพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงมีช้างเผือกเป็นพระเกียรติยศ

อธิบายศัพท์

ทรงสารศรีเศวต หมายถึง ผู้มีช้าง (สาร) มงคล (ศรี) สีขาวเผือก (เศวต) คือ พระเจ้าแผ่นดิน

หนึ่งมนุษย์อุตริติต่างต่าง แล้วเอาอย่างเทียบทำคำอักษร
ให้ฟั่นเฟือนเหมือนเราสาปในกาพย์กลอน ต่อโอนอ่อนออกชื่อจึงลือชา

อีกหนึ่งขอให้มนุษย์ผู้นอกคอกนอกทางทั้งหลายที่จะมาลักผลงานของข้าพเจ้าไปเป็นของตน ขอให้สติฟั่นเฟือนเหมือนที่สาปไว้ ต่อเมื่อออกชื่อว่าข้าพเจ้าเป็นผู้แต่งจึงจะได้รับการยกย่อง

อนึ่งหญิงทิ้งสัตย์เราตัดขาด ถึงเนื้อน้ำธรรมชาติไม่ปรารถนา
ข้างนอกนวลส่วนข้างในใจสุดา เหมือนปลาร้าร้ายกาจอุจาดจริง

ส่วนหญิงที่ไม่รักษาคำพูดเราจะตัดขาด ต่อให้รูปงามสดใสอย่างไรจะไม่เป็นที่ปรารถนา เพราะแม้ข้างนอกจะงดงาม แต่ข้างในของหญิงนั้นเน่าเหมือนปลาร้าดูอุจาด

ถึงรูปชั่วตัวดำระกำยาก รู้รักปากรักหน้าประสาหญิง
ถึงปากแหว่งแข้งขอดไม่ทอดทิ้ง จะรักยิ่งยอดรักให้หนักครัน

ถึงแม้จะมีรูปชั่วตัวดำ ยากจน ไม่งดงาม แต่หากรู้ที่จะดูแลคำพูดและดูแลตัวเองตามประสาหญิงยังน่าชม ถึงแม้ปากจะแหว่งหรือแข้งจะคอดพี่ก็ไม่ทอดทิ้ง แต่จะรักเจ้าให้มากขึ้นไปอีก

จนแก่กกงกเงิ่นเดินไม่รอด จะสู้กอดแก้วตาจนอาสัญ
อันหญิงลิงหญิงค่างหญิงอย่างนั้น ไม่ผูกพันพิสวาสให้คลาดคลา ฯ

แม้ว่าจะแก่งกเงิ่นจนเดินไม่ไหว จะสู้อยู่กับเจ้าจนตายไปด้วยกัน แต่ผู้หญิงที่เหมือนลิงค่างอย่างนั้นขอไม่รัก ไม่ผูกพัน และจะขอให้ไม่ประสบพบเจอนางเหล่านั้น

๐ ขอเดชะพระมหาอานิสงส์ ซึ่งเราทรงศักราชพระศาสนา
เสน่ห์ไหนให้คนนั้นกรุณา เหมือนในอารมณ์รักประจักษ์ใจ

ขอเดชานุภาพแห่งมหาอานิสงส์ที่เราได้ร่วมต่ออายุพระพุทธศาสนา จงดลบันดาลให้เป็นคนมีเสน่ห์ไปที่ใดก็มีแต่คนรักคนกรุณาจนเป็นที่ประจักษ์แก่ใจ

หนึ่งน้องหญิงมิ่งมิตรพิสวาส ซึ่งสิ้นชาติชนม์ภพสบสมัย
ขอคุณพระอานิสงส์ช่วยส่งไป ถึงห้องไตรตรึงษ์สถานพิมานแมน

ส่วนน้องหญิงอันเป็นยอดรักของพี่ซึ่งได้สิ้นชีวิตไปในชาติภพนี้นั้น ก็ขอให้อานิสงส์แห่งกุศลในครั้งนี้ ส่งไปให้ถึงยังดินแดนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

อธิบายศัพท์

ไตรตรึงษ์ หมายถึง ดาวดึงส์, ตรัยตรึงศ์, ชื่อสวรรค์ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น มีพระอินทร์เป็นใหญ่ในชั้นนี้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ที่ยังอยู่คู่เคยไม่เชยอื่น จงปรากฏยศยืนกว่าหมื่นแสน
มั่งมีมิตรพิสวาสไม่ขาดแคลน ให้หายแค้นเคืองทั่วทุกตัวคน

ส่วนนางที่ยังอยู่คู่กับเราและยังไม่มีคนอื่น ขอให้มีเกียรติยศชื่อเสียงมากมาย มีมิตรสหายที่รักอยู่เนืองๆ ไม่มีเรื่องโกรธเคืองกับใครทั้งปวง

นารีใดที่ได้แต่ลักลอบ เสน่ห์มอบหมายรักเป็นพักผล
เผอิญขัดพลัดพรากเพราะยากจน แบ่งกุศลส่งสุดาทุกนารี

ส่วนหญิงใดที่เคยได้ไปแอบชอบและได้มอบความรักไว้ให้เป็นที่ประจักษ์ แต่ภายหลังพี่เกิดขัดสนยากจน ทำให้เราต้องพลัดพรากกัน ขอแบ่งกุศลนี้ส่งไปให้ถึงนางเหล่านั้นด้วย

ให้ได้คู่สู่สมภิรมย์รัก ที่สมศักดิ์สมหน้าเป็นราศี
สืบสกูลพูนสวัสดิ์ในปัฐพี ร่วมชีวีสองคนไปจนตาย

ขอให้นางเหล่านั้นได้มีคู่ที่เหมาะสม รักกันอย่างมีความสุข มีคู่ที่สมฐานะสมศักดิ์ศรี ส่งเสริมกัน มีทายาทสืบสกุลต่อไป และได้ร่วมชีวิตอยู่ด้วยกันจนวันตาย

แต่นารีขี้ปดโต้หลดหลอก ให้ออกดอกทุกวี่วันเหมือนมั่นหมาย
ทั้งลิ้นน้องสองลิ้นเพราะหมิ่นชาย เป็นแม่หม้ายเท้งเต้งวังเวงใจ

ส่วนหญิงที่พูดโป้ปดหลอกลวงขอให้มีลายดอกขึ้นตามตัว (เหมือนลายของหนังสัตว์) และขอให้มีสองลิ้นเพราะมาหมิ่นผู้ชาย และขอให้เป็นแม่หม้ายอยู่คนเดียวให้เหงาใจ

ที่จงจิตพิสวาสอย่าคลาดเคลื่อน ให้ได้เหมือนหมายมิตรพิสมัย
อย่างหมองหมางห่างเหเสน่ห์ใน ให้รักใคร่ครองกันจนวันตาย

ส่วนคนที่มีใจรักกันอย่างมั่นคงก็ขอให้สมหวังกับมิตรภาพแห่งความรักนั้น ไม่หมองหมางและลังเลในความสัมพันธ์แต่จะรักใคร่กันจนวันตาย

เป็นคู่สร้างทางกุศลจนสำเร็จ พระสรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย
ยังมิถึงซึ่งนิพานสำราญกาย จะกลับกลายเป็นไฉนอย่าไกลกัน

ให้เป็นคู่สร้างคู่สมที่ร่วมกันสร้างกุศลจนสำเร็จธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคือพระนิพพาน หากยังไม่ถึงซึ่งพระนิพพาน จะกลับกลายเกิดเป็นสิ่งใดก็ขออย่าได้ไกลกัน

แม้นเป็นไม้ให้พี่นี้เป็นนก ให้ได้กกกิ่งไม้อยู่ไพรสัณฑ์
แม้นเป็นนารีผลวิมลจันทร์ ขอให้ฉันเป็นพระยาวิชาธร

หากแม้ว่าเจ้าเกิดไปเป็นไม้ พี่นี้จะตามไปเป็นนกจะได้กกกอดกิ่งไม้อยู่ในป่านั้น หากแม้นว่าเจ้าเกิดเป็นนารีผลหรือมักกะลีผล พี่ก็จะไปเกิดเป็นวิทยาธรเพื่อไปชิงนารีผลนั้นมา

อธิบายศัพท์

นารีผล หมายถึง น. ผลของต้นมักกะลี ต้นไม้ในวรรณคดี ลักษณะคล้ายหญิงวัยรุ่น เช่น ถัดนั้นไปมีป่าไม้นารีผล แลว่าลูกไม้นั้นงามนัก ดั่งสาวอันพึงใหญ่ได้ ๑๖ ปีแล ฝูงผู้ชายได้เห็นก็มีใจรักนัก ครั้นว่าหล่นตกลง ฝูงนกกลุ้มกินดั่งหมีกินผึ้ง (ไตรภูมิ) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

วิทยาธร หรือ *พิทยาธร* หมายถึง น. อมนุษย์พวกหนึ่ง มีฐานะต่ำกว่าเทวดา เชื่อว่ามีวิชากายสิทธิ์สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ อยู่ในภูเขาหิมาลัย มีหน้าที่ปฏิบัติพระศิวะ (ส. วิทฺยาธร) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๑๐ พิทยาธรอุ้มนารีผลไปเชยชม
จิตรกรรมฝาผนังวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดสระบุรี

แม้นเป็นบัวตัวพี่เป็นแมงภู่ ได้ชื่นชูสู่สมชมเกสร
เป็นวารีพี่หวังเป็นมังกร ได้เชยช้อนชมชเลทุกเวลา

หากแม้เจ้าไปเกิดเป็นดอกบัว ตัวพี่ก็จะไปเกิดเป็นแมลงภู่เพื่อจะได้เชยชมเกสรของดอกบัว หากแม้นเจ้าเกิดเป็นน้ำ พี่ก็หวังจะเกิดเป็นมังกรเพื่อจะได้ใกล้ชิดกับน้ำทุกช่วงเวลา

แม้นเป็นถ้ำน้ำใจใคร่เป็นหงส์ จะได้ลงสิงสู่ในคูหา
แม้นเนื้อเย็นเป็นเทพธิดา พี่ขออาศัยเสน่ห์เป็นเทวัญ

หากแม้นน้องเกิดเป็นถ้ำ พี่ก็จะเกิดตามไปเป็นหงส์จะได้เข้าไปสิงสู่อยู่ในถ้ำ แต่แม้นว่าเจ้าไปเกิดเป็นเทพธิดาตัวพี่นี้ก็จะอาสาไปเกิดเป็นเทวดาเพื่อคู่กัน

กว่าจะถึงซึ่งมหาศิวาโมกข์ เป็นสิ้นโศกสิ้นสุดมนุษย์สวรรค์
เสวยสวัสดิ์ชัชวาลนานอนันต์ เหลือจะนับกัปกัลป์พุทธันดร

กว่าจะไปถึงในชาติที่จะได้สำเร็จพระนิพพานอันเป็นภาวะของการสิ้นทุกข์โศก สิ้นการเกิดในชาติภพมนุษย์ และภพสวรรค์ กว่าจะได้ไปเสวยความสุขสวัสดิ์อันเป็นพ้นประมาณนั้นก็เหลืออีกหลายชาติ หลายกัป หลายกัลป์ หลายพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าอีกหลายพระองค์

อธิบายศัพท์

ศิวโมกข์ หมายถึง น. พระนิพพาน. (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

กัป หมายถึง น. อายุของโลกตั้งแต่เมื่อพระพรหมสร้างเสร็จจนถึงเวลาที่ไฟประลัยกัลป์มาล้างโลก, บางทีใช้เข้าคู่กับคำ กัลป์ เช่น ชั่วกัปชั่วกัลป์ นานนับกัปกัลป์พุทธันดร (ป. กปฺป; ส. กลฺป). (ดู กัลป-, กัลป์) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

กัลป์ หมายถึง น. กัป, อายุของโลกตั้งแต่เมื่อพระพรหมสร้างเสร็จจนถึงเวลาที่ไฟประลัยกัลป์มาล้างโลก ซึ่งได้แก่ช่วงเวลากลางวัน วันหนึ่งของพระพรหม คือ ๑,๐๐๐ มหายุค (เท่ากับ ๔,๓๒๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์) เมื่อสิ้นกัลป์ พระอิศวรจะล้างโลกด้วยไฟประลัยกัลป์ โลกจะไร้สิ่งมีชีวิตและอยู่ในความมืดมนจนถึงรุ่งเช้าของวันใหม่ แล้วพระพรหมก็จะสร้างโลกเป็นการขึ้นต้นกัลป์ใหม่ โลกจะถูกสร้างและถูกทำลายเช่นนี้สลับกันตลอดอายุของพระพรหม ทั้งนี้ตามคติของพราหมณ์, บางทีใช้เข้าคู่กับคำ กัป เช่น ชั่วกัปชั่วกัลป์ นานนับกัปกัลป์พุทธันดร (ส.; ป. กปฺป) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

พุทธันดร หมายถึง น. ช่วงเวลาที่โลกว่างพระพุทธศาสนา คือ ช่วงเวลาที่ศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งสูญสิ้นแล้ว และพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่ยังไม่อุบัติ (ป. พุทฺธนฺตร) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

โอ้คิดไปใจหายเสียดายนัก ที่เคยรักเคยเคียงเคยเรียงหมอน
มาวายวางกลางชาติถึงขาดรอน ให้ทุกข์ร้อนรนร่ำระกำตรอม

ยิ่งคิดไปก็ยิ่งใจหายแสนเสียดาย เราเคยรักเคยเคียงคู่นอนเรียงหมอนกัน แต่กลับมาจากกันไปในท่ามกลางชีวิตนี้ ทำให้เกิดความทุกข์ร้อนรนแสนช้ำระกำใจ

ยังเหลือแต่แพรชมพูของคู่ชื่น ทุกค่ำคืนเคยชมได้ห่มหอม
พี่ย้อมเหลืองเปลื้องปลดสู้อดออม เอาคลุมห้อมหุ้มห่มประธมทอง

ยังเหลือแต่แพรชมพูของเจ้าที่พี่ได้นำติดตัวมาห่มมาชื่นชมทุกค่ำคืน ครั้งนี้พี่ได้นำไปย้อมเป็นสีเหลืองเพื่อนำไปห่มองค์พระปฐมเจดีย์

กับแหวนนางต่างหน้าบูชาพระ สาธุสะถึงเขาผู้เจ้าของ
ได้บรรจงทรงเครื่องให้เรืองรอง เหมือนรูปทองธรรมชาติสะอาดตา ฯ

พร้อมแหวนที่เอาไว้ดูต่างหน้าก็ถวายเป็นพุทธบูชา ขอให้ผลบุญส่งไปถึงผู้ที่เป็นเจ้าของ ได้บรรจงถวายเครื่องทรงเหล่านี้เพื่อประดับพระเจดีย์ให้เป็นสีทองอร่ามตา

๐ แล้วกราบลาพระประธมบรมธาตุ เลียบลีลาศแลพินิจทุกทิศา
เห็นไรไรไกลสุดอยุธยา ด้วยสุธาถมสูงที่กรุงไกร

เสร็จแล้วจึงได้กราบลาองค์พระปฐมเจดีย์แล้วเดินเลียบชมมาตลอดทาง มองเห็นกรุงศรีอยุธยาอยู่ไกลๆ ด้วยเพราะดินที่ถมมาสูง จึงทำให้มองเห็นไปถึงกรุงศรีอยุธยา

ที่อื่นเตี้ยเรี่ยราบดังปราบเรี่ยม ด้วยยืนเยี่ยมสูงกว่าพฤกษาไสว
โอ้เวียงวังยังเขม้นเห็นไรไร แต่สายใจพี่เขม้นไม่เห็นทรง

ที่อื่นจึงดูเตี้ยเพราะว่าเนินที่เป็นที่ตั้งของพระปฐมเจดีย์นี้สูงกว่าต้นไม้ใดๆ ซ้ำยังมองไปเห็นวังอยู่ไกลลิบๆ แต่พี่กลับมองไม่เห็นเจ้าเลย

ยิ่งเสียวเสียวเหลียวย้ายทั้งซ้ายขวา ล้วนทุ่งนาเนินไม้ไพรระหง
ภูเขาเคียงเรียงรอบเป็นขอบวง ในแดนดงดูสล้างล้วนยางยูง

ยิ่งมองก็ยิ่งรู้สึกหวาดเสียวเพราะมองเหลียวไปทั้งซ้ายขวาก็ล้วนแต่เห็นทุ่งนากับต้นไม้เต็มไปหมด มองเห็นภูเขาเคียงเรียงรายเป็นขอบฟ้า มองลงมาก็เห็นป่าทั้งต้นยางต้นยูงเต็มไปหมด

ที่ทุ่งโถงโรงเรือนดูเหมือนเขียน เห็นช้างเจียนจะเท่าหมูด้วยอยู่สูง
เขาต้อนควายหวายผูกจมูกจูง เป็นฝูงฝูงไรไรทุกไร่นา

มองลงมาเห็นทุ่งโล่ง เห็นโรงเรือน เหมือนกับภาพที่วาดเขียน เห็นช้างตัวเท่าหมู มองเห็นเขาต้อนควายเอาหวายผูกจมูกต้อนเป็นฝูงลิบๆ ตามไร่นา

ในอากาศดาษดูล้วนหมู่นก บ้างเวียนวกวนร่อนว่อนเวหา
เห็นนกไม้ไพรวันอรัญวา สะอื้นอาลัยเหลียวด้วยเปลี่ยวใจ

มองไปในอากาศก็เต็มไปด้วยหมู่นกที่บินว่อนเต็มท้องฟ้า บางส่วนก็ไปเกาะบนต้นไม้ในป่า มองแล้วก็ให้รู้สึกเศร้าเปล่าเปลี่ยวหัวใจ

บนประธมลมเฉื่อยเรื่อยเรื่อยรื่น กระพือผืนผ้าปลิวหวิวหวิวไหว
เสียงฮือฮือรื้อร่ำยังค่ำไป อนาถใจจนสะอื้นกลืนน้ำตา

ที่บนพระปฐมเจดีย์นี้มีลมพัดเรื่อยๆ เฉื่อยฉิว ทำให้ผ้าที่ห่มพระปฐมเจดีย์กระพือปลิวเป็นพลิ้วไหว เกิดเสียงฮือๆ ดังอยู่ร่ำไป ยิ่งรู้สึกอนาถและเศร้าใจจนมีน้ำตา

เห็นไรไรไม้งิ้วละลิ่วเมฆ ดังฉัตรเฉกชื่นชุ่มพุ่มพฤกษา
สูงสันโดษโสดสุดจึงครุฑา เธอแอบอาศัยสถานพิมานงิ้ว

มองเห็นต้นงิ้วอยู่ไรๆ สูงเทียมเมฆ ต้นไม้เป็นพุ่มเหมือนกับฉัตรที่ปกคลุมพื้นที่นี้ให้ชุ่มฉ่ำ ต้นงิ้วดูสูงโปร่งมากจนพญาครุฑแอบมาอาศัยทำเป็นวิมานงิ้ว

อธิบายศัพท์

ฉัตรเฉก สันนิษฐานว่ามาจาก *เฉกฉัตร* ในความหมายว่า เศวต หรือ เศวตฉัตร คือ ฉัตรขาว *งิ้ว* ในภาษาบาลี คือ *สิมพลีหรือฉิมพลี* ซึ่งพ้องกับวิมานของพญาครุฑ คือ วิมานฉิมพลี

เห็นไม้งามนามไม้อาลัยมิตร รำคาญคิดเขินขวยระหวยหิว
ฉิมพลีปลีอ่อนเกสรปลิว มาริ้วริ้วรื่นรื่นชื่นชื่นใจ ฯ

เมื่อเห็นไม้งามนามว่างิ้วก็ชวนให้นึกถึงแม่งิ้ว ยิ่งคิดก็ยิ่งรำคาญใจชวนให้โหยไห้ถึงนาง เกสรของดอกงิ้ว (ฉิมพลี) ก็ปลิวพัดมาพาให้มีกลิ่นอ่อนๆ หอมรื่นทำให้ชื่นใจ

๐ โอ้ยามจนอ้นอั้นกระสันสวาท คิดถึงญาติดังจะพาน้ำตาไหล
แกล้งแลเลยเชยชมพนมไพร พระปรางค์ใหญ่เยี่ยมฟ้าสุธาธาร

โอ้ยามนี้แสนขัดสนก็รู้สึกอัดอั้นหัวอก ชวนให้คิดถึงบรรดาญาติมิตรและน้ำตาก็จะไหล จึงแกล้งเดินชมป่าเขาลำเนาไพร ชมพระเจดีย์ใหญ่ที่สูงเยี่ยมเทียมฟ้า

ที่ริมรอบขอบคันข้างชั้นล่าง เอาอิฐขว้างดูทุกคนไม่พ้นฐาน
แลข้างบนคนข้างล่างที่กลางลาน สุดประมาณหมายหน้านัยน์ตาลาย

ที่ริมรอบขอบชั้นล่างของพระเจดีย์มีฐานกว้างมาก แม้จะขว้างอิฐไปอย่างไรก็ไม่พ้นฐาน คนข้างบนมองลงมาดูคนข้างล่างก็ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นใคร

แล้วลาพระจะลงดูตรงโกรก สูงชะโงกเงื้อมไม้จิตใจหาย
เมื่อขึ้นนั้นขั้นกระไดขึ้นง่ายดาย จะลงเห็นเป็นว่าหงายวุ่นวายใจ

แล้วจึงกราบลาพระเจดีย์ เมื่อจะลงจึงก้มมองดูเหวที่สูงเทียมยอดไม้ก็ใจหาย เมื่อเวลาขึ้นนั้นดูง่ายแต่เมื่อเวลาจะลงก็ดูน่ากลัววุ่นวายใจนัก

ต้องผินผันหันหลังลงทั้งสิ้น ถึงแผ่นดินยินดีจะมีไหน
เที่ยวชมวัดทัศนาศาลาลัย ต้นโพไทรสูงสูงทั้งยูงยาง

ขาลงต้องหันหลังลงกันทั้งหมด ครั้นถึงพื้นดินแล้วก็ดีใจเพราะรอดชีวิต จากนั้นได้เที่ยวชมวัดและศาลาด้านล่าง ที่ต้นไม้ต่างๆ ทั้งต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นยูง ต้นยาง ล้วนแต่สูงทั้งนั้น

ดูเย็นชื่นรื่นร่มพนมมาศ มะตูมตาดต้นเอื้องมะเฟืองฝาง
นมสวรรค์ลั่นทมต้นนมนาง มีต่างต่างตันอกตกตะลึง

มองเห็นแล้วสดชื่น ซ้ำยังได้ร่มจากพระเจดีย์ มีต้นมะตูม ต้นมะตาด ต้นเอื้อง ต้นมะเฟือง ต้นฝาง ต้นนมสวรรค์ ต้นลั่นทม และต้นนมนาง มีต้นไม้ต่างๆ มองดูน่าประหลาดใจ

อธิบายศัพท์

พนมมาศ แปลว่า ภูเขาทอง ในที่นี้ หมายถึง องค์พระปฐมเจดีย์

นมสวรรค์ฉันดูสู้ไม่ได้ เหมือนเตือนใจให้นึกรำลึกถึง
เห็นเล็บนางหมางเมินเดินรำพึง ชมกระทึงดอกดวงพวงพะยอม

ต้นนมสวรรค์พี่ดูไม่ได้เพราะดูแล้วก็เตือนใจให้นึกถึงน้อง ครั้นพอผ่านมาเห็นต้นเล็บมือนางก็ไม่อาจทนดูได้เช่นกันเพราะคิดถึงแต่นาง จึงหันมาชมดอกกระทึงกับดอกพะยอม

ภาพประกอบที่ ๑๑๑ ดอกเล็บมือนาง

ภาพประกอบที่ ๑๑๒ ดอกกระทึง

ภาพประกอบที่ ๑๑๓ ดอกพะยอม

พิกุลใหญ่ใต้ต้นหล่นแฉล้ม ดูกลีบแซมชื่นเชยระเหยหอม
ผลลูกสุกห่ามงามงามงอม แต่แตนตอมต่อผึ้งหึ่งหึ่งฮือ

เห็นต้นพิกุลมีดอกหล่นร่วงอยู่ใต้ต้น กลีบดอกที่ร่วงนั้นส่งกลิ่นหอมไปทั่ว ส่วนลูกพิกุลที่สุกห่ามและงอมแล้ว ทั้งแตน ต่อ และผึ้ง ต่างก็มาตอมกันเสียงดึงหึ่งๆ ฮือ

ภาพประกอบที่ ๑๑๔ ผลพิกุล

เห็นนกเปล้าเขาไฟฝูงไก่เถื่อน เที่ยวเดินเกลื่อนกลางดินบ้างบินปรื๋อ
เหล่าลูกเล็กเด็กใหญ่ไล่กระพือ มันบินรื้อร่อนลงข้างดงดอน

หันไปมองเห็นนกเปล้า นกเขาไฟ และฝูงไก่ป่า เที่ยวเดินกันเกลื่อนกลาดอยู่บนดิน บ้างก็บินปรื๋อ บรรดาเด็กๆ ที่มาต่างก็วิ่งไล่ มันจึงบินร่อนหนีเข้าไปในป่า

ภาพประกอบที่ ๑๑๕ นกเปล้า

ภาพประกอบที่ ๑๑๖ นกเขาไฟ

ภาพประกอบที่ ๑๑๗ ไก่เถื่อน

ทั้งสระมีสี่มุมประทุมชาติ ระดะดาษดอกดวงบัวหลวงสลอน
บ้างร่วงโรยโปรยปรายกระจายจร หอมเกสรเสาวคนธ์ที่หล่นลอย

ยังมีสระบัวอยู่สี่มุม เป็นดอกบัวหลวงออกดอกแบ่งบานมากมาย บางดอกก็ร่วงโรยกลีบหล่นกระจาย ส่งกลิ่นหอมจากเกสรอบอวลไปทั่ว

มีเต่าปลาอาศัยอยู่ในน้ำ บ้างผุดดำโดดคะนองพ่นฟองฝอย
ฝูงกริมกรายรายเรียงขึ้นเคียงคอย จะคาบสร้อยเสาวคนธ์ว่ายวนเวียน

ในสระนั้นก็มีทั้งปลาและเต่าอาศัยอยู่ บ้างก็ดำผุดดำว่าย กระโดดกันคึกคะนองพ่นน้ำ ฝูงปลากริม ปลากราย ต่างมาว่ายเรียงเคียงคอยที่จะเล่นกับปลาสร้อยที่ต่างก็ว่ายวนเวียนอยู่ในสระ

ภาพประกอบที่ ๑๑๘ ปลากริม

ภาพประกอบที่ ๑๑๙ ปลากราย

ภาพประกอบที่ ๑๒๐ ปลาสร้อย

เหมือนด้วยรักหนักหน่วงไม่ร่วงหล่น ให้เวียนวนหวั่นจิตตะขวิดตะเขวียน
แสนสนุกรุกขชาติดาษเดียร เที่ยวเดินเวียนวนชมประธมทอง

เหมือนความรักที่รักมากยังผูกพันไม่ร่วงหล่น ยังคงวนเวียนอยู่ในจิตใจให้ได้รู้สึกต่อกัน ชมธรรมชาติที่อยู่ข้างทางแล้วรู้สึกมีความสุข และยังได้เดินเวียนไปชมพระปฐมเจดีย์

โบสถ์วิหารท่านสร้างแต่ปางก่อน มีพระนอนองค์ใหญ่ยังไม่หมอง
หลับพระเนตรเกศเกยเขนยทอง ดูผุดผ่องพูนเพิ่มเติมศรัทธา

ได้เห็นโบสถ์ วิหาร ที่ท่านได้สร้างไว้ครั้งก่อน ยังมีพระพุทธไสยาสน์หนุนพระเขนยทอง ยิ่งดูก็ยิ่งผุดผ่องเกิดศรัทธาเพิ่มเติมเข้าไปอีก

อธิบายศัพท์

เขนย หมายถึง น. หมอนหนุน ราชาศัพท์ว่า พระเขนย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

ภาพประกอบที่ ๑๒๑ พระพุทธไสยาสน์ ประดิษฐานอยู่ภายในวัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

โอ้เอ็นดูหนูตาบจะกราบก้ม เปลื้องผ้าห่มนอบนบจบเกศา
ขึ้นห่มพระอธิษฐานให้มารดา พลอยน้ำตาตกพรากเพราะยากเย็น

มองไปเห็นหนูตาบก้มกราบแสนจะน่าเอ็นดู เพราะกำลังนำผ้าห่มของแม่นิ่มผู้เป็นมารดา มาไหว้และจบศีรษะเพื่อหวังจะเอาไปห่มพระปฐมเจดีย์ และอธิษฐานให้แก่มารดา มองไปเห็นพาให้น้ำตาตกเพราะสงสาร

แม้นยังอยู่คู่เชยไม่เลยละ มาไหว้พระก็จะพาให้มาเห็น
โอ้ชาตินี้มีกรรมจึงจำเป็น มาแสนเข็ญขาดมิตรสนิทใน ฯ

แม้นว่ายังอยู่เป็นคู่ครองกันจะไม่ละเลย พี่จะพามาไหว้พระปฐมเจดีย์ในครั้งนี้ด้วย แต่ชาตินี้มีกรรมใหญ่หลวงทำให้เราต้องพลัดพรากจากกันในที่สุด

๐ กราบพระเจ้าเศร้าจิตคิดสังเวช โอ้น้ำเนตรเอ๋ยกลืนก็ขืนไหล
สารพัดตัดขาดประหลาดใจ ตัดอาลัยตัดสวาทไม่ขาดความ

เมื่อกราบพระแล้วก็เกิดเศร้าสังเวชใจ น้ำตาก็เกิดไหลขึ้นมา สิ่งใดๆ ก็ล้วนแต่จะตัดขาดได้แต่ประหลาดใจว่าจะตัดความอาลัยอาวรณ์และตัดความรักนี้ตัดไม่ได้ตัดไม่ขาด

แกล้งพูดพาตาเฒ่าพวกชาวบ้าน คนโบราณรับไปได้ไถ่ถาม
เห็นรูปหินศิลาสง่างาม เป็นรูปสามกษัตริย์ขัติยวงศ์

แล้วจึงไปแกล้งพูดคุยให้คลายทุกข์กับผู้เฒ่าที่เป็นชาวบ้านที่อยู่แถบนั้น เพื่อไถ่ถามเรื่องราวในท้องถิ่น พลันมองเห็นรูปปั้นหินสง่างามเป็นรูปกษัตริย์สามพระองค์

ภาพประกอบที่ ๑๒๒ พระพุทธรูปฉลองพระองค์พญาพาน

ถามผู้เฒ่าเล่าแจ้งจึงแต่งไว้ หวังจะให้ทราบความตามประสงค์
ว่ารูปทำจำลองฉลององค์ พระยากงพระยาพานกับมารดา

ผู้เฒ่าจึงได้เล่าไว้ตามที่ได้ทราบมาว่าเป็นรูปที่ทำขึ้นเพื่อจำลองเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของพญากง พญาพาน กับพระราชมารดา

ด้วยเดิมเรื่องเมืองนั้นถวัลยราชย์ เรียงพระญาติพระยากงสืบวงศา
เอาพานทองรองประสูติพระบุตรา กระทบหน้าแต่น้อยน้อยเป็นรอยพาน

มีตำนานเมืองเล่าสืบมาว่าในครั้งที่พญากงได้ครองเมืองสืบมานั้น ตอนที่พระโอรสประสูติได้นำพานทองเข้าไปรองรับ พานทองนั้นได้กระทบหน้าพระโอรสจนเกิดเป็นรอยแผล

ภาพประกอบที่ ๑๒๓ อนุสาวรีย์พญากง ที่ตลาดนครปฐม

พอโหรทายร้ายกาจไม่พลาดเพลี่ยง ผู้ใดเลี้ยงลูกน้อยจะพลอยผลาญ
พระยากงส่งไปให้นายพราน ทิ้งที่ธารน้ำใหญ่ยังไม่ตาย

โหรได้ทำนายว่าร้ายพระโอรสผู้นั้น หากผู้ใดเลี้ยงพระกุมารก็จะถูกพระกุมารนี้ฆ่า พญากงจึงส่งพระโอรสไปให้นายพรานนำไปทิ้งที่แม่น้ำใหญ่แต่ก็ไม่ตาย

ยายหอมรู้จู่ไปเอาไว้เลี้ยง แกรักเพียงลูกรักไม่หักหาย
ใครถามไถ่ไม่แจ้งให้แพร่งพราย ลูกผู้ชายชื่นชิดสู้ปิดบัง

ภายหลังยายหอมเห็นพระกุมารลอยน้ำมาจึงนำไปเลี้ยง แกรักพญาพานมากเหมือนกับเป็นลูกแท้ๆ ใครมาถามก็ไม่ได้แพร่งพรายที่มาของพระกุมารว่าเป็นใครมาจากไหน ปิดบังไว้มิดชิด

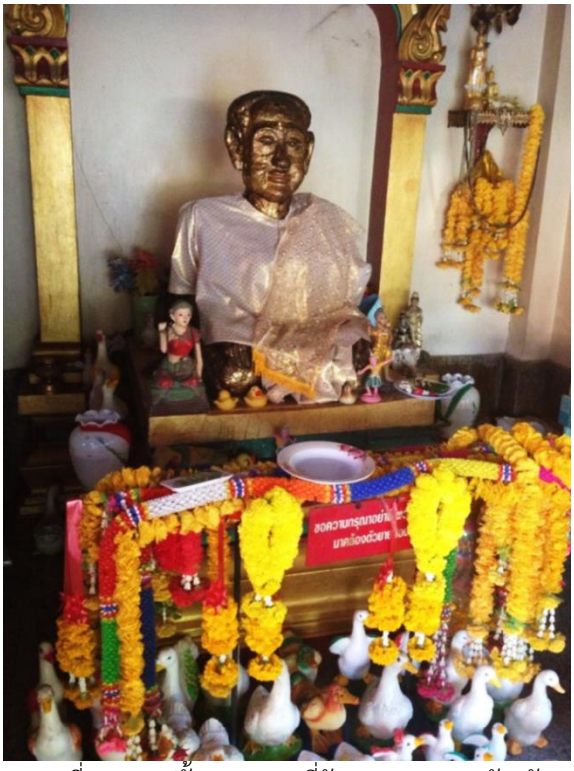

ภาพประกอบที่ ๑๒๔ รูปปั้นยายหอม ที่วัดดอนยายหอม จังหวัดนครปฐม

ภาพประกอบที่ ๑๒๕ เจว็ดยายหอม ที่เนินยายหอม

ครั้นเติบใหญ่ได้วิชาตาปะขาว แกเป็นชาวเชิงพนมอาคมขลัง
รู้ผูกหญ้าผ้าพยนต์มนต์จังงัง มีกำลังลือฤทธิ์พิสดาร

เมื่อเติบใหญ่ได้ไปเรียนวิชากับตาปะขาวที่อาศัยอยู่ตีนเขา มีอาถาอาคมขลัง รู้วิชาการผูกหญ้า ทำผ้าพยนต์ และมนต์จังงัง มีกำลังมีฤทธิ์มากจนเป็นที่เลื่องลือ

พระยากงลงมาจับก็รับรบ ตีกระทบทัพย่นถึงชนสาร
ฝ่ายท้าวพ่อมรณาพระยาพาน จึงได้ผ่านภพผดุงกรุงสุพรรณ

ภายหลังพญากงมารบกับพญาพาน กองทัพทั้งสองต่อสู้กันโดยการชนช้าง ฝ่ายพญากงผู้เป็นพ่อก็สิ้นชีวิตลงในสงคราม ส่วนพญาพานก็ได้ขึ้นครองเมืองสุพรรณบุรี (ขณะนั้นเมืองนครไชยศรีเป็นส่วนหนึ่งของเมืองสุพรรณบุรี)

ภาพประกอบที่ ๑๒๖ คลองถนนขาด ในตำบลถนนขาด
เชื่อกันว่าเป็นบริเวณที่พญากงรบกับพญาพานจนถนนขาด

เข้าหาพระมเหสีเห็นมีแผล จึงเล่าแต่ตามจริงทุกสิ่งสรรพ์
เธอรู้ความถามไถ่ได้สำคัญ ด้วยคราวนั้นคนเขารู้ทุกผู้คน

ต่อมาพญาพานได้เข้าหาพระมเหสีของพญากง พระมเหสีได้เห็นรอยแผลที่หน้าผาก จึงรู้ว่าเป็นพระโอรสและได้เล่าความจริงให้แก่พระโอรสฟัง เมื่อพญาพานได้รู้ความจริงและถามไถ่ถึงที่มาของตนจึงได้รับรู้เรื่องราวจนหมด

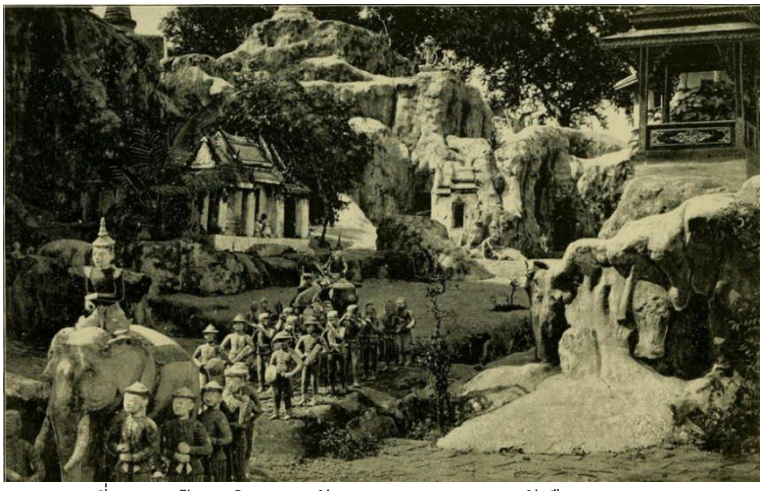

ภาพประกอบที่ ๑๒๗ ตุ๊กตาศิลากองทัพพระยาพาน จากหนังสือ “The Pearl of Asia”

ครั้นถามไถ่ยายหอมก็ยอมผิด ด้วยปกปิดปฏิเสธซึ่งเหตุผล
เธอโกรธาฆ่ายายนั้นวายชนม์ จึงให้คนก่อสร้างพระปรางค์ประโทณ

เมื่อได้ไปตามถามยายหอมจึงโกรธแค้นที่ยายหอมไม่เคยเล่าเรื่องราวให้ฟังและไม่บอกเหตุผล พญาพานจึงโกรธและฆ่ายายหอมจนตาย ภายหลังจึงให้คนไปสร้างพระประโทณเจดีย์

ภาพประกอบที่ ๑๒๘ พระประโทณเจดีย์ (ภาพจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพประกอบที่ ๑๒๙ พระประโทณเจดีย์ (ภาพจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

แทนคุณตามความรักแต่หักว่า ต้องเข่นฆ่ากันเพราะกรรมเหมือนคำโหร
ที่ยายตายหมายปักเป็นหลักประโคน แต่ก่อนโพ้นพ้นมาเป็นช้านาน

เพื่อทดแทนพระคุณของยายหอม ซึ่งก็เป็นไปตามคำทำนายของโหรที่ว่าพญาพานจะฆ่าคนที่เลี้ยงดูมา ตรงบริเวณที่ยายหอมตายนั้นปักเป็นหลักประโคนปรากฏเป็นหลักฐานกันมาเป็นช้านาน

จึงสำเหนียกเรียกย่านบ้านยายหอม ด้วยเดิมจอมจักรพรรดิอธิษฐาน
ครั้นเสร็จสรรพกลับมาหาอาจารย์ เหตุด้วยบ้านนั้นมีเนินศิลา

ต่อมาจึงได้เรียกย่านนั้นว่าบ้านยายหอมตามที่กษัตริย์พญาพานได้อธิษฐานไว้ ครั้นเสร็จแล้วจึงกลับมาหาอาจารย์ตาปะขาว ซึ่งบริเวณนั้นมีหมู่บ้านที่มีเนินหินอยู่

ภาพประกอบที่ ๑๓๐ เนินยายหอม จังหวัดนครปฐม

จึงทำเมรุเกณฑ์พหลพลรบ ปลงพระศพพระยากงพร้อมวงศา
แล้วปลดเปลื้องเครื่องกษัตริย์ขัติยา ของบิดามารดรแต่ก่อนกาล

จึงได้เกณฑ์ทหารมาทำพระเมรุเพื่อปลงพระศพของพญากงพร้อมด้วยพระประยูรญาติ แล้วได้เปลื้องเครื่องทรงกษัตริย์ของพระราชบิดาและพระราชมารดา

กับธาตุใส่ในตรุบรรจุไว้ ที่ถ้ำใต้เนินพนมประธมสถาน
จึ่งเลื่องลือชื่อว่าพระยาพาน คู่สร้างชานเชิงพนมประธมทอง

กับพระอัฐิใส่บรรจุไว้ในถ้ำใต้พระปฐมเจดีย์ จึงได้ปรากฏสืบมาว่าพญาพานเป็นผู้สร้างพระปฐมเจดีย์

ภาพประกอบที่ ๑๓๑ พระปฐมเจดีย์ (ภาพจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ท่านผู้เฒ่าเล่าแจ้งจึงแต่งไว้ หวังจะให้สูงเสริมเฉลิมฉลอง
ด้วยเลื่อมใสในจิตคิดประคอง ให้เรืองรองรุ่งโรจน์ที่โบสถ์ราม

ท่านผู้เฒ่าจึงได้เล่าเรื่องไว้เพื่อที่จะให้ระลึกถึงผู้สร้าง และเกิดจิตเลื่อมใสมุ่งมั่นเพื่อที่จะให้พระปฐมเจดีย์เจริญรุ่งเรือง เมื่อเกิดศรัทธาแล้วก็จะได้บำรุงโบสถ์ วิหารให้รุ่งเรืองสืบไป

ก็จนใจได้แต่ทำคำหนังสือ ช่วยเชิดชื่อท่านผู้สร้างไว้ทั้งสาม
ให้ลือชาปรากฏได้งดงาม พอเป็นความชอบบ้างในทางบุญ

ตัวข้าพเจ้าจนใจได้แต่เพียงแต่งเรื่องราวไว้ในหนังสือนี้เพื่อเชิดชูท่านทั้งสาม คือ พญากง พญาพาน และพระราชมารดา จะได้ปรากฏชื่อลือชางดงาม และการกระทำดังกล่าวจะได้ถือเป็นกุศลด้วย

ถ้าขัดเคืองเบื้องหน้าขออานิสงส์ สิ่งนี้จงจานเจือช่วยเกื้อหนุน
ทั้งแก้วเนตรเชษฐาให้การุณ อย่าเคืองขุ่นข้องขัดถึงตัดรอน ฯ

ในภายภาคหน้าหากเกิดมีอุปสรรคใดๆ ในชีวิต ก็ขอให้อานิสงส์จากการกระทำในครั้งนี้ ช่วยเจือจุนเกื้อหนุนให้เจ้าผู้เป็นที่รักของพี่ได้เมตตา ไม่ขุ่นเคืองความรักของพี่จนถึงขั้นตัดรอนกัน

๐ แล้วลาออกนอกโบสถ์ขึ้นโขดหิน ตรวดวารินรดทำคำอักษร
ส่งส่วนบุญสุนทราสถาพร ถึงบิดรมารดาครูอาจารย์

จากนั้นจึงได้ออกมานอกโบสถ์ไปที่โขดหิน ได้กรวดน้ำและอธิษฐานขอส่งผลบุญอันเกิดจากความศรัทธาในครั้งนี้ถึงบิดร มารดา และครูบาอาจารย์

ถวายองค์มงกุฎอยุธเยศ ทรงเศวตคชงามทั้งสามสาร
เสด็จถึงซึ่งบุรีนีรพาน เคยโปรดปรานเปรียบเปี่ยมได้เทียมคน

อุทิศถวายแด่พระผู้เป็นเจ้าเหนือหัว (รัชกาลที่ ๒) ผู้ครอบครองช้างเผือกทั้งสามช้าง ซึ่งบัดนี้ได้เสด็จสถิต ณ พระมหานครนิพพานแล้ว ซึ่งเคยโปรดปรานข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก

อธิบายศัพท์

ทรงเศวตคชงามทั้งสามสาร หมายถึง พระผู้เป็นเจ้าของช้างเผือกทั้งสามช้าง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีช้างเผือกรวม ๓ ช้าง ได้แก่ พระยา

เศวตกุญชร พระยาเศวตไอยรา พระยาเศวตคชลักษณ์ ส่วนช้างอื่นๆ คือ พระบรมนาเคนทร์ พระบรมหัศดิน พระบรมนาเคนทร์ (คเชนทรธราธาร) เป็นช้างสำคัญ แต่มิได้เป็นช้างเผือก ในที่นี้จึงหมายถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

สิ้นแผ่นดินปิ่นเกล้ามาเปล่าอก น้ำตาตกตายน้อยลงร้อยหน*
ขอพบเห็นเป็นข้าฝ่ายุคล[๒๘๔] พระคุณล้นเลี้ยงเฉลิมให้เพิ่มพูน

ครั้นสิ้นแผ่นดินของพระองค์แล้วก็รู้สึกเปล่าเปลี่ยวน้ำตาไหลเป็นร้อยหน เพราะรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ จะเกิดกี่ภพชาติก็ขอให้เกิดมาเป็นข้าฝ่าละอองธุลีพระบาท เพราะพระคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมมากมายเกินประมาณ

ถึงล่วงแล้วแก้วเกิดกับบุญฤทธิ์ ยังช่วยปิดปกอยู่ไม่รู้สูญ
สิ้นแผ่นดินทินกรจรจำรูญ ให้เพิ่มพูนพอสว่างหนทางเดิน

แม้นว่าจะทรงดับขันธ์ไปแล้วแต่พระบารมีก็ยังคุ้มปกเกล้าอยู่ไม่มีสิ้นสุด ครั้นเมื่อสิ้นแผ่นดินของเจ้าเหนือหัวที่เคยอุปถัมภ์ค้ำชูมาแล้ว ก็ยังคงพอมีแสงสว่างที่มาช่วยนำทางชีวิตต่อ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ดังจินดาห้าดวงช่วงทวีป ได้ชูชีพช่วยทุกข์เมื่อฉุกเฉิน
เป็นทำนุอุปถัมภ์ไม่ก้ำเกิน จงเจริญเรียงวงศ์ทรงสุธา

เหมือนเป็นยาวิเศษคือยาแก้วห้าดวง หรือ ยาเบญจโลกวิเชียร ที่ใช้ช่วยชีวิตคอยถอนพิษต่างๆ ในยามคับขัน คอยอุปถัมภ์ค้ำชู ปกป้อง ขอจงเจริญพระชนมาสุขสืบไป

อธิบายศัพท์

จินดาห้าดวง หมายถึง ตำรับยาเบญจโลกวิเชียร หรือ ยา ๕ ราก หรือ แก้ว ๕ ดวง ซึ่งเป็นตำรับยาแก้ไข้ที่กระทรวงสาธารณสุขประกาศใช้ในบัญชียาจากสมุนไพรที่มีการใช้ตามองค์ความรู้ดั้งเดิมร่วมกับรากชิงชี่ รากท้าวยายหม่อม รากคนทา และรากมะเดื่อชุมพร ใช้แก้ไข้ทุกชนิด เช่น ไข้พิษไข้เหนือ ไข้หัด สุกใส ไข้กาฬ ขับกระทุ้งพิษไข้ ถอนพิษผิดสำแดง และแก้เบื่อเมา (สำนักงานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล)

---

* ท้ายฉบับ ๑ มีกลอนตั้งแต่วรรคนี้จนจบเรื่อง

[๒๘๔] ฉบับ ๑ ว่า “โอ้พระคุณทูลกระหม่อมจอมยุคล”

อนึ่งน้อมจอมนิกรอัปสรราช บำรุงศาสนาสงฆ์ทรงสิกขา[๒๘๕]
จงไพบูลย์พูนสวัสดิ์วัฒนา ชนมาหมื่นแสนอย่าแค้นเคือง

ขอน้อมรำลึกถึงพระกรุณาของพระนางผู้เป็นใหญ่ (กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ) ที่ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา ตลอดจนพระสงฆ์ผู้ทรงสิกขา ขอให้ทรงมีพระชนมาสุขเจริญสวัสดิ์มงคล พระชนมายุยืนเป็นหมื่นเป็นแสนปี ไม่มีขุ่นข้องหมองพระทัย

ภาพประกอบที่ ๑๓๒ พระสาทิสลักษณ์พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

ษิโณทกตกดินพอสิ้นแสง ตะวันแดงดูฟ้าเป็นผ้าเหลือง
สิโรราบกราบลากลับมาเมือง[๒๘๖] เป็นสิ้นเรื่องที่ไปชมประธมเอย. ฯ[๒๘๗]

เมื่อกรวดน้ำเสร็จก็สิ้นแสงตะวัน พระอาทิตย์ตกดิน แสงของตะวันสีออกแดงส้มมองท้องฟ้าดูเหมือนผ้าเหลือง ได้กราบลาพระปฐมเจดีย์อีกครั้งแล้วจึงได้กลับมายังพระนคร เป็นอันจบเรื่องที่ได้ไปชมพระปฐมเจดีย์

[๒๘๕] ฉบับ ๑ ว่า “บำรุงศาสนสงฆ์ทรงสิกขา”
[๒๘๖] ฉบับ ๑ ว่า “เข้าพลบค่ำพอรพีสีประเทือง”
[๒๘๗] ฉบับ ๑ ว่า “ก็จบแต่งชมประธมเอย” น่าจะคัดตกคำ “เรื่อง”

อธิบายศัพท์

ทักษิโณทก หมายถึง (ราชา) น. น้ำที่หลั่งการบำเพ็ญพระราชกุศล, น้ำที่หลั่งลงเป็นการแสดงว่ามอบให้เป็นสิทธิ์ขาด, น้ำกรวด คือ น้ำที่ใช้แทนสิ่งของที่ให้ซึ่งใหญ่โตหรือสิ่งไม่มีรูปที่จะหยิบยกให้ได้ อย่างวัด ศาลา บุญกุศล เป็นต้น เช่น พระเวสสันดรหลั่งทักษิโณทกยกสองกุมารให้ชูชก, ชื่อของพระเต้าที่พระมหากษัตริย์ทรงหลั่งน้ำเพื่ออุทิศพระราชกุศล เรียกว่า พระเต้าทักษิโณทก (ส.) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔)

สิโรราบ หรือ *ศิโรราบ* หมายถึง ก. กราบกราน, ยอมอ่อนน้อม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔

บทที่ ๔
แนวทางการประยุกต์ “นิราศพระพระประธม” ของสุนทรภู่ ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม สู่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

เสน่ห์ของนิราศอย่างหนึ่ง คือ การบรรยายการเดินทางของกวีที่ไปยังที่ต่างๆ กวีมักชี้ชวนให้ผู้อ่านได้เห็นไปตามสายตาที่กวีเห็น นิราศพระประธม ของสุนทรภู่ก็เช่นกัน แต่ความวิเศษของนิราศเรื่องนี้ได้ทวีขึ้นไป อีกเพราะกวีผู้เล่าที่ชื่อ “สุนทรภู่” นั้น เป็นกวีผู้มีที่ความสามารถในการเลือกใช้คำเพื่อถ่ายทอดและบันทึกภาพที่ “ตาเห็น” นั้นได้ดุจกล้องถ่ายภาพ ทั้งยังส่งผ่านอารมณ์ความรู้สึก เล่าเกร็ดความรู้ ประสบการณ์ต่างๆ เสมือนเป็น “มัคคุเทศก์” พาผู้อ่านไปเที่ยวได้อย่างสนุกสนานและออกรส ด้วยเหตุดังนี้ การนำนิราศพระประธมของสุนทรภู่ มาประยุกต์ใช้ในการท่องเที่ยว จึงเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ยาก และจะช่วยกระตุ้น และส่งเสริมตลอดจนเพิ่มมูลค่าให้แก่การท่องเที่ยวในท้องถิ่นที่สุนทรภู่เดินทางผ่านให้เพิ่มมากยิ่งขึ้นด้วย

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม และการทดลองจัดการท่องเที่ยวตามรอยวรรณคดีนิราศเรื่องพระประธมของสุนทรภู่ พบว่าสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวจังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานครได้ โดยการใช้เป็นแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์หรือเชิงแนวคิดได้ และบูรณาการกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสร้างความเข้าใจและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนดังกล่าว อันจะช่วยในการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมามาสู่การสร้างงานและรายได้ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด

๔.๑ ทุนทางวัฒนธรรมในนิราศพระประธมของสุนทรภู่

ในการ “ทดลอง” ครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ เนื่องจากเป็นนิราศที่กวีให้รายละเอียดของข้อมูลในการเดินทางด้วยการ “คร่ำครวญ” ที่น่าสนใจทั้งในแง่ภาษา วรรณศิลป์ โลกทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเชิงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเส้นทางในการเดินทางของสุนทรภู่เป็นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับนนทบุรี และนครปฐม หลังจากที่ผู้วิจัยถอดคำประพันธ์แล้ว ผู้วิจัยจึงคัดสรรข้อมูลที่ได้จากนิราศพระประธม โดยอาศัยการประเมินข้อมูลจากนิราศ และเลือกสิ่งที่จะนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวและมีศักยภาพที่จะนำเข้ามาสู่กระบวนการสร้างคุณค่า ซึ่งเป็นแนวคิดของ พีรวงศ์ จาตุรงคกุล ที่เสนอว่า การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมควรมีกระบวนการสร้างคุณค่าใน ๔ ด้าน ได้แก่ นวัตกรรม (Innovation) ภูมิปัญญา (Wisdom) เรื่องเล่า (Story telling) และความคิดสร้างสรรค์ (creative)

จากนั้นจึงเลือกสิ่งที่สุนทรภู่กล่าวถึงในนิราศ และสำรวจผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นของชุมชนทุกชุมชนตามเส้นทางนิราศพระประธม แล้วนำมาใส่ในตารางเพื่อพิจารณาเปรียบเทียบ และหาแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์นั้นให้เชื่อมโยงกับนิราศต่อไป

ตารางนำเสนอข้อมูลในนิราศพระประธมเปรียบเทียบอดีตและปัจจุบัน

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร		
๑. ท่าน้ำพระราชวังเดิม	- เสียงกลองประโคมบอกเวลา	- ข้าวเหนียวแดง กาละแม - จะเข้ฝังลายมุก - ชุดผ้าไหมไทย - ซองโทรศัพท์รูปซองปืน - ดอกไม้ประดิษฐ์ - ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร - ผลิตภัณฑ์สมุนไพรสวนแก้วดี - ภาพหล่อพระปรางค์วัดอรุณ - มะตูมแปรรูป - ยาดมสมุนไพรชื่นใจ - รูปปั้น - สบู่ก้อนกลีเซอรีน - สบู่แกะสลัก - สมุนไพรบำรุงเส้นผม - หัตถกรรมของจิ๋ว - ขิมไม้สักฝังลายไม้พุทธ - เครื่องประดับเครื่องเงิน - เรือจำลอง - เสื้อเพ้นท์ - โคมไฟผ้าดอกไม้ใยบัว - โบว์ประดิษฐ์จากริบบิ้น
แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร		
๒. วัดระฆัง		- การบูรหอมแฟนซี
๓. บางกอกน้อย	- ตลาดแพ - เรือสินค้า	- ถาดรูปไข่ ใช้บนโต๊ะอาหารและใช้เป็นของตกแต่งบ้าน - ขันลงหินบ้านบุ
๔. วังหลัง		
๕. บางหว้าน้อย		
๖. วัดทอง (วัดสุวรรณาราม)	- ป่าช้า - เมรุของวัดทอง	

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร		
๗. วัดปะขาว (วัดศรีสุดาราม)		- ผลิตภัณฑ์จากข้าว - ผลิตภัณฑ์เครื่องปรุง (พริกแห้ง และมะขามเปียก) - ผลิตภัณฑ์เครื่องหนัง (อุปกรณ์โต๊ะทำงาน กรอบรูป และสมุดบันทึก) - สาคู
๘. บางขุนนนท์	- ต้นลำพู - หิ่งห้อย - จิ้งหรีด - เรไร	
แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร		
๙. บางบำหรุ		- ขี้ผึ้งสมุนไพรห้าเซียน - ข่า - ข้าวเกรียบ - ข้าวโพดอ่อนกระป๋อง - ดอกไม้ประดิษฐ์ - ตุ๊กตา - น้ำผึ้ง - ปฏิทินนาฬิกาตั้งโต๊ะ - ผลิตภัณฑ์กระเป๋าสตรี - ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร - ผลิตภัณฑ์ดอกไม้ประดิษฐ์ - ผลิตภัณฑ์ทำความสะอาด - ผลิตภัณฑ์พลาสติก - ผลิตภัณฑ์เซรามิค - มังคุด - ลูกอม - อาหารแปรรูปจากผลไม้ - อุปกรณ์สัตว์เลี้ยง - เครื่องประดับทองเหลืองสาน - เครื่องประดับไข่มุก - เฟอร์นิเจอร์ - เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย
แขวงบางระมาด เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร		
๑๐. บางระมาด		- ชุดผ้าไทย - ศิลปะประดิษฐ์จากมะพร้าว (กาน้ำร้อนลูกมะพร้าว ใช้สำหรับเก็บน้ำร้อน) - เครื่องประดับเครื่องเงิน - เสื้อผ้าสำเร็จรูปปักมือ

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
		- เมี่ยงคำ - ไอติมโบราณ
แขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร		
๑๑. วัดไก่เตี้ย	- ต้นไทร - ต้นระกำ - ต้นสละ	- eastern wind สบู่ธรรมชาติ - กระดาษไขโรเนียว - กระเป๋าหนังผสมไม้ไผ่ - ดอกไม้ประดิษฐ์จากทิชชู่ - ตุ๊กตาขนมปังปั้น - น้ำสมุนไพรลูกยอ - น้ำหวานเข้มข้น - บัลลาสต์ - ผลิตภัณฑ์จากผ้าไหม - ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร - ผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายปักมือ - มอเตอร์ไฟฟ้า - รูปปั้นทองเหลือง - รูปภาพประดิษฐ์จากผ้า และผ้าไหม - ลูกตีนเป็ดน้ำ - ลูกยอขัดผิว - สีผึ้งเจลทอง - หม้อกับข้าว - อาหารแปรรูปจากผลไม้ - อุปกรณ์การแพทย์ - อุปกรณ์ห้องน้ำ - เครื่องปั้นดินเผา ชุด บ้านธารน้ำ - เรือจำลอง - เสื้อผ้าลูกไม้ - แชมพูสมุนไพรเจลอาบน้ำกรีนทัช - โต๊ะทำงานและเก้าอี้
๑๒. สวนหลวง	- ดอกผกา - ดอกระรื่น - ต้นเสาวรส - ดอกเสาวรส - แมลงภู่ - นกกด - ดอกโศก	
๑๓. บางขวาง	- หญิงไทย - หญิงลาว	- กระเป๋าหนังแท้ - หนังต่อ - นาฬิกากล่อง - บัลลาสต์ - ผลิตภัณฑ์จากผ้าทอมือ - ผลิตภัณฑ์จากผ้าฝ้าย ภาพพิมพ์ - ผลิตภัณฑ์จากผ้าไหมเทียบ - ผลิตภัณฑ์จากเสื่อกก

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
		- ผลิตภัณฑ์ดูแลผิว - พริกแกง - สายไหม โรตีกรอบ - เสื้อเกตน์สิรี - โคมไฟเทวประทีป - ไผ่สาน - งานตอง เซรามิค - ไม้ดอกไม้ประดับ
ตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๑๔. วัดพิกุล	- ดอกลำดวน - พวงมาลัยดอกพิกุล	- กล่องบรรจุภัณฑ์จากผ้าไหม - ผลิตภัณฑ์วัสดุเหลือใช้ (โคมไฟประดิษฐ์จากขวดน้ำ) - ผลิตภัณฑ์เครื่องประดับ - ภาพแกะสลักกระจก - อาหารไทยวัดสัก
๑๕. บางสนาม	- ต้นหนามเตย - รังแตน	
๑๖. สวนแดน		
๑๗. วัดเกด	- ดอกโศก - สวนโศก - ต้นรักน้ำ - ลูกรักน้ำ - ยางรัก	
๑๘. วัดชะลอ	- เสนาสนะภายในวัด	
๑๙. วัดสัก		
ตำบลบางกรวย อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๐. บางกรวย	- คลองขวาง - บุตร (หนูตาบ) - เสียงไก่ขัน	- กรอบรูปไม้ - ขนมไทยลูกชุบ - ของตกแต่งงานหัตถกรรมต่างๆ - ชุดโต๊ะอาหาร - พัดลม - ลำไยอบแห้ง - เครื่องประดับเงิน - เครื่องเบญจรงค์ลายทองเงา, ทองด้าน - เสื้อผ้าไหม
ตำบลบางสีทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๑. บางสีทอง	- แม่สีทอง (คู่บอกดอกสร้อยสักวา) - พิม (สันนิษฐานว่าเป็นลูกของนางสีทอง)	- กระเป๋าผ้าเพ้นท์ - กล่องชุด ๔ ใบจตุรัส - กล่องบรรจุภัณฑ์จากผ้าไหม - กางเกงและกระโปรงแฟชั่น ผ้าไทยต่างๆ - กางเกงสำเร็จรูป
๒๒. บางอ้อช้าง	- นกกาเหว่า	

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
	- แมลงภู่	- ผลิตภัณฑ์จากดินหอม (ดินญี่ปุ่น) - ผลิตภัณฑ์สมุนไพร - รังนก "โอ'รายา" - กำมะถันลักศ์มิน - เครื่องปั้นดินเผา
ตำบลบางขนุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๓. บางขนุน		- กล้วยหอมทอดเนย - กิ่งพันธุ์ส้มเขียวหวาน - ดอกไม้จากผ้าใยบัว - ที่แต่งผม - ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากสมุนไพร
ตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๔. บางขุนกอง	- คลองที่มีขนาดกว้าง	- กระเป๋าผ้าฝ้าย - กระเป๋าหนังเทียม - ขนมทองพับสมุนไพร - น้ำพริกสำเร็จรูป - ปลากรอบสมุนไพร - ไข่เค็มใบเตย
๒๕. บางนายไกร		
๒๖. บางระนก	- คลองขวาง	
ตำบลบางคูเวียง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี		
๒๗. บางคูเวียง	- ไร่, สวน - หญิงสาวบางคูเวียง (สาวชาวนา) - โรงหีบอ้อย - ต้นอ้อย - น้ำอ้อย - อ่างใส่น้ำอ้อย	- งานประดิษฐ์จากดินไทย (โต๊ะหมู่บูชาจิ๋ว อาหารจิ๋ว ดอกไม้จิ๋ว ผลไม้จิ๋ว) - ผลิตภัณฑ์สมุนไพร (สมุนไพรยาดองเขากวางอ่อน และแคปซูลสมุนไพร) - หน่อไม้ฝรั่ง
ตำบลบางม่วง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี		
๒๘. บางม่วง		- ธูปประดิษฐ์ - หัตถกรรมจากกระดาษผักตบชวา - หัตถกรรมเรือเล็ก
ตำบลบางใหญ่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี		
๒๙. บ้านบางใหญ่	- ต้นรัก - ใบรัก - ปลาร้า - ปลาช่อนย่าง - มะแป้น (ส้มแป้น)	- ดอกไม้ประดิษฐ์ ทำมาจากกระดาษสา แป้ง และสบู่ - ตุ๊กตาดินเผาร่าเริง - ลูกเดือยกรอบ - หัตถกรรมจิ๋วไม้

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
	- ฟักเชื่อม - จันอับ - พลับแช่อิ่ม - ลูกชิด - ขนุนแผ่น (ขนุนกวน) - วุ้นแท่ง (วุ้นกรอบ)	- เครื่องเบญจรงค์ประดับ - ไม้กวาดใยป่าศรนารายณ์
๓๐. คลองบางใหญ่	- ดอกลำดวน - ดอกส้ม - ต้นนมนาง - ดอกรัก	
๓๑. คลองบางโสน	- ดอกโสน - ต้นกระเบา - ไม้โสน - ต้นตะโก - เถาสวาด - หนามสวาด - ต้นสวาด - ลูกสวาด (คนและพืช) - จอก - แหน - ดอกบัวเผื่อน - ดอกสันตะวา - ดอกสายติ่ง - ดอกลินจง	
ตำบลบางแม่นาง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี		
๓๒. บ้านบางกระบือ	- กระบือ - หญิงคนรัก - นก - หงส์	- ผ้ามัดหมี่ทอมือ - ดอกไม้ประดิษฐ์ - เครื่องประดับรัตนชาติ
๓๓. บ้านบางสุนัขบ้า		
ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี		
๓๔. บ้านใหม่ธงทอง	- คลองลัด - เสาหงส์ - โบสถ์ - นกยูง - วัด	- น้ำพริกต่าง ๆ - ไข่เค็ม - คุกกี้ - หัตถกรรมเบญจรงค์ - เครื่องเบญจรงค์

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
	(สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดต้นเชือก จังหวัดนนทบุรี) - พระพุทธรูป - พระเถระผู้ใหญ่ - นายพรานป่า - ทุ่งนา - ป่า - บ้านเรือนของชาวบ้าน	
ตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม		
๓๕. คลองโยง	- บ้านและชุมชนของคนไทยและคนจีนที่ตั้งอยู่สองฝั่งคลอง - บ้านบางเชือก - ควายโยงเรือ - ศาลา - คลองซอย - นกตะกรุม - นกคุ่ม - นกช้อนหอย - นกอีโก้ง - นกกระทุง - นกยางกรอก - นกดอกบัว - นกกระจาบ - นกขาบ - นกอีลุ้ม - นกดุเหว่า (นกกาเหว่า) - นกยาง - นกเจ่า - นกกระสา	- กะปิกุ้งนาเสริมเกลือไอโอดีน - น้ำมันมะพร้าว - ปฏิมากรรมทองเหลือง - ไข่เค็มสมุนไพร
ตำบลลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๓๖. บ้านลานตากฟ้า	- แม่น้ำขนาดกว้าง (แม่น้ำนครชัยศรี)	- น้ำจิ้มสุกี้ - ผลิตภัณฑ์เสื้อสำเร็จรูป - หอยทอดขนมครก
ตำบลงิ้วราย อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๓๗. งิ้วราย		- ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาบ้านโรงหวด - น้ำพริกบ้านโรงหวด

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
		- ขนมไทย (ขนมใส่ไส้, ขนมกล้วย, ขนมตาล, ขนมมัน)
ตำบลวัดแค อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๓๘. สัมปทวน		- กล้วยฉาบ - ของจิ๋วที่ประดิษฐ์จากดินญี่ปุ่น - ข้าวเกรียบกุ้งที่ทำจากกุ้งสด - ซาลาเปาเจริญศรี - ดอกไม้ดินประดิษฐ์ - น้ำดื่ม - น้ำมันเหลือง - ผลิตภัณฑ์จากดอกไม้สด - ลูกปัดคริสตัล - วุ้นในลูกมะพร้าว - หัตถกรรมของจิ๋ว - ไข่เค็ม
ตำบลนครชัยศรี อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๓๙. ปากน้ำ (ปากคลองบางแก้ว)	- คนจีนกำลังต้มเหล้า - คันโพง - ขุนพัฒน์ - คลองบางแก้ว - วัดปากน้ำ (วัดกลางบางแก้ว) - ลิง - นกอีลุ้ม - นกคุ่ม - นกขาบ - นกกระจิบ - นกกระจาบ - นกเปล้า - นกเขา - นกกระลุมพู - นกโพระดก - หญิงคนรัก	- ขนมปังเย็น - ขนมเปี๊ยะสมุนไพร - ดอกไม้ดินประดิษฐ์ - น้ำพริกเผา (สูตรโบราณ) - ไก่เทียมสมุนไพร
ตำบลบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๐. บ้านบางแก้ว	- หญิงคนรัก - นางแก้ว - ต้นตาลโตนด	- สาโท

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
ตำบลท่าตำหนัก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๑. บ้านโพธิ์เตี้ย	- ต้นโพธิ์ - พญากง - พญาพาน - ศาลเจ้า - ชาวบ้านที่กำลังบวงสรวงศาลเจ้าและเซ่นไหว้ผี - บายศรี - ร่างทรง	- ดอกไม้ประดิษฐ์จากผ้าใยบัว - มาลัย-ดอกไม้ทำจากสบู่ - ศิลปะประดิษฐจากผ้าและไม้ - สเปรย์ฉีดหมอน (มายมิลโลมิลท์) - หัวโขนอมฤตเทวา - เฟอร์นิเจอร์ผักตบชวาและหวาย
ตำบลท่ากระชับ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๒. บ้านบางกระชับ	- นกเป็ดหงส์	- น้ำพริกเผาผัด
ตำบลท่าพระยา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๓. วัดสิงห์		- น้ำพริกเผา - แชมพูสมุนไพร - ไม้กวาดป่านศรนารายณ์
๔๔. วัดท่า	- ท่าน้ำ - ต้นรัง - ต้นไทร	
๔๕. บ้านกวย	- ต้นกล้วยกล้าย - น้ำเต้า - พริก - มะเขือ - กล้วยหักมุก	
๔๖. บ้านห้วยตะโก	- ต้นตะโก - ลูกตะโก - นกแม่ลูกอ่อน - บุตร (หนูตาบ) - ดอกงิ้ว - ต้นงิ้ว	
ตำบลธรรมศาลา อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม		
๔๗. บ้านทับศาลา	- โรงฟาก	- กุนเชียงหมู - ดอกไม้จากผ้าใยบัว - ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร (น้ำมันมะพร้าว, ยาหม่องครีมเสลด พังพอน, ยาหม่องครีมไพล) - ผลิตภัณฑ์เครื่องปรุง (พริกแกง, ซอส) - วัตถุมงคลพระครูภาวนากิตติคุณ (หลวงพ่อน้อย)

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
		- ศิลปะประดิษฐ์จากดินไทยและผ้า
ตำบลเพนียด อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม		
๔๘. บ้านเพนียด	- เพนียดช้าง - โขลงช้าง - โรงร้างของชาวนา - ต้นไทร - หญิงคนรัก - นกเป็ดผี - งูปี่แก้ว - จิ้งหรีด - เรไร - แม่ม่ายลองไน - นกดุเหว่า - นกกา - ผึ้ง - บุตรชายทั้งสองคน (หนูตาบและหนูพัด) - นกค้อนทอง - กวาง - เสือ - ต้นกรวย - ต้นไกร - ต้นกร่าง - ต้นสะแก - ต้นแค - เนื้อทราย - เสือดาว - กระต่าย - ตุ่น - หมูป่า - ชะมด	- กรงนกเขา - พริกแกง - รูปปั้นเรซิ่นวิถีชีวิตไทย - ศาลพระภูมิ - เซรามิค
ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม		
๔๙. พระปฐมเจดีย์	- พระปฐมเจดีย์ - กวาง - เนื้อทราย - ไก่เถื่อน	- กรอบรูปโบราณ - กุนเชียงหมู-ไร้มัน - ก๋วยเตี๋ยวหลอด - ขนมเปี๊ยะไส้ต่างๆ

สถานที่ในอดีต	สิ่งที่กล่าวถึงในนิราศ	ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบัน
	- ต้นคนทา - ที่พักสำหรับพระสงฆ์ที่ธุดงค์ - ต้นยาง - ต้นยูง - ช้าง - ควาย - ต้นงิ้ว - นางงิ้ว - ต้นโพธิ์ - ต้นไทร - ต้นมะตูม - ต้นมะตาด - ต้นเอื้อง - ต้นมะเฟือง - ต้นฝาง - ต้นนมสวรรค์	- ข้าวหมูแดง - ข้าวหลามแม่แอ๊ด - งานประดิษฐ์ของจิ๋ว - ช่อบูเก้กุหลาบ - น้ำพริกคุณจุไร - ปาท่องโก๋โฟรเซ้น (แช่แข็ง) - ผลิตภัณฑ์อาหารแปรรูปจากเนื้อหมู - วุ้นมะพร้าวน้ำหอม - ศิลปประดิษฐ์จากดินวิทยาศาสตร์ - สมุนไพรหอมแอมเฮิร์บ - หัตถกรรมดอกไม้ประดิษฐ์ - เครื่องประดับ - เครื่องปรุงลาบชนิดผง - เซรามิค

ในการดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธมของสุนทรภู่นี้ ได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นในการร่วมจัดการท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์อย่างแท้จริงและยั่งยืน โดยได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

๑) การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสภาวัฒนธรรมอำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสภาวัฒนธรรมอำเภอพุทธมณฑล

จากการประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสภาวัฒนธรรมอำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ที่ประชุมเห็นชอบด้วยกับการที่จะพัฒนาชุมชนให้มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเกิดขึ้น โดยที่ประชุมได้เสนอบ้านคลองโยงให้เป็นสถานที่ที่เห็นสมที่จะได้รับการพัฒนา เนื่องจากสถานที่นี้มีแหล่งทุนทางวัฒนธรรมอยู่ในภายชุมชน แต่ยังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจัง

๒) การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่ จังหวัดนนทบุรี

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่

จากการประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัย และนายสรเดช คลังทอง ตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าพนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยว และผู้ดูแลผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์สุนทรภู่ ตั้งอยู่ภายในวัดต้นเชือก การประชุมในครั้งนี้เป็นการปรึกษาเรื่องการวางแผนการต่อยอดพิพิธภัณฑ์สุนทรภู่ จากสถานที่ที่มีอยู่เดิมให้เกิดการท่องเที่ยวขึ้นใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วย วัดต้นเชือก ตลาดน้ำบางคูลัด นาบัว บ้านขนมไทยป้าอาด และบ้านไม้หอม

๓) การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน

จากการประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน ทำให้ผู้วิจัยได้รับข้อมูลในด้านประวัติศาสตร์ชุมชน วิถีชีวิต อาหาร และความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีต ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าสมควรที่จะนำข้อมูลไปใช้เป็นเนื้อหาภายในป้ายประชาสัมพันธ์ของสถานที่ที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในอนาคต

๔) การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและคณะครูโรงเรียนบ้านคลองโยง จังหวัดนครปฐม

การประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและคณะครูโรงเรียนบ้านคลองโยง

จากการประชุมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและคณะครูโรงเรียนบ้านคลองโยง เพื่อที่จะหาแนวทางการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

- **การพัฒนาสถานที่**

ผู้วิจัยได้ชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัยให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกท่านทราบ โดยเน้นย้ำถึงความสำคัญของการศึกษาที่ต้องควบคู่ไปกับการทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชน โดยผู้วิจัยเสนอที่จะพัฒนาศาลาริมน้ำให้เป็นแหล่งเรียนรู้ เนื่องจากศาลาแห่งนี้ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่สามารถเดินทางได้ทั้งทางน้ำและทางบก และอีกเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือภายในจังหวัดนครปฐมไม่ปรากฏสถานที่ใดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับสุนทรภู่ที่ชัดเจน ซึ่งการพัฒนาสถานที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ผู้วิจัยเลือกที่จะเสนอข้อมูลในรูปแบบของป้ายประชาสัมพันธ์ ซึ่งภายในป้ายจะมีข้อมูลทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

จากที่เคยกล่าวไปในประเด็นข้างต้นเกี่ยวกับการศึกษาควบคู่ไปกับการทำกิจกรรมของนักเรียน ซึ่งผู้วิจัยได้ตระหนักถึงเรื่องนี้เป็นสำคัญ จึงเสนอที่จะมีการขอพื้นที่ในโรงเรียนเพื่อที่จะเพิ่มแหล่งเรียนรู้อีกแห่งหนึ่งให้เป็นการพัฒนาศักยภาพของนักเรียนด้วยการเป็นมัคคุเทศก์ประจำชุมชน โดยพื้นที่ที่ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือไปกับทางโรงเรียนนั้น ทางโรงเรียนยินดีที่จะมอบ “เรือนหญ้าแฝก” เพื่อที่จะให้พื้นที่ส่วนนี้เป็นห้องซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับสุนทรภู่และประวัติศาสตร์ชุมชน โดยทางผู้วิจัยได้เสนอว่าจะมีการจำลองเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่เมื่อคราวเดินทางไปนมัสการพระประธมและยังมีวีดีทัศน์เป็นตัวเล่าเรื่อง

ศาลาริมน้ำ

- **สินค้าที่ระลึก**

เมื่อสถานที่ได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวแล้ว สินค้าที่ระลึกจึงเป็นอีกโจทย์หนึ่งที่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มักจะเลือกซื้อติดตัวกลับไปเพื่อเป็นการยืนยันว่าตนได้มาเที่ยวยังสถานที่แห่งนี้แล้วจริงๆ ในการประชุมครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกคุณครูประจำวิชาศิลปะเป็นหลักในการระดมความคิดที่จะพัฒนาสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนให้ผลิตภัณฑ์ประจำแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่ซ้ำใคร หรือหากนักท่องเที่ยวท่านใดสนใจที่จะประดิษฐ์สินค้าที่ระลึกด้วยตัวเอง ทางแหล่งท่องเที่ยวก็มีกิจกรรมการประดิษฐ์สินค้าโดยให้นักเรียนเป็นผู้สอนประดิษฐ์

- **คู่มือประกอบการท่องเที่ยว**

ผู้วิจัยจะจัดทำคู่มือประกอบการท่องเที่ยว ซึ่งภายในจะประกอบไปด้วยข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวซึ่งจะมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ใช้สำหรับนักท่องเที่ยวและให้นักเรียนได้ฝึกการเป็นมัคคุเทศก์น้อย และการ์ดป๊อปอัพในลักษณะที่เปิดมาแล้วมีภาพสุนทรภู่นั่งภายเรือ พร้อมด้วยวรรคจากวรรณกรรมเรื่อง นิราศพระประธม

กระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนนี้เอง ทำให้ได้รับข้อมูลท้องถิ่น สร้างความเข้าใจเนื้อหาการเดินทางในนิราศมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังช่วยทำให้ “วรรณคดีมีชีวิต” ขึ้นมาอีกครั้ง

๔.๒ แนวทางการประยุกต์ทุนทางวัฒนธรรมในนิราศพระประธมของสุนทรภู่สู่การท่องเที่ยว

มีผู้ให้คำจำกัดความของทุนวัฒนธรรมไว้หลายท่าน ในที่นี้จึงจะขอยกมาพอสังเขปดังนี้ ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ กล่าวถึงความหมายของทุนทางวัฒนธรรมว่า ทุนทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับคุณค่า ความรู้คู่ภูมิปัญญา และงานสร้างสรรค์อันเกิดจากการค้นคว้าและค้นพบโดยผู้ทรงความรู้ในท้องถิ่น รวมทั้งค่านิยมและความเชื่อที่ผูกพันสังคม ทำให้เกิดการจัดระเบียบของสังคมหรือสร้างกฎกติกาที่เป็นคุณต่อสังคมโดยส่วนรวม รวมถึงกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง[๒๘๘] ส่วน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ให้ความหมายของทุนวัฒนธรรมไว้ว่า ทุนวัฒนธรรม หมายถึง ทุนที่ใช้ไปในการผลิตสินค้าและบริการที่มีนัยทางวัฒนธรรม สินค้าบริการใดที่มีวัฒนธรรมฝังตัวอยู่สินค้าและบริการเหล่านั้นคือสินค้าวัฒนธรรม (Cultural Products)[๒๘๙]

กล่าวโดยสรุป ทุนทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีมูลค่า ที่สั่งสมมาในอดีตและถ่ายทอดรุ่นต่อรุ่น ทั้งเป็นในเชิงกายภาพ และเชิงทักษะภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สามารถนำมาปรับประยุกต์ต่อยอดเกิดเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีมูลค่าเพิ่มขึ้น

ผลการศึกษาพบว่า การศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวได้ ๕ มิติ ปรากฏดังนี้

- **เส้นทาง** (เช่น การจัดเส้นทาง ๑ วัน หรือไหว้พระ ๙ วัด ตามเส้นทางสุนทรภู่)
- **อาหาร** (เช่น อาหารจีน พะโล้)
- **กิจกรรม** (เช่น ดูนก ถักเชือก หรือรูปแบบการเดินทาง เช่น พายเรือ ขี่ม้า)
- **ของฝาก** ("ขนมเสบียงสุนทรภู่" หรือ ตุ๊กตาควายโยง
- **วันเวลาเดินทาง** (เทศกาลท่องเที่ยว วันที่ระลึกการเดินทางของสุนทรภู่)

ทุนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏดังกล่าวสามารถนำมาบูรณาการให้เข้ากับการท่องเที่ยวได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมนำเสนอ “นิราศพระประธม” ในฐานะเรื่องเล่าประกอบการเดินทาง โดยแบ่งเส้นทางได้เป็น ๓ ภาคคือ ภาคธนบุรี (กรุงเทพฯ) - คลองบางใหญ่ (นนทบุรี) ภาคคลองบางใหญ่ (นนทบุรี) - คลองโยง (นครปฐม) และภาคคลองโยง (นครปฐม) - นครชัยศรี (นครปฐม) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้เรื่องนิราศพระประธมของสุนทรภู่เป็นแกนหลักในการเล่าเรื่อง เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่รายการการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดนครปฐม นนทบุรี และกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม อนุรักษ์ภูมิปัญญาในชุมชน และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมามาสู่การสร้างงานและรายได้ ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด โดยจะได้นำเสนอรายละเอียดและตัวอย่างในแต่ละมิติดังนี้

---

[๒๘๘] ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, บรรณาธิการ.**ทุนสังคม และทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจ และการจัดการยุคใหม่.** พิษณุโลก: คณะวิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๗.

[๒๘๙] รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. **ทุนวัฒนธรรม: วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖.

๑) เส้นทางในนิราศ

การกำหนดเส้นทางตามรอยนิราศ อาจแบ่งได้ ๔ เส้นทางหลัก ซึ่งแต่ละช่วงยังอาจแบ่งเป็นเส้นทางย่อยอีกได้ตามความเหมาะสม ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ทดลองจัดการท่องเที่ยว นำนักท่องเที่ยวเดินทางและบรรยายตามเส้นทางเสมือนจริง ตามเส้นทางรถยนต์ ๑ ครั้ง และโดยใช้เส้นทางเรือ จำนวน ๓ ครั้ง ได้แก่

ครั้งที่ ๑ นิราศพระประธม (ภาคกรุงเทพ ถึงนนทบุรี) วันเสาร์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐

ครั้งที่ ๒ นิราศพระประธม (ภาคนนทบุรี ถึงนครปฐม) วันอาทิตย์ที่ ๕ มีนาคม ๒๕๖๐

ครั้งที่ ๓ นิราศพระประธม (ภาคนครชัยศรี ถึงนครปฐม) วันอาทิตย์ที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๐

ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเส้นทาง ๔ เส้นทางหลักทางเรือ ๓ เส้นทาง และทางรถ ๑ เส้นทาง ตามที่ได้ทดลองจัดการท่องเที่ยว ดังนี้

๑.๑) เส้นทางกรุงเทพฯ - นนทบุรี (บางใหญ่) ➡ เส้นทางเรือ

๐๖.๓๐ น.	ออกเดินทางจากท่าเรือวัดระฆังไปยังวัดไก่เตี้ย
๐๗.๓๐ น.	เดินทางถึงวัดไก่เตี้ยและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๗.๕๐ น.	ออกเดินทางจากวัดไก่เตี้ยไปยังวัดพิกุลทอง
๐๘.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดพิกุลทองและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๘.๒๐ น.	ออกเดินจากจากวัดพิกุลทองไปยังวัดเกด
๐๘.๔๐ น.	เดินทางถึงวัดเกดและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๙.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดเกดไปยังวัดชลอ
๐๙.๒๐ น.	เดินทางถึงวัดชลอและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๙.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดชลอไปยังวัดสัก
๑๐.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดสักและเข้าเยี่ยมชมวัด
๑๐.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดสักไปยังวัดบางไกรนอก
๑๑.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดบางไกรนอกและเข้าเยี่ยมชมวัด
๑๑.๒๐ น.	ออกเดินทางจากวัดไกรนอกไปยังวัดตะเคียน
๑๑.๕๐ น.	เดินทางถึงวัดตะเคียนและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	เดินทางไปยังปากคลองบางใหญ่
๑๓.๓๐ น.	เดินทางกลับมายังท่าเรือวัดระฆัง

จุดเริ่มต้นของการเดินทาง: พระราชวังเดิม

จากแม่น้ำเจ้าพระยา เข้าคลองบางกอกน้อย

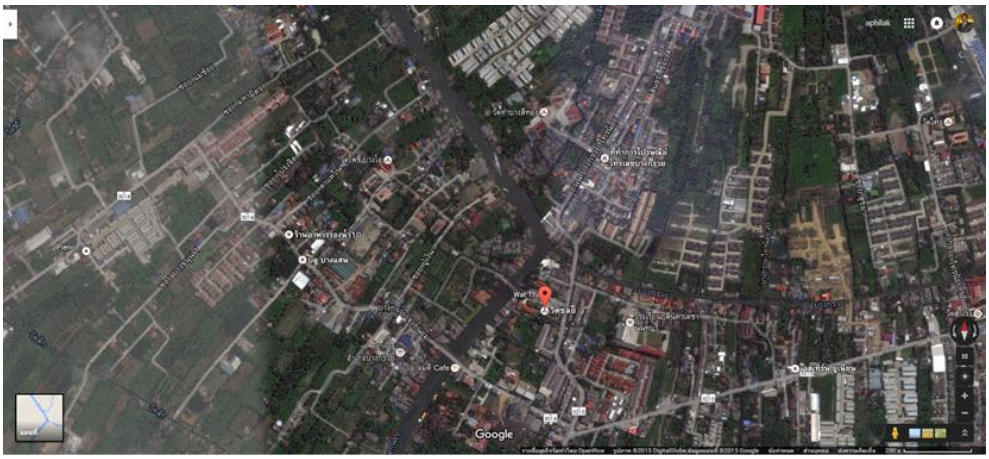

คลองบางกอกน้อย สู่คลองอ้อมนนท์

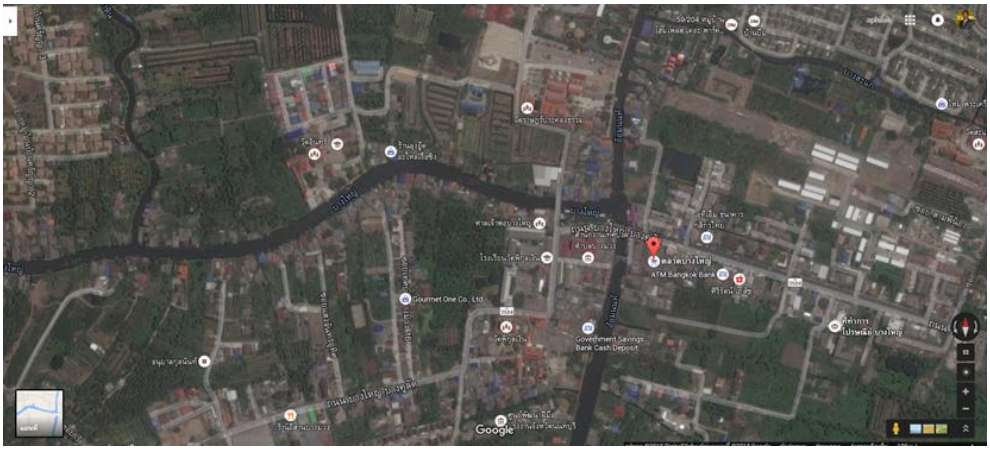

จากคลองอ้อมนนท์ - คลองบางใหญ่

๑.๒) เส้นทางนนทบุรี (บางใหญ่) - นครปฐม (คลองโยง) ➡ เส้นทางเรือ

๐๘.๐๐ น.	ออกเดินทางจากท่าเรือวัดต้นเชือกไปยังวัดหลังบาง
๐๙.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดหลังบางและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๙.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดหลังบางไปยังวัดท่าบันเทิงธรรม
๐๙.๔๐ น.	เดินทางถึงวัดท่าบันเทิงธรรมและเข้าเยี่ยมชมวัด
๑๐.๑๐ น.	ออกเดินทางจากวัดท่าบันเทิงธรรมกลับมายังตลาดเก่าบางคูลัด
๑๐.๔๐ น.	เดินทางถึงตลาดเก่าบางคูลัดและแวะเข้าชมศาลเจ้าพ่อจุ้ย
๑๑.๑๐ น.	ออกเดินทางจากตลาดเก่าบางคูลัดกลับมายังวัดต้นเชือก
๑๑.๕๐ น.	เดินทางถึงวัดต้นเชือกและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดต้นเชือกไปยังปากคลองโยง
๑๔.๓๐ น.	เดินทางจากปากคลองโยงกลับมายังวัดต้นเชือก

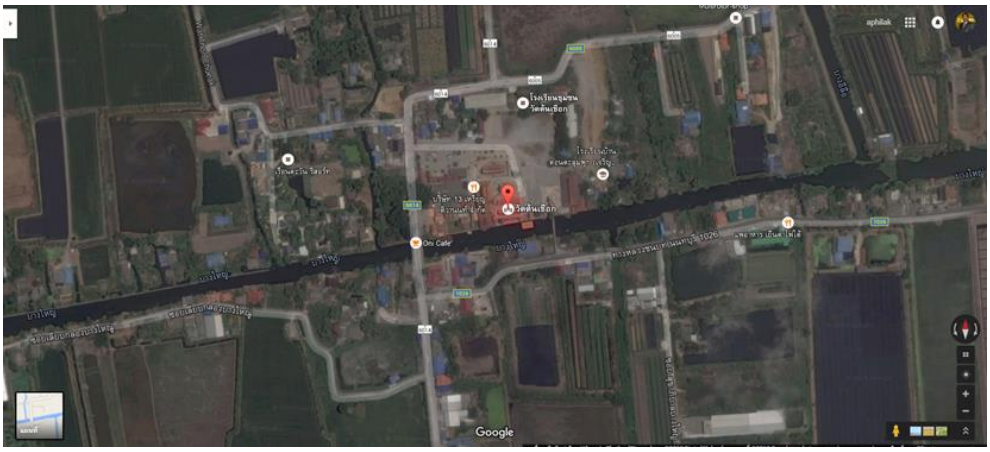

คลองบางใหญ่ (วัดต้นเชือก) – คลองบางใหญ่ (คลองโยง)

คลองโยง- แม่น้ำนครชัยศรี

๑.๓) เส้นทาง นครปฐม (คลองโยง) - คลองบางแก้ว ➡ เส้นทางเรือ

๐๘.๐๐ น.	ออกเดินทางจากท่าเรือวัดลานตากฟ้าไปยังโรงเจเทียงเต๋าตั๊ว
๐๘.๒๐ น.	เดินทางถึงโรงเจเทียงเต๋าตั๊วและเข้าเยี่ยมชมภายในโรงเจ
๐๙.๕๐ น.	ออกเดินทางจากโรงเจเทียงเต๋าตั๊วไปยังศาลเจ้าพ่อสุบิน
๑๐.๑๐ น.	เดินทางถึงศาลเจ้าพ่อสุบินและเข้าเยี่ยมชมภายในศาล
๑๐.๔๐ น.	ออกเดินทางจากศาลเจ้าพ่อสุบินไปยังวัดงิ้วราย
๑๑.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดงิ้วรายและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
๑๑.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดงิ้วรายไปยังวัดกลางคูเวียง
๑๑.๑๕ น.	เดินทางถึงวัดกลางคูเวียงและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดกลางคูเวียงไปยังวัดสัมปทวน
๑๓.๒๐ น.	เดินทางถึงวัดสัมปทวนและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
๑๓.๕๐ น.	ออกเดินทางจากวัดสัมปทวนไปยังวัดกลางบางแก้ว
๑๔.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดกลางบางแก้วและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
๑๔.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดกลางบางแก้วเข้าไปยังคลองบางแก้ว
๑๕.๒๐ น.	เดินทางกลับมายังท่าเรือวัดลานตากฟ้า

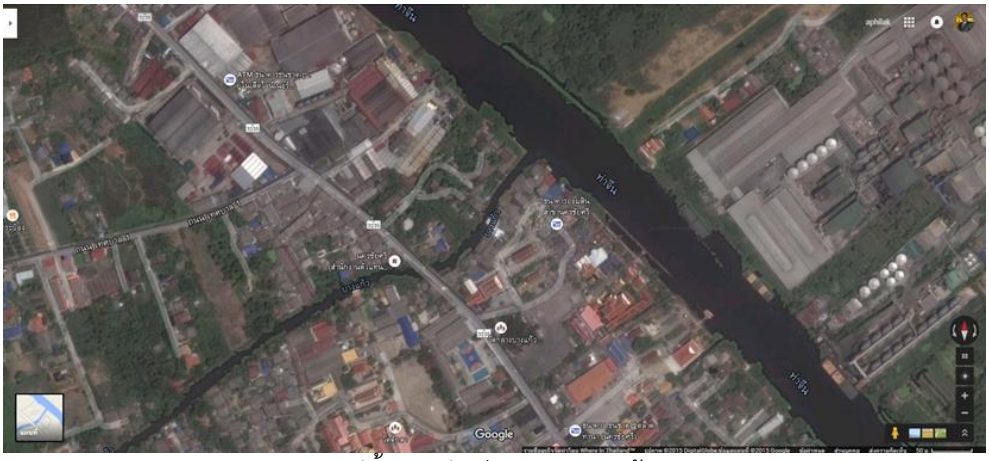

แม่น้ำนครชัยศรี – คลองบางแก้ว

คลองบางแก้ว – พระปฐมเจดีย์

๑.๔) เส้นทาง นครปฐม (คลองบางแก้ว) – พระปฐมเจดีย์ ➡ เส้นทางรถยนต์

๐๘.๐๐ น.	พร้อมกันที่วัดกลางบางแก้ว เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ และเดินทางไปยังศาลเจ้า หลักเมืองนครชัยศรี
๐๘.๓๐ น.	เดินทางถึงศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรี
๐๙.๕๐ น.	ออกเดินทางจากศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรีไปยังวัดไทร
๑๐.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดไทร เยี่ยมชม “เครื่องตั้ง” วัดไทร
๑๐.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดไทรไปยังวัดสิงห์
๑๑.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดสิงห์และเข้าเยี่ยมชมพระเจดีย์สมัยอยุธยา
๑๑.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดสิงห์ไปยังวัดท่าใน
๑๑.๑๕ น.	เดินทางถึงวัดท่าในและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดท่าในไปยังศาลเพนียด
๑๓.๒๐ น.	เดินทางถึงศาลเพนียดและฟังบรรยายที่ศาล

๑๓.๕๐ น.	ออกเดินทางจากศาลเพนียดไปยังวัดห้วยตะโก
๑๔.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดห้วยตะโกและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
๑๔.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดห้วยกะโกไปยังวัดธรรมศาลา
๑๕.๒๐ น.	เดินทางถึงวัดธรรมศาลา ชมโบราณสถานที่เกี่ยวกับเรื่องพญากงพญาพาน
๑๖.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดธรรมศาลา ไปพระปฐมเจดีย์
๑๖.๓๐ น.	เดินทางถึงพระปฐมเจดีย์ ฟังบรรยายที่พิพิธภัณฑ์
๑๗.๐๐ น.	ออกเดินทางจากพระปฐมเจดีย์ไปยังวัดกลางบางแก้ว
๑๗.๓๐ น.	ถึงวัดกลางบางแก้ว โดยสวัสดิภาพ

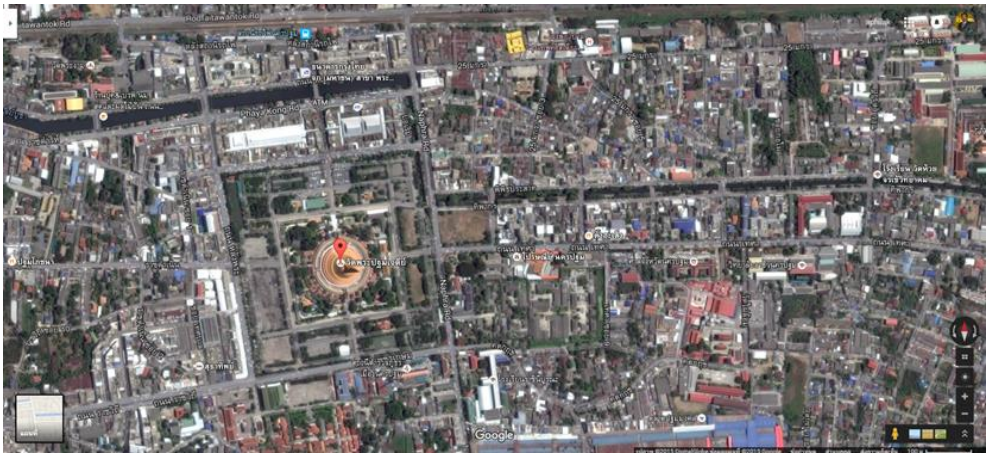

พระปฐมเจดีย์

๒) อาหารในนิราศ

ในนิราศพระประธม ตอนที่สุนทรภู่ถึงบ้านบางใหญ่ ปัจจุบันคือ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี สุนทรภู่ได้บรรยายถึงรายการอาหารชนิดหนึ่งคือ “ใบรักจิ้มปลาร้า” และ “ใบรักอ่อนกับปลาช่อนย่าง” ดังความว่า

๏ ถึงบางใหญ่ให้จอดทอดประทับ เข้าเทียบกับกิ่งรักไม่พักหา
เมื่อกินข้าวเขาก็หักใบรักมา จิ้มปลาร้าลองดูด้วยอยู่ริม
อร่อยนักรักอ่อนปลาช่อนย่าง เปรียบเหมือนนางเนื้อนุ่มที่หยุมหยิม
อยากรู้จักรักใคร่พึ่งได้ชิม ชอบแต่จิ้มปลาร้าจึงพารวย
โอ้รักต้นคนรักเขาหักให้ ไม่พักได้เด็ดรักไม่พักฉวย
แต่รักน้องต้องประสงค์ถึงงงงวย ใครไม่ช่วยชักนำให้กล้ำกลืน ฯ

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงอาหารหวาน ที่นำมาเป็นเสบียงติดลำเรือในการเดินทางคราวนี้ ประกอบด้วย ฟักเชื่อม ขนมจันอับ พลับ ลูกชิด แผ่นขนุน วุ้นแท่ง ซึ่งเป็นขนมเสบียงที่สื่อรักจากนางของสุนทรภู่ ดังปรากฏว่า

๏ เสพอาหารหวานคาวเมื่อคราวยาก ล้วนของฝากเฟื่องฟูค่อยชูชื่น
แต่มะแป้นแกนในจะไปคืน ของอื่นอื่นอักโขล้วนโอชา
เห็นสิ่งของน้องรักฟักจันอับ แช่อิ่มพลับผลชิดเป็นปริศนา
พี่จรจากฝากชิดสนิทมา เหมือนแก้วตาตามติดมาชิดเชื้อ
แผ่นขนุนวุ้นแท่งของแห้งสิ้น แต่ละชิ้นชูใจอาลัยเหลือ
ได้ชื่นชิมอิ่มหนำทั้งลำเรือ เพราะน้องเนื้อนพคุณกรุณา ฯ

อย่างไรก็ตามเมื่อได้พิจารณาและเก็บข้อมูลภาคสนามแล้วพบว่า รายการอาหาร “ใบรักอ่อน” ยังไม่ได้ข้อสรุป ว่าเป็นใบของต้นรักชนิดใด เพราะใบรักที่รู้จักกันทั่วไปมียางที่อาจเป็นอันตราย จึงได้เลือกรายการอาหารหวานมาใช้ในการพัฒนาเป็นของที่ระลึก อีกทั้งยังล้วนเป็นขนมที่เป็นการถนอมอาหาร มีอายุการเก็บรักษาไว้ได้นาน

ขนมฟักและจันอับ

พลับ (ซ้าย) และผลชิด (ขวา)

แผ่นขนุน (ซ้าย) และวุ้นแท่ง (ขวา)

ด้วยเหตุนี้จึงได้นำขนมต่างๆที่ปรากฏในการเดินทางของสุนทรภู่ในครั้งนั้น มารวมอยู่ในกล่องเดียวเพื่อเป็นของฝากของนักท่องเที่ยวที่จะท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม ที่บ้านบางใหญ่ ที่ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี โดยได้เลือกพื้นที่ที่มีทุนทางวัฒนธรรมอยู่เดิมไม่ไกลจากบริเวณวัดต้นเชือก ตำบลบ้านใหม่ คือ บ้านคุณป้าสะอาด หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า “ป้าอาดขนมไทย” ซึ่งได้ทำขนมไทยเหล่านี้อยู่เดิม รวมทั้งขนมไทยชนิดอื่นๆ เป็นสถานที่ผลิตและจำหน่ายขนมไทย และให้ชื่อว่า “ขนมเสบียงสุนทรภู่” หรือ “ขนมเสบียงเนื้อนพคุณ” จากคำประพันธ์ “*เพราะน้องเนื้อนพคุณกรุณา*”

"ขนมเสบียงสุนทรภู่" หรือ "ขนมเสบียงเนื้อนพคุณ"
ที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากงานวิจัยตามรอยนิราศพระประธมฯ

๓) กิจกรรมในนิราศ

ในนิราศพระประธมของสุนทรภู่ ผู้วิจัยพบว่าสามารถนำเรื่องราวในนิราศมาสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้มีส่วนร่วมโดยอาจพิจารณาแนวทางสร้างสรรค์ได้ดังนี้

- การชมและสังเกตธรรมชาติตามรอยกวี
- การเดินทางด้วยรูปแบบเดียวกับกวี
- การจำลองกิจกรรมในนิราศของกวี

ตัวอย่างการชมและสังเกตธรรมชาติตามรอยกวีนั้น เป็นการศึกษา "ธรรมชาติวิทยา" ในนิราศผสานเข้ากับการท่องเที่ยว โดยต้องอาจเลือกจากธรรมชาติที่กวีมักกล่าวถึง เช่น นก ปลา ต้นไม้ จากการศึกษาพบว่าในนิราศพระประธมกวีกล่าวถึงนกในบริเวณบ้านคลองโยงเป็นจำนวนมาก ดังนี้

ดูทุ่งกว้างวางเวกหมอกเมฆมืด บรรพตพืดภูผาพนาสิณฑ์
ฝูงวิหคนกกาเที่ยวหากิน ตามที่ถิ่นเขตแคว้นทุกแดนดาว
บ้างเดินดินบินว่อนขึ้นร่อนร้อง ริมขอบหนองนกกระกรุมคุ่มคุ่มขาว
ค้อนหอยย่องมองปลาแข้งขายาว อีโก้งก้าวโก้งเก้งเขย่งตัว
กระทุงทองล่องเลื่อนดูเกลื่อนกลาด ไม่คลาคลาดคลอเคลียเหมือนเมียผัว
มีต่างต่างยางกรอกนกดอกบัว เที่ยวเดินยั้วเยี้ยย่องที่ท้องนา
นกกระจาบคาบคุ่มอีลุ้มร่อน ดูว้าว่อนเวียนเรไรในเวหา
เห็นยางเจ่าเซาจับคอยสับปลา นกกระสาซ่องซ่องค่อยย่องเดิน
โอ้ดูนกอกใจให้ไหวหวาด ยามนิราศเริดร้างมาห่างเหิน
เห็นสิ่งไรใจพี่ไม่มีเพลิน ส่วนเรือเดินด่วนไปใจจะคืน ฯ

จากข้อมูลข้างต้นผู้วิจัยได้นำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลนกที่มีการสำรวจในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับที่กล่าวถึงในนิราศในช่วงเวลาปัจจุบัน เพื่อสำรวจนกที่ยังคงอยู่ในปัจจุบัน ดังจะได้นำเสนอในรูปแบบตารางเปรียบเทียบ ดังนี้

นิราศพระประธม	วิทยานิพนธ์ คณะสิ่งแวดล้อม[๒๙๐]	หนังสือชุดธรรมชาติ สรรพสิ่งศาลายา[๒๙๑]
- นกกด		
- นกกาเหว่า		
- นกกา	- อีกา	- อีกา - นกกาแวน
- นกตะกรุม		
- นกคุ่ม		
- นกค้อนหอย		
- นกอีโก้ง		- นกอีโก้ง
- นกกระทุง		
- นกยางกรอก	- นกยางกรอกพันธุ์จีน	- นกยางกรอกพันธุ์จีน
- นกดอกบัว		
- นกกระจาบ		- นกกระจาบธรรมดา - นกกระจาบสีทอง
- นกขาบ	- นกตะขาบทุ่ง	- นกตะขาบทุ่ง
- นกอีลุ้ม		
- นกยาง	- นกยางเขียว - นกยางควาย - นกยางเปีย	-นกยางเปีย - นกยางโทนใหญ่ - นกยางควาย - นกยางเขียว - นกยางไฟหัวดำ
- นกเจ่า		
- นกกระสา		
- นกกระจิบ		
- นกกระจาบ		
- นกเปล้า		
- นกเขา		

[๒๙๐] สุนิษา เชยกลิ่นเทศ และอรอุมา ตั้งต่อนิรันดร์. **ความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายของนกและพืชในพื้นที่สีเขียวของมหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา.** วิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

[๒๙๑] นก ใน **ธรรมชาติสรรพสิ่งศาลายา.** นครปฐม, ๒๕๕๓.

นิราศพระประธม	วิทยานิพนธ์ คณะสิ่งแวดล้อม[๒๙๐]	หนังสือชุดธรรมชาติ สรรพสิ่งศาลายา[๒๙๑]
- นกกระลุมพู		
- นกโพระดก		
- นกเป็ดหงส์		
-นกเป็ดผี		

จากข้อมูลข้างต้นอาจนำมาสู่การจัดรายการท่องเที่ยวดูนกตามรอยนิราศพระประธม ได้ โดยให้ข้อมูลถึงนกที่เคยมีเมื่อครั้งสุนทรภู่เดินทางมา และนกที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน รวมถึงนกชนิดใหม่ที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยในพื้นที่

๔) ของฝากในนิราศ

ของฝากในนิราศนี้ในกรณีที่ไม่มีผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่ตรงกับเนื้อหาในนิราศ มีข้อเสนอแนะว่าสามารถใช้ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีอยู่เดิม แต่ใช้ข้อความในนิราศที่เป็น “วรรคทอง” มาใส่ในฉลากผลิตภัณฑ์แทนได้เพื่อส่งต่อ “สุนทรียภาพ” “ความรู้” และ “คำสอน” ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในนิราศให้แพร่กระจายในวงกว้างด้วย ดังนี้

๔.๑) การนำเสนอ “สุนทรียภาพของนิราศ” ในฉลากผลิตภัณฑ์

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำเสนอสุนทรียภาพของนิราศ

น้ำค้างย้อยพร้อยพรมเป็นลมว่าว อนาถหนาวนึกเคยได้เชยโฉม
มาสูญเหมือนเดือนดับพยับโพยม ให้ทุกข์โทมนัสในฤทัยครวญ

(กวีบรรยายความรู้สึกขณะเดินทางตอนกลางคืน ที่มีน้ำค้างและลมที่พัดมาจนทำให้รู้สึกหนาวจนทำให้ระลึกถึงเมื่อครั้งได้เชยชมนางอันเป็นที่รัก กวีได้เปรียบความรู้สึกที่มีต่อนาอันเป็นที่รักและได้จากไปแล้ว เหมือนพระจันทร์ที่ในคืนเดือนแรมที่มืดมน ยิ่งพาให้ใจทุกข์ระทม)

โอ้เคราะห์กรรมจำคลาดนิราศร้าง เพราะขัดขวางความในเหมือนไขว่เฉลว
ทั้งเกลียดสิ้นนินทาพาลาเลว เหมือนต้องเปลวปลิวต้องให้หมองมอม

(เพราะเคราะห์กรรมของกวีจึงทำให้ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก เนื่องจากมีคนมาขัดขวางความรัก โดยเปรียบการขัดเหมือนกับการสานเฉลียวไขว้ที่ขัดกัน ซึ่งการขัดนั้นมีผลมาจากการนินทาของเหล่าคนพาล เปรียบเสมือนควันของเปลวไฟที่ปลิวมาทำให้หม่นหมอง)

๔.๒) การนำเสนอ "คำสอนจากนิราศ" ในฉลากผลิตภัณฑ์

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำเสนอคำสอนจากนิราศ

สุดาใดได้เพื่อนอย่าเหมือนพี่ เหมือนมณีนพรัตน์ฉัตรเฉลิม
อันน้ำในใจรักช่วยตักเติม ให้พูนเพิ่มพิศวาสอย่าคลาดคลายฯ

(กวีได้สอนผู้หญิงในขณะที่มีคนรัก ควรทำตัวเป็นของมีค่าที่ประดับเกียรติของอีกฝ่าย และหมั่นเพิ่มเติมความรักอย่าให้ความรักนั้นเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนเดิม)

ตรงหน้าโบสถ์โขดสูงนกยูงเหลือง เห็นกาเรืองรำแพนแค้นใจหาย
นกยูงเอ๋ยเย้ยกาไม่น่าอาย เขาเขียนลายทองให้ด้วยไมตรี

(เมื่อเดินทางมาถึงหน้าโบสถ์ที่มีหงส์อยู่บนเสา กวีได้อ้างถึงนิทานอีสปเรื่อง "กากับนกยูง" โดยได้เล่าถึงตอนที่การำแพนแข่งกับนกยูง ส่วนพวกนกยูงก็เยาะเย้ยกาว่าปีกที่ทำมานั้นไม่ใช่ของจริง ซึ่งเนื้อหาของนิทานเรื่องนี้สอนให้รู้จักประมาณตน และพอใจกับสิ่งที่มี อย่าทำตัวเหมือนกาที่อยากได้ขนของนกยูง เพียงเห็นว่าขนนั้นสวยกว่าขนที่ตนมีอยู่)

๔.๓) การนำเสนอ "ชื่อบ้านนามเมืองจากนิราศ" ในฉลากผลิตภัณฑ์

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำเสนอชื่อบ้านนามเมืองจากนิราศ

ถึงบางม่วงง่วงจิตคิดถึงม่วง ต้องจากทรวงเสียใจอาลัยเหลือ
มะม่วงงอมหอมหวนเหมือนนวลเนื้อ มิรู้เบื่อบางม่วงเหมือนดวงใจ

(“บางม่วง” เป็นชุมชนริมแม่น้ำอ้อมนนท์ มีการตั้งชื่อพื้นที่นี้ตามลักษณะพื้นที่ซึ่งมีต้นมะม่วงขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นมะม่วงกะร่อน มีผลเล็ก เนื้อน้อย เมล็ดโต เมื่อสุขมีกลิ่นหอมรสหวานอมเปรี้ยว[๒๙๒])

โอ้ฟังบุตรสุดสวาทฉลาดเปรียบ ต้องทำเนียบนึกไปก็ใจหาย
ถึงแขวงแควแลลิ่วชื่องิ้วราย สะอื้นอายออกความเหมือนนามงิ้ว

(สันนิษฐานว่าแต่เดิมบริเวณนี้มีต้นงิ้วขึ้นเรียงรายยาวไม่น้อยกว่าหนึ่งกิโลเมตรเศษ โดยมีความยาวจากตำบลงิ้วรายไปถึงปากคลองมหาสวัสดิ์ แต่ปัจจุบันไม่มีต้นงิ้วหลงเหลืออยู่แล้ว เพราะภายหลังมีความเชื่อกันว่าหากบ้านหรือที่ดินของใครมีต้นงิ้วจะเป็นสิ่งอัปมงคล)

๔.๔) การนำเสนอ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากนิราศ” ในฉลากผลิตภัณฑ์

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำเสนอประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากนิราศ

จะออกช่องคลองโยงเห็นโรงบ้าน เขาเรียกลานตากฟ้าค่อยพาชื่น
โอ้แผ่นฟ้ามาตากถึงภาคพื้น น่าจะยืนหยิบเดือนได้เหมือนใจ
เจ้าหนูน้อยพลอยว่าฟ้าตกน้ำ ใครช่างดำยกฟ้าขึ้นมาได้
แม้นแดนดินสิ้นฟ้าสุราลัย จะเปล่าใจจริงจริงทั้งหญิงชายฯ

(มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่าในอดีตมีเรือสำเภาจีนลำหนึ่งล่มในแม่น้ำนครชัยศรี ผู้คนที่รอดตายพากันว่ายน้ำขึ้นบกแล้วตากเสื้อผ้าที่เปียกไว้ตรงบริเวณที่เป็นหน้าวัดในปัจจุบัน พื้นบริเวณนี้จึงได้รับการขนานนามจากชาวบ้านว่า “บ้านลานตากผ้า” ก่อนจะเพี้ยนมาเป็น “บ้านลานตากฟ้า”)

ถึงย่านน้ำสำประทวนรำจวนจิต เหมือนใจคิดทวนทบตลบหลัง
ไปลอบโลมโฉมเฉกที่เมฆบัง เปรียบเหมือนนั่งแอบอุ้มทุกทุ่มโมงฯ

(ในอดีตมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่ามีพระพุทธรูปลอยน้ำมา ๓ องค์ ชาวบ้านที่พบเห็นได้ช่วยกันอัญเชิญขึ้นเรือแต่ไม่สำเร็จ จึงนำเชือกเส้นใหญ่ไปคล้ององค์พระพุทธรูปทั้ง ๓ แล้วช่วยกันชักลากขึ้นมาบนฝั่งอีกครั้งหนึ่งแต่ก็ไม่สำเร็จอีกเช่นเคย เพราะกระแสน้ำเกิดปั่นป่วนจนทำให้เชือกขาดเป็นและ

---

[๒๙๒] ปราณี หลักคำ และคณะ. **ชื่อบ้านนามเมือง “จังหวัดนนทบุรี”.** นนทบุรี: บอลพริ้นติ้ง, ๒๕๕๐, หน้า ๔๖.

พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์จมหายไปกับกระแสน้ำ เป็นเหตุให้ชาวบ้านพากันเรียกสถานที่บริเวณนี้ว่า “สามพระทวน” ต่อมาได้เพี้ยนกลายเป็น “สัมปทวน”)

ถึงบ้านธรรมศาลาริมท่าน้ำ เป็นโรงธรรมภาคสร้างแต่ปางหลัง
เดชะคำทำคุณการุณัง เป็นที่ตั้งศาสนาให้ถาวร
ขอสมหวังดังสวาทอย่าคลาดเคลื่อน ให้ได้เหมือนหมายรักในอักษร
หนังสือไทยอธิษฐานสารสุนทร จงถาพรเพิ่มรักเป็นหลักโลมฯ

(ตามตำนานเล่าว่าหลังจากที่พญาพานทำปิตุฆาตพระราชบิดากับยายหอมก็ทรงวิตกว่าจะได้รับกรรมอย่างหนักไม่ว่าจะเป็นตอนที่มีชีวิตอยู่หรือสิ้นชีวิตไปแล้ว พระองค์ได้สำนึกในสิ่งที่ตนทำไว้และเพื่อให้กรรมที่ได้รับเบาบางลง พระองค์จึงได้โปรดให้ประชุมพระอรหันต์และพระสงฆ์จากอารามต่างๆ ได้ปลูกสร้างโรงธรรมขนาดใหญ่ไว้ใกล้เนินหรือถ้ำเพื่อใช้เป็นที่ประชุมสงฆ์ และอุทิศโรงธรรมเป็นที่สำหรับพระสงฆ์ไว้แสดงธรรม พื้นที่บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า “ธรรมศาลา” จนถึงปัจจุบัน)

๕) วันเวลาเดินทางในนิราศ

วันและเวลาที่เดินทางในนิราศพระประธม และที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางในนิราศพระประธมของสุนทรภู่ ยังสามารถนำมาใช้ในการจัดเป็น “วันที่ระลึก” ที่สุนทรภู่เดินทางมาที่ชุมชนของตนได้อีกด้วย เกิดเป็นเทศกาลส่งเสริมการท่องเที่ยวได้อีก

ในนิราศพระประธมสุนทรภู่ออกเดินทางด้วยเรือ พร้อมกับบุตรอีกสองคน คือ หนูตาบและหนูพัด กับผู้ติดตามและคนเรือ เดินทางจากพระนครฝั่งธนบุรี เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางกอกน้อยจนถึงวัดชลอ เมืองนนทบุรี แล้วจึงเลี้ยวซ้ายเพื่อเข้าคลองอ้อมนนท์ จากนั้นล่องไปตามคลองจนถึงปากคลองบางใหญ่ เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางใหญ่ สุนทรภู่เดินทางมาจนกระทั่งถึงบริเวณกลางคลองบางใหญ่ค่อนไปทางปากคลองอีกฝั่งหนึ่ง บริเวณนั้นน้ำตื้นกว่าที่ใดๆ เรือเล็กพอผ่านไปได้ แต่เรือใหญ่จำเป็นต้องใช้ควายโยงเรือไปออกปากคลอง จึงเรียกคลองบางใหญ่บริเวณนี้ว่า “คลองโยง”

สุนทรภู่ล่องเรือจากคลองโยง หรือคลองบางใหญ่นี้จนไปออกปากคลอง ทะลุออกแม่น้ำนครชัยศรี แล้วจึงเลี้ยวซ้าย เรือล่องไปตามความคดเคี้ยวของแม่น้ำ จนกระทั่งมาถึงบริเวณปากคลองบางแก้ว ที่โบราณเรียกว่า “ปากน้ำ” เป็นคลองโบราณ เรือได้ล่องขึ้นไปจนใกล้พระประธม หรือพระปฐมเจดีย์ บริเวณเพนียดคล้องช้าง จึงได้ขึ้นบกและเดินเท้าต่อไปจนถึงพระปฐมเจดีย์ ซึ่งในนิราศพระประธมนี้บันทึกการเดินทางเฉพาะเที่ยวไปไม่ได้บันทึกการเดินทางเที่ยวกลับแต่อย่างใด

ช่วงเวลาที่ออกเดินทางนั้น คือวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าตรงกับวันจันทร์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่ออกเดินทางในเวลาประมาณยามสอง คือ

ราว ๒๔.๐๐ น. ของวันจันทร์ ใช้เวลาเดินทาง ๒ วัน กับ ๑ คืน เดินทางถึงพระปฐมเจดีย์ ในวันพุธที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๓๘๕[๒๙๓]

การแห่หุ่นขี้ผึ้งสุนทรภู่เนื่องในประเพณีตักบาตรพระร้อยแปด
ของชาวตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

การแห่หุ่นขี้ผึ้งสุนทรภู่เนื่องในประเพณีตักบาตรพระร้อยแปด
ของชาวตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

ชุมชนที่สุนทรภู่ผ่านสามารถนำเวลาดังกล่าวไปคำนวณวันเดือนปีที่ผ่าน และสร้างสรรค์เป็นเทศกาลท่องเที่ยวของชุมชนได้ โดยอาจไม่จำเป็นต้องใช้วันที่ ๒๖ มิถุนายน หรือ วันสุนทรภู่ ได้ และจัดกิจกรรมดังที่ได้นำเสนอมาก่อนหน้าผนวกกับอัตลักษณ์ของชุมชนตัวเอง

---

[๒๙๓] ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **ชีวิตและผลงานของสุนทรภู่.** กรุงเทพ: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๘.

๔.๓ รูปแบบการใช้ประโยชน์จากนิราศในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

ในการค้นหาแนวทางในการนำ “วรรณคดีนิราศ” มาใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว โดยนำนิราศพระประธมของสุนทรภู่ มาใช้นำร่องในการศึกษาหาแนวทางนี้ ได้เห็นโอกาสในการนำวรรณคดีนิราศไปใช้ในมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อีกมาก ผู้วิจัยได้พยามสรุปกระบวนการทำงานเพื่อประยุกต์ใช้นิราศเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งขั้นตอนต่างๆ ในกระกวนการมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งต้องมีการตรวจสอบย้อนกลับเพื่อความแม่นยำ ถูกต้อง และเหมาะสมของข้อมูลมากที่สุด จึงเรียกกระบวนการนี้ว่า “ตะขาบแห่งการตามรอยนิราศ” ซึ่งจะได้นำเสนอในรูปของแผนผังดังนี้

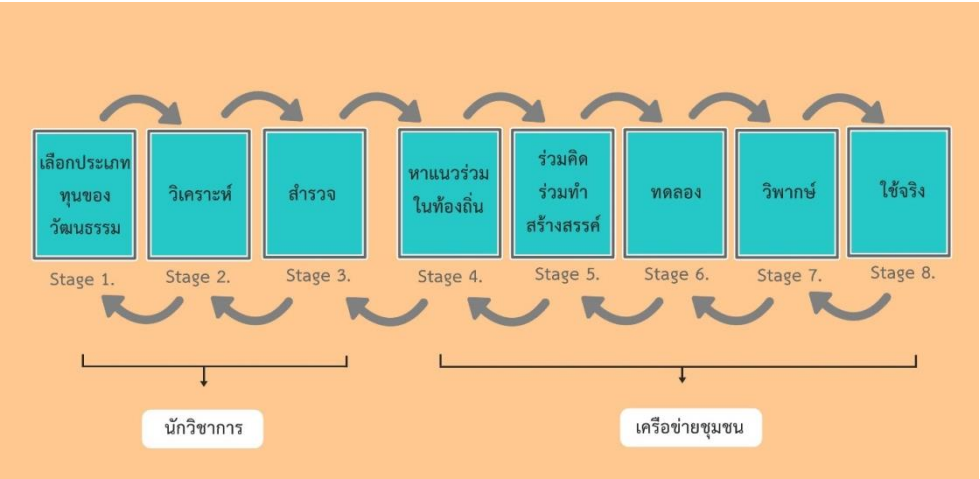

“ตะขาบแห่งการตามรอยนิราศ”
ผังกระบวนการทำงานเพื่อประยุกต์ใช้นิราศเพื่อการท่องเที่ยว

นอกจากนี้ในระหว่างการดำเนินงานวิจัยผู้วิจัยยังได้แนวทางการใช้ประโยชน์จากนิราศในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งได้สรุปเป็น “มาลัยแห่งความคิดสร้างสรรค์เพื่อการท่องเที่ยว” เพื่อให้เห็นกระบวนการทำงานและเป็นแนวทางการทำงานได้ชัดเจนขึ้น โดยตัวมาลัยประกอบไปด้วยข้อมูลจากนิราศ ข้อมูลบริบทร่วมสมัยกับนิราศ และข้อมูลบริบทในปัจจุบัน ซึ่งจะต้องผ่านการเก็บข้อมูลภาคสนาม และการค้นคว้าเอกสาร จากนั้นจึงเป็นการแสวงหาเครือข่ายและสร้างความร่วมมือ ตลอดจนการบูรณาการและประยุกต์องค์ความรู้จนเกิดเป็นแหล่งท่องเที่ยว และองคาพยพของการท่องเที่ยวแตกแขนงเป็นอุบะของมาลัยในรูปแบบต่างๆ เช่น อาหาร กิจกรรม ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก

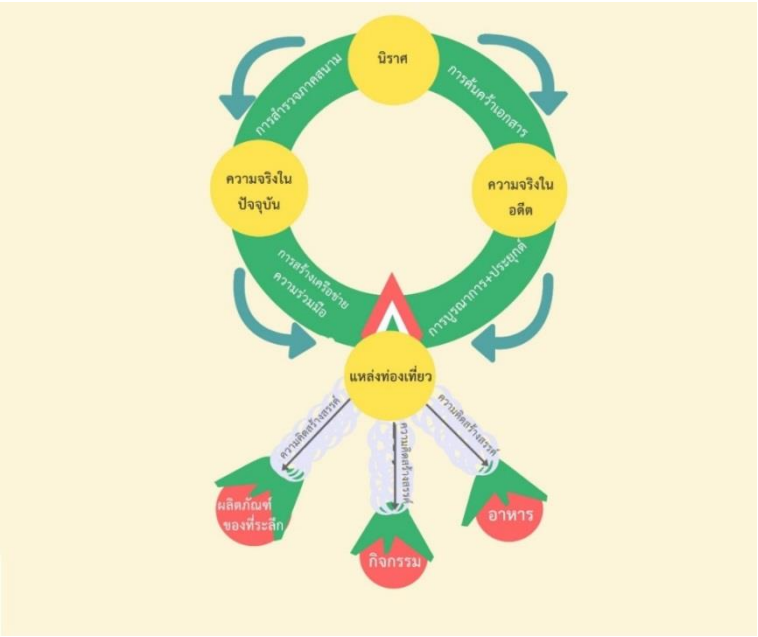

“มาลัยแห่งความคิดสร้างสรรค์เพื่อการท่องเที่ยว”
ผังแนวทางการใช้ประโยชน์จากนิราศในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

วรรณคดีในมุมมองของเศรษฐกิจสร้างสรรค์และคติชนวิทยา จึงไม่มีคุณค่าในฐานะศิลปะทางภาษาชั้นเยี่ยมที่ใช้สุนทรียภาพถ่ายทอดภูมิรู้ของบรรพชนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้าใจวิธีคิดของกลุ่มชน การบันทึกความรู้สึกนึกคิดตลอดจนความเชื่อผ่านสายตาและมุมมองของกวี และที่สำคัญยังเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สามารถพัฒนาจากการ “อิ่มใจ” สู่การ “อิ่มท้อง” ได้ในที่สุดตามแนวทางที่ได้นำเสนอไว้ข้างต้น และหากทุกชุมชนได้ทดลองนำวรรณคดีท้องถิ่นหรือวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนของตน ที่เล่าเรื่องชุมชนตนเอง ก็จะทำให้วรรณคดีกลับมามีชีวิตออกดอกสะพรั่งสีสันงดงามตา “ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน” ได้ต่อไป

บทที่ ๕
บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ เนื่องจากเป็นนิราศที่กวีให้รายละเอียดของข้อมูลในการเดินทางด้วยการ "คร่ำครวญ" ที่น่าสนใจทั้งในแง่ภาษา วรรณศิลป์ โลกทัศน์ ตลอดจนข้อมูลเชิงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันเส้นทางในการเดินทางของสุนทรภู่เป็นการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับนนทบุรี และนครปฐม โดยนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อ ๑) บูรณาการองค์ความรู้จากนิราศพระประธมในฐานะทุนทางวัฒนธรรมกับมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อต่อยอดเชิงพาณิชย์ ๒) สำรวจเส้นทางและโอกาสในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธม และ ๓) แนวทางในการพัฒนาสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับนิราศพระประธมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในปัจจุบัน

การจัดการท่องเที่ยวตามรอยนิราศพระประธมของสุนทรภู่ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทางคติชนวิทยา คือ เรื่อง "คติชนสร้างสรรค์" ของศิราพร ณ ถลาง เป็นหลัก ซึ่งอธิบายว่า "*ปรากฏการณ์ "คติชนสร้างสรรค์" เป็นผลจากการปรับใช้คติชนอันเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไทยที่มีอยู่เดิมผนวกกับวิธีคิดในการผลิตซ้ำ ประยุกต์ ผสมผสาน สร้างใหม่ หรือสร้างความหมายใหม่ในบริบทใหม่*"[๒๙๔]

การศึกษาครั้งนี้ได้มอง "นิราศพระประธม" ในฐานะ "บันทึกจากภาคสนามทางคติชนวิทยา" ที่ประกอบไปด้วยข้อมูลวัฒนธรรมทั้งชาวบ้านและชาววังจำนวนมาก ซึ่งลักษณะนี้เป็นการทำงานที่ผสานระหว่างการอาศัยองค์ความรู้ทางวรรณคดีและคติชนวิทยาเข้าด้วยกัน ซึ่งได้รับแนวคิดจากงานเรื่อง "*ภูมิวัฒนธรรมกาญจนบุรี จากพระราชนิพนธ์เรื่อง ตามเสด็จไทรโยค ในรัชกาลที่ ๕: การศึกษาในมุมมองของนักคติชนวิทยา*" ของศาสตราจารย์สุกัญญา สุจฉายา[๒๙๕] ที่ผสานองค์ความรู้ทั้ง ๒ ศาสตร์ และ "สกัด" องค์ความรู้ทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ไว้ได้อย่างน่าสนใจ

---

[๒๙๔] ศิราพร ณ ถลาง."**คติชนสร้างสรรค์": บทสังเคราะห์และทฤษฎี.** กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๙. หน้า๑๒๑.

[๒๙๕] สุกัญญา สุจฉายา."*ภูมิวัฒนธรรมกาญจนบุรี จากพระราชนิพนธ์เรื่อง ตามเสด็จไทรโยค ในรัชกาลที่ ๕: การศึกษาในมุมมองของนักคติชนวิทยา*" ใน อภิลักษณ์ เกษมผลกูล. (บรรณาธิการ). **กาญจนสังฆปิตรานุสรณ์**. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์ ราษฎรชาวจังหวัดกาญจนบุรี และมหาวิทยาลัยมหิดล พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันพุธที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙.

อนึ่ง ในมุมมองด้านประวัติชีวิตและผลงานของสุนทรภู่ ผู้วิจัยได้ใช้ทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวรรณคดี โดยเฉพาะงานเรื่อง *"ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่"*ของ ศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต[๒๙๖] เนื่องจากมีเนื้อหาครอบคลุมประวัติชีวิตและงานของสุนทรภู่อย่างสมบูรณ์

นอกจากนี้ยังได้ใช้แนวคิดอีก ๓ แนวคิดคือ ได้แก่ *แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์* ซึ่งองค์กรระหว่างประเทศที่ทำหน้าที่ดูแลควบคุมและส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ๒ องค์กรหลัก ได้แก่ UNESCO และ UNCTAD ต่างก็ได้ให้คำจำกัดความของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ไว้ดังนี้ คำจำกัดความของ UNESCO เศรษฐกิจสร้างสรรค์คือ "อุตสาหกรรมที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญ และความสามารถที่มีศักยภาพในการสร้างงานและความมั่งคั่งโดยการผลิตและใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญา"[๒๙๗] ในขณะที่องค์กรที่ให้คำจำกัดความคำว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์อย่างละเอียด และมีการนำเสนอในรูปแบบของรายงาน อย่างเป็นทางการมากที่สุดคือ UNCTAD ในรายงาน "Creative Economy Report 2008"

อีกแนวคิดหนึ่งคือแนวคิดเรื่อง *การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด*[๒๙๘] เป็นการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ นักท่องเที่ยวจะใช้แรงบันดาลใจต่างๆ ในการสร้างแนวคิดในการท่องเที่ยว โดยลักษณะเด่นที่เป็น "แก่น" ของ "การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด" (Thematic Tourism) นั้นก็คือจะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถ "เลือก" ได้ มิใช่ การท่องเที่ยวตามกระแสนิยม การเลือกดังกล่าวจะมี Concept หรือ Theme ที่สอดคล้องหรือเกี่ยวข้องกันอยู่ ไม่ว่าจะเลือกในเรื่องของสถานที่ท่องเที่ยว ประเภทของที่พัก รวมถึงการจัดการ และการควบคุมกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการท่องเที่ยว โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งด้านผู้ประกอบการและด้านของนักท่องเที่ยว อาจมีส่วนร่วมในการวางกรอบแนวคิดการท่องเที่ยวดังกล่าว เช่น การท่องเที่ยวงานชมวัฒนธรรมและประเพณี (Cultural and traditional tourism) การท่องเที่ยวเพื่อศึกษากลุ่มชาติพันธ์หรือวัฒนธรรมกลุ่มน้อย (Ethnic tourism) คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมของชาวบ้าน วัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยหรือชนเผ่าต่างๆ การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (Edu-Meditation tourism) การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (Adventure Travel) การท่องเที่ยวตามรอยภาพยนตร์ (Pop-Culture Tourism or Movie Tourism) การท่องเที่ยวตามแหล่งเสียงเพลง (Music Tourism)

การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่น่าสนใจ เพราะนอกจากความลึกซึ้งในแง่ของเนื้อหาที่ได้รับจากการท่องเที่ยว ยังเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับการท่องเที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวด้วย และสิ่งที่ได้รับเพิ่มขึ้น คือ การส่งเสริมการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้มี

---

[๒๙๖] ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

[๒๙๗] อาคม เติมพิทยาไพสิฐ. Thailand's Creative Economy. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ๒๕๕๓

[๒๙๘] e-TAT Tourism Journal – การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ประสิทธิภาพ ช่วยลดการทำลายแหล่งท่องเที่ยวและวิถีชุมชนที่มีเหลืออยู่น้อยในปัจจุบัน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อไปจนตกทอดไปถึงชนรุ่นหลัง

แนวคิดสุดท้ายที่นำมาใช้ในการทำงานครั้งนี้ คือ *ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคติชน* การศึกษาบทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชนเป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาวิจัยทางคติชนวิทยาซึ่ง สุกัญญา สุจฉายา กล่าวว่า นักคติชนรับแนวคิดนี้มาจาก *ทฤษฎีหน้าที่นิยม* (Functionalism) ของนักมานุษยวิทยา[๒๙๙] ส่วนในทางมานุษยวิทยานั้น นักมานุษยวิทยาได้นำทฤษฎีหน้าที่นิยมมาใช้ศึกษาวัฒนธรรม โดยสนใจบทบาทหน้าที่ของระบบต่างๆ ในวัฒนธรรม ทั้งระบบความเชื่อและศาสนา ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง ระบบการศึกษา ระบบนันทนาการ โดยมองว่าระบบต่างๆ เป็นกลไกทางวัฒนธรรมซึ่งต่างก็มีหน้าที่ของตนและช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้[๓๐๐] นักมานุษยวิทยาสำนักบทบาทหน้าที่นิยมคนสำคัญ ได้แก่ มาลินอฟสกี้ (Malinowski) ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาผู้บุกเบิกทฤษฎีหน้าที่นิยมโดยใช้ข้อมูลจากตำนานปรัมปราเป็นหลัก เขากล่าวไว้ใน **Myth in Primitive Psychology** ว่า *"หน้าที่ของตำนานปรัมปรา คือ ช่วยสร้างความเข้มแข็งและถ่ายทอดประเพณีของกลุ่มชน"*[๓๐๑]

นอกจากนี้ วิลเลียม บาสคอม นักคติชนวิทยาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของคติชนไว้ในบทความของ "*Four Functions of Folklore*" เขาได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนในภาพรวมไว้ ๔ ประการ[๓๐๒] คือ ประการแรก ใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม (justifying rituals and institution), ประการที่ ๒ ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า (plays in education), ประการที่ ๓ รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม (maintaining conformity) และประการที่ ๔ ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้แก่ความคับข้องใจของบุคคล(form of amusement and to escape in fantasy from repressions imposed up on him by society) อย่างไรก็ตาม จากบทบาททั้ง ๔ ประการนี้ บาสคอมสรุปไว้ในตอนท้ายว่าเราสามารถแยกบทบาทย่อยลงได้อีก หรือรวมเป็นเพียงบทบาทเดียวคือ บทบาทในการรักษาเสถียรภาพของวัฒนธรรม (maintain the stability of culture)[๓๐๓] ซึ่งในงาน "ทดลอง" ครั้งนี้ จะได้ใช้เรื่อง

---

[๒๙๙] สุกัญญา สุจฉายา,"*บทนำ: การศึกษาบทบาทหน้าที่ของคติชน,*" ใน **พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง** (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

[๓๐๐] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓.

[๓๐๑] Bronislaw Malinowski, "*Myth in Primitive Psychology*," in **Magic, Science and Religion and Other Essays** (GardenCity, NY: Doubleday & Co., Inc., 1926). อ้างถึงในศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎี คติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน นิทานพื้นบ้าน** (กรุงเทพฯ: ศูนย์คติชนวิทยา โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒๓.

[๓๐๒] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๓๑๘.

[๓๐๓] สุกัญญา สุจฉายา,"*บทนำ: การศึกษาบทบาทหน้าที่ของคติชน,*" ใน **พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง** (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

บทบาทหน้าที่คติชน ในการที่จะ “เฝ้ามอง” และวิเคราะห์วิถีชุมชนในพื้นที่ที่นำมาใช้ในการจัดการท่องเที่ยว เพื่อคัดกรองทุนทางวัฒนธรรมไปใช้เพื่อการท่องเที่ยวต่อไป

จากนั้นผู้วิจัยได้เริ่มต้นถอดคำประพันธ์ และคัดสรรข้อมูลที่ได้จากนิราศพระประธม โดยอาศัยการประเมินข้อมูลจากนิราศ และเลือกสิ่งที่จะนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวและมีศักยภาพที่จะนำเข้ามาสู่กระบวนการสร้างคุณค่า ซึ่งเป็นแนวคิดของ พีรวงศ์ จาตุรงคกุล ที่เสนอว่า การท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมควรมีกระบวนการสร้างคุณค่าใน ๔ ด้าน ได้แก่ นวัตกรรม (Innovation) ภูมิปัญญา (Wisdom) เรื่องเล่า (Story telling) และความคิดสร้างสรรค์ (creative) จากนั้นจึงเลือกสิ่งที่สุนทรภู่กล่าวถึงในนิราศ และสำรวจผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นของชุมชนทุกชุมชนตามเส้นทางนิราศพระประธม แล้วนำมาใส่ในตารางเพื่อพิจารณาเปรียบเทียบ และหาแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์นั้นให้เชื่อมโยงกับนิราศต่อไป

ผลการศึกษาพบว่า การศึกษานิราศพระประธมของสุนทรภู่ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวได้ ๕ มิติ คือ เส้นทาง อาหาร กิจกรรม ของที่ระลึก และวันเวลาเดินทาง โดยบูรณาการให้เข้ากับการท่องเที่ยวได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมนำเสนอ “นิราศพระประธม” ในฐานะเรื่องเล่าประกอบการเดินทาง โดยแบ่งเส้นทางได้เป็น ๓ ภาคคือ ภาคธนบุรี (กรุงเทพฯ) - คลองบางใหญ่ (นนทบุรี) ภาคคลองบางใหญ่ (นนทบุรี) - คลองโยง (นครปฐม) และภาคคลองโยง (นครปฐม) - นครชัยศรี (นครปฐม) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เสนอรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้เรื่องนิราศพระประธมของสุนทรภู่เป็นแกนหลักในการเล่าเรื่อง เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่รายการการท่องเที่ยวในพื้นที่ ทำให้เกิดการให้คุณค่าและความหมายแก่แหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม อนุรักษ์ภูมิปัญญาในชุมชน และเกิดแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในชุมชน นำมามาสู่การสร้างงานและรายได้ ตลอดจนคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

ปัจจุบันกระแสการท่องเที่ยวเชิงแนวคิด (Theme) ได้รับความนิยมมาก เนื่องจากเป็นการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ด้วยเรื่องเล่าหรือแนวคิดร่วมกัน ปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดคือ การท่องเที่ยวตามรอยละครหรือภาพยนตร์ต่างๆ เช่น เยี่ยมชมหมู่บ้านฮอบบิทใน The Lord of the Rings ที่ Hobbiton นิวซีแลนด์ หรือ ตามหาพลังแห่ง Star Wars ที่ดาวเจด้า ในดินแดนแห่งทะเลทราย Wadi Rum จอร์แดน การท่องเที่ยวตามรอยวรรณคดีนิทานหรือตำนานต่างๆ เช่น ตามรอยวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนที่จังหวัดสุพรรณบุรี ตามรอยวรรณคดีเรื่องพระลอ ที่จังหวัดแพร่ ตามรอยเรื่องปาจิตอรพิม ที่จังหวัดนครราชสีมา แต่วรรณคดีประเภทนิราศซึ่งกล่าวถึงเรื่อง “การเดินทาง” โดยเฉพาะกลับไม่ได้รับความนิยมในการนำมาประยุกต์ใช้

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า “การทดลอง” เดินทางและทำกิจกรรมในลักษณะเดียวกับที่กวีทำ เป็นสิ่งที่ทำให้เข้าใจความคิดของกวีในบางประเด็นได้มากขึ้น รวมทั้งยังสร้างสีสันให้การเดินทาง

อีกด้วย ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทดลองจัดเป็นรายการท่องเที่ยวและได้เชิญผู้สนใจมาทดลองร่วมเดินทาง โดยเชิญชุมชน องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ผู้ประกอบการด้านท่องเที่ยว สื่อมวลชน ช่างภาพ ครูอาจารย์ นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไปร่วมเดินทาง ในทั้ง ๓ เส้นทาง ผลการประเมินรายการการท่องเที่ยวพบว่า นักท่องเที่ยวที่ร่วมเดินทางมีความพึงพอใจมาก แม้บางสถานที่จะเคยเดินทางมาแต่รูปแบบการเดินทางและกิจกรรมทำให้การเดินทางมีสีสันและแปลกใหม่มากขึ้น นับว่าวิธีการ “สกัดทุนทางวัฒนธรรม” ที่นำมาใช้นั้นตรงกับความต้องการของนักท่องเที่ยว

บรรยายให้ความรู้เรื่องการเดินทางโดยเรือของสุนทรภู่ที่ปรากฏในนิราศพระประธม ณ วัดระฆังโฆสิตาราม

ผู้ร่วมโครงการถ่ายภาพวัดเกตุประยงค์

ถ่ายภาพร่วมกับพระอุดมสิทธินายก (กำพล ป.ธ.๙) และเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์วัดบางอ้อยช้าง

ภาพบรรยากาศล่องเรือบริเวณคลองบางม่วง

ผู้ร่วมโครงการถ่ายภาพด้านในพระอุโบสถ์ วัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี

ผู้เข้าร่วมโครงการจำนวน ๑๖ คน (เรือ ๑ ลำ) มีระดับความพึงพอใจในแต่ละด้านเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ๔ คะแนน จาก ๕ คะแนน ซึ่งมากกว่าค่าเป้าหมาย คือ ๓ คะแนน ซึ่งคิดจากแบบประเมินจำนวน ๑๖ ชุด มีรายละเอียดดังนี้คือ

๑) ความเหมาะสมของเส้นทางล่องเรือตามรอยนิราศพระประธมของสุนทรภู่

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด จำนวน ๙ คน

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอในระดับมาก จำนวน ๖ คน

๒) ความเหมาะสมของเส้นทางการล่องเรือสำหรับการจัดเป็นการท่องเที่ยวแบบ One Day Trip

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด จำนวน ๘ คน

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอในระดับมาก จำนวน ๗ คน

๓) ความเหมาะสมของสถานที่

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด จำนวน ๕ คน

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอในระดับมาก จำนวน ๑๐ คน

๔) ความเหมาะสมของระยะเวลา (ภาพรวม)

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด จำนวน ๔ คน

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอในระดับมาก จำนวน ๑๐ คน

๕) ความเหมาะสมของระยะเวลา (แต่ละจุด)

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด จำนวน ๕ คน

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอในระดับมาก จำนวน ๗ คน

๖) ความเหมาะสมของรูปแบบและความน่าสนใจของการล่องเรือตามรอยนิราศพระประธมของสุนทรภู่

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด จำนวน ๖ คน

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอในระดับมาก จำนวน ๖ คน

๗) ความรู้และประโยชน์ที่ได้รับจากการจัดกิจกรรม

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด จำนวน ๙ คน

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอในระดับมาก จำนวน ๗ คน

๘) ความพึงพอใจต่อกิจกรรรมในภาพรวม

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมากที่สุด จำนวน ๖ คน

ผู้เข้าร่วมโครงการพึงพอใจระดับมาก จำนวน ๙ คน

จากการทำวิจัยในครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นความสำคัญของชุมชนริมคลองมหาสวัสดิ์ ที่นับเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความเป็นมาและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ยาวนาน รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และสถานที่ต่างๆ ที่สามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำท้องถิ่นได้ และยังมีพื้นที่ใกล้เคียงที่เชื่อมโยงกันด้วยสายน้ำ ทั้งคลองโยง คลองบางใหญ่ และแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งแม่น้ำที่กล่าวมานี้ยังปรากฏชื่ออยู่ในนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ จึงเหมาะแก่การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว ทั้งในด้านการเผยแพร่องค์ความรู้ในสื่อประชาสัมพันธ์ที่ทันสมัย และการปรับภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวให้เหมาะสมและสวยงามมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยจึงได้จัดโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวคลองมหาสวัสดิ์และพื้นที่เชื่อมโยง ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจากกองวิเทศสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยมหิดล นับเป็นโครงการที่ส่งเสริม สนับสนุนประชาสัมพันธ์และขยายพื้นที่การท่องเที่ยว และส่งต่อการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นระหว่างพื้นที่ชุมชนใกล้เคียง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวตัวอย่าง และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวชื่อดังที่เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวต่อไป

๑) วัดต้นเชือก

ป้ายที่ ๑ ตั้งอยู่ริมฝั่งคลองโยง บริเวณหน้าพิพิธภัณฑ์สุนทรภู่ของวัดต้นเชือก จังหวัดนนทบุรี

๒) โรงเรียนบ้านคลองโยง

ป้ายที่ ๒ ตั้งอยู่ริมฝั่งคลองโยง บริเวณศาลาท่าน้ำโรงเรียนบ้านคลองโยง จังหวัดนครปฐม

๓) วัดลานตากฟ้า

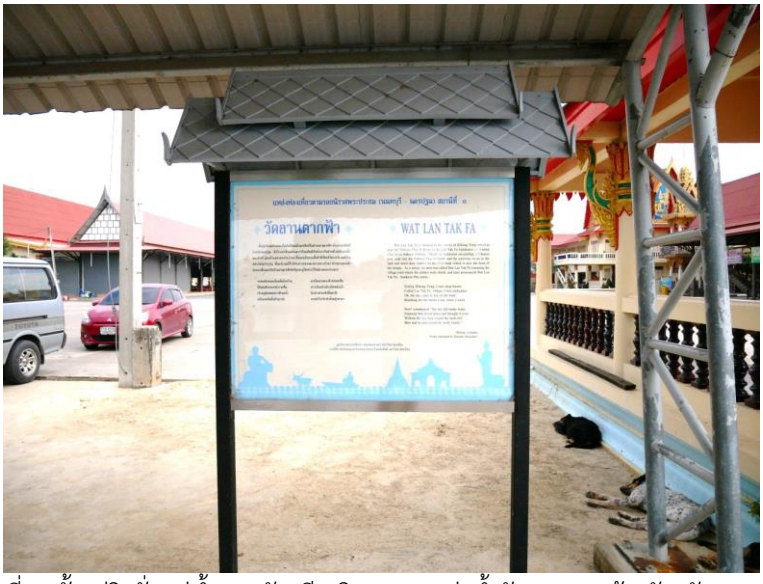

ป้ายที่ ๓ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี บริเวณศาลาท่าน้ำวัดลานตากฟ้า จังหวัดนครปฐม

๔) วัดงิ้วราย

ป้ายที่ ๔ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี บริเวณท่าน้ำวัดงิ้วราย จังหวัดนครปฐม

๕) วัดสัมปทวน

ป้ายที่ ๕ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี บริเวณศาลาท่าน้ำวัดสัมปทวน จังหวัดนครปฐม

๖) วัดสิงห์

ป้ายที่ ๖ บริเวณพระมหาธาตุเจดีย์อิศวรนวโกฏิ ภายในวัดสิงห์ จังหวัดนครปฐม

๗) วัดท่าใน

ป้ายที่ ๗ ตั้งอยู่บริเวณศาลาทางเข้าวัดท่าใน จังหวัดนครปฐม

๘) วัดธรรมศาลา

ป้ายที่ ๘ ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของพระอุโบสถวัดธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม

๙) วัดห้วยตะโก

ป้ายที่ ๙ ตั้งอยู่บริเวณหน้าพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดห้วยตะโก จังหวัดนครปฐม

๑๐) วัดพระปฐมเจดีย์

ป้ายที่ ๑๐ ตั้งอยู่ภายในวัดพระปฐมเจดีย์ บริเวณทางเข้าพิพิธภัณฑ์วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ทดลองสร้างของที่ระลึกโดยเริ่มต้นจากการสำรวจสิ่งที่ปรากฏในนิราศที่สุนทรภู่กล่าวถึง และสิ่งที่ชุมชนต้องการ “ขาย” ในปัจจุบัน เช่น ผลิตภัณฑ์ OTOP แหล่งท่องเที่ยวชุมชนต่างๆ จากนั้นจึงนำมาประยุกต์เข้าด้วยกัน กล่าวคือ คัดสรรสิ่งที่ปรากฏในบทประพันธ์มาสร้างสรรค์เป็นของที่ระลึก ซึ่งทำโดยคนในชุมชนที่สุนทรภู่กล่าวถึง และปัจจุบันยังคงดำเนินการอยู่ไม่ขัดกับวิถีปัจจุบัน ดังที่งานวิจัยนี้ได้สร้างสรรค์ “ขนมเสบียงสุนทรภู่” ขึ้นมา

ขณะเดียวกันงานวิจัยนี้ยังได้สร้างมัคคุเทศก์ท้องถิ่น โดยได้ดำเนินการอบรมครูที่สังกัดโรงเรียนในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง รวมถึงยังได้จัดอบรม “สุนทรภู่ครูท่องเที่ยว” แก่นักเรียนโรงเรียนบ้านคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับนิราศพระประธม โดยมีจุดมุ่งหมายให้เยาวชนในท้องถิ่นเข้ามีมาส่วนร่วมกับการท่องเที่ยวในชุมชน และยังเป็นการส่งเสริมให้เยาวชนในท้องถิ่นเกิดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ ส่งผลให้เกิดความรัก ความผูกพันต่อชุมชน ทั้งยังสามารถพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นต่อไปได้อีกด้วย

พิธีเปิดป้ายท่องเที่ยวในโครงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวคลองมหาสวัสดิ์และพื้นที่เชื่อมโยง

การประกวดการฝึกปฏิบัติมัคคุเทศก์น้อยโรงเรียนบ้านคลองโยง

การศึกษาครั้งนี้ได้ช่วยเน้นย้ำให้เห็นการบูรณาการวรรณคดี คติชนวิทยา และการท่องเที่ยว ว่าสามารถทำได้ และควรทำอย่างมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกล่มเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบ และเกิดการใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน และตรงความต้องการ

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๑) ควรมีการศึกษานิราศเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่ หรือกวีในท้องถิ่นต่างๆ ในฐานะทุนทางวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยว เพื่อใช้วรรณคดีให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๒) ควรมีการจัดทำสารานากรมสถานที่ในนิราศของสุนทรภู่ เพื่อให้ผู้ประกอบการหรือชุมชนที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่แหล่งท่องเที่ยวได้ง่าย

๓) ควรมีการศึกษาการใช้วรรณคดีประเภทอื่นๆ มาสร้างให้เกิดประโยชน์ในมิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เพื่อขยายกลุ่มผู้สนใจวรรณคดีให้กว้างขวางขึ้น และใช้ประโยชน์จากวรรณคดีหลากหลายมากขึ้น

บรรณานุกรม

<u>ภาษาไทย</u>

กฤษฎา พิณศรี และคณะ. **ศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.** สุรินทร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๐.

การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.

การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๓.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๒.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๓.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. **บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. **บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๒๖.

กุสุมา รักษมณี. **สีสันวรรณคดี.** กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๔.

คันธรส พวงแก้ว. **การท่องเที่ยวฟื้นประวัติศาสตร์ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวงใน ๕ จังหวัดภาคใต้: สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ตรัง และสตูล.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒.

จารุวรรณ ภักดีดำรงฤทธิ์. **การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาตามตำนานอุรังคธาตุ**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

ชนกพร พัวพัฒนกุล, เรียบเรียง. *กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขกับงานศิลปกรรม โครงการวิจัย “พระราชานุสรณ์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข”.* ใน ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, บรรณาธิการ. **พิมุขสถานสรรพการพิสิฐ: สรรพ์นิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์.** นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗. หน้า ๑๐๗.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน กาพย์เห่นิราศแรมรสร้าง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ชื่น ศรีสวัสดิ์. **การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาวัฒนธรรมชุมชนชาวกวยในเขตอีสานใต้และลาวใต้.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘.

ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์, บรรณาธิการ.. **ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจ และการจัดการยุคใหม่**. พิษณุโลก: คณะวิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๗.

ทัศนีย์ นาคเสนีย์. **การศึกษาเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยอารยธรรมทวารวดี - ขอม ในจังหวัดราชบุรี ประเทศไทย.** ราชบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, ๒๕๕๕.

ทัศนีย์ สินสกุล. **ทฤษฎีกวีนิพนธ์สันสกฤต.** ใน วารสารอักษรศาสตร์ ๒๓, (มกราคม - มิถุนายน), ๒๕๓๔.

นก ใน **ธรรมชาติสรรพสิ่งศาลายา.** นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓.

นิจิรา คลังสมบัติ. **การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จังหวัดอุดรธานี.** วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

นิราศพระประธม หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๖. มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๒๗ หน้า.

นิราศพระประธม หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๗. มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๔๔ หน้า.

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, หม่อมราชวงศ์. **พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๕๒๕).** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

บุณยสฤษฎ์ อเนกสุข. ยล เยี่ยม เยือน เหย้า: แนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. พิษณุโลก: สำนักพิมม์มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๗,

ประวัติวัดไก่เตี้ย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูร, ๒๕๑๑.

ประวัติวัดชัยพฤกษมาลา วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมห่วง ลดาวัลย์ ณ อยุธยา ต.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวงศ์ วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖.

ปราณี หลักคำ และคณะ. **ชื่อบ้านนามเมือง "จังหวัดนนทบุรี".** นนทบุรี: บอลพริ้นติ้ง, ๒๕๕๐.

พระเทพมหาเจติยาจารย์ และพระครูสุธีเจติยานุกูล. **ประวัติวัดในจังหวัดนครปฐม.** นครปฐม: คณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม คณะสงฆ์วัดไร่ขิง พระอารามหลวงวัดพระปฐมเจดีย์, ๒๕๕๖.

พระเทพวราจารย์ (แบน กิตฺติสาโร), รวบรวมและเรียบเรียง. **ประวัติวัดและโบราณสถาน.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัท ทรงสิทธิวรรณ จำกัด, ๒๕๓๕. หน้า ๑๓๓.

พิจิตรา ก้องกิตติงาม. **การศึกษาเส้นทางการเดินทางและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินผ่านวรรณคดีนิราศเมืองแกลง กรณีศึกษา: จังหวัดระยอง.** รายงานประกอบรายวิชาโครงงานทางภูมิศาสตร์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พินิจ รัตนกุล, บรรณาธิการและเรียบเรียง. **พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม ๒.** นครปฐม: วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐.

มนู วัลยะเพ็ชร์ และคณะ. **รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศ ของจังหวัดนครปฐม.** ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๕๒.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. **ทุนวัฒนธรรม : วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖.

รังสิมา กุลพัฒน. ตามรอย "ปาจิต - อรพิม" บนเส้นทางสายตำนาน ไทย - ลาว - เขมร. ใน **จดหมายขาวมูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ.** ปที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑๐๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๕๗)

รั่น วาตานาเบ้. **ศึกษาการกล่าวถึง "สถานที่" ที่ปรากฏใน ๑๐๐ บทกวีญี่ปุ่นโบราณ "เฮียะคุนินอิณุ".** ปริญญานิพนธ์สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗.

วนิดา อ่อนละมัย และสุดสันต์ สุทธิพิศาล. "การปรับใช้วรรณกรรมสินไซเพื่อการสื่อความหมายการท่องเที่ยวไทย"**วารสารการบริการและการท่องเที่ยว**, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๙)

วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์, เรียบเรียง. *วังหลัง: ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์.* ใน ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, บรรณาธิการ. **พิมุขสถานสรรพการพิสิฐ: สรรพ์นิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย "วังหลัง" สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์.** นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

วิทย์ ศิวะศริยานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: ธรรมชาติ, ๒๕๔๔.

ศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎี คติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: ศูนย์คติชนวิทยา โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ศิราพร ณ ถลาง. **"คติชนสร้างสรรค์": บทสังเคราะห์และทฤษฎี.** กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๙.

ศิลปากร, กรม. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

ส.พลายน้อย. **ตรุษสงกรานต์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๗.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **ร่างกรอบทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑**, ๒๕๕๓.

สุกัญญา สุจฉายา. *บทนำ: การศึกษาบทบาทหน้าที่ของคติชน* ใน **พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง.** กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์, ๒๕๔๘.

สุกัญญา สุจฉายา."*ภูมิวัฒนธรรมกาญจนบุรี จากพระราชนิพนธ์เรื่องตามเสด็จไทรโยคในรัชกาลที่ ๕: การศึกษาในมุมมองของนักคติชนวิทยา*" ใน อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, บรรณาธิการ. **กาญจนสังฆปิตรานุสรณ์.** กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์ ราษฎรชาวจังหวัดกาญจนบุรี

และมหาวิทยาลัยมหิดล พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เจริญ สุวฑฺฒโน. ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันพุธที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. *สุนทรภู่ตามเสด็จวังหลังไปสวนหลวง ในคลองบางกอกน้อย* ใน **มติชนออนไลน์**. เข้าถึงได้จาก https://www.matichon.co.th ๒๕๖๐, มิถุนายน ๑๙.

สุจิตราภา พันธุ์วิไล. **รูปแบบการจัดการหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาบ้านหล่อชา (อาข่า) ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. เชียงใหม่: สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

สุนิษา เชยกลิ่นเทศ และอรอุมา ตั้งต่อนิรันดร์. **ความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายของนกและพืชในพื้นที่สีเขียวของมหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา.** วิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

สุภาพร บางใบ. **ตามรอยเบื้อพระยุคลบาทโครงการพัฒนาลุ่มน้ำเข็ก จังหวัดเพชรบูรณ์**. เพชรบูรณ์: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๕.

เสริมศิริ นิลดำ และคณะ. “การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงราย” ใน **วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.** ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐)

โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ และทักษิณาร์ ไกรราช. **เครือข่ายการเรียนรู้: กระบวนการสร้างและการใช้ความรู้จากวรรณกรรมเรื่องสินไซ สู่การพัฒนาสังคมของชาวจังหวัดขอนแก่น.** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๘.

อดิศยา พวงทอง. **แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี.** วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๔๙.

อภิลักษณ์ เกษมผลกูล, บรรณาธิการ. **ศรีสุดารักษนุสรณ์: รายงานการศึกษาและอนุรักษ์เอกสารโบราณวัดศรีสุดาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร.** นครปฐม: สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑.

อภิลักษณ์ เกษมผลกูล. “*พระราชประวัติกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฉบับชำระใหม่*” ใน ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, บรรณาธิการ.. **พิมุขสถานสรรพการพิสิฐ: สรรพ์นิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์.** นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

อมรรัตน์ เปี่ยมดนตรี. **การใช้วรรณกรรมขุนช้างขุนแผนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสุพรรณบุรี.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

อาคม เติมพิทยาไพสิฐ. **Thailand's Creative Economy.** สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ๒๕๕๓

<u>ภาษาอังกฤษ</u>

Srisangnam. **Creative Economy.** Lecture note prepared for Korean Study Programme, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand, 2009.

UNCTAD (2008), "Creative Economy Report 2008".

World Intellectual Property Organization, WIPO (2003), Guide on Surveying the Economic Contribution of the Copyright – Based Industries

บรรณานุกรมรูปภาพ

คนรักมือหมุน Manual Focus Group**. นกกระลุมพู หรือนกลุมพู**. เข้าถึงได้จาก https://pantip.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ครูทิพย์. **ผลของต้นรักทะเล ที่เข้าใจว่าคือต้นรักน้ำ**. เข้าถึงได้จากhttp://oknation.nationtv. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

คลังทรัพยากรการศึกษาแบบเปิด. **ผลกล้วยกล้าย**. เข้าถึงได้จาก https://oer.learn.in.th. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

เฉลว. **เฉลว.** เข้าถึงได้จาก http://2.bp.blogspot.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ต้นมะลิ. **นกโพระดกหูเขียว**. เข้าถึงได้จาก http://www.thailandoffroad.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ทองหยอด. **นกคุ่มขาว**. เข้าถึงได้จาก http://www.meeboard.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

นกยางกรอก นกยางกรอกพันธุ์ชวา. เข้าถึงได้จาก http://www.nokandnature.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

นกยูงกำลังรำแพน นกประจำถิ่นในพื้นที่ต่างๆ. เข้าถึงได้จาก http://pirun.ku.ac.th. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

น้าเกรียง. **นกตะกรุม**. เข้าถึงได้จาก http://oknation.nationtv.tv. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

บ้านกลอยกาญจนา. **ดอกกลอย.** เข้าถึงได้จาก http://gloy-happyfood.blogspot.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

บ้านสวนพอเพียง. **ดอกโศก**. เข้าถึงได้จาก http://www.bansuanporpeang.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ปลาไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา. **ปลาสร้อย.** เข้าถึงได้จาก http://www.fisheries.go.th. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

พรรณไม้น้ำ. **ต้นลำพู.** เข้าถึงได้จาก https://pantip.com. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐.

พลอยโพยม. **ผลพิกุล**. เข้าถึงได้จาก http://bangkrod.blogspot.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

พืชเกษตรไทย. **ผลนมนาง.** เข้าถึงได้จาก http://puechkaset.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ไพศาลย์ เปี่ยมเมตตาวัฒน์. **พระภิกษุกับบรรดา "ลูกสวาทสียาตรา"**. สยาม: ผ่านมุมกล้อง จอห์น ทอมสัน ๒๔๐๘ - ๙ รวมทั้งนครวัดและเมืองชายฝั่งประเทศจีน. กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์, ๒๕๕๘.

วรวุฒิ วรคุตตานนท์. **แม่ม่ายลองไน.** เข้าถึงได้จาก http://www.dnp.go.th. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วัดอมรินทรารามวรวิหาร. เข้าถึงได้จาก http://www.panoramio.com. สืบค้นเมื่อ ๙ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **ไก่เถื่อน**. เข้าถึงได้จาก http://www.wikiwand.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **นกช้อนหอย**. เข้าถึงได้จาก https://th.wikipedia.org. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **ลูกสวาด.** เข้าถึงได้จาก https://th.wikipedia.org. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วิวัฒน์ชัย ชุตินธรารักษ์. **ดอกงิ้วป่า**. เข้าถึงได้จาก https://vivatchaipicture.wordpress.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

วีรพงษ์ รามางกูร. **ดอกผกากรอง**. เข้าถึงได้จาก http://www.kalyanamitra.org. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ศูนย์รวมความรู้ของคนรักการทำเกษตร. **ดอกเล็บมือนาง**. เข้าถึงได้จาก http://ilovekaset.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดนครสวรรค์. **ปลากราย**. เข้าถึงได้จาก http://www.fisheries.go.th. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

สวนรักบัว. **ลินจง เป็นบัวสายชนิดหนึ่ง ดอกสีชมพู.** เข้าถึงได้จาก http://www.nanagarden.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **แมลงเป็ดผี**. เข้าถึงได้จาก http://saranukromthai.or.th. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

สุพัฒน์กุล ภัคโชค. **นกกระทุงทอง**. เข้าถึงได้จาก http://www.thaigoodview.com สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การบริหารส่วนตำบลบางพูด. **การสุมไฟต้มน้ำอ้อยในโรงหีบอ้อย**. เข้าถึงได้จาก http://bangpood.go.th. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การสวนพฤกษศาสตร์. **ดอกกระทึง.** เข้าถึงได้จาก http://www.qsbg.org. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การสวนพฤกษศาสตร์. **ดอกพะยอม**. เข้าถึงได้จาก http://www.qsbg.org. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การสวนพฤกษศาสตร์. **ดอกระรื่น**. เข้าถึงได้จาก http://www.qsbg.org. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

องค์การสวนพฤกษศาสตร์. **สันตะวาใบพาย**. เข้าถึงได้จาก http://www.qsbg.org. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

อเนก นาวิกมูล. **เข้าทรงแม่ศรี.** ถ่ายเมื่อ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๗.

อีสานร้อยแปด. **พ้อม**. เข้าถึงได้จาก https://esan108.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Archimedes Channel. **นกกาเหว่.** เข้าถึงได้จาก http://xn--12ca4eucta5bc3i4c.blogspot.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Arijit Banerjee. **นกเป็ดหงส์**. เข้าถึงได้จาก http://dktnfe.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Armps Phisitphong. **นภศูลยอดปรางค์ ปราสาทพระเทพบิดร**. เข้าถึงได้จาก https://www.flickr.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Aun NK. **ดอกสายติ่ง หรือ สาหร่ายข้าวเหนียว.** เข้าถึงได้จาก http://topicstock.pantip.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Birds of Thailand. **นกเปล้า.** เข้าถึงได้จาก http://www.birdsofthailand.org. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Birds of the lower northern Thailand. **นกเขาไฟ.** เข้าถึงได้จาก http://www.lowernorthernbird.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Birds of the lower northern Thailand. **นกอีลุ้ม**. เข้าได้ถึงจาก http://www.lowernorthernbird.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Bishnu Sarangi. **นกดอกบัว หรือ นกกาบบัว**. เข้าถึงได้จาก https://pixabay.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Boon Chin. **นกค้อนทองหรือนกตีทอง**. เข้าถึงได้จาก https://hiveminer.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Dek Hatyai. **ต้นกล้วยกล้าย**. เข้าถึงได้จาก http://dekhatyai.blogspot.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

HaMAO Sunny. **ผลตะโกนา.** เขาถึงได้จาก http://books-under-bed.blogspot.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

JawNoy. **งูปี่แก้วลายแต้ม**. เข้าถึงได้จาก http://thai-snake.blogspot.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Joepsm. **ปลากริม.** เข้าถึงได้จาก https://aqua.c1ub.net. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Kaijeaw. **ผลมะพลับ.** เข้าถึงได้จาก https://kaijeaw.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Korpnorm. **มาลัยดอกพิกุล**. เข้าถึงได้จากhttp://www.imgrum.org. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Local Alike. **ดอกเสาวรส**. เข้าถึงได้จาก https://www.thetrippacker.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Master bie. **การหีบอ้อยแบบโบราณ**. เข้าถึงได้จาก www.youtube.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Plains-wanderer. **นกอีโก้ง.** เข้าถึงได้จาก http://oknation.nationtv.tv. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

SIAM Through Time. **เพนียดคล้องช้างที่ พระนครศรีอยุธยา ที่สันนิษฐานว่าอาจคล้ายกับเพนียดคล้องช้างที่บ้านเพนียด เมืองนครไชยศรี**. เข้าถึงได้จาก https://www.pinterest.com. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

Wegrow application. **ดอกบุหงาส่าหรี.** เข้าถึงได้จาก http://www.wegrow.in.th. สืบค้นเมื่อ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๐.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

กำหนดการเส้นทางและข้อมูลการตามรอยนิราศพระประธม ของสุนทรภู่

๑. เส้นทางกรุงเทพฯ - นนทบุรี (บางใหญ่) → เส้นทางเรือ

๐๖.๓๐ น.	ออกเดินทางจากท่าเรือวัดระฆังไปยังวัดไก่เตี้ย
๐๗.๓๐ น.	เดินทางถึงวัดไก่เตี้ยและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๗.๕๐ น.	ออกเดินทางจากวัดไก่เตี้ยไปยังวัดพิกุลทอง
๐๘.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดพิกุลทองและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๘.๒๐ น.	ออกเดินจากจากวัดพิกุลทองไปยังวัดเกด
๐๘.๔๐ น.	เดินทางถึงวัดเกดและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๙.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดเกดไปยังวัดชลอ
๐๙.๒๐ น.	เดินทางถึงวัดชลอและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๙.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดชลอไปยังวัดสัก
๑๐.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดสักและเข้าเยี่ยมชมวัด
๑๐.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดสักไปยังวัดบางไกรนอก
๑๑.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดบางไกรนอกและเข้าเยี่ยมชมวัด
๑๑.๒๐ น.	ออกเดินทางจากวัดไกรนอกไปยังวัดตะเคียน
๑๑.๕๐ น.	เดินทางถึงวัดตะเคียนและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	เดินทางไปยังปากคลองบางใหญ่
๑๓.๓๐ น.	เดินทางกลับมายังท่าเรือวัดระฆัง

๒.๑ ประวัติสถานที่ในเส้นทางกรุงเทพฯ - นนทบุรี (บางใหญ่)

๑) วัดระฆัง

วัดระฆัง เดิมเรียกว่า วัดบางว้าใหญ่ หรือบางหว้าใหญ่ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาเทพสุดาวดี (สา) ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตปฏิสังขรณ์วัดบางว้าใหญ่[๑] และได้ขุดพบระฆังใบหนึ่งมีเสียงดังไพเราะมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงขอไปไว้ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงสร้างระฆังมาชดเชยจำนวน ๕ ใบ จากนั้นพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดระฆังโฆสิตาราม” ด้วยเหตุที่ขุดพบระฆังในวัด และเพื่อฟื้นฟูแบบแผนประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาที่มีวัดชื่อ “วัดระฆัง” อยู่ใกล้วังหลวงเช่นกัน[๒]

---

[๑] การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน ๒.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕. หน้า ๑๕๗.

[๒] ศิลปากร, กรม. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕. หน้า ๒๕๔. (จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี).

๒) วัดไก่เตี้ย

วัดไก่เตี้ย ตั้งอยู่บริเวณปากคลองวัดไก่เตี้ยทางฝั่งตะวันตกของคลองวัดชลอ ปรากฏว่าท่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สนธิ์ สนธิรัตน์) ได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ในจดหมายเหตุฉบับหนึ่งระบุว่า วัดไก่เตี้ยแต่ก่อนนั้นชื่อวัดมหาอมาตยาราม เข้าใจว่าจะมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดไก่เตี้ยตอนปราบดาภิเษก ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานของปีที่เปลี่ยนชื่อ จึงถือเอาว่าท่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธเป็นผู้สร้างจึงแน่นอนกว่า[๓]

๓) วัดพิกุล

วัดพิกุล หรือวัดพิกุลทอง ตั้งอยู่ตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ไม่ปรากฏนามและประวัติผู้สร้าง แต่มีการบูรณะวัดระยะแรกเริ่มประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๗ และมีการบูรณะอย่างสม่ำเสมอ ทำให้วัดเจริญรุ่งเรืองเป็นที่รู้จักกันทั่วไป[๔]

๔) วัดเกด

วัดเกด ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของคลองวัดชลอ ในตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี บริเวณฝั่งใต้ของวัดมีคลองแยกเข้าไปบรรจบกับคลองวัดสัก[๕]

๕) วัดชลอ

วัดชลอ ตั้งอยู่ริมคลองวัดชลอฝั่งใต้ ในเขตอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี พระอุโบสถของวัดชลอแสดงเค้าว่าเป็นฝีมือของช่างเก่าแก่ถึงสมัยอยุธยา แต่มีการบูรณะซ่อมแซมจนเปลี่ยนรูปไปมากแล้ว ก่อนหน้านี้ทางวัดได้พบพระเจดีย์โลหะ ๒ องค์ บรรจุภายในซากเจดีย์เก่าเหนือพระอุโบสถ ซึ่งท่านเจ้าอาวาสได้มอบให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเก็บรักษา[๖]

๖) วัดสัก

วัดสักน้อย (วัดโบราณ) และวัดสักใหญ่ ตั้งอยู่บริเวณริมคลองวัดสัก ซึ่งเป็นคลองที่แยกจากคลองอ้อมนนท์ฝั่งตะวันตก ตรงข้ามวัดบางอ้อยช้าง[๗]

---

[๓] **ประวัติวัดไก่เตี้ย.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูร, ๒๕๑๑. หน้า ๔.

[๔] การศาสนา, กรม. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖. หน้า ๒๐๙ - ๒๑๐.

[๕] กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. **บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๔๗ - ๔๘.

[๖] ปราณี หลักคำ และคณะ. **ชื่อบ้านนามเมือง "จังหวัดนนทบุรี".** นนทบุรี: บอลพริ้นติ้ง, ๒๕๕๐. หน้า ๒๘.

[๗] กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, รวบรวม. **บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเป้า พอนอ่วม ณ เมรุวัดโบสถ์บน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔), หน้า ๕๗.

๗) บางนายไกร

บางนายไกร ตั้งอยู่ในเขตตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย มีคลองบางนายไกรแยกจากคลองอ้อมนนท์ทางฝั่งตะวันตก และ มีวัดบางนายไกรนอกตั้งอยู่บริเวณปากคลอง ท้องถิ่นแถบนี้มีเรื่องราวเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องหนึ่ง คือ “ไกรทอง” ปรากฏว่ากวีเกือบทุกท่านที่เดินทางผ่านบางนายไกรมักไม่เว้นกล่าวถึง[๘]

๘) บางใหญ่

บางใหญ่ เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดนนทบุรี เดิมตั้งอยู่บริเวณที่คลองสามสายมาบรรจบกัน ได้แก่ คลองอ้อมนนท์ คลองบางกอกน้อย และคลองบางใหญ่ และอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอบางใหญ่ (บางกรวย) และอำเภอบางบัวทอง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการจึงได้พิจารณาแบ่งตำบลบางใหญ่ และบางม่วง จากอำเภอบางใหญ่ (บางกรวย) และแบ่งตำบลบางแม่นาง เสาธงหิน และบ้านใหม่ จากอำเภอบางบัวทอง มาตั้งเป็นกิ่งอำเภอบางแม่นาง เพื่อความสะดวกในการปกครอง

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ กิ่งอำเภอบางแม่นางได้รับโอนตำบลบางเลนจากอำเภอนนทบุรี มาอยู่ในการปกครอง และยกฐานะเป็นอำเภอบางแม่นาง ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ ตำบลบางม่วง บริเวณปากคลองบางใหญ่แยกคลองอ้อมนนท์และคลองบางกอกน้อย ประชาชนจึงนิยมเรียกอำเภอนี้ว่า “บางใหญ่” จนกระทั่งวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้เปลี่ยนชื่ออำเภอบางแม่นาง เป็นอำเภอบางใหญ่ ตามความคุ้นเคยของประชาชน ส่วนอำเภอบางใหญ่ (เดิม) เปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอบางกรวย” เพื่อไม่ให้ซ้ำกัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ประเทศไทยประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนัก จังหวัดนนทบุรีถูกยุบลงเพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณราชการ อำเภอบางใหญ่ถูกโอนไปขึ้นกับจังหวัดธนบุรีพร้อมกับอำเภอบางบัวทองและอำเภอบางกรวย จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๘๙ มีการจัดตั้งจังหวัดนนทบุรีขึ้นมาอีกครั้ง อำเภอบางใหญ่จึงกลับมาอยู่ในการปกครองของจังหวัดจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ อำเภอบางใหญ่พร้อมส่วนราชการอื่นๆ ย้ายที่ทำการไปตั้งอยู่ในหมู่บ้านบางใหญ่ซิตี้ เนื่องจากได้รับบริจาคที่ดินให้สร้างศูนย์ราชการขึ้น นับแต่นั้นมา การเป็นที่ตั้งหน่วยงานการบริหารราชการประกอบกับการโฆษณาของหมู่บ้านจัดสรรแห่งนั้น ทำให้บางใหญ่ซิตี้กลายเป็นชุมชนบางใหญ่และย่านบางใหญ่ในความรับรู้ของคนทั่วไป ส่วนตัวอำเภอบางใหญ่เดิมปัจจุบันมักถูกเรียกว่า “บางใหญ่เก่า” ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลบางม่วง[๙]

---

[๘] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๖๙.

[๙] ปราณี หลักคำ และคณะ. **ชื่อบ้านนามเมือง “จังหวัดนนทบุรี”.** นนทบุรี: บอลพริ้นติ้ง, ๒๕๕๐. หน้า ๕๘.

๒. เส้นทางนนทบุรี (บางใหญ่) - นครปฐม (คลองโยง) → เส้นทางเรือ

๐๘.๐๐ น.	ออกเดินทางจากท่าเรือวัดต้นเชือกไปยังวัดหลังบาง
๐๙.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดหลังบางและเข้าเยี่ยมชมวัด
๐๙.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดหลังบางไปยังวัดท่าบันเทิงธรรม
๐๙.๔๐ น.	เดินทางถึงวัดท่าบันเทิงธรรมและเข้าเยี่ยมชมวัด
๑๐.๑๐ น.	ออกเดินทางจากวัดท่าบันเทิงธรรมกลับมายังตลาดเก่าบางคูลัด
๑๐.๔๐ น.	เดินทางถึงตลาดเก่าบางคูลัดและแวะเข้าชมศาลเจ้าพ่อจุ้ย
๑๑.๑๐ น.	ออกเดินทางจากตลาดเก่าบางคูลัดกลับมายังวัดต้นเชือก
๑๑.๕๐ น.	เดินทางถึงวัดต้นเชือกและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดต้นเชือกไปยังปากคลองโยง
๑๔.๓๐ น.	เดินทางจากปากคลองโยงกลับมายังวัดต้นเชือก

๒.๑ ประวัติสถานที่ในเส้นทางนนทบุรี (บางใหญ่) - นครปฐม (คลองโยง)

๑) วัดหลังบาง

วัดหลังบาง ตั้งอยู่หมู่ที่ ๕ ตำบลบางแม่นาง อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งวัดเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๔๐๐ ไม่ทราบนามและประวัติผู้สร้าง ที่มีนามว่า “วัดหลังบาง” คงถือเหตุผลที่วัดตั้งอยู่ตอนหลังของหมู่บ้าน จึงได้เรียกขานกันอย่างนั้น

๒) วัดท่าบันเทิงธรรม

วัดท่าบันเทิงธรรม ตั้งอยู่ในตำบลบางใหญ่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุต ตั้งวัดเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๓๘๕ มีผู้เล่าสืบต่อกันมาว่า ท่านหญิงคอยท่าปราโมช ได้นั่งเรือผ่านมาเห็นสภาพอุโบสถหลังเก่าของวัดนี้มีชำรุดทรุดโทรมมาก และสภาพวัดรกร้างจึงบริจาคทรัพย์สร้างอุโบสถทรงนิยม คือลักษณะเป็นทรงแบบสถาปัตยกรรมจีน ชาวบ้านจึงเรียกวัดนี้ว่า “วัดท่า” ตามชื่อผู้สร้างอุโบสถ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ นายอเนก อรัญนาค นายอำเภอบางใหญ่ขณะนั้น ได้ปรึกษากับพระสิงห์ สุขปุญโญ เจ้าอาวาสวัด เพื่อขอบูรณะวัดและเปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดท่าบันเทิงธรรม” มาจนถึงปัจจุบันนี้

๓) ตลาดเก่าบางคูลัด

ตลาดเก่าบางคูลัด มีชื่อเรียกว่า “ตลาดต้นสะตือ” เนื่องจากบริเวณที่ตั้งตลาดมีต้นสะตือขึ้นเป็นจำนวนมาก หลังจากนั้นได้ย้ายมายังฝั่งปัจจุบัน โดยสาเหตุที่ย้ายเนื่องจากมีการร่วมกันซื้อที่ดินเพื่อตั้งชุมชนค้าขายแห่งใหม่และตั้งชื่อใหม่ว่า “ตลาดใหม่วัฒนา" แต่ผู้คนกลับเรียกกันติดปากว่า “ตลาดบางคูลัด” เนื่องจากที่ตั้งของตลาดอยู่บริเวณริมคลองบางใหญ่ ทำให้ในอดีต

ตลาดบางคูลัดเป็นศูนย์กลางการค้าขายทางน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่ง มีโรงไอติมที่เรียกกันว่า “ไอติมไม้แดง” ซึ่งเป็นที่นิยม และมีโรงสีข้าวที่ต่อมาได้เลิกกิจการไป จึงคงเหลือแต่ตลาดบางคูลัดในปัจจุบัน

๔) ศาลเจ้าพ่อจุ้ย บางคูลัด

แต่เดิม ศาลเจ้าพ่อจุ้ยตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางคูลัด มีลักษณะเป็นศาลไม้เก่าแก่อายุกว่า ๑๐๐ ปี ชาวไทยเชื้อสายจีนมีความเลื่อมใสศรัทธาและมีความเชื่อถือกันว่าเจ้าพ่อจุ้ยเป็น “เทพเจ้าแห่งสายน้ำ” ช่วยในการทำมาค้าขาย ปกป้องคุ้มครองดูแลในเรื่องการสัญจรทางน้ำให้ปลอดภัย ต่อมาชาวไทยเชื้อสายจีนทีมีจิตศรัทธาร่วมกันมอบที่ดินเพื่อสร้างศาลเจ้าพ่อจุ้ยแห่งใหม่และมีการบูรณะอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังจัดตั้งกรรมการดูแลศาลเจ้าพ่อจุ้ยในทุกๆ ปี

๕) บ้านใหม่

บ้านใหม่ เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี จากตำนานคำบอกเล่าของการสร้างวัดต้นเชือก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แสดงให้เห็นว่ามีตั้งการชุมชนก่อนหน้านี้ เพราะสภาพภูมิประเทศของตำบลตั้งอยู่ริมคลองบางใหญ่ที่ เป็นร่องน้ำโบราณตามธรรมชาติ ใช้เป็นเส้นทางสัญจรระหว่างแม่น้ำนครชัยศรี - แม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากยังไม่มีการขุดคลองสายอื่น คลองบางใหญ่จึงเป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำสายเดียวที่ประชาชนใช้สัญจรจากหัวเมืองนครชัยศรีและเมืองทางด้านตะวันตกเข้ามาเมืองหลวงคือบางกอกธนบุรี

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๘ ตำบลบ้านใหม่ขึ้นกับอำเภอบางบัวทอง ใช้ชื่อตำบลศีรษะเชือก อำเภอบางบัวทอง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการได้โอนตำบลบ้านใหม่ให้มาขึ้นกับกิ่งอำเภอบางแม่นาง และวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๔ ได้ยกฐานะจากกิ่งอำเภอบางแม่นางเป็นอำเภอบางแม่นาง และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางใหญ่[๑๐]

๖) คลองโยง

คลองโยง คือส่วนหนึ่งของคลองบางใหญ่และยาวจรดปากคลองบางใหญ่ฝั่งแม่น้ำนครชัย สาเหตุที่เรียก “คลองโยง” เพราะคลองบางใหญ่บริเวณนี้ตื้นเขิน เรือใหญ่ไม่สามารถสัญจรไปมาได้สะดวก จำเป็นต้องใช้หัวเชือกผูกกับเรือแล้วเอาหางเชือกมาผูกกับโกรกแอก หลังจากนั้นไล่ควายลงเดินไปตามลำคลองที่มีน้ำอยู่ตื้นๆ ก่อนจะมีการขุดคลองให้มีความลึกเพิ่มขึ้นประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๙๑ เพื่อที่จะนำน้ำมาจากแม่น้ำท่าจีนมาใช้ทำสวน ทำนา ปรากฏว่าการทำนาในตำบลนี้ทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง และไม่มีควายที่มาลากจูงเรือให้ลำบากเหมือนในอดีต

---

[๑๐] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๖๐.

๓. เส้นทางนครปฐม (คลองโยง) - คลองบางแก้ว → เส้นทางเรือ

๐๘.๐๐ น.	ออกเดินทางจากท่าเรือวัดลานตากฟ้าไปยังโรงเจเทียงเต๋าตั๊ว
๐๘.๒๐ น.	เดินทางถึงโรงเจเทียงเต๋าตั๊วและเข้าเยี่ยมชมภายในโรงเจ
๐๙.๕๐ น.	ออกเดินทางจากโรงเจเทียงเต๋าตั๊วไปยังศาลเจ้าพ่อสุบิน
๑๐.๑๐ น.	เดินทางถึงศาลเจ้าพ่อสุบินและเข้าเยี่ยมชมภายในศาล
๑๐.๔๐ น.	ออกเดินทางจากศาลเจ้าพ่อสุบินไปยังวัดงิ้วราย
๑๑.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดงิ้วรายและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
๑๑.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดงิ้วรายไปยังวัดกลางคูเวียง
๑๑.๑๕ น.	เดินทางถึงวัดกลางคูเวียงและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดกลางคูเวียงไปยังวัดสัมปทวน
๑๓.๒๐ น.	เดินทางถึงวัดสัมปทวนและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
๑๓.๕๐ น.	ออกเดินทางจากวัดสัมปทวนไปยังวัดกลางบางแก้ว
๑๔.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดกลางบางแก้วและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
๑๔.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดกลางบางแก้วเข้าไปยังคลองบางแก้ว
๑๕.๒๐ น.	เดินทางกลับมายังท่าเรือวัดลานตากฟ้า

๓.๑ ประวัติสถานที่ในเส้นทางนครปฐม (คลองโยง) - คลองบางแก้ว

๑) ลานตากฟ้า

ลานตากฟ้า เป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับชื่อของตำบลว่า ในสมัยหนึ่งมีเรือสำเภาจีนลำหนึ่งได้มาล่มลงในแม่น้ำนครชัยศรี ตรงที่เป็นบริเวณหน้าวัดลานตากฟ้าในปัจจุบัน (ขณะนั้นยังไม่มีการสร้างวัด) ฝั่งซ้ายของแม่น้ำนครชัยศรีขณะนั้นมีคนอาศัยอยู่บ้าง ผู้คนที่รอดตายพากันว่ายน้ำขึ้นบก แล้วตากเสื้อผ้าที่เปียกน้ำกันมากมายตรงบริเวณที่เป็นบริเวณหน้าวัดลานตากฟ้า พื้นที่บริเวณจึงได้รับการขนานนามจากชาวบ้านว่าเป็น “บ้านลานตากผ้า” ก่อนจะเพี้ยนเป็น “บ้านลานตากฟ้า”[๑๑]

๒) โรงเจเทียงเต๋าตั๊ว

โรงเจเทียงเต๋าตั๊ว ตั้งอยู่ปากคลองโรงเจ ริมฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี เป็นโรงเจโบราณต้นสายสถานที่ปฏิบัติธรรมอันเก่าแก่ของกลุ่มจีนสยาม

---

[๑๑] มนู วัลยะเพ็ชร์ และคณะ. **รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศ ของจังหวัดนครปฐม.** ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒. หน้า ๘๖ - ๘๗.

๓) ศาลเจ้าพ่อสุบิน

ศาลเจ้าพ่อสุบิน มีอีกชื่อหนึ่งคือ “ศาลเจ้าพ่อเฮ่งเจีย” ตั้งอยู่บริเวณปากคลองมหาสวัสดิ์ ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี มีที่มาจากการเข้าทรงองค์พ่อ เมื่อเจ้าพ่อมาลง องค์นั้นจะมีลักษณะกิริยาเหมือนลิง ชาวบ้านจึงปั้นรูปปั้นของเจ้าพ่อเป็นรูปเทพเฮ่งเจียในตำนานของจีน ส่วนตำนานในด้านประวัติความเป็นมาที่ก่อตั้งศาลนั้นไม่มีผู้ใดทราบอย่างแน่ชัด อย่างไรก็ตามศาลเจ้าพ่อสุบินนี้น่าจะมีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ ๔ อีกทั้งยังเป็นศาลเจ้าที่สำคัญ เพราะเป็นจุดหมายสำคัญที่คนไทย ในสมัยนั้นรู้จักกันโดยทั่วไป

๔) งิ้วราย

งิ้วราย แต่เดิมเรียกว่าตำบลท่าเรือ เพราะเป็นศูนย์กลาขนส่งจากจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร ต่อมาทางราชการได้เปลี่ยนชื่อเป็นงิ้วราย เพื่อให้คล้องกับวัดงิ้วรายและสถานีงิ้วรายที่มีมาแต่เดิม และในอดีตพื้นที่บริเวณนี้มีต้นงิ้วขึ้นเรียงรายทั่วไป บางคนว่าต้นงิ้วขึ้นอยู่มากเป็นป่างิ้ว จากตำบลงิ้วรายไปจนถึงปากคลองมหาสวัสดิ์ มีความยาวไม่น้อยกว่าหนึ่งกิโลเมตรเศษ จึงเป็นที่มาของชื่องิ้วราย แต่ปัจจุบันไม่มีต้นงิ้วหลงเหลืออยู่ เพราะมีการโค่นงิ้วตามความเชื่อว่าหากบ้านใครมีต้นงิ้วหรือที่ดินของใครมีต้นงิ้วมักไม่เป็นมงคล[๑๒]

๕) สัมปทวน

สัมปทวน เป็นชื่อตำบลในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีเรื่องเล่ากันมาว่ามีพระพุทธรูปลอยน้ำมา ๓ องค์ ชาวบ้านที่พบเห็นได้ช่วยกันอัญเชิญขึ้นเรือแต่ไม่เป็นผลสำเร็จจึงนำเชือกเส้นใหญ่ไปคล้ององค์พระพุทธรูปทั้ง ๓องค์ แล้วช่วยกันชักลากขึ้นมาบนฝั่งอีกครั้ง แต่ก็ไม่สำเร็จอีกเช่นเคย เพราะกระแสน้ำเกิดปั่นป่วนจนทำให้เชือกขาดเป็นเหตุให้พระพุทธรูป ทั้ง ๓ องค์จมหายไปกับกระแสน้ำ ชาวบ้านจึงพากันเรียกสถานที่บริเวณนี้ว่า “สามพระทวน” ต่อมาได้เพี้ยนกลายเป็น “สัมปทวน”

๖) บ้านบางแก้ว

บ้านบางแก้ว ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอนครชัยศรี ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์น้ำ เดิมภายในบริเวณนี้มีลำคลองธรรมชาติเกิดขึ้นคลองหนึ่ง แต่ยังไม่มีชื่อและใกล้ๆ กับคลองนี้มีวัดมะขวิดตั้งอยู่ ต่อมามีราษฎรผู้หนึ่งชื่อนางส้มแก้ว ได้มาบูรณะวัดมะขวิดชาวบ้านจึงพร้อมใจกันเปลี่ยนชื่อวัดมะขวิดเป็นวัดบางแก้ว ตามชื่อตัวท้ายของนางส้มแก้ว และเรียก

---

[๑๒] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๘๕.

คลองธรรมชาติที่ไหลผ่านกลางตำบลว่า “คลองบางแก้ว” เพราะอยู่ใกล้วัดบางแก้ว ต่อมาบริเวณนี้ได้ยกฐานะขึ้นเป็นตำบล จึงเรียกว่า ตำบลบางแก้ว[๑๓]

๔. เส้นทางนครปฐม (คลองบางแก้ว) - พระปฐมเจดีย์ → เส้นทางรถยนต์

๐๘.๐๐ น.	เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์วัดกลางบางแก้วและออกเดินทางไปยังศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรี
๐๘.๓๐ น.	เดินทางถึงศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรีและเยี่ยมชมภายในศาล
๐๙.๕๐ น.	ออกเดินทางจากศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรีไปยังวัดไทร
๑๐.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดไทร เยี่ยมชม “เครื่องตั้ง” วัดไทร
๑๐.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดไทรไปยังวัดสิงห์
๑๑.๐๐ น.	เดินทางถึงวัดสิงห์และเข้าเยี่ยมชมพระเจดีย์สมัยอยุธยา
๑๑.๓๐ น.	ออกเดินทางจากวัดสิงห์ไปยังวัดท่าใน
๑๑.๑๕ น.	เดินทางถึงวัดท่าในและรับประทานอาหารกลางวันตามอัธยาศัย
๑๓.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดท่าในไปยังศาลเพนียด
๑๓.๒๐ น.	เดินทางถึงศาลเพนียดและฟังบรรยายที่ศาล
๑๓.๕๐ น.	ออกเดินทางจากศาลเพนียดไปยังวัดห้วยตะโก
๑๔.๑๐ น.	เดินทางถึงวัดห้วยตะโกและเข้าเยี่ยมชมภายในวัด
๑๔.๔๐ น.	ออกเดินทางจากวัดห้วยกะโกไปยังวัดธรรมศาลา
๑๕.๒๐ น.	เดินทางถึงวัดธรรมศาลา ชมโบราณสถานที่เกี่ยวกับเรื่องพญากง-พญาพาน
๑๖.๐๐ น.	ออกเดินทางจากวัดธรรมศาลาไปยังพระปฐมเจดีย์
๑๖.๓๐ น.	เดินทางถึงพระปฐมเจดีย์ ฟังบรรยายที่พิพิธภัณฑ์
๑๗.๐๐ น.	ออกเดินทางจากพระปฐมเจดีย์ไปยังวัดกลางบางแก้ว
๑๗.๓๐ น.	เดินทางถึงวัดกลางบางแก้ว โดยสวัสดิภาพ

๔.๑ ประวัติสถานที่ในเส้นทางนครปฐม (คลองบางแก้ว) - พระปฐมเจดีย์

๑) วัดกลางบางแก้ว

วัดกลางบางแก้วเป็นวัดราษฎร์แต่เดิมชื่อว่า วัดคงคาราม ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจราชการตามลำน้ำนครชัยศรี (ลำน้ำท่าจีน) ได้เสด็จทอดพระเนตรวัด ทรงตรัสถามมัคทายกวัดชื่อนายโป๊ะ ชมภูนิช ทูลว่าชื่อ วัดคงคาราม ทรงเห็นว่าเป็นวัดที่อยู่ริมแม่น้ำนครชัยศรี ตรงปากคลองบางแก้ว และในละแวกนั้นมีวัดใกล้เคียงอีกสองวัด ซึ่งมีอาณาเขตวัดติดต่อกันคือ ด้านทิศใต้ติดต่อกับวัดใหม่สุปดิษฐาราม

---

[๑๓] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๑๒๖.

ด้านทิศตะวันตกติดต่อกับวัดตุ๊กตา จึงได้ทรงประทานชื่อใหม่ว่า “วัดกลางบางแก้ว” ตรงกับสมัยพระพุทธวิถีนายก (บุญ ขนฺธโชติ) เป็นเจ้าอาวาสในสมัยนั้น แต่นั้นมาจึงใช้ชื่อวัดกลางบางแก้วเป็นทางราชการมาจนถึงปัจจุบัน

๒) ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนครชัยศรี

ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางแก้ว แขวงเมืองนครชัยศรี ศาลเจ้าเก่าแก่อันสันนิษฐานว่าเป็นศาลเจ้าที่ปรากฏอยู่ในนิราศพระประธมของสุนทรภู่ เมื่อครั้งเดินทางผ่านคลองแห่งนี้ เมื่อช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ อาคารแบบศาลเจ้าจีนโบราณศิลปะตอนใต้แบบแต้จิ๋ว แม้ปัจจุบันตัวอาคารจะได้รับการบูรณะใหม่เกือบหมดเมื่อไม่นานมานี้ แต่ก็ยังปรากฏความงดงามของฝีมือเชิงช่างจีนโบราณที่ปรากฏอยู่บนงานแกะสลักไม้ โครงหลังคา และซุ้มบูชา ตัวศาลเขียนป้ายภาษาไทยด้านหน้าว่าศาลเจ้าพ่อหลักเมือง แต่ภายหลังได้อัญเชิญองค์เจ้าแม่กวนอิมมาประดิษฐานที่โถงกลาง นอกจากนี้ยังมีแท่นบูชาสามเทพซำซัวก๊กอ๊วง และแท่นบูชาองค์ปึงเถ่ากง และเจว็ดไม้แบบไทยที่มีมาแต่โบราณด้วย

๓) วัดไทร

วัดไทร ตั้งอยู่ตำบลบางกระชับ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม สังกัดสงฆ์มหานิกาย ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่ ๒๖ ไร่ ๑ งาน ๔๘ ตารางวา[๑๔]

๔) วัดสิงห์

วัดสิงห์ ตั้งอยู่เลขที่ ๕๓ หมู่ที่ ๔ ตำบลบางแก้ว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๒ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๔๐ เมตร สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่ ๑๖ ไร่ ๓ วา ๖๐ ตารางวา[๑๕]

๕) วัดท่าใน

วัดท่าใน เดิมชื่อว่า วัดท่า ประกาศตั้งวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๓ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นวัดเก่าแก่โบราณ สังเกตได้จากโบราณวัตถุ คือ พระประธานในอุโบสถสร้างจากศิลาขาว เดิมเป็นศิลปะสมัยอู่ทอง แต่ได้รับการดัดแปลงวงพระพักตร์เดิม รูปแบบจึงเปลี่ยนไป เหตุที่ชาวบ้านเรียกว่า วัดท่า เพราะในอดีตวัดแห่งนี้เป็นท่าเรือ เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมทางน้ำระหว่างกาญจนบุรี - นครปฐม - กรุงเทพมหานคร เมื่อครั้งพระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่) มีความประสงค์

---

[๑๔] พระเทพมหาเจติยาจารย์ และพระครูสุธีเจติยานุกูล. **ประวัติวัดในจังหวัดนครปฐม.** นครปฐม: คณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม คณะสงฆ์วัดไร่ขิง พระอารามหลวงวัดพระปฐมเจดีย์, ๒๕๕๖, หน้า ๒๑๕.

[๑๕] **เรื่องเดียวกัน.** หน้า ๒๑๑ - ๒๑๒.

จะนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ ได้แต่งนิราศพระประธมขึ้นระหว่างการเดินทางในนิราศได้กล่าวถึงการเดินทางโดยเรือและมาสิ้นสุดระยะทางที่วัดท่าแห่งนี้ ต่อจากนั้นได้นั่งเกวียนต่อไปยังองค์พระปฐมเจดีย์ หรือนิราศพระแท่นดงรัง ก็กล่าวถึงการเดินทางโดยเรือและมาสิ้นสุดระยะทางที่วัดท่าแห่งนี้ แล้วนั่งเกวียนต่อไปยังพระแท่นดงรัง กาญจนบุรี ต่อไป

๖) ศาลเพนียด

ศาลเพนียด มีร่องรอยของตอเพนียดเก่า ตั้งอยู่บริเวณสุดเขตหมู่ที่ ๑ (บ้านต้นโพธิ์) ไปทางด้านตะวันออก มีระยะห่างจากวัดห้วยตะโกประมาณ ๒ กิโลเมตร สาเหตุที่ตำบลนี้มีชื่อว่าตำบลเพนียด เพราะเดิมบริเวณนี้เป็นป่า มีช้างป่าอาศัยอยู่มาก และมีพญาช้างมาลงเล่นน้ำอยู่เสมอ จึงมีการสร้างเพนียดขึ้นเพื่อทำการคล้องช้าง[๑๖]

๗) วัดห้วยตะโก

วัดห้วยตะโก ตั้งอยู่ในตำบลเพนียด อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งในจังหวัดนครปฐม ไม่ปรากฏประวัติของผู้สร้าง และหลักฐานปีที่สร้างชัดเจน จากหลักฐานทางโบราณวัตถุที่พบในวัด คาดว่าน่าจะสร้างยุคสมัยอู่ทอง ประมาณ ๗๐๐ กว่าปีมาแล้ว โดยดูจากลวดลายของใบเสมาหินทรายแดงแกะสลักที่อยู่รอบอุโบสถหลังเก่าของวัดห้วยตะโก[๑๗]

๘) วัดธรรมศาลา

วัดธรรมศาลา ตั้งอยู่ในตำบลธรรมศาลา จังหวัดนครปฐม ตามตำนานกล่าวว่า ตำบลนี้เดิมคงจะอยู่ริมแม่น้ำใหญ่ใกล้ทะเล เพราะปรากฏว่าเคยมีผู้ค้นพบสมอ และสายโซ่เรือเดินทะเลจมฝังอยู่ใต้ดิน วัดนี้มีเนินใหญ่เช่นเดียวกับวัดพระเมรุ และมีโพรงอิฐซึ่งเชื่อกันว่าเป็นอุโมงค์ไปทะลุออกที่วัดพระเมรุ แต่เนินใหญ่นี้ยังไม่เคยขุดค้นจึงยังไม่ทราบว่าเป็นอะไรแน่

ตำบลธรรมศาลา ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดธรรมศาลา มีตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระยากง พระยาพาน คือ เมื่อพระยาพานได้ครองเมืองศรีวิชัยแล้วจึงทรงวิตกว่าการที่พระองค์ทำปิตุฆาตพระราชบิดากับยายหอมนั้น จะได้รับกรรมสนองอย่างหนักอันจะมีขึ้นแก่พระองค์ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ และในกาลสิ้นไปแล้ว จึงได้สำนึกในบาปบุญคุณโทษของตนที่ได้กระทำไว้พระยาพาน จึงโปรดให้ประชุมพระอรหันต์และพระสงฆ์จากอารามต่างๆ จึงให้ปลูกสร้างโรงธรรมขนาดใหญ่ไว้ที่ตำบลธรรมศาลา ใกล้เนินหรือถ้ำใช้เป็นที่ประชุมสงฆ์ เมื่อพระอรหันต์และพระสงฆ์มาพร้อมกันในที่ประชุมแล้วจึงดำรัสว่า “ข้าพเจ้าได้กระทำปิตุฆาตกรรมจะกระทำกุศลสิ่งใดกรรมนั้น จึงจะหายไปได้” พระอรหันต์ถวายพระพร

---

[๑๖] มนู วัลยะเพ็ชร์ และคณะ. **รายงานผลการวิจัย เรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศ ของจังหวัดนครปฐม.** ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สนามจันทร์, ๒๕๕๒. หน้า ๑๐๕ - ๑๐๖.

[๑๗] พระเทพมหาเจติยาจารย์ และพระครูสุธีเจติยานุกูล. **ประวัติวัดในจังหวัดนครปฐม.** นครปฐม: คณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม คณะสงฆ์วัดไร่ขิง พระอารามหลวงวัดพระปฐมเจดีย์, ๒๕๕๖. หน้า ๒๓๓.

ว่า “ได้แต่ให้กรรมเบาบางลง” พระองค์จึงขอให้ช่วยชี้ทางให้ด้วย ที่ประชุมสงฆ์จึงได้แนะนำให้พระองค์สร้างวัดและซ่อมแซมองค์พระปฐมเจดีย์ พระยาพานทรงเห็นชอบด้วยแล้วอุทิศโรงธรรมนั้น เป็นที่สำหรับพระสงฆ์ไว้แสดงธรรมต่อไป จึงเรียกกันว่าธรรมศาลา ตราบเท่าทุกวันนี้

๙) พระปฐมเจดีย์

วัดพระปฐมเจดีย์ ในสมัยโบราณมีชื่อว่า วัดพระประธม หรือวัดพระบรรทม บ้างสันนิษฐานว่าวัดนี้คงร้างมาก่อน พ.ศ. ๓๕๐ อาศัยการสันนิษฐานของ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ว่าองค์พระปฐมเจดีย์ร้าง เมื่อ พ.ศ. ๓๕๐ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งประเทศอินเดียสมัยโบราณทรงจัดส่งพระสมณทูตมาประกาศพระศาสนาในสุวรรณภูมิ ดังนั้น จึงเชื่อได้แน่นอนว่าองค์พระปฐมเจดีย์เป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างขึ้นในประเทศไทย และมีพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุอยู่ พระเจดีย์องค์เดิมสูง ๑๙ วา ๒ ศอก รูปทรงแบบโอ่งน้ำ หรือบาตรคว่ำ

ต่อมาในยุคสมัยที่พระยาพานขึ้นครองเมือง ภายหลังจากที่เกิดมีจิตสำนึกถึงบาปกรรมที่ตนฆ่าพระยากง แม้จะไม่ทราบมาก่อนว่าเป็นบิดาตนและฆ่ายายหอมผู้ที่ชุบเลี้ยงตนมาตั้งแต่ยังเยาว์วัยด้วยโกรธยายหอมว่าไม่บอกให้รู้ คิดกลัวบาปได้ปรึกษาพระอรหันต์ ท่านเหล่านั้นแนะนำให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่สูงชั่วนกเขาเหิน จึงได้สร้างต่อเติมพระปฐมเจดีย์ให้สูงขึ้นไปอีก ๒๑ วา รวมแล้วสูง ๔๐ วา ๒ ศอก

ครั้นมาถึงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ในยุคที่ทรงเริ่มการปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ครั้งใหญ่ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๙๖ เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงพิจารณาลักษณะการก่อสร้างและภาพโดยทั่วไปแล้ว ทรงเห็นว่าน่าจะเป็นพระสถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งประเทศอินเดียยุคโบราณที่ได้มีการส่งพระสมณทูต มีพระโสณะและพระอุตตระ เป็นต้น เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคแถบนี้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนสุวรรณภูมิสมัยนั้น ประมาณในระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๘ - ๓๐๐ และมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ไว้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นหลักฐาน รูปทรงพระสถูปเจดีย์ในยุคแรกที่สร้างนั้นทรงเห็นว่ามีรูปทรงเหมือนเป็นอย่างเดียวกับพระสถูปารามเจดีย์ ในกรุงอนุราธบุรี ในเกาะสิงหลทวีป หรือประเทศศรีลังกา ทรงเชื่อมั่นว่าเป็นพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นเป็นแห่งแรกในพื้นที่แถบนี้ และเป็นวัดแรกด้วยจึงทรงพระราชทานนามพระสถูปเจดีย์แห่งนี้ว่า “พระปฐมเจดีย์” และพระราชทานนามวัดว่า “วัดพระปฐมเจดีย์”

ภาคผนวก ข

ต้นฉบับสมุดไทยนิราศพระประธม สุนทรภู่แต่ง เลขที่ ๑๖

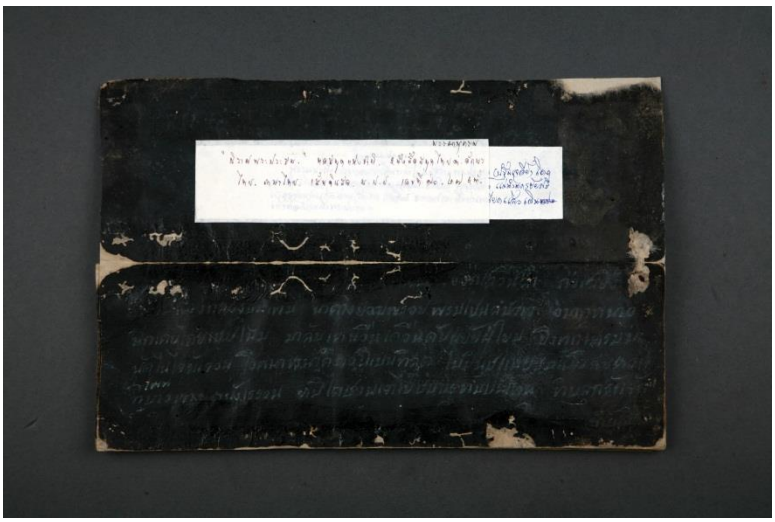

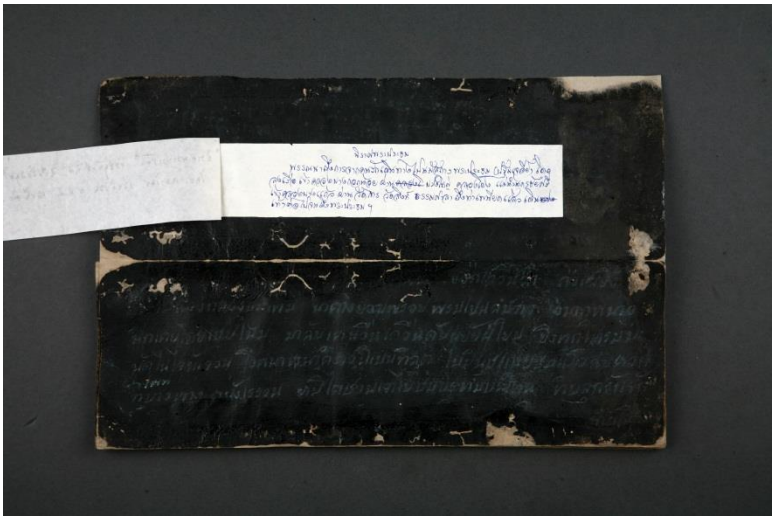

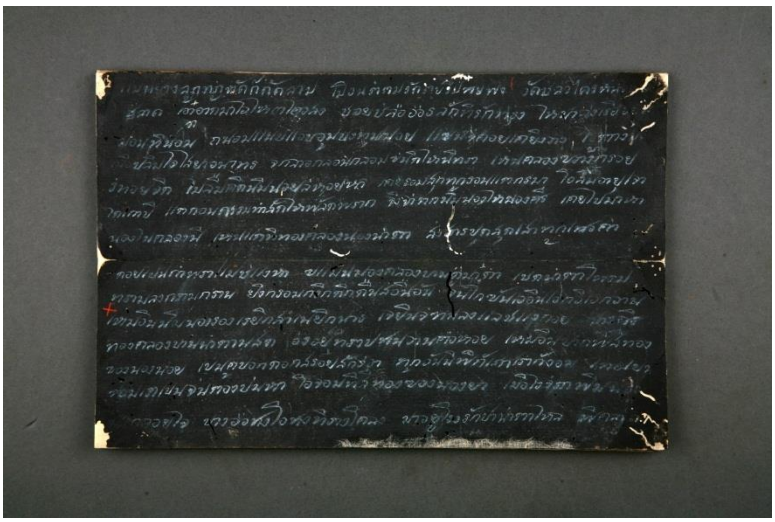

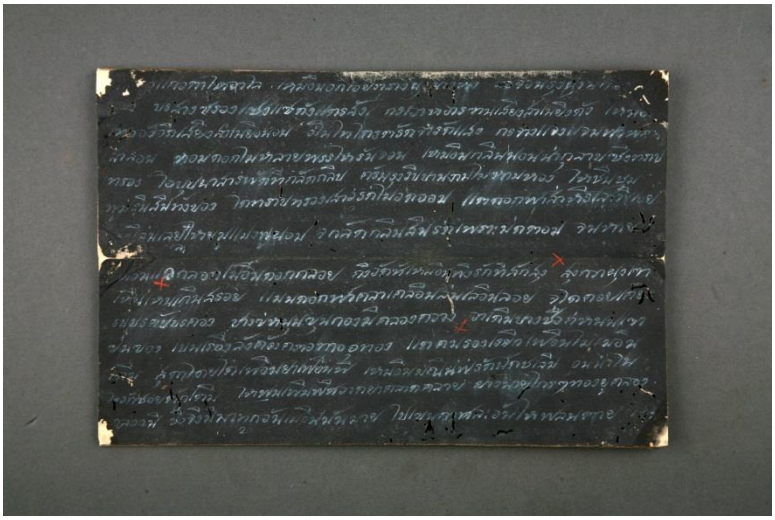

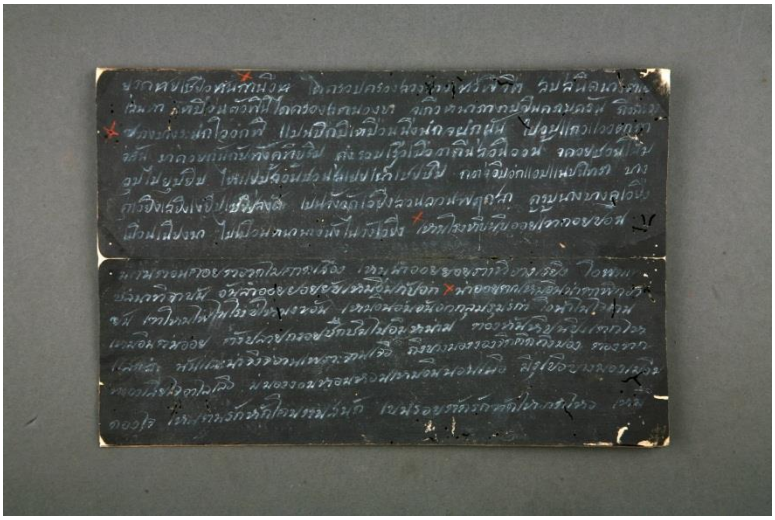

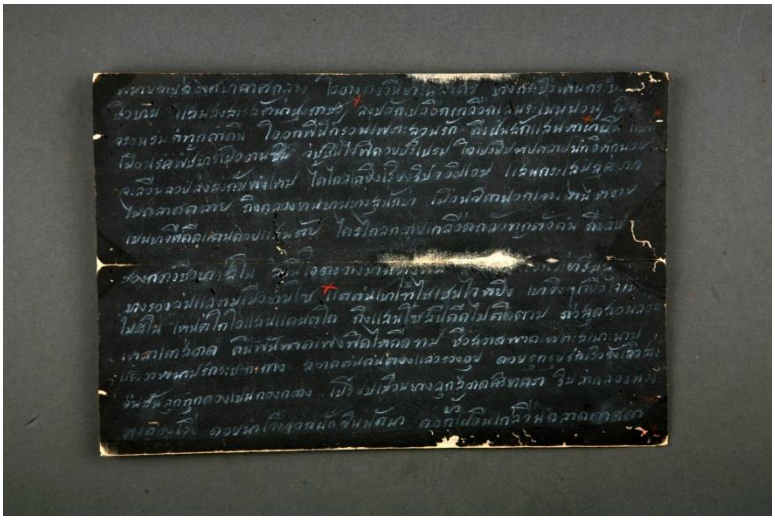

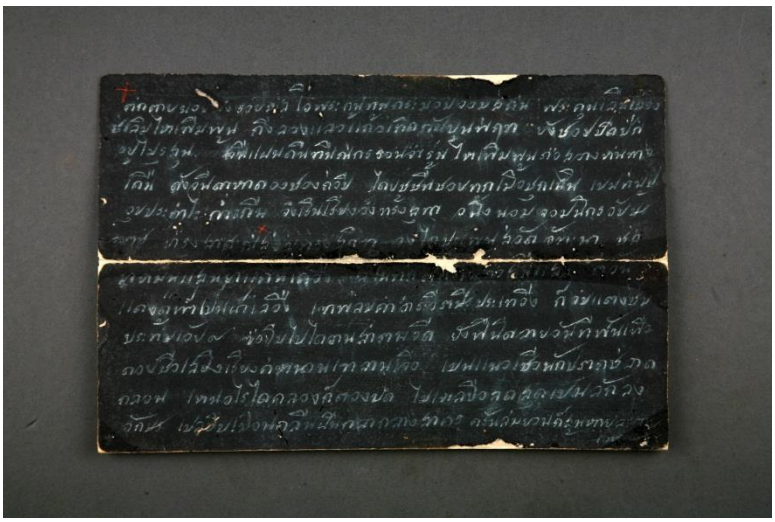

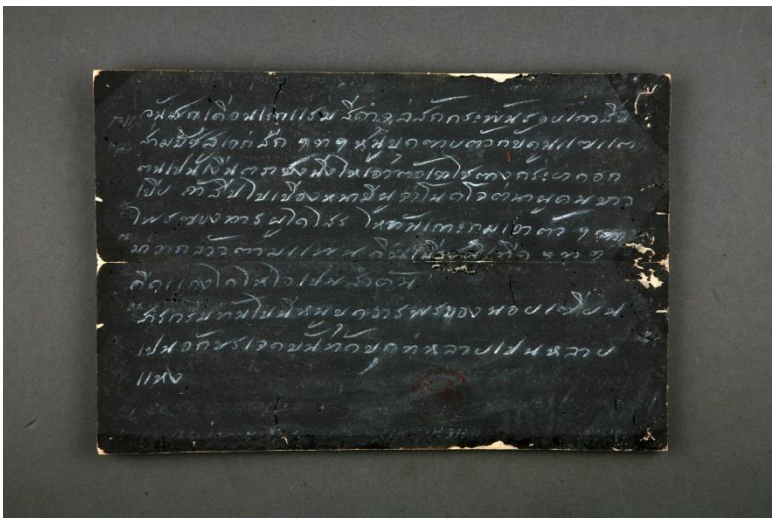

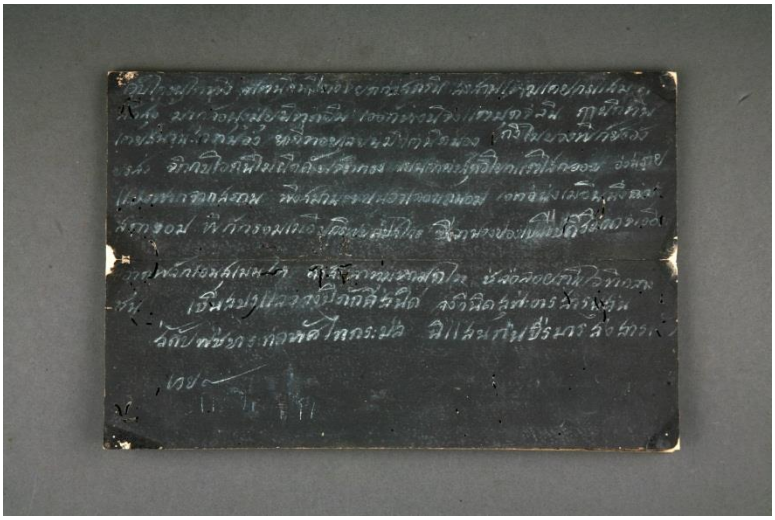

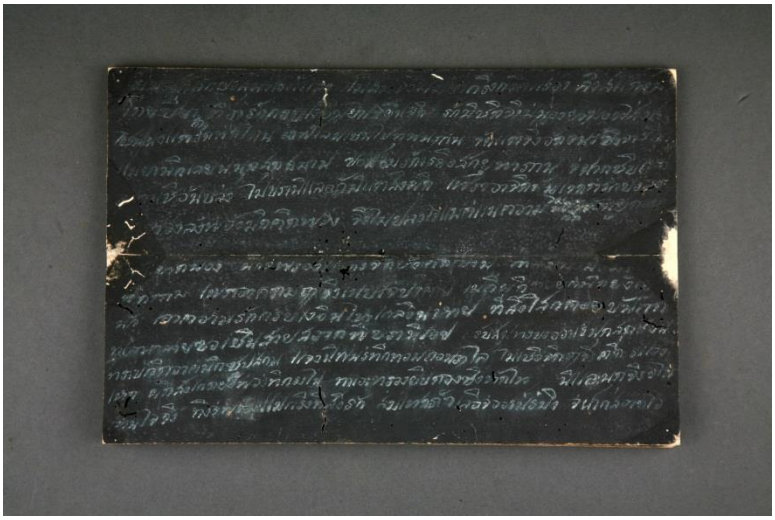

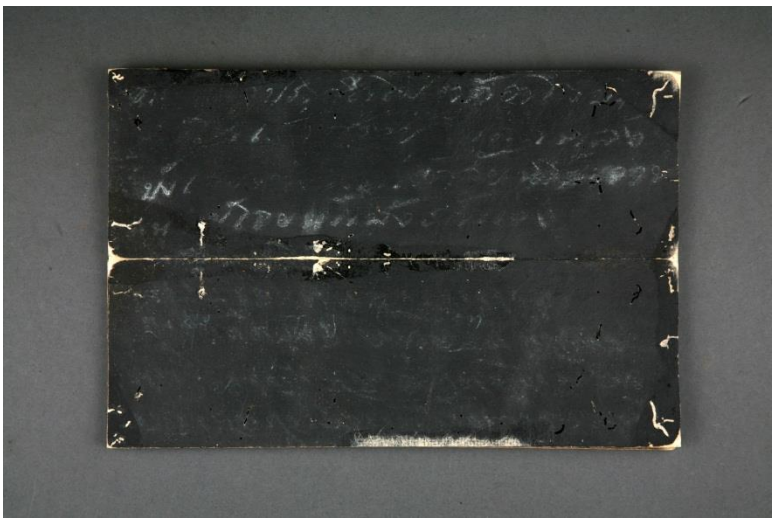

ภาคผนวก ค
เมื่อสุนทรภู่บุกพระปฐมเจดีย์
ชำเลือง ชำแหละ ชำระ "นิราศพระประธม" ของสุนทรภู่*

อภิลักษณ์ เกษมผลกูล**

นิราศพระประธม เป็นนิราศที่เล่าเรื่องราวการเดินทางของสุนทรภู่ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ เมืองนครไชยศรี[๑๘] เป็นผลงานการประพันธ์ของสุนทรภู่ สันนิษฐานกันว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ หลังจากที่สุนทรภู่ได้ลาสิกขาบทแล้ว ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า สุนทรภู่คงจะสึกราวข้างขึ้นเดือน ๘ ก่อนเข้าพรรษาในปีนั้น แล้วเข้าถวายตัวพึ่งพระบารมีอยู่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม ธนบุรี ครั้นต่อมาในเดือน ๑๒ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ สุนทรภู่จึงได้เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์พร้อมกับบุตรชาย ๒ คน เข้าใจว่าลงเรือแถวท่าพระราชวังเดิม[๑๙] กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ รวมอยู่ในประชุมนิราศสุนทรภู่ ภาค ๒ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบชำระทำเชิงอรรถเพิ่มเติม พร้อมทั้งจัดทำแผนที่และภาพประกอบตลอดจนพิมพ์สถานที่ที่กล่าวถึงในนิราศพระประธมไว้ท้ายเรื่องด้วย[๒๐]

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้เขียนได้สอบทานต้นฉบับนิราศพระประธมฉบับต่างๆ ของหอสมุดแห่งชาติ และพิจารณาเส้นทางการเดินทางของสุนทรภู่ไปพระปฐมเจดีย์แล้ว จึงทำให้เห็นข้อสังเกตที่น่าสนใจ ดังจะได้ชวนกันมาร่วมวงพิจารณานิราศพระประธมอีกครั้งพร้อมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อเฉลิมเกียรติคุณ สุนทรภู่ในโอกาส ๑๓๐ ปีชาตกาลในปี ๒๕๕๙

---

* ตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๓๗. ฉบับที่ ๘ (มิถุนายน ๒๕๕๙) หน้า ๑๐๒ - ๑๑๒.

** ประธานศูนย์สยามทรรศน์ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

[๑๘] จังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน

[๑๙] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘. หน้า ๑๐.

[๒๐] เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๑.

"พระปฐมเจดีย์" หรือ พระประธมเจดีย์"
จุดหมายของการเดินทางในนิราศพระประธมของสุนทรภู่ (ภาพถ่ายสมัยรัชกาลที่ ๕)

ปริศนาปีที่แต่งนิราศพระประธมและปีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

นิราศพระประธมนี้เป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ มีความยาว ๔๔๘ คำกลอน[๒๑] ส่วนปีที่แต่งนิราศพระประธมนั้น ดังที่กล่าวไปข้างต้นแล้วว่านักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ พร้อมกล่าวว่า เป็นช่วงเวลาที่สุนทรภู่ลาสิกขาบทแล้ว เข้าใจว่าคงยึดตามเชิงอรรถที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ในคราวที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์หนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่ ซึ่งน่าเสียดายว่าในหนังสือไม่ได้ระบุเหตุผลของการระบุปีข้างต้นประกอบข้อสันนิษฐานไว้ ทั้งนี้การสันนิษฐานเป็นไปตามข้อมูลที่มี ณ ขณะนั้น และมีเวลาตรวจทานอย่างจำกัด

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนที่ได้ตรวจสอบต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนิราศพระประธมฉบับต่างๆ รวม ๔ ฉบับดังนี้

๑. **"นิราศพระประธม"** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๖. มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๒๗ หน้า.
๒. **"นิราศพระประธม"** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๗. มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑๔๔ หน้า. ฉบับที่ ๑๖[๒๒]
๓. **"นิราศพระประธม"** ฉบับกรมศิลปากร พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๖๖
๔. **"นิราศพระประธม"** ฉบับกรมศิลปากรตรวจสอบชำระ พ.ศ. ๒๕๐๔

---

[๒๑]ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๓ . กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘. หน้า ๑๕๘

[๒๒]ฉบับนี้ เจ้าจอมมารดาทับทิม เป็นผู้ถวายหอพระสมุด เมื่อ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๖๑ ภายในสมุดมีแทรกบทละครเรื่องไชยเชษฐ์ ในตอนต้นของสมุด เจ้าจอมมารดาทับทิม ในรัชกาลที่ ๕ นี้ เมื่อเข้าวังในวัยเยาว์ได้หัดละครกับคุณท้าววรคณานันท์ (หุ่น) เป็นครูผู้ฝึกสอนการละคร และฟ้อนรำ

หลังจากตรวจสอบต้นฉบับแล้วพบว่ามีความแตกต่างทั้งในระดับถ้อยคำ และบางแห่งมีความแตกต่างหลายคำกลอน กระนั้นก็ดี มีข้อความท้ายเรื่องในฉบับที่ ๑ คือ **นิราศพระประธม** ฉบับสมุดไทย เลขที่ ๑๖ เขียนข้อความเป็นสารกรมธรรม์ ระบุว่าชื่อ “หนู” เป็นบุตร “ตาบ”[๒๓] กู้ยืมเงินกับ “คุณแข” เมื่อ จ.ศ. ๑๑๙๓ มีใจความดังนี้

วันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๓ ปีฉลู เอกศก ฯข้าฯ หนูบุดตาบตัวกับคุณแข แต่ต้นเป็นเงินตราชั่งหนึ่งให้เอาตัวเข้าใช้ต่างกระยาดอกเบี้ย ถ้าสืบไปเบื้องหน้ามีผู้จำโนดโจตนาผู้คนชาวไพร่ของท่านผู้ใดไซร้ ให้จับเกาะกุมเอาตัว ฯข้าฯ มาว่ากล่าวตามแผ่นดินเมื่อนี้เถิด ฯข้าฯ คิดแต่งได้ให้ไว้เป็นสำคัญ

สารกรมธรรม์ใบนี้หนูบุดวานพระของน้อยเขียนเปนอักษรเจ็ดบรรทัดบุดข้าหลายเปนหลายแห่ง

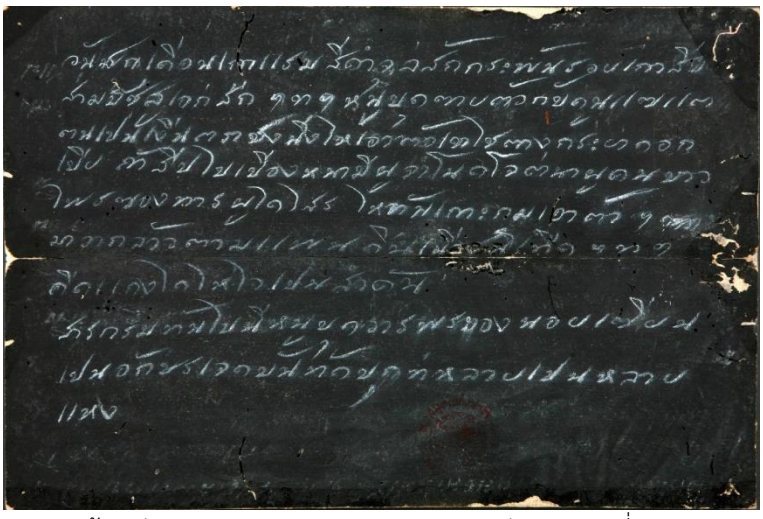

ต้นฉบับ “นิราศพระประธม” ของหอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ ๑๖.
กุญแจสำคัญในการพิจารณาเรื่องปีที่แต่งนิราศพระประธม

อนึ่ง จากข้อความ *“วันศุกร์เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๙๓ ปีฉลู เอกศก”* เกิดประเด็นพิจารณาดังนี้

- หากยึดปี จ.ศ. ๑๑๙๓ จะตรงกับราวพุทธศักราช ๒๓๗๔ แต่ปีดังกล่าวไม่ได้ตรงกับปีฉลู และไม่ได้เป็นปีที่ลงท้ายด้วย ๑ จึงไม่เป็น เอกศก
- หากยึดปีฉลู จะตรงกับช่วงราว พ.ศ.๒๓๗๒ - ๒๓๗๓
- หากยึดเอกศก จะตรงกับ จ.ศ. ๑๑๙๑ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๓

---

[๒๓] “ตาบ” ในสารกรมธรรม์นี้ยังไม่อาจยืนยันได้ว่าเป็น “ตาบ” เดียวกับบุตร ของสุนทรภู่ หรือไม่

เหตุฉะนี้ จึงอาจสรุปช่วงเวลาการแต่งนิราศพระประธมเป็นอีกข้อสันนิษฐานหนึ่งตามหลักฐานที่พบใหม่นี้ว่า สุนทรภู่แต่งนิราศพระประธมก่อน หรือในช่วงเวลาราว พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ โดยอาศัยหลักฐานจากข้อความท้ายสมุดเรื่องนิราศพระประธม การที่ข้อความอยู่ท้ายสมุดมีน้ำหนักมากกว่าข้อความที่อยู่หน้าต้นสมุด เพราะอาจมีข้อแย้งได้ว่าเขียนก่อนประพันธ์ หรือเขียนในสมุดที่ว่างทิ้งไว้ก็เป็นได้

ช่วงเวลาข้างต้นคือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ เป็นช่วงเวลาก่อนข้อสันนิษฐานเดิมคือ พ.ศ. ๒๓๘๕ ถึงราว ๑๐ - ๑๒ ปี ซึ่งแน่นอนว่าย่อมอาจกระทบกับบริบทและการตีความตัวบทในนิราศพระประธมอยู่บ้าง ผู้เขียนจึงขอนำเสนอข้อมูลเรื่องปีสิ้นพระชนม์ของเจ้านายที่เกี่ยวข้องกับสุนทรภู่ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (หนังสือราชสกุลวงศ์) เพื่อใช้ในการพิจารณาบริบทที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

พระนาม	ความสำคัญ	ปีสิ้นพระชนม์
กรมพระราชวังหลัง	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	ทิวงคต เดือน ๑๑ วันเสาร์เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ บ่ายสี่โมง พ.ศ. ๒๓๔๙ พระชนมายุได้ ๖๑ พรรษา
เจ้าครอกทองอยู่	พระอัครชายาวังหลัง	สิ้นพระชนมายุและถวายเพลิงพระศพที่วัดอมรินทร์ วันข้างขึ้น เดือน ๑๑ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๙๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๙ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แล้วบรรจุพระอัฐิไว้ ณ วัดระฆัง[๒๔]
กรมหมื่นนราเทเวศร์	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๘ ต้นราชสกุลปาลกะวงศ์[๒๕]
กรมหมื่นนเรศร์โยธี	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๔ ไม่มีโอรส ธิดา
กรมหมื่นเสนีบริรักษ์	พระโอรสวังหลัง	สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๗ ต้นราชสกุลเสนีวงศ์
พระองค์เจ้าหญิงกระจับ	พระธิดาวังหลัง	สิ้นพระชนม์ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ไม่ทราบปี)
พระองค์เจ้าหญิงจงกล	พระธิดาวังหลัง	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๕
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สถาปนาเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๐๙
กรมหมื่นอัปสรฯ	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๘๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๓๘๘
พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ	ผู้อุปถัมภ์สุนทรภู่	สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๗๘ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๓๗๘

[๒๔] เชื่อกันว่าพระอัฐิพระอัครชายาทองอยู่ ประดิษฐานอยู่ใต้ฐานพระประธาน “ยิ้มรับฟ้า” ในพระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตาราม

[๒๕] พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ หน้า ๒๔ ว่า “กรมหมื่นนราเทเวศร์ ในกรมพระราชวังหลังประชวรพระโรค มาถึงวันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สิ้นพระชนม์ พระชนม์ได้ ๕๕ พรรษา มีหม่อมเจ้าชาย ๕๙ หม่อมเจ้าหญิง ๔๑ รวม ๑๐๐ พระองค์”

ข้อมูลในตารางข้างต้นนำมาสู่ข้อเสนอในการตีความบทประพันธ์ของสุนทรภู่ในนิราศพระประธม ในคำกลอนดังนี้

วัดระฆังตั้งแต่เสร็จสำเร็จศพ ไม่พานพบภัคินีเจ้าพี่เอ๋ย
โอ้แลเหลียวเปลี่ยวใจกระไรเลย มาชวดเชยโฉมหอมถนอมนวล

คำ "ศพ" ในบทประพันธ์ข้างต้น ธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ได้เขียนในเชิงอรรถคราวชำระหนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่ว่า หมายถึง งานพระศพ[๒๖] เจ้าครอกข้างใน "ทองอยู่" พระอัครชายาในกรมพระราชวังหลัง เมื่อปีวอก อัฐศก พ.ศ. ๒๓๖๙[๒๗] ซึ่งหากพิจารณาตามข้อมูลใหม่ก็มีความเป็นไปได้ว่าพระอัครชายาทองอยู่ยังไม่สิ้นพระชนม์ ถ้าเช่นนั้น "ศพ" นั้นจะเป็นศพของท่านผู้ใด

อย่างไรก็ตาม "ศพ" ที่กล่าวถึงเป็นไปได้ว่าจะเป็นเจ้านายในราชสกุลฝ่ายกรมพระราชวังหลัง เนื่องจากวัดระฆังเป็นวัดที่ใช้เป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายในราชสกุลกรมพระราชวังหลังมาโดยตลอด เนื่องจากอยู่ติดกับพระราชวังหลัง คือ วังสวนมังคุด นั่นเอง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาช่วงเวลาที่สิ้นพระชนม์ของเจ้านายสายวังหลัง กับปีที่แต่งนิราศพระประธมที่พบใหม่ คือ พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๔ น่าจะใกล้เคียงกับพระศพของกรมหมื่นนราเทเวศร์ (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๖๘) และพระศพกรมหมื่นนเรศร์โยธี (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๓๗๔)

ในกรณีงานพระศพนี้เกี่ยวพันกับปีแต่งนิราศวัดเจ้าฟ้าด้วย เพราะในนิราศวัดเจ้าฟ้าที่กล่าวถึง "บรมธาตุ" ของเจ้านายฝ่ายในเช่นเดียวกัน ดังคำกลอน

ถึงวัดระฆังบังคมบรมธาตุ แทบพระบาทบุษบงองค์อัปสร
ไม่ทันลับกัปกัลป์พุทธันดร พระด่วนจรสู่สวรรคครรไล
ละสมบัติขัตติยาทั้งข้าบาท โอ้อนาถนึกน่าน้ำตาไหล
เป็นสูญลับนับปีแต่นี้ไป เหลืออาลัยแล้วที่พระมีคุณ
ถึงจนยากบากมาเป็นข้าบาท ไม่ขัดขาดข้าวเกลือช่วยเกื้อหนุน
ทรงศรัทธากล้าหาญในการบุญ โอ้พระคุณขาดยศทั้งงดงาม

คำประพันธ์ข้างต้นค่อนข้างมีแนวโน้มว่าหมายถึงเจ้าครอกข้างใน หรือเจ้าครอกทองอยู่มากกว่าผู้ใด อีกทั้งวัดระฆังก็ปรากฏหลักฐานว่าเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายวังหลัง และเจ้านายวังหลังฝ่ายในที่สิ้นพระชนม์ก่อนคือ เจ้าครอกทองอยู่คือ พ.ศ. ๒๓๗๙ ตามหมายรับสั่งสมัยรัชกาลที่ ๓ ฉะนี้ นิราศวัดเจ้าฟ้าจึงอาจแต่งหลังนิราศพระประธม เพราะเดิมเข้าใจกันว่าแต่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๕

---

[๒๖] แท้จริงไม่ใช่งานพระศพ แต่เป็นงานบรรจุพระอัฐิที่ฐานพระประธานวัดระฆัง ส่วนงานพระศพจัดที่วัดอมรินทาราม

[๒๗] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่.** หน้า ๔๓๖.

จากหลักฐานที่นำเสนอมาข้างต้นน่าสนใจว่า การที่สุนทรภู่ออกจากวังหลังไปอยู่วังหลวงในครั้งรัชกาลที่ ๒ นั้นส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการสนับสนุนของเจ้าครอกทองอยู่ด้วย อันคงเนื่องมาจากพระเมตตาที่มีต่อมารดาของสุนทรภู่ที่อาจเป็นพระญาติและโปรดให้เป็นพระนมในพระธิดา เรื่องเจ้าครอกทองอยู่นี้เล่ากันมาในตำนานเรื่องขนมค้างคาวว่า เจ้าครอกวัดโพธิ์ (กรมหลวงนรินทรเทวี) และเจ้าครอกทองอยู่ รักใคร่สนิทสนมกันและเป็นที่เคารพของรัชกาลที่ ๒ มักขึ้นเฝ้าอยู่เสมอ และเมื่อจะมาเฝ้ามักจะทำขนมขึ้นถวายรัชกาลที่ ๒ ดังที่ชาววังเล่าลือกันว่า *“ขนมค้างคาวเจ้าครอกทองอยู่ ขนมไส้หมูเจ้าครอกวัดโพธิ์”* ซึ่งเป็นขนมที่รัชกาลที่ ๒ โปรดเสวย

หุ่นเหมือนสุนทรภู่ ที่พิพิธภัณฑ์วัดต้นเชือก
ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านใหม่

กระนั้นก็ดี น่าสนใจอย่างยิ่งว่าเมื่อพลาดจากการเป็นขุนนางวังหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่เรียกกันว่าเป็นช่วง “ตกยาก” ของสุนทรภู่นั้น กลับไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่กลับไปอยู่ที่วังหลัง ทั้งที่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๔๙ ในปีที่วังหลังทิวงคต เจ้านายฝ่ายหน้าในวังหลังทั้ง ๓ พระองค์ ทรงได้รับการสถาปนาทั้งทรงกรมทั้ง ๓ พระองค์ ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๗๐ กรมหมื่นนเรศรโยธี และกรมหมื่นเสนีบริรักษ์ ตามเสด็จฯ วังหน้าไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่ เวียงจันทน์ ยิ่งทำให้สถานภาพของวังหลังมั่นคง แต่ไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่กลับไปที่วังหลัง ซึ่งเข้าใจว่าคงไม่ใช่เหตุเพียงสนิทเสน่หากรมหมื่นอัปสรสุดาเทพเพียงอย่างเดียว

ลับลมคมในของสถานที่ “ที่ไม่ได้อ้างถึง” ในนิราศพระประธม

ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าการที่สุนทรภู่ไม่กลับไปอยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายวังหลัง อาจเป็นเพราะเกิดความขัดแย้งบางกระการกับเจ้านายวังหลัง โดยเฉพาะเจ้านาย ๑ ใน เจ้าสามกรม อาจเนื่องมาจากความผิดมาแต่ครั้งวัยหนุ่มของสุนทรภู่จนต้องโทษ จนเป็นเหตุให้ผิดใจกันเรื่อยมาก็อาจเป็นได้ มีแต่เพียง

เจ้าครอกทองอยู่ที่ทรงเมตตา แต่ก็ไม่สามารถทำให้อยู่ในวังหลวงได้อย่างสะดวกใจเหมือนเก่า ดังปรากฏในนิราศพระประธมว่า

ดูวังหลังยังไม่ลืมที่ปลื้มจิต เคยมีมิตรมากมายทั้งชายหญิง
มายามดึกนึกถึงที่พึ่งพิง อนาถนิ่งน้อยหน้าน้ำตานอง

นอกจากนี้ เป็นที่ทราบกันดีว่า เมื่อสุนทรภู่เดินทางผ่านที่ใดที่เกี่ยวข้องกับคนรู้จัก ก็มักจะกล่าวเล่าถึงบุคคลผู้นั้นให้ปรากฏในนิราศอยู่เสมอ เมื่อผู้เขียนได้ตรวจสอบเส้นทางและสถานที่ในนิราศพระประธมแล้วพบว่า สุนทรภู่ใช้เส้นทางจากแม่น้ำเจ้าพระยา เลี้ยวซ้ายเข้าคลองบางกอกน้อย แล้วจึงเข้าคลองบางใหญ่ ทะลุออกแม่น้ำนครชัยศรี แล้วจึงเข้าคลองบางแก้วต่อไปจนถึงพระปฐมเจดีย์

สถานที่ ๒ แห่งที่น่าสนใจในขณะผ่านคลองบางกอกน้อยคือ วัดไชยชิต ที่บางขุนนนท์ และ วัดโพธิ์บางโอ หรือ วัดโพธิ์เสนี วัดไชยชิตเป็นวัดที่กรมหมื่นนเรศร์โยธี ทรงอุปถัมภ์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๖ แต่เมื่อผ่านคลองบางกอกน้อย สุนทรภู่กลับกล่าวถึงบางขุนนนท์ไว้โดยไม่ได้กล่าวถึงเจ้านายพระองค์นั้นแต่อย่างใด

บางขุนนนท์ต้นลำภูดูหิ่งห้อย เหมือนเพชรพร้อยพรอยพร่างสว่างไสว
จังหรีดร้องซ้องเสียงเรียงเรไร จะแลไหนเงียบเหงาทุกเหย้าเรือน

ครั้นล่องเรือมาจนกระทั่งถึงคลองบางกอกน้อยผ่านหน้าวัดโพธิ์บางโอ ซึ่งเป็นวัดที่กรมหลวงเสนีบริรักษ์ทรงอุปถัมภ์ ก็ไม่ปรากฏว่าสุนทรภู่กล่าวถึงแต่อย่างใด ซึ่งไม่เพียงแต่ในนิราศพระประธม ในนิราศเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่ก็ไม่ได้กล่าวถึงเช่นกัน ด้วยเหตุดังนี้จึงน่าคิดว่า สุนทรภู่กับเจ้าสามกรมคงมีเรื่องขุ่นเคืองผิดใจกันก็เป็นได้ สันนิษฐานว่าคงเป็นเรื่องสงครามความรัก “คดีแม่จัน” ที่เป็นรักสามเศร้านั่นเอง

วิวาทะพระเมืองกรุง (สุนทรภู่) กับพระเมืองนครชัยศรี

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ในครั้งนี้ เนื่องจากกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ยังไม่สิ้นพระชนม์ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ขณะนั้นยังเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าน้อย ยังมิได้สถาปนาทรงกรม จึงยังไม่อาจสรุปได้ว่าในขณะไปพระประธม หรือพระปฐมเจดีย์นี้อยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายพระองค์ใดได้ชัดเจนนัก

อนึ่ง มีข้อมูลที่สำคัญข้อหนึ่งที่ควรพิจารณาคือ พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จจาริกไปถึงเจดีย์นครปฐม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ได้สักการะและได้พระบรมสารีริกธาตุมาด้วย ๑ องค์อย่างปาฏิหาริย์ ครั้นเมื่อเสด็จกลับพระนครก็ได้ พระบรมสารีริกธาตุเพิ่มมาอีกหนึ่งองค์

ทรงเชื่อว่าเสด็จมาจากนครปฐม ภายหลังเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์จึงโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) เป็นแม่กองงานสร้างมหาเจดีย์องค์ใหญ่ครอบองค์ที่เป็นพระปรางค์ไว้ภายใน ได้จัดงานสมโภชอย่างยิ่งใหญ่

ข้อนี้น่าสนใจว่าสุนทรภู่ไปก่อนหรือหลังพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ แต่คงไปในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน ผู้เขียนเข้าใจว่าก่อนเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จคงมีผู้สำรวจเส้นทาง เตรียมการและคงนำมาเล่าสู่กันฟัง ซึ่งหากในช่วงเวลานั้นอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จเจ้าฟ้าน้อย ก็มีความเป็นไปได้ว่าจะได้เป็นผู้เดินทางไปสำรวจเส้นทางก่อนการจาริกของพระภิกษุสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ

อนึ่งในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้เองคือใน พ.ศ. ๒๓๗๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เสด็จไปนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ขณะยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นวงษาสนิท ทรงพระนิพนธ์โคลงนิราศพระประธมไว้เช่นกัน

การเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ที่เมืองนครชัยศรีในครั้งนั้น พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) รวบรวมไว้ในหนังสือประวัติสุนทรภู่ฉบับพระยาปริยัติธรรมดา (แพ ตาละลักษมณ์) ว่า พระยาสโมสรสรรพการ (พัด) ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

"ครั้งหนึ่งท่านอาจารย์สุนทรภู่ออกไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ท่านพระครูปฐมเจดีย์นั้นเองเป็นผู้ที่เป็นจินตกวีอยู่ในถิ่นนั้นเอง ทั้งชำนาญภาษาบาลีด้วย จึงนึกว่าจะลองเล่นเพลงมคธกับสุนทรภู่ ดูทีว่าหรือจะดีแต่กลกลอนเท่านั้น หรือจะดีทั้งสองอย่าง ถ้าเช่นนั้นท่านพระครูก็จะได้รับความชมเชยบ้างว่า ตนก็เป็นปราชญ์พอใช้เหมือนกัน แต่ความมุ่งหมายมันผิดไปถนัด คือ เมื่อเยี่ยมท่านอาจารย์ ก็กล่าวธรรมปฏิสันถารขึ้นดังนี้ว่า

"สุนฺทฺรา อาคเต เม ปุจฺฉา อหํกิรวจน ฝูงชนา
ปสํสา ศุภสาร สะท้านดินฯ "

ว่าดังนี้ แล้วส่งสำเนาเขียนให้ท่านสุนทรภู่ สุนทรภู่เห็นทีจะไม่พอใจจะเห็นเป็นว่าพระบ้านนอกขอกนามาหาก็ผิดประเพณีเยี่ยมเยียน หรือจะติว่าอวดรู้สู้รู้ปั้นล่ำ ธรรมเนียมคนจะไปมาหาสู่กันก็จะต้องทักทายปราศรัยจนมีโอกาสต่อกันได้แล้ว จึงจะควรพูดควรสนทนาเรื่องปัญหาน้อยใหญ่ทางสมณประเพณี หรือฐานผู้น้อยกับผู้ใหญ่ จึงจะเป็นสิริมงคล จึงเขียนตอบพุ่งลงไปว่า ***"ถึงเป็นปราชญ์ก็เป็นปราชญ์นอกประเทศ เป็นเชื้อเปรตมิใช่ปราชญ์ในราชฐาน"*** *แล้วส่งให้ท่านพระครู จะได้แสดงกิริยาอย่างไรต่อไปก็เป็นหมดคำกล่าวเพียงเท่านี้*

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าสุนทรภู่น่าจะไปในขณะอยู่ในสมณเพศ ส่วนจะเป็นครั้งเดียวกันกับที่แต่งนิราศพระประธมหรือไม่ ผู้เขียนไม่อาจยืนยัน แต่ยังไม่มีหลักฐานว่าสุนทรภู่ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์กี่ครั้งและเมื่อใดบ้าง

อนึ่ง คู่ปรับของสุนทรภู่ที่วัดพระประธม หรือพระปฐมเจดีย์นี้ สันนิษฐานว่าเป็นเจ้าอธิการแป้นเจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ก่อน พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๘ และเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก

“ทรงแม่ศรี” กับอุปลักษณ์การพลัดพรากข้ามภพ

ในตอนต้นนิราศพระประธม มีกลอนบทหนึ่งว่า

ที่ปลูกรักจักได้ชื่นทุกคืนค่ำ ก็เตี้ยต่ำตายฝอยกรองกร๋อยโกร๋น
ที่ชื่นเชยเคยรักเหมือนหลักประโคน ก็หักโค่นขาดสูญประยูรวงศ์
ยังเหลือแต่แม่ศรีสาครอยู่ ไปสิงสู่เสน่หานางสาหงส์
จะเชิญเจ้าเท่าไรก็ไม่ลง ให้คนทรงเสียใจมิได้เชย

เข้าทรงแม่ศรี ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
(อเนก นาวิกมูล, ถ่ายเมื่อ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๗)

คำประพันธ์ข้างต้น ธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวถึงว่า “แม่ศรีสาคร” ว่าเป็นแม่หม้ายสาว และ “นางสาหงส์” ว่าเป็นตัวละครในเรื่องอภัยณุราช “ศรีสาหงส์”

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีข้อสังเกตที่ต่างออกไปเมื่อใช้ข้อมูลในพิธีกรรมของชาวบ้าน มาประกอบการพิจารณา คือ การเล่นทรงแม่ศรี หรือ เข้าผีแม่ศรี ส.พลายน้อย เขียนไว้ในหนังสือ “ตรุษสงกรานต์” ว่า การเล่นทรงเจ้าเข้าผีในเทศกาลสงกรานต์ในชนบท มีอยู่มากมายหลายอย่าง เช่น เข้าแม่ศรี

การเล่นทรงแม่ศรี ให้คนทรงผู้หญิง มีผ้าผูกตาปิดถึงใบหู บางตำราให้ใช้แพรสามสีจึงจะขลัง นั่งบนก้นครกตำข้าวคว่ำ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ผู้หญิงสูงอายุอีกคนห่มผ้าสไบเฉียง ถือธูปและดอกไม้หันหน้าไปทิศเดียวกัน บอกกล่าวเจ้าให้มาเข้าทรงกล่าวจบก็ยัดธูปและดอกไม้ใส่มือคนทรง เอาผ้าสไบเฉียงห่มให้ ปล่อยให้คนทรงนั่งห้อยขาตามสบาย ต่อจากนั้นคนที่นั่งสองข้างก็จะเคาะไม้ไผ่เป็นจังหวะ พร้อมกับร้องเชิญ เจ้าบทที่ร้องแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน ทั้งเนื้อหาและความสั้นยาว บทที่ใช้ร้องกันมาก

“แม่ศรีเอย แม่ศรีสาวสะ ยกมือไหว้พระว่าจะมีคนชม
ขนคิ้วเจ้าต่อ ขนคอเจ้ากลม ชักผ้าปิดนม ชมแม่ศรีเอย”

หากร้องไปหลายจบแล้ว ผีแม่ศรียังไม่มาเข้าทรง ก็ต้องร้องต่อไป อาจจะเปลี่ยนเนื้อร้องใหม่

“แม่ศรีเอย แม่ศรีทับทิม สองแก้มแย้มยิ้ม จิ้มลิ้มอะเหลาะเฉาะ
ราวกับเต้าตาลเฉาะ นุ่งชมห่มเพลาะ น่าหัวเราะเสียจริงเอย”

ถ้าแม่ศรียังไม่เข้าทรง ก็จะร้องโห่ และรับฮิ้ว ให้เสียงดังๆ ทั้งร้องทั้งโห่หลายครั้ง คนทรงเริ่มมีอาการโงนเงน คราวนี้ก็ต้องเปลี่ยนเนื้อร้องใหม่

“ผีลงแล้วโหวย ผีลงแล้ววา ลงมาไม่ได้ ไต่ไม้ลงมา
หนามพุทรา เกี่ยวหน้าผีปอง หมากก็ซอง พลูก็ซอง
ยกเชี่ยนขันทอง มารองเช็ดหน้า”

ร้องกันไปจนผีแม่ศรีเข้า คนทรงมือจะสั่นและล้มลง เมื่อลุกขึ้นมาแสดงว่าผีแม่ศรีเข้าแล้ว คราวนี้บทร้องก็จะต้องเปลี่ยนเป็นบทรำ แล้วแต่จะให้รำท่าไหน

นอกจากนี้ ส. พลายน้อยยังกล่าวว่าที่ภาคใต้ มีการเล่นเชื้อพญาหงส์ เล่นเชื้อนางช้าง ที่ตราดมีการเล่นผีอึ่งอ่าง เล่นผีควาย เล่นผีจระเข้ ปทุมธานีมีการเล่นผีกะลา ชลบุรีมีการเล่นผีลอบ ระยองมีการเล่นผีกะหูดผีไซ หลายจังหวัดมีการเล่นผีปุ้งกี๋ ผีนางด้ง ผีอีจู้ ผีสุ่ม ผีสมุก ผีกลัก โดยการเล่นทรงเจ้าเข้าผี แบ่งออกเป็นสองตอน ตอนทรงเจ้า เช่น การเล่นแม่ศรี นิยมเล่นกลางคืน เจ้าที่มาเข้าประจำ คือเจ้าพ่อเขาเขียว หรือไม่ก็เจ้าพ่อเขาตก จะขอให้ช่วยทายทักก็ได้

ด้วยข้อมูลคติชนในท้องถิ่นที่ประมวลมา ผู้เขียนจึงมองว่าในบทประพันธ์ข้างต้นสุนทรภู่กำลังใช้อุปลักษณ์เรื่อง “แม่ศรี” กับนางอันเป็นที่รักที่เพิ่งเสียชีวิตไป กล่าวคือ สุนทรภู่มีความทุกข์

โทมนัสมากอยากจะพบคนรักที่เสียไปอีกครั้ง วิธีเดียวที่ทำได้คือใช้วิธีเชิญแม่ศรี (คนรักที่ตายแล้ว) มาเข้าร่างทรงเพื่อจะได้พบกัน แต่เชิญเท่าไรนางก็ไม่มา

ทั้งนี้คำว่า “นางสาหงส์” ที่ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า พ้องกับอภัยนุราชนั้น มีความเป็นไปได้ว่า “ศรีสาหงส์” ก็น่าจะมาจากการทรงแม่ศรีด้วยเช่นกัน “สาหงส์” นี้สันนิษฐานว่ามากจาก สาง กับ โหง คือหมายถึงผีทั้ง ๒ คำ ดังปรากฏว่าทางภาคใต้เรียกเข้าทรงแม่ศรีว่า “เชื้อพญาหงส์” คงเพี้ยนมาจาก เชื้อ (เชื้อเชิญ/เชื้อสาย) โหง นั่นเอง

กลอนที่ “ขาด” และกลอนที่ “เกิน”: ข้อค้นพบจากการสอบเทียบ

การสอบเทียบนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ ๔ ฉบับนั้น ทำให้พบว่ามีการใช้เอกสารสมุดไทยมากกว่าที่หอสมุดแห่งชาติมีในปัจจุบัน คำกลอนแต่ละฉบับมีความแตกต่างกันไปตามการคัดลอก อาจมีการ “ตกคำ” และ “ตู่คำ” ในบางแห่ง อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนขอนำบางส่วนที่น่าสนใจซึ่งเป็นส่วนที่เกินมาจากฉบับพิมพ์มานำเสนอ

ในตอนที่ล่องเรือมาถึงบ้านใหม่ธงทอง คือบริเวณพิพิธภัณฑ์สุนทรภู่ วัดต้นเชือก ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี มีข้อความที่ทำตัวหนาเพิ่มขึ้นมา ดังนี้

ถึงบ้านใหม่ธงทองริมคลองลัด ที่หน้าวัดเห็นเขาปักเสาหงส์
ขอความรักหนักแน่นให้แสนตรง เหมือนคันธงเที่ยงธรรม์จนวันตาย
ตรงหน้าโบสถ์โขดสูงนกยูงเหลือง เห็นกาเรืองรำแพนแค้นใจหาย
นกยูงเอ๋ยเย้ยกาไม่น่าอาย เขาเขียนลายทองให้ด้วยไมตรี
ถึงทีกาทารักว่าจักแต้ม ทำหรอมแหรมลวงกาน่าบัดสี
เหมือนคนยากฝากภักรักผู้ดี ทำให้มียศงามเพราะความรัก
มีธุระจะไปพึ่งเหมือนหนึ่งพูด บิดตะกูดเกกมะเหรกโยกเยกหนัก
ยังมิควรให้ชมไม่สมพักตร์ เสียแรงรักหรือมาหมิ่นให้กินเดน
ได้ชมวัดศรัทธาสาธุสะ ไหว้ทั้งพระปฏิมามหาเถร
นาวาล่องคล่องแคล่วเขาแจวเจน เฟือยระเนนน้ำพร่างกระจ่างกระจาย

คลองบางใหญ่ หรือคลองโยง บริเวณหน้าวัดต้นเชือก ตำบลบ้านใหม่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

เมื่อเรือล่องมาถึงปากคลองบางใหญ่ ที่เรียกว่า “คลองโยง” เชื่อมกับแม่น้ำนครชัยศรี ที่บ้านลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม มีคำกลอนเพิ่มเติมมาว่า

พออ้อมคลองล่องลำแม่น้ำกว้าง ตำบลบางชื่อบ้านลานตากผ้า
มาแปรปรวนทวนปากเป็นตากฟ้า ฟ้าจะมาเปียกน้ำทำอะไร
โอ้น้อยหรือชื่อเสียงยังเพลี่ยงพล้ำ ความสวาทหรือจะมั่นไม่หวั่นไหว
คิดถึงรักหนักหน่วงเป็นห่วงใย เมื่อมาไกลลิบลับจะกลับกลาย
แม่น้ำกว้างทางเชี่ยวเป็นเกลียวกลิ้ง นาวาวิ่งว่องไวเหมือนใจหมาย
ถึงแขวงแควลิ่วชื่องิ้วราย โอ้ใจหายหวนความถึงนามงิ้ว

บริเวณปากคลองบางใหญ่ หรือที่เรียกว่าคลองโยง จรดแม่น้ำนครชัยศรี ที่บ้านลานตากฟ้า

หรือคราวเมื่อเรือพายข้ามแม่น้ำนครชัยศรี กล่าวถึงวัดปากน้ำ คือ วัดสัมปทวน บ้านสัมปทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ไว้ด้วย ซึ่งในฉบับเดิมไม่มี ดังนี้

เขาแจวจ้วงล่วงล่องเข้าคลองลัด ทางหน้าวัดปากน้ำประจำศีล
เห็นลิงโทนโจนไต่ตะกายปีน มันยกตีนเกาหัวชั่วจริงจริง
แต่เจ้าหนูดูพลางทางขว้างกล้วย มันก็ฉวยชวนกันลอกบอกว่าซิ่ง
มันแลบลิ้นปลิ้นตาประสาลิง เขาชำทิ้งส้มมะแป้นด้วยแค้นใจ
มันกลอกกลับรับดีไม่มีถูก จนส้มสูกหมดสิ้นกินไม่ไหว
เหมือนรักหญิงทิ้งรักสักเท่าไร มีแต่ไพล่เพลี่ยงพลิ้งกว่าลิงโลน

วัดสัมปทวน ตั้งอยู่บริเวณปากคลองสัมปทวน ฝั่งแม่น้ำนครชัยศรี

ข้อมูลดังที่นำเสนอมาเป็นเพียงข้อสังเกตของผู้เขียน โดยอาศัยหลักฐานประวัติศาสตร์และข้อมูลคติชนมาช่วยในการตีความ เป็นอีกมุมมองหนึ่งในการศึกษาชีวิตและงานของสุนทรภู่ ทั้งนี้เพื่อให้นักวิชาการรุ่นใหม่เห็นว่า เรื่องราวของสุนทรภู่นั้นมีเสน่ห์ และมีประเด็นศึกษาอีกไม่น้อย หากมีการนำเสนอข้อมูลในมุมมองใหม่อยู่เสมอ จะช่วยให้การศึกษาองค์ความรู้สมบูรณ์และชัดเจนขึ้น ให้สมกับผู้เป็นเจ้าของผลงานประพันธ์ที่ได้ถ่ายทอดมโนปณิธานในนิราศพระประธมว่า

หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน
สุนทราอาลักษณ์เจ้าจักรพาฬ พระทรงสารศรีเศวตเกศกุญชร

บรรณานุกรม

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. **ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **ชีวิตและงานของสุนทรภู่.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘.

นิราศพระประธม. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๖. มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑ ๒๗ หน้า.

นิราศพระประธม. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. ม.ป.ป. เลขที่ ๑๗. มัดที่ ๕ ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๕/๑๔๔ หน้า.

ส.พลายน้อย. **ตรุษสงกรานต์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๗.

อภิลักษณ์ เกษมผลกูล. *“พระราชประวัติกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฉบับชำระใหม่”* ใน ประพจน์ อัศววิรุฬหการ. (บรรณาธิการ). **พิมุขสถานสรรพการพิสิฐ: สรรพ์นิพนธ์ประวัติศาสตร์ว่าด้วย “วังหลัง” สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์.** นครปฐม: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.